

Religioznost Ivana Meštrovića

Grabić, Ivana

Doctoral thesis / Disertacija

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:668334>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
POSLIJEDIPLOMSKI STUDIJ
POVIJEST TEOLOGIJE I KRŠĆANSKIH INSTITUCIJA

IVANA GRABIĆ

RELIGIOZNOST IVANA MEŠTROVIĆA

Doktorski rad

Split, 2024.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
POSLIJEDIPLOMSKI STUDIJ
POVIJEST TEOLOGIJE I KRŠĆANSKIH INSTITUCIJA

IVANA GRABIĆ

RELIGIOZNOST IVANA MEŠTROVIĆA

DOKTORSKI RAD
iz teologije kod mentora
izv. prof. dr. sc. Josipa Dukića

Split, 2024.

POKRATE

- AMZ – Atelijer Meštrović, Zagreb
- AHFP Uznesenja BDM – Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja Blažene Djevice Marije
- APHZSJ – Arhiv Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima, Rim
- Rektorat
- FAM – Fototeka Atelijera Meštrović, Zagreb
- FGM – Fototeka Galerije Meštrović, Split
- FIM – Fundacija Ivana Meštrovića
- GALUM – Galerija likovne umjetnosti
- GMS – Galerija Meštrović, Split
- HAZU – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
- KKC – Katekizam Katoličke crkve
- MIM – Muzeji Ivana Meštrovića
- MST – Ivan Mestrovic Papers
- NAZ-NDS – Nadbiskupski arhiv Zagreb-Nadbiskupski duhovni stol
- NAZ-ŽA – Nadbiskupski arhiv Zagreb-Župni arhiv Zagreb-Gornji Grad-Sveti Marko
- SVKST – Sveučilišna knjižnica Split
- UND – University Notre Dame
- UNDA – University of Notre Dame Archives

SAŽETAK

U središtu znanstvenog istraživanja je religioznost Ivana Meštrovića (1883. – 1962.), hrvatskog i jugoslavenskog kipara, slikara, arhitekta i pisca. I. Meštrović je krštenjem službeno postao član Katoličke crkve. Cijeloga života bio je vezan uz Crkvu i prijateljevao je s brojnim svećenicima. Sakramentalni život je prakticirao isključivo u važnim životnim trenucima vezanim uz primanje sakramenta krštenja, vjenčanja ili sprovodnih obreda. No treba reći da je prije smrti, usprkos nagovaranju svećenika, odbio primiti sakrament bolesničkog pomazanja. Odbijanje sakramenta nije bila prepreka da mu se organizira crkveni sprovod.

O umjetničkom stvaralaštvu I. Meštrovića postoje brojni znanstveni i stručni radovi, što se ne može reći kada su u pitanju njegovi radovi s vjerskom i religioznom tematikom, osobito kada je riječ o njegovoj religioznosti, koju je istraživalo tek nekoliko autora. U ovom radu se analizira sva kompleksnost Meštrovićeve religioznosti koja je sadržajno vezana uz njegova brojna djela nadahnutu kršćanskim temama, kao i uz teme koje se vezuju za židovstvo te grčku i egipatsku mitologiju. U radu se govori o oblikovateljima Meštrovićeve religioznosti, razlikujući pritom njihov utjecaj na njegovo umjetničko stvaralaštvo od utjecaja na njegovu religioznu misao, a time i samu religioznost. Polazi se od činjenice da religioznost zadire u dubinu ljudskog bića, pri čemu u tome važnu ulogu ima utjecaj obitelji i okoline, svetih mjesta, te snažna životna iskustva vezana uz bolest, patnju i smrt. Naglasak je stavljen na osobna unutarinja promišljanja umjetnika, iznesena u autobiografskim bilješkama i korespondenciji s najbližim prijateljima svećenicima.

Ključne riječi:

Ivan Meštrović, religija, religioznost, duhovno iskustvo, Isus Krist, Biblija.

UVOD

Glavna tema ovog doktorskog rada je religioznost Ivana Meštrovića (Vrpolje kraj Slavenskog Broda, 15. kolovoza 1883. – South Bend, Notre Dame, 15. siječnja 1961.). Glavno je pitanje, je li I. Meštrović bio religiozan čovjek, ili tek umjetnik koji je u svome radu koristio religiozne motive, ponajviše kršćanske, te koliki su utjecaj na njegov rad i vjerski svjetonazor ostavila narodna vjerovanja iz rodnog zavičaja, egipatska mitologija, ili pak starozavjetne i osobito novozavjetne teme? Na ta, ali i druga pitanja nastojat ćemo odgovoriti u ovom radu koristeći rezultate dosadašnjih istraživanja, ali i rezultate najnovijih proučavanja pisane građe koja se čuva u arhivima u domovini i inozemstvu. Budući da se veći dio istraživača bavio uglavnom umjetnošću s religioznom tematikom I. Meštrovića, a tek manji dio njegovim vjerskim i duhovnim životom, zapravo njegovom religioznošću, učinilo mi se važnim pozabaviti pitanjem Meštrovićeve odnosa prema religiji i religioznom, te istražiti njegovu narav i karakteristike njegove religioznosti.

O svom okretanju religioznim temama Meštrović je zapisao: “Inspiriran velikom dramom Sina Božjega koji je postao tijelo, počeo sam raditi na temama uzetim iz života Isusa iz Nazareta. Tada sam u drvu urezao scenu razapinjanja. Mnogim ljudima se nije svidio jer je ne-estetski ugodan. Našli su Raspetog Krista previše mršava i unakažena. Ali Raspeće scena nije značilo predstavljanje povijesnog Isusa niti njegovu najveću žrtvu. Namjera je bila prikazati raspeće Njegove ideje, perverziju i nakaznost učenja za koje je došao u ovaj svijet i za koju je umro na križu.”¹

Povezanost između umjetnosti i religije Meštrović je najbolje obrazložio u *Razgovorima o Božiću*: „Umjetničko stvaralaštvo sveta je funkcija u ljudskom životu, da mora teći iz čista i pravog izvora, da je ona – da tako kažem – sastavni dio religije, da spaja prirodu i dušu, da prožima materiju duhom, da bi se na materiju gledalo dušom. Prema tome, ona treba da služi samo svome zadatku, kao i religija. Međutim je, nažalost, i ona, kao i nauka, upregnuta u kola koja idu za drugim ciljevima, nego što je njezin istinski cilj. A njezin je cilj isti kao znanosti i religije: buđenje i dizanje

¹ Ivan MEŠTROVIĆ, *On religious art*, u: *Croatia Press*, 8 (1954), br. 137, str. 3-7.

duha k najvišem - Ona ima samo drugi govor, drugi način izražavanja o istim stvarima, kao znanost i religija.”²

Umjetničko stvaralaštvo I. Meštrovića može se podijeliti u dva razdoblja. U prvom razdoblju se bavio prvenstveno nacionalnim temama i narodnim junacima, dok je u drugom razdoblju, koje započinje u jeku Prvoga svjetskog rata, s nacionalnih junaka prešao na religiozne teme kojima se posvetio sve do kraja svog života.

Moje zanimanje za umjetnost I. Meštrovića „rodilo“ se još za vrijeme školovanja u Školi likovnih umjetnosti u Splitu. Sjećam se izvanškolske nastave u Galeriji Meštrović na koju nas je vodila profesorica Jasenka Splivalo. Tom prilikom smo mi učenici bili pratnja slijepim osobama prilikom razgledavanja Galerije. Od tog trenutka moje oduševljenje Meštrovićevim umjetničkim stvaralaštvom sve je više raslo, osobito za vrijeme diplomskog studija na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Splitu. Ljubav prema teologiji i umjetnosti potaknula me je na upis poslijediplomskog sveučilišnog doktorskog studija iz teologije, na kojem sam se posvetila upravo istraživanju religioznog stvaralaštva i religioznosti I. Meštrovića.

Pregled istraživanja

Rijetki su pojedinci koji su posvećivali pozornost djelima religiozne tematike I. Meštrovića, a još su rjeđi oni koji su se bavili pitanjem njegove religioznosti.

Zagrebački svećenik Svetozar Rittig je odigrao vrlo važnu ulogu u Meštrovićevu životu. Upravo s Rittigom i grupom svećenika intelektualaca Meštrović je u proljeće 1927. krenuo na petotjedno kružno putovanje Sredozemljem i bliskoistočnim zemljama. U autobiografskim bilješkama Meštrović opisuje osobni doživljaj posjećenih mjesta. Riječ je o pet različitih tekstova: *Sfinga u Gizehu*, *Kairski muzej*, *Zidine plača*, *Gospodinov grob* i *Ananijina kuća*.³

² I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940.*, u: *Hrvatska revija*, München, Barcelona, 12 (1983) 4, str. 617.

³ University of Notre Dame Archives (UNDA), Ivan Mestrovic Papers (MST), IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a trip to the Middle East by I. M. – 1927*. Samo je prvi tekst, *Sfinga u Gizehu*, objavljen u *Hrvatskoj reviji*, dok su ostali tekstovi, u kojima Meštrović ističe privlačnost Istoka više misaono i religiozno nego li umjetnički, dostupni samo u rukopisu. Vidi i I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene s puta po Istoku*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 405-411.

Uloga S. Rittiga u Meštrovićevu životu očitovala se 1938. kada je njemu i Joži Kljakoviću povjerio brigu oko likovnog uređenja crkve sv. Marka u Zagrebu. Kao župnik Župe sv. Marka, Rittig je s Meštrovićem dobro surađivao i propagirao njegovu umjetnost. Međutim, upravo oko Meštrovićevih djela u crkvi sv. Marka, prilikom njene restauracije 1938., došlo je do žestoke polemike u *Katoličkom listu* između svećenika Ante Padovana i Augustina Wolfa. Glavni razlog je Meštrovićevo *Raspelo* iz 1916. i *Bogorodica*. Rittig je stao u obranu Meštrovićeva djela. Meštrović, prema Rittigu, teži da veličanstvenu dramu Kristova života izrazi arhaičnim oblicima i kompozicijom stare religiozne umjetnosti "egipatske i haldejske". U tome on posve prekida sa svakom crkvenom tradicijom.⁴ Ni Wolf, ni Padovan, a ni Rittig ne bave se pitanjem Meštrovićeve religioznosti, koliko ocjenom i kritikom njegova religioznog stvaralaštva.

Meštrovićevo religiozno stvaralaštvo nije dobro primljeno ni kod Moše Pijade koji u jednom članku o Meštroviću piše da je "on je nacionalista, ali hrvatski, on je religiozan, ali je katolik."⁵

Andrija Živković u članku *Meštrovićeva shvaćanja o religiji i kršćanstvu* pozdravlja Meštrovićevo zanimanje za religiozno stvaralaštvo. No, mišljenja je kako Meštrović ne prepoznaje razliku između katolicizma i pravoslavlja, kao što je ni mnogi prije njega nisu vidjeli. Međutim, ni na religijske stvari Meštrović ne gleda kroz prizmu katolicizma jer ga njegova duša još nije potpuno upoznala.⁶

O Meštrovićevoj religioznoj umjetnosti pisao je i Ivo Šrepel. Osim članaka u *Hrvatskom kolu*⁷ i *Novoj Hrvatskoj*⁸, napisao je 1944. i predgovor monografiji *Ivan Meštrović – Religiozna umjetnost*. Šrepel kod Meštrovića pod pojmom religioznosti obuhvaća sav njegov opus, od sfinge, Kosovskog tj. Vidovdanskog hrama, djela *Moja Mati* sve do rimske *Vestinke*. No, oni po njemu ne odražavaju nikakvu nirvanu, budući

⁴ Svetozar RITTIG, *Meštrovićeva umjetnost (O Meštrovićevoj religioznoj umjetnosti)*, u: *Katolički list*, Zagreb, 4. studenog 1920., str. 337-339.

⁵ Moša PIJADE, *Ivan Meštrović i težnja za stilom u našoj umetnosti*, u: *Slobodna reč*, br. 40, 26. travnja 1919., str. 2; br. 41, 27. travnja 1919., str. 2.

⁶ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Meštrovićeva shvaćanja o religiji i kršćanstvu*, u: *Nedjelja*, 24. srpnja 1932., str. 3-4.

⁷ Ivo ŠREPEL, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, u: *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 39 (1938), str. 154-163.

⁸ Ivo ŠREPEL, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, u: *Nova Hrvatska*, Zagreb, 1943, Božić, Prilog, str. 16-17.

je jezgra svih Meštrovićevih djela kršćanska. Pritom prvenstveno misli na temu majčinstva, tj. Bogorodicu.⁹ Uočava prodahnutost Meštrovićevih religioznih djela kršćanskim milosrđem te je uvjeren kako iz čitavoga Meštrovićevog stvaranja izbija i struji vjera u bolju budućnost čovječanstva koje će, preporođeno žrtvama i ljubavlju, naći svoj pravi put do vječnoga blaženstva.¹⁰

Ozbiljniju studiju o Meštrovićevoj religioznoj umjetnosti već za njegova života napisao je Branko Mašić. On je o toj tematici, uz često javljanje u tisku, održavao i predavanja. U članku *Meštrovićevi verski i biblijski simboli u umjetnosti* Mašić naglašava važnost materijala u kojem Meštrović stvara većinu religioznih djela. Vjersko-biblijske motive Meštrović je najviše radio u drvu, i nije riječ o slučajnom odabiru. Od svih materijala uzeo je najporoznije i najpropadljivije. Osjetio je kako je drvo pravi materijal za izražavanje mistike i simbolike koja neiscrpno izvire iz Biblije. U isticanju važnosti drva kao materijala uočavamo kako je Mašić bio na pravom tragu u svom promišljanju.¹¹

Vladimir Kušan u članku *Stvaralački lik Ivana Meštrovića* zaključuje kako je Meštrović duboko religiozan čovjek koji vlastitim skulpturama iskreno moli i stvarajući ih, ispovijeda nepokolebljivu vjeru svoje duše. Pojam religioznosti promatra u širem aspektu, te ističe da skulptura ne mora biti doslovno crkvena i biblijska kako bi u potpunosti očitovala najčistije uznesenje čovjeka. Tako su Meštrovićeve uciviljene majke zapravo inkarnacija bezgranične i nesebične ljubavi i žrtve, te u pravom smislu riječi izazivaju jedan veliki osjećaj koji nastaje iz kršćanske religioznosti. Meštrovića naziva tvorcem prave crkvene umjetnosti koji je kao takav poznao motive i Starog i Novog zavjeta i koji je znao svakom od njih dati nešto sveljudsko, sveobuhvatno i vječno.¹²

Splitski biskup Frane Franić je u govoru prigodom posvete oltara i blagoslova kapele sv. Križa na Mejama istaknuo kako je na svim izloženim djelima najvažnija

⁹ Josip Ante SOLDI, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, u: *Crkva u svijetu*, Split, 18 (1983) 4, str. 336. Osim ovog članka o religioznoj umjetnosti I. Meštrovića, Soldo piše i o Meštrovićevoj vezi s bivšim franjevačkim provincijalom Petrom Grabićem. Vidi *O. Petar Grabić i Ivan Meštrović*, u: *Fra Petar Grabić. Životne crtice i glavnija djela*, Split, 1964., str. 70-77.

¹⁰ I. ŠREPEL, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, str. 163.

¹¹ Branko MAŠIĆ, *Meštrovićevi verski i biblijski motivi u umjetnosti*, u: *XX. vek*, 1 (1938), br. 8, str. 417-434.

¹² Vladimir KUŠAN, *Stvaralački lik Ivana Meštrovića*, u: *Hrvatska revija*, Zagreb, 15 (1942) 7, str. 345-348.

religioznost, a tko nju ne razumije taj ne razumije ni ono što je na slikama najvažnije, ono što im daje život. Za biskupa Franića Meštrovićeve slike govore, Krist govori iz njih i taj govor je govor pun istine, ljubavi i ljepote.¹³ Na Meštrovićevu sprovodu je pak naglasio njegovu vjeru u Boga i ljubav prema svakome.¹⁴

Poslije Meštrovićeve smrti mnogi su pisci naglašavali kako se je njegov veliki duh konačno smirio u krilu najvišeg Umjetnika – Boga. Fra Karlo Jurišić ističe Meštrovićevu vjeru i religioznost: „Meštrović je bio duboko religiozan čovjek i umjetnik. On je uvijek tvrdo vjerovao u Boga, premda su njegova vjera i njegov pojam o Bogu tijekom života doživjeli mnoge metamorfoze; ali je značajno, da se je ovaj veliki umjetnik, što je dulje živio, sve to više vraćao vjeri svoga djetinjstva, dok joj se nije i sasvim vratio.“¹⁵

U oproštajnom govoru prilikom mise zadušnice za I. Meštrovića 26. siječnja 1962. u crkvi Gospe od Zdravlja, don Mladen Alajbeg, kanonik Stolne crkve sv. Duje je istaknuo sljedeće: „Kad bih htio prikazati religiozni lik Ivana Meštrovića, morao bih imati svu njegovu korespondenciju s dr. Petrom Grabićem, koji mu je pismima osvjetljivao stopu po stopu na njegovu vjerskom putu. Vjera Ivana Meštrovića nije vjera nekog čuvstva ili estetizma, nego vjera razuma; razumom, voljom i srcem prihvaćena u najzrelijim godinama života.“¹⁶ Alajbeg smatra kako je Meštrović svoju vjeru javno ispovijedio u poslanici napisanoj prigodom blagoslova Crkve Naše Gospe u Biskupiji, 1938. godine. On u njoj vidi izraz Meštrovićeve vjere u Boga, izraz poštovanja Blažene Djevice Marije i izraz vjere u Duh, i konačnu pobjedu Duha nad materijom.¹⁷

U članku *Umjetnost Ivana Meštrovića* napisanom odmah poslije Meštrovićeve smrti, Duško Kečkemet piše kako je njegovim djelima važno prići bez ograda i vrednovati ih bez pristranosti i predrasuda. Jedino mjerilo vrednovanja je njihova umjetnička vrijednost. U osvrtu na religioznu fazu Meštrovićeva stvaralaštva, Kečkemet smatra kako je Meštrović na idejnom planu od prvotne opće ontološke

¹³ F. FRANIĆ, *Krist i umjetnost*, u: *Službeni vjesnik Biskupije splitsko-makarske*, Split, 1955., br. 3, str. 2-3.

¹⁴ N. N., *Ivan Meštrović – kršćanski umjetnik*, u: *Blagovest*, Beograd, XXXI (1962) 4, str. 96.

¹⁵ N. N., *Ivan Meštrović – kršćanski umjetnik*, u: *Blagovest*, Beograd, XXXI (1962) 4, str. 95.

¹⁶ Mladen ALAJBEG, *Zadnji zbogom Ivanu Meštroviću. Oproštajni govori na zadušnicama u Notre Dame, Zagrebu i Splitu*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 482-485

¹⁷ M. ALAJBEG, *Zadnji zbogom Ivanu Meštroviću*, str. 482-485.

problematike došao do religiozne i dogmatične, dok je općejugoslavenska nacionalna ideja vidovdanskog stila postala nacionalna, tj. hrvatska. U tom kontekstu patrijarhalno aktivan religiozni život u svojim je djelima umjetnik zaodjenuo u biblijskopsalmistično ruho. Obitelj postaje temelj društva, a crkva nositeljica tradicije i kulture.¹⁸

Fra Karlo Jurišić u članku *Molitve Ivana Meštrovića*, objavljenom u *Glasi koncila*, Meštrovića naziva religioznim umjetnikom *par excellence*, kojemu je najobilnije vrelo Biblija, posebice Kristov život. Meštrović je za njega po krštenju i obitelji katolik koji je cijeli život ostao član Katoličke crkve, premda ne kao praktični katolik jer nije provodio sakramentalni život po načelima koje naučava Crkva. Jurišić Meštrovićevu religioznost objašnjava time što je u najvažnijim trenutcima života ipak primio sakramente: krštenje, ženidbu i bolesničko pomazanje s crkvenim pokopom. Jurišićeva tvrdnja pokazat će se djelomično netočnom, jer Meštrović na samrti nije prihvatio sakrament ispovijedi. Što se tiče pitanja Meštrovićeve molitve, o tom nema dvojbe, Meštrović je molio, ali svojim djelima. To je njegova privatna molitva, neobična, duboka, snažna, iskrena, potresna i teološki sasvim ispravna.¹⁹

O Meštrovićevoj religioznoj umjetnosti pisao je i dominikanac Rajmund Kupareo koji je u njemu vidio ne samo religioznog već i čisto kršćanskog umjetnika „koji izražava ne samo naravnu težnju k Absolutnome, nego, koji nastoji, da se što bolje upozna i suživi s nadnaravnom, objavljenom istinom”. I dalje nastavlja, da mu je teško uopće zamisliti kako Meštrović nije upoznao Krista-Boga, budući da je cijeli svoj život proveo u njegovoj blizini.²⁰

Josip Ante Soldo u članku *Neki vidovi religiozne umjetnosti Ivana Meštrovića* donosi osvrt na Meštrovićevu duhovnu zaokupljenost koja se odrazila i u njegovim djelima.²¹ Članak je ipak samo pregled pisanja o Meštrovićevoj religioznoj umjetnosti, iako Soldo stavlja nešto veći naglasak na Meštrovićevo duhovno stanje prilikom

¹⁸ D. KEČKEMET, *Umjetnost Ivana Meštrovića*, u: *Mogućnosti*, Split, 9 (1962) 3, str. 266.

¹⁹ Karlo JURIŠIĆ, *Molitve Ivana Meštrovića. Pred 100 godina na blagdan Velike Gospe*, u: *Glasi koncila*, Zagreb, 7. VIII. 1983., str. 10-11.

²⁰ R. KUPAREO, *Neki vidovi religiozne umjetnosti Ivana Meštrovića*, u: Rajmund KUPAREO, *Čovjek i umjetnost*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993., str. 99-108. Isti članak, tiskan je i pod nazivom: *Ideja kršćanstva u Meštrovićevoj umjetnosti*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 396-404.

²¹ Riječ je o Soldinu članku *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, u: *Crkva u svijetu*, Split, 18 (1983) 4, str. 326-343.

stvaranja pojedinih djela. On u Meštrovićevim djelima vidi ostvarenje njegove duboke vjere u život, narod i Krista. Meštrović je „pjevač Krista i Marije”. I to ne pjevač zato što su njegova djela nastajala kao plaćene narudžbe, već kao nužnost i potreba njegove duše.²² Soldo ističe kako je dubina Meštrovićeve vjere bila obavijena nedovoljnim poznavanjem katoličkog nauka. Budući je Meštrović rano napustio obiteljsku kuću i kao mladić otišao u Beč, po pitanju vjere ostao je na razini religioznosti primljene od majke. Taj prvi osjećaj religioznosti ostao je prisutan u dubini njegove duše. Meštrović je neprestano težio vječnim istinama i tražio ih u praiskonskim mislima. Zato se kod njega miješaju panteističko-budistička mistika, obojena dubokim humanizmom, s Kristovom otkupiteljskom misijom. Otkupitelj je onaj koji je samo pokazao put spasenja, a nije ga donio.²³ Meštrović je za Soldu bio umjetnik – vizionar, a ne dogmatičar. Dogmatičara je imao u osobi fra Petra Grabića, koji je Meštroviću tumačio razna pitanja iz katoličkog nauka, ali i oko drugih Meštrovićevih djela koja je izveo ili tek trebao izvesti u djelo.

U kontekstu ovog rada treba spomenuti kako je Soldo nedugo nakon Meštrovićeve smrti uočio kako problem religioznosti kod I. Meštrovića zahtijeva dublji studij, te ističe potrebu boljeg osvjetljenja njegova nacionalnog i religioznog pogleda.²⁴

Krsto Spalatin u članku *Sjećanja na Ivana Meštrovića* navodi kako Meštrović u razdoblju između dvaju ratova nije bio na glasu kao čovjek vjere, iako je pravio kipove religioznog sadržaja. Nakon što ga je upoznao, u njemu je vidio duboko religioznog čovjeka prožetog visokim moralnim načelima. O njemu svjedoči: „On je čvrsto vjerovao u opstojnost Boga i u čovjekovu potpunu ovisnost o Bogu. Gledao je na ljude kao na sinove Božje. Nije mogao zamisliti život bez Boga, i narod bez vjere. Po njegovu shvaćanju, sve religije vode k istome Bogu. Nauku Isusovu shvaćao je kao

²² J. A. SOLDI, *O. Petar Grabić i Ivan Meštrović*, str. 71.

²³ Usp. J. A. SOLDI, *O. Petar Grabić i Ivan Meštrović*, str. 72.

²⁴ U tom pogledu od velike su važnosti i Meštrovićeve riječi: „Meni je bilo i jeste jedino od značaja u narodnom pogledu rasno a ne konfesionalno, a u religioznom pogledu – čovječno i čovječansko, bez obzira na katoličko, pravoslavno, protestantsko, ili čak i budističko. Vidim u svim religijama, u onome što im je suština, istovjetnost, i posvuda je božanska istina jedna. Između katoličanstva i pravoslavlja ne vidim i ne osjećam razlike, niti sam joj davao mjesta u svojoj duši.“ Vidi D. KEČKEMET, *Ivan Meštrović - Jedini put da se bude umjetnik jest raditi*, Spektar, Zagreb, nenumerirane stranice.

najsavršeniju među vjerama. S druge strane, nije puno držao do dogma, sakramenata, mise.”²⁵

Za primjer, Spalatin navodi zgodu iz crkve sv. Jeronima u Rimu kada ga je pozvao da zajedno sudjeluju na sv. Misi zadušnici za pokojnog Stjepana Radića, što je Meštrović odbio. Nakon prvog moždanog udara 1960. Meštrović je odbio i o. Dominika Mandića koji mu je ponudio sakrament ispovijedi. Spalatin se prisjeća i razgovora s Meštrovićem na temu dogme o Marijinom Bezgrešnom začecu o kojem su pričali na sam blagdan. Meštrović mu je na to odgovorio: „Dragi profesore, u to teško vjeruje i sama gospođa Jelka (Spalatinova supruga, op. I. G.)” Usprkos svemu Spalatin zaključuje kako je Meštrovićeva vjera bila velika, a to uvjerenje je isticao i nakon njegove smrti. To mišljenje potkrjepljuje Meštrovićevim posljednjim riječima izgovorenim pred smrt „Bože moj, Bože moj!” Navedene riječi za Spalatina su odraz Meštrovićeve duboke povezanosti s Bogom.

Đuro Grlica u članku *Ivan Meštrović: život djelo i misao* piše: „U svojim brojnim religioznim skulpturama, Meštrović je prerastao i ujedinio u sebi vjersku podijeljenost i kulturnu kompleksnost Hrvatskog naroda – Katolicizam, Islam (i Pravoslavlje), zapadnjačku i arapsku kulturu. On se u duhu podigao iznad uskog konfesionalnog dogmatizma. To je bila radije *vjera* u širem smislu riječi, nego li religija u užem smislu.”²⁶

Ivo Šrepel u članku *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića* cjelokupnu Meštrovićevu umjetnost vidi kao religioznu, premda to ne dolazi do izražaja na prvi pogled. U prvoj fazi stvaralaštva Meštrović je blizak orijentalnim, istočnjačkim kulturama. Šrepel to iščitava u skulpturama iz Kosovskog (Vidovdanskog) ciklusa, koje su prema njemu zaodjenute istočnjačkom ljuskom s kršćanskom jezgrom. S jedne strane imamo djela, a s druge, milosrđe koje ih opravdava. Meštrović je započeo od narodne pjesme koja nije kršćanski religiozna u cjelini i u kojoj se nalazi utjecaj istoka, ali i djela i milosrđa. U kasnijem razdoblju stvaralaštva Meštrović je pod utjecajem bizantinske i ranogotičke umjetnosti. No, iako je bio pod različitim utjecajima tijekom

²⁵ Krsto SPALATIN, *Sjećanja na Ivana Meštrovića*, u: *Hrvatska revija*, München-Barcelona, 33 (1983) 1, str. 61.

²⁶ Đuro GRLICA, *Ivan Meštrović: Život djelo i misao povodom 100. godišnjice rođenja velikog hrvatskog umjetnika Ivana Meštrovića (1883.-1962.)*, u: *Hrvatska revija*, München-Barcelona, 33 (1983) 1, str. 17.

svog stvaralaštva, uspio je razviti vlastiti stil unutar kojeg je važno uočiti udio religioznosti u njegovu stvaralaštvu. Šrepel to pitanje smatra važnim, ali se ni on ne bavi s njim u većoj mjeri. Zaključuje, Meštrović u svojim djelima i idejno povezuje religije staroga Orijenta s grčkom kalokagatijom, renesansnim povezivanjem božanstva s prirodom i krikom današnjosti za svjetlom i milosrđem u mračnim i okrutnim danima. Donosi osvrt na natpis koji je Meštrović urezao na zvono crkve Gospe od anđela u Cavtatu: „*Spoznaj tajnu ljubavi, riješit ćeš tajnu smrti i vjerovati da je život vječan.*“ Za Šrepela je ta misao duboko religiozna i sama sobom dokazuje koliko je čitava Meštrovićeva umjetnost prožeta onom pobožnošću koja je od prvih početaka dala impuls postanku i razvitku umjetnosti uopće.²⁷ Iz cjelokupnog Meštrovićeva stvaralaštva izbija i struji vjera u bolju budućnost čovječanstva, koje će preporođeno žrtvama i ljubavlju pronaći pravi put do vječnog blaženstva.²⁸

Govoreći o umjetničkim djelima u Zavodu sv. Jeronima u Rimu Vjeko Božo Jarak se zaustavlja na Meštrovićevoj *Pietà* u kojoj uočava svjedočanstvo vjere njenog autora. Sve strahote i stradanja moguće je realno vidjeti, prihvatiti, podnijeti i nadvladati pod uvjetom čvrstog pristajanja uz Krista koji i svojim umiranjem postaje izvor života i zajedništva. „Uključiti se u to zajedništvo, znači postati dionik njegove snage iz koje izvire rijeka života, mir i moć, mir duše i moć volje kako bi se nadvladala sva tragičnost ljudskog življenja na zemlji.“²⁹

U kontekstu istraživanja zadane teme vrijedan je i članak Milana Ivaniševića *Bogorodice Ivana Meštrovića*. Autor razmatra ikonografske i stilske odlike jedne od Meštrovićevih najvrjednijih skupina – Bogorodica, te uvodi u poznavanje Meštrovićeva kršćanskog uvjerenja, želja i nastojanja u ostvarivanju likovnih djela religioznog sadržaja.³⁰

Stjepan Gabrijel Meštrović, unuk Ivana Meštrovića u knjizi *Srce od kamena. Moj djed: Ivan Meštrović* iznosi jedan potpuno drugačiji pogled na svoga djeda. Mišljenja je kako su Meštrovićevo religiozno stvaralaštvo obilježili bijes, poniženje, zaokupljenost egzistencijom. Jednako tako i Isusa je doživljavao kao običnog čovjeka,

²⁷ I. ŠREPEL, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, str. 161.

²⁸ I. ŠREPEL, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, str. 163.

²⁹ Vjeko Božo JARAK, *Umjetnička djela u hrvatskoj Crkvi sv. Jeronima u Rimu i njihova kršćanska poruka*, u: *Crkva u svijetu*, Split, 24 (1989) 4, str. 361.

³⁰ Milan IVANIŠEVIĆ, *Bogorodice Ivana Meštrovića*, u: *Kulturna baština*, Split, 18 (1994) 24-25, str. 103-116.

ponižena, neshvaćena, progonjena i mučena. Meštrović je na liku Isusa, na njegovom osobnom doživljaju stvorio osobnu religiju. On nije bio religiozan u uobičajenom smislu koji uključuje odlaske u crkvu ili prihvaćanje vjerskog učenja. Zapravo je Meštrović pokušao usvojiti viziju o jednome Bogu, koji ujedinjuje sve svjetske religije, no nije htio prihvatiti učenja ni jedne od njih.³¹

Ivan Mužić u knjizi *Ivan Meštrović i slobodno zidarstvo*, u trećem poglavlju naslovljenom *Ivan Meštrović nije vjerovao u Boga Isusa Krista ni u Mariju Bogorodicu*, iznosi svoje shvaćanje Meštrovića i njegove religioznosti. Mužić za polazište uzima riječi Meštrovićeve unuka prema kojem Meštrovićeve obitelj nije bila religiozna, već se pravila religioznom. Premda su kod Meštrovića prisutni mnogi biblijski, posebno kršćanski motivi, oni ne potvrđuju kako je njihov autor kršćanin. Nastojeći rasvijetliti Meštrovićeve religioznost, Mužić navodi Meštrovićeve riječi u kojima je vidljivo njegovo nastojanje propovijedanja jedne vjere, ali i asocijacija na panteizam. To se posebno uočava u Meštrovićevim autobiografskim bilješkama s putovanja po Istoku.³²

Jedna od značajnijih publikacija relevantnih za proučavanje Meštrovićeve religioznosti jest rad kustosice Galerije Meštrović Maje Šeparović Palada *Meštrovićeve Crikvine*. Autorica u tom radu prvi put donosi sveobuhvatan slijed zamisli i same gradnje Meštrovićevih Crikvina. Autorica predstavlja kompleks Crikvine na temelju sačuvane pisane, arhitektonske i fotografske dokumentacije, što može poslužiti kao osnova za daljnja istraživanja tog sakralno-umjetničkog kulturnog dobra.³³

Dragica Hammer-Tomić u knjizi *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića* svoje istraživanje zasniva na stavu da Meštrovićeve umjetnost treba proučavati tragom motivacije po kojoj je stvorena i poštivanjem razloga koji su određivali smjer umjetnikova nadahnuća i njegovu ukupnu stvaralačku aktivnost.³⁴ Knjiga je podijeljena u tri dijela, od kojih je za pitanje Meštrovićeve religioznosti najvažniji treći *Sakralne teme u Meštrovićeve kiparstvu*. Hammer-Tomić s filozofskog aspekta

³¹ Stjepan Gabrijel MEŠTROVIĆ, *Srce od kamena*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2007., str. 127-129.

³² Ivan MUŽIĆ, *Ivan Meštrović i slobodno zidarstvo*, Matica Hrvatska, Imotski, 2015., str. 91-111.

³³ Maja ŠEPAROVIĆ-PALADA, *Meštrovićeve Crikvine*, Muzeji Ivana Meštrovića, Split, 2012., str. 17.

³⁴ D. HAMMER-TOMIĆ, *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*, Ex Libris, Zagreb, 2015., str. 5.

promatra Meštrovićev lik i djelo. U tom kontekstu osvrće se i na kršćanski svjetonazor umjetnika, posebno u prvim godinama stvaralaštva. Prenosi pismo I. Meštrovića njegovu ocu, napisano u proljeće 1903., u kojem piše o ljubavi prema Olimpiji: „Gdje bi se mogo čovjek s vakim stvorom vjenčati od popa, kad nas vjenčava ljubav, koja nema ovoga smisla šta ima njihova. Naša ljubav je ova: plakati dok smo živi, a potom umrijeti bez ostanka.” U ovim riječima, Hammer-Tomić uočava Meštrovićevo jasno distanciranje od kršćanskog shvaćanja života i smrti.³⁵ Imajući potom pred sobom članak mladog Meštrovića *O umjetnosti*, zaključuje kako je za Meštrovića kršćanska ikonografija neinspirativna i ograničavajuća s obzirom na njegovu težnju da se izrazi snažnim formama. Mladi Meštrović je imao kritički odnos prema kršćanstvu i nije imao problema s prevladavanjem odgoja i te eventualne naslijeđene tradicije usvojenih kršćanskih uvjerenja. Prenosi i riječi Ivanova unuka Stjepana koji je govoreći o vjerskoj orijentaciji obitelji, ustvrdio kako „obitelj Meštrović nije bila religiozna, samo se takvom pravila”.³⁶ Na temelju navedenih riječi Hammer-Tomić dalje gradi mišljenje prema kojem ta rečenica pogađa srž svih nesporazuma i pitanja koja će se postavljati u vezi s Meštrovićevom zauzetosti oko opremanja katoličkih crkava i uopće njegova opusa s temama kršćanskog sadržaja.³⁷ Za razliku od prvog razdoblja stvaralaštva, u pismima I. Meštrovića upućenim u zrelijoj umjetničkoj fazi prijatelju Dragutinu Kamberu odražava se jasno mjesto koje je u njegovu odgoju i odrastanju imala kršćanska poruka Evanđelja. I. Meštrović „nije imao, jedan sistematski vjerski odgoj koji bi rastao s njime i proširivao njegov duh i kulturu”.³⁸

Objašnjavajući izraz ideje vječnosti ili apstrahiranje, svoje shvaćanje i doživljaj Apsoluta kao onostranosti čiste duhovnosti i dostojanstva čovjeka, Hammer-Tomić smatra da ga Meštrović iznosi u oproštajnom pismu supruzi Olgi: „U meni će biti tuga, da ti ne mogu i fizički pomoći u tom poslu oko naše djece, ali sam uvjeren da ću ti duhovno pomagati možda više nego za života. Ti ćeš biti razabrala da ja vjerujem u

³⁵ Duško KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., Školska knjiga, Zagreb, 2009. str. 89, *Pismo Ivana Meštrovića ocu Mati*, proljeće 1903.; D. HAMMER-TOMIĆ, *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*, str. 63.

³⁶ S. G. MEŠTROVIĆ, *Srce od kamena*, str. 88.

³⁷ D. HAMMER-TOMIĆ, *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*, str. 67.

³⁸ Ratko PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, u: *Hrvatska revija*, Zagreb, (1993-1994) 2-3, str. 295.

Boga, koji je duh, a vjerujem da sam i ja u tome duhu i sa njime, pa ću prema tome biti vazda i sa tobom i sa njima.”³⁹

Slično i još izravnije izjasnio se o teološkim pretpostavkama svoje religioznosti u pismu kćeri Marici, u kojemu joj govori o sveobuhvatnom Duhu izvan nas i njegovoj prisutnosti u nama: „On zove čovjeka da traži put k Skladu, unutar sebe i u životu, s onim što je neprolazno i vječno, dakle stvarno. Onaj koji je uspio živjeti u Skladu s Vječnim više ne pita 'zašto?' niti koji mu je cilj. Shodno tome odgovor na razlog koji nas tjera da se preispitujemo trebao bi biti On jer naš je cilj ići prema Njemu budući da smo dio CJELINE.”⁴⁰

U iscrpnom istraživanju analize umjetnikova arhetipskog poganizma Dragica Hammer-Tomić zaključuje kako je umjetnikov odnos prema kršćanstvu bio problematičan. Njegovo prihvaćanje Crkve, dogmi i konvencionalnog morala bilo je nepotpuno ili ograničeno sve dok ga grozote Prvoga svjetskog rata nisu potaknule na intenzivno čitanje Novog zavjeta što je kod njega izazvalo oduševljenje djelima i ulogom Krista.⁴¹

Zorana Jurić-Šabić u knjizi *Dekodiranje Meštrovića. Ikonološka studija za dekoraciju kupole Crkve Presvetog Otkupitelja u Otavicama* na sustavan način donosi detaljnu analizu crteža – studija za dekoraciju svoda kupole koju potkrepljuje uvidom u memoare umjetnika te korespondenciju vezanu za uređenje kupole. Ujedno nudi i identifikaciju prikazanih likova, projekciju njihova rasporeda te moguće razloge zbog kojih dovršenje kupole nije ostvareno.⁴² Ističe kako sakralna djela u Meštrovićevu opusu zauzimaju posebno mjesto. No, ne govori o njegovoj religioznosti već upotrebljava termin *duhovnost*. Prema njoj, Meštrovićeva su sakralna djela izraz njegove „vlastite duhovnosti ili odraz njegovih teološko-filozofskih promišljanja, a primjer takvog individualnog pristupa u osmišljavanju ikonografskog programa Meštrović donosi upravo u obiteljskoj grobnici – Crkvi Presvetog Otkupitelja.”⁴³ Autorica zaključuje kako jedinstvena ikonografija Crkve Presvetog Otkupitelja otkriva

³⁹ Pero ZLATAR, *Meštrovićeva pisma iz ustaškog zatvora*, u: *Globus*, Zagreb, 4. siječnja 2002., str. 87.

⁴⁰ D. HAMMER-TOMIĆ, *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*, str. 293-294. Prema navodu Marice Meštrović pismo s nadnevkom 20. studenog 1944., njen otac Ivan napisao ga je za vrijeme boravka u internatu u Laussani. Usp. Marica MEŠTROVIĆ, *Život i djelo Ivana Meštrovića*, Zagreb, 2011., str. 247-248.

⁴¹ D. HAMMER-TOMIĆ, *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*, str. 394-395.

⁴² Zorana JURIC-ŠABIĆ, *Dekodiranje Meštrovića*, Muzeji Ivana Meštrovića, Split, 2015., str. 5.

⁴³ Z. JURIC-ŠABIĆ, *Dekodiranje Meštrovića*, str.8.

osobno vjerovanje njezina graditelja koji bi otkrio njegovo teološko-filozofsko promišljanje i sinkretističko poimanje religije da je njegov ikonografski program bio dovršen.⁴⁴

Zorana Jurić-Šabić i Maja Šeparović Palada objavile su studiju *Ivan Meštrović: Povijest Isusa iz Nazareta u drvu*,⁴⁵ posvećenu Meštrovićevu kristološkom ciklusu – skulpturi *Raspeće* (1916.) i drvenim reljefima (1917. - 1950.) postavljenim 1954. u crkvi Sv. Križa unutar sakralno-umjetničkog kompleksa Crikvine – Kaštilac u Splitu. Studija obuhvaća i katalog unutar kojeg se uz kvalitetne fotografije pojedinih djela nalaze citati iz evanđelja koji su umjetniku poslužili kao nadahnuće. U tome se sastoji novost i značaj ove publikacije. Autorice na jedan drugačiji način iznose umjetnikovu motivaciju koja ga je nagnala na stvaranje pojedinih djela, a potom donose i likovno kritičku analizu djela. No, vratimo li se u kontekst istraživanja vezanog uz pitanje Meštrovićeve religioznosti, zaključujem isto kao i recenzent publikacije Domagoj Runje⁴⁶, kako se kroz cijelu publikaciju provlači ideja povezanosti osobnog odnosa tvorca umjetničkih djela s Tvorcem sve ljepote, što je često kad je riječ o Meštrovićevom religioznom stvaralaštvu.

Barbara Vujanović u knjizi *Meštrovićev znak u Zagrebu* donosi cjelokupni pregled djela I. Meštrovića koja se nalaze u javnoj sferi te su dostupna javnosti. U tom kontekstu autorica se, kada govori o Meštrovićevim djelima u crkvama, usputno dotiče i pitanja Meštrovićeve duhovnosti: „Ivan Meštrović njegovao je tijekom čitava života specifičan osjećaj duhovnosti, u kojem je utkana katolička tradicija, ali i interes za ostale religije i vjerovanja. Odabir tema snažno se oslanja na životno iskustvo, kako njegovo osobno, tako i ono opće.”⁴⁷

Dalibor Prančević u knjizi *Ivan Meštrović i kultura modernizma: ekspresionizam i art déco* analizira i kontekstualizira dio umjetničkog inventara I. Meštrovića, posebice djela nastala tijekom drugog i trećeg desetljeća Meštrovićeva

⁴⁴ Z. JURIC-ŠABIĆ, *Dekodiranje Meštrovića*, str. 41.

⁴⁵ Z. JURIC-ŠABIĆ - M. ŠEPAROVIC-PALADA, *Ivan Meštrović: Povijest Isusa iz Nazareta u drvu*, Muzeji Ivana Meštrovića, Split, 2017.

⁴⁶ Z. JURIC-ŠABIĆ - M. ŠEPAROVIC-PALADA, *Ivan Meštrović: Povijest Isusa iz Nazareta u drvu*, str. 181.

⁴⁷ Barbara VUJANOVIĆ, *Meštrovićev znak u Zagrebu*, Muzeji Ivana Meštrovića, Zagreb, 2017., str. 122.

stvaralaštva.⁴⁸ Među tim djelima se nalaze i Meštrovićevi religiozni radovi koji u sebi odražavaju utjecaj ekspresionizma ili art décoa. Treba reći da autor ne ulazi u raspravu o umjetnikovoj religioznosti, ali daje novi pogled na Meštrovićeva religiozna djela. Otvara nova pitanja koja bi mogla poslužiti kao polazišta za daljnja istraživanja, poput primjerice, pitanja patnje u Meštrovićevim radovima.

Monografija Duška Kečkemeta *Umjetnost Ivana Meštrovića*⁴⁹ svojevrsna je dopuna njegovog velebnog djela *Život Ivana Meštrovića*, objavljenog u dva sveska 2009. godine. Namjera autora je pružiti što potpuniji i dokumentarniji opis privatnog i javnog života I. Meštrovića, te dokumentaciju njegovih umjetničkih ostvarenja u svrhu pružanja cjelovitog uvida u Meštrovićevo stvaralaštvo. Autor je uvjeren kako je cjeloviti uvid u Meštrovićevo stvaralaštvo nemoguć bez Meštrovićeva gledanja na život i društvo u pojedinim razdobljima i njegovog shvaćanja umjetnosti i umjetničkog stvaralaštva.⁵⁰ U tekstu o religioznoj skulpturi Kečkemet se osvrće na Meštrovićevo religiozno uvjerenje te navodi kako je ono bilo „podložno stanovitim promjenama tijekom vremena, dosljedno njegovu životu, saznanjima i uvjerenjima, ali se ipak jedna osnovna crta dosljedno provlači kroz sve njegove izjave i djela religioznog sadržaja. To njegovo osobno vjersko uvjerenje najčešće nije odgovaralo ni dosljednim vjernicima, kao ni nevjernicima”.⁵¹ Prema Kečkemetu sam Meštrović se smatrao i kršćanskim i katoličkim vjernikom. No, postavlja pitanje – do koje mjere i koliko dosljedno vjerskim normama i dogmama?, te nastavlja: „Bio je vjernik tradicijom i uvjerenjem, ali ne vjerskim dogmama i naukom katoličkoga katekizma. Ateist nije bio nikada, kao ni sljedbenik pravoslavne ili neke druge konfesije”.⁵²

U kontekstu navedenog znakovit je Meštrovićev navod vezan za predbacivanje njemu zbog nesudjelovanja na nedjeljnoj svetoj misi dok je radio na Sveučilištu u Syracusi: „Moj atelijer je moja crkva!”⁵³

⁴⁸ Dalibor PRANČEVIĆ, *Ivan Meštrović i kultura modernizma: ekspresionizam i art déco*, Filozofski fakultet i Muzeji Ivana Meštrovića, Split, 2017., str. 15-16.

⁴⁹ D. KEČKEMET, *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Filozofski fakultet Split i Duško Kečkemet, Split, 2017.

⁵⁰ D. KEČKEMET, *Umjetnost Ivana Meštrovića*, str. 9.

⁵¹ D. KEČKEMET, *Umjetnost Ivana Meštrovića*, str. 176.

⁵² D. KEČKEMET, *Umjetnost Ivana Meštrovića*, str. 176.

⁵³ J. E. CONNOR, *Meštrović u Americi*, u: *Mogućnosti*, Split, 30 (1983) 10-11, str. 937-944.

U povodu izložbe Meštrovićeve religiozne skulpture u Puli 2019. objavljen je katalog *Meštrović: Otisci duše. Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*⁵⁴ urednice Z. Jurić Šabić. U katalogu su doneseni tekstovi urednice i drugih autorica. Publikacija je podijeljena na četiri dijela. U tekstu *Otisci duše – religiozna umjetnost Ivana Meštrovića* Zorana Jurić Šabić i Barbara Vujanović donose kraći uvid u početke Meštrovićeva stvaralaštva. Ističu kako su njegovi svjetonazori tijekom odrastanja u rodnom kraju bili oblikovani utjecajem staroslavenske mitologije, pučkog praznovjerja, lokalnih običaja i kršćanske tradicije. Odlaskom na školovanje u Beč (1901. - 1906.) Meštrović napušta religiozne motive, preispituje pojam ljudske egzistencije te razrađuje niz naturalističkih skulptura u kojima prikazuje opća ljudska stanja poput čežnje, nade, prolaznosti života i neupitnosti smrti. U ovom kontekstu navode kako je sam Meštrović rekao da nije sudjelovao na XXIV. izložbi Secesije jer se „ne bavi religijskim temama”⁵⁵. Autorice postavljaju važno pitanje na koje se nadaju odgovoriti izložbom: Kako je Meštrović od mladog umjetnika nezainteresiranog za religijske teme postao jedan od najboljih stvaratelja religiozne umjetnosti?⁵⁶ Nadalje, iznose i povijesno-likovnu analizu djela obuhvaćenih izložbom. U dijelu kataloga pod nazivom *Meštrovićeve sakralni prostori*,⁵⁷ četiri autorice obrađuju Meštrovićeve realizirane i nerealizirane projekte. Donose pregled okolnosti i nastanka istih popraćene povijesnim okolnostima nastanka, od ideje do realizacije ili pak razloga zbog kojih do realizacije nije došlo.

Posljednja objavljena publikacija koja govori o Meštrovićevu stvaralačkom djelu je *Crkva Presvetog Otkupitelja. Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*⁵⁸ autorice Zorane Jurić Šabić. Tematski je podijeljena na četiri dijela. U prvom *Ivan*

⁵⁴ Zorana JURIC-ŠABIĆ - Barbara VUJANOVIĆ, *Meštrović: Otisci duše. Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, (Katalog izložbe, Arheološki Muzej Istre - Muzejsko galerijski prostor Sveta Srca, Pula, 17. svibnja - 27. listopada 2019.), Arheološki Muzej Istre i MIM, Pula-Split, 2019.

⁵⁵ Irena KRAŠEVAC, *Ivan Meštrović i secesija: Beč - München - Prag: 1900. - 1910.*, Institut za povijest umjetnosti - Fundacija Ivana Meštrovića, Zagreb, 2002., str. 81.

⁵⁶ I. KRAŠEVAC, *Ivan Meštrović i secesija: Beč - München - Prag: 1900. - 1910.*, str. 27-28.

⁵⁷ Tekstovi o realiziranim projektima: L. MAJDANČIĆ, *Gospa od Anđela – Grobnica obitelji Račić*, str. 93-101; Z. JURIC ŠABIĆ, *Crkva Presvetog Otkupitelja – Grobnica obitelji Meštrović*, str. 103-114; L. MAJDANČIĆ, *Crkva naše Gospe*, str. 117-125; M. ŠEPAROVIĆ PALADA, *Crikvine-Kaštilac*, str. 127-141. Tekstovi o nerealiziranim projektima: B. VUJANOVIĆ, *Crkva Krista Kralja*, str. 143-151; L. MAJDANČIĆ, *Crkva sv. Ćirila i Metoda*, str. 153-156. Svi tekstovi se nalaze u navedenom Katalogu izložbe: Z. JURIC-ŠABIĆ - B. VUJANOVIĆ, *Meštrović: Otisci duše. Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Arheološki muzej Istre i MIM, Pula-Split, 2019.

⁵⁸ Zorana JURIC-ŠABIĆ, *Crkva Presvetog Otkupitelja. Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, Muzeji Ivana Meštrovića, Split, 2020.

Meštrović i zavičaj govori o umjetnikovu životu i duhovnoj povezanosti s rodnim zavičajem nakon što ga je fizički napustio. Naglašava prijateljske veze koje je njegovao s ljudima iz rodnog kraja, ljubav i skrb o obitelji. I kao najvažnije, ispunjeno obećanje ocu o izgradnji obiteljske grobnice u koju će naposljetku i sam biti pokopan. Značajni dio publikacije zauzima tema Crkve Presvetog Otkupitelja, grobnice obitelji Meštrović koju obrađuje s povijesnog i likovnog aspekta, te njenog značenja za taj kraj. U tekstu *Hram umjetnosti i vjere* donosi analizu likovnog uređenja Crkve te u prvi plan stavlja pitanje religioznog u Meštrovićevoj idejnoj zamisli dekoracije kupole Crkve Presvetog Otkupitelja. Autorica zaključuje kako je Meštrovićev zavičaj bio ishodište i nadahnuće umjetniku u kojem je ostavio trajni spomen – Crkvu Presvetog Otkupitelja koja zrcali njegov odnos prema zavičaju i obitelji, ali i osobni svjetonazor te specifično poimanje vjere i religije.⁵⁹

Slavko Kovačić u članku *Ivan Meštrović u ogledalu pisama poslanih iz Amerike i sačuvanih u Nadbiskupskom arhivu u Splitu*⁶⁰ iznosi važne informacije sadržane u dvadeset pet pisama Ivana Meštrovića koja se čuvaju u Nadbiskupskom arhivu u Splitu. Većina pisama je upućena splitskom kanoniku don Herkulanu Lugeru, dok je manji broj poslan biskupijskom ordinarijatu i biskupu Frani Franiću. U ovim pismima Meštrović govori o svojim umjetničkim djelima, ali često izražava i svoje osobne osjećaje i misli domoljubne i religiozne prirode, svoju pripadnost Katoličkoj crkvi te veliko poštovanje koje je imao prema tadašnjem splitskom biskupu Bonefačiću. U zaključku Kovačić ističe kako su splitski biskupi, kanonik Luger i ostali članovi splitske Crkve primili Meštrovićeve izraze misli i osjećaja religiozne prirode s osjećajem zahvalnosti, kao i njegove vrijedne umjetničke darove. Posebno istaknuvši Meštrovićeve riječi upućene kanoniku Lugeru, a koje je i biskup Franić uvrstio u Službeni vjesnik Biskupije splitske i makarske, da je „Bog jedina istina, jedina pravda i jedina stvarnost, a drugo sve ništavno i prolazno“, i „Blago onima koji tu istinu vide i osjećaju. Njihova je utjeha velika“.⁶¹

⁵⁹ Z. JURIC-ŠABIĆ, *Crkva Presvetog Otkupitelja. Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, str. 202.

⁶⁰ Slavko KOVAČIĆ, *Ivan Meštrović u ogledalu pisama poslanih iz Amerike i sačuvanih u Nadbiskupskom arhivu u Splitu*, u: Drago Šimundža – Nediljko Ante Ančić (Priredili), *Oče naš. Jedan je Otac vaš. Zbornik radova u čast splitsko-makarskog nadbiskupa dr. Marina Barišića prigodom srebrnog jubileja biskupskog posvećenja*, Crkva u svijetu, Split, 2018., str. 535-573.

⁶¹ S. KOVAČIĆ, *Ivan Meštrović u ogledalu pisama poslanih iz Amerike i sačuvanih u Nadbiskupskom arhivu u Splitu*, str. 559.

Arhivska građa

U kontekstu našeg istraživanja potrebno je reći da su nam svi navedeni radovi bili samo putokaz za daljnja istraživanja. Tijekom života Meštrović je živio na različitim adresama diljem svijeta, stoga i tragove njegove pisane ostavštine možemo pronaći u različitim arhivima, posebice na sveučilištima na kojima je radio i umjetnički djelovao. Najveći dio njegove pisane ostavštine pohranjen je u Arhivu Sveučilišta Notre Dame, na kojem je radio od 1955. do smrti 1962. godine. Budući je tijekom života njegovao poslovne i prijateljske veze s mnogim svećenicima i redovnicima, i u njihovim matičnim ustanovama moguće je i danas pronaći dijelove njegove korespondencije.⁶² Za ovaj rad od iznimnog je značenja korespondencija koju je vodio sa svećenicima, redovnicima i redovnicama diljem svijeta. Pritom nam naravno nije važna cjelokupna korespondencija s navedenim osobama, već samo s onima koji su obilježili njegov život i s kojima je njegovao prijateljske veze dok ih smrt nije prekinula. Građa se nalazi u arhivima Sveučilišta Notre Dame u South Bendu u Indiani, Papinskoga hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, Atelijera Meštrović u Zagrebu, Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu, Arheološkog muzeja u Splitu, Nadbiskupijskog arhiva u Splitu i Hercegovačke franjevačke provincije. Arhivska građa koja se čuva u spomenutim arhivima vrlo je obilna i složena je po pravilima arhivističke struke, što mi je znatno olakšalo njezino proučavanje. Dio građe je u rukopisu, a dio je napisan pisaćim strojem, ponajviše na hrvatskom, a zatim na talijanskom i engleskom jeziku. Nakon višegodišnjih istraživanja, prikupljanja i obrade građe rezultati rada se prvi put predstavljaju znanstvenoj javnosti.

⁶² O obimu Meštrovićeve korespondencije govori slijedeća činjenica, kako se samo u Kolekciji Ivana Meštrovića na Sveučilištu Notre Dame, Indiana - nalazi Meštrovićeva korespondencija s 66 dijecezanskih svećenika, 35 redovnika i 15 redovnica. Sačuvana je i korespondencija koju je vodio s 41 religioznom ustanovom, te manji broj arhivske građe koji govori o Meštrovićevim vezama s židovskim rabinima (6 osoba) i muslimanima. Podaci o Meštrovićevoj ostavštini u vlasništvu Sveučilišta Notre Dame, Indiana, dostupni su na internet stranici Sveučilišta Notre Dame, Indiana. Vidi o tome: *Ivan Mestrovic Papers*, <http://archives.nd.edu/findaids/ead/html/MST000.htm>

Podjela rada

Doktorski rad je podijeljen na četiri poglavlja. Poglavljima prethodi uvodni dio u kojem je predstavljena tema, stanje istraženosti i podatci o najnovijim arhivskim istraživanjima vezanim za temu religioznog stvaralaštva i religioznosti I. Meštrovića.

U prvom poglavlju, naslovljenom *Izvori za proučavanje religioznosti Ivana Meštrovića*, analizirani su svi Meštrovićevi objavljeni i neobjavljeni autobiografski tekstovi u kojima on sâm ili preko pojedinih likova u tekstovima progovara o religiji, religioznim pitanjima i religioznosti.

U središtu drugog poglavlja, koje je naslovljeno *Oblikovatelji religioznosti Ivana Meštrovića* su osobe, sveta mjesta i događaji koji su utjecali na Meštrovićevo poimanje religije i religioznog, a ujedno i na njegovu religioznost. Djetinjstvo provedeno na selu, obiteljski i župni ambijent prisutni su u Meštrovićevu sjećanju i tijekom zrele dobi kada piše zbirku pripovijetki *Ludi Mile*. Meštrović je do kraja života njegovao prijateljske odnose s fra Karlom Balićem, mons. Jurajom Magjerecom, fra Dominikom Mandićem i vlč. Dragutinom Kamberom. Obilazak egipatskih piramida, sfingi u Gizehu, Kristova Groba, Ananijine kuće i drugih mjesta koja je obišao tijekom putovanja po Istoku 1927. također su utjecali na Meštrovićevo religiozno misao i osjećaj. Jednako tako i posjet Asizu prijateljima franjevcima ostavio je trag na njegovo stvaralaštvo, njegov pogled na redovnički način života i općenito na njegovu religiozno misao. Na oblikovanje Meštrovićeve religioznosti utjecale su i obiteljske tragedije vezane za smrt njegovo dvoje najstarije djece. Osobita pozornost posvećena je njegovom prvom susretu sa smrću u jeku Prvog svjetskog rata, kao i vrlo traumatičnom iskustvu koje je proživio u ustaškom zatvoru, u kojem je iščekujući pogubljenje, doživio duboko duhovno iskustvo koje ga je potaknulo na molitvu. Ništa manje traumatične nisu mu bile ni poratne okolnosti i njegov život izvan domovine. Zahvaljujući autobiografskim bilješkama umjetnika i obilnoj korespondenciji s brojnim svećenicima stječe se širi pogled na Meštrovićev odnos prema Crkvi i religiji.

Treće poglavlje naslovljeno *Religiozno stvaralaštvo Ivana Meštrovića* zapravo je sinteza Meštrovićeva religioznog stvaralaštva što sam detaljnije obradila u svom magistarskom radu *Povijesno-teološka analiza Meštrovićeva religioznog stvaralaštva*.

U radu su predstavljena Meštrovićeva djela nadahnuta temama iz egipatske, židovske i kršćanske religije. Poseban naglasak stavljen je na djela kršćanske tematike koja su ga kao dječaka zainteresirala, a usprkos bavljenju drugim religijama, teme i događaji iz kršćanstva bili su i ostali njegova glavna preokupacija.

U četvrtom poglavlju, koje nosi naslov *Religioznost Ivana Meštrovića*, analiziraju se razni aspekti Meštrovićeve religioznosti. Posebna pozornost posvećena je duhovnim iskustvima umjetnika, važnosti i značenju sakramenata u njegovu vjerskom životu, te ulozi Biblije kao knjige koja mu je pružila nadahnuće i utjehu u teškim životnim trenutcima. Mariološki i kristološki aspekti religioznosti Ivana Meštrovića od iznimne su važnosti za razumijevanje ove teme. Polazeći od Meštrovićevih djela od kojih je veći broj vezan uz Mariju i Krista, dolazimo do ključnih tema o kojima raspravlja sa značajnim osobama iz života Crkve. Počevši od teme Bezgrešnog začeca BDM, Marije Isusove majke, Pietà, Uznesenja BDM na nebo, a potom i Kristova Utjelovljenja, skrovitog i javnog života te konačno i otkupljenja. Kao posljednji aspekt Meštrovićeve religioznosti prikazano je njegovo stvaralaštvo kao molitveni čin i analizira se njegovo razmišljanje o povezanosti umjetnosti i religije.

Rad završava zaključnim promišljanjem o religioznosti Ivana Meštrovića te popisom korištenih izvora i literature.

Zahvala

Zahvalna sam prvenstveno Gospodinu što sam privela kraju ovaj dugogodišnji znanstveno-istraživački rad. Na ovom dugotrajnom putu i u radu mnogi su oni koji su mi pružali podršku i poticaj za ustrajnost i dovršetak te im dugujem zahvalnost.

Na prvom mjestu moram izraziti duboku zahvalnost iznimnom profesoru, svećeniku, čovjeku, a nadasve prijatelju fra Anti Vučkoviću koji me potaknuo na upis na poslijediplomski studij *Povijesti teologije i kršćanskih institucija* na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Splitu.

Zahvaljujem izv. prof. dr. sc. Josipu Dukiću na mentorstvu i stručnom vodstvu tijekom studija te nesebičnoj pomoći tijekom izrade doktorske disertacije.

Zahvaljujem mu na prenošenju znanja, iskustva i pomoći pri prikupljanju arhivske građe posebno one iz Papinskoga hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, koja je uvelike doprinijela tome da ova tema bude što cjelovitije istražena i prikazana u ovoj dizertaciji.

Zahvalnost dugujem i pokojnom profesoru fra Vicku Kapitanoviću na njegovoj svesrdnoj pomoći u prikupljanju arhivske građe. Mati Meštroviću zahvaljujem na dopuštenju za uvid u arhivsku građu u pohrani Atelijera Meštrović u Zagrebu, zatim bivšem ravnatelju Muzeja Ivana Meštrovića Andri Krstuloviću Opari, sadašnjoj ravnateljici Sandri Grčić Budimir, te kustosicama Atelijera Meštrović u Zagrebu Lani Majdančić i Ljiljani Čerini. Zahvalnost upućujem i Zorani Jurić Šabić, višoj kustosici Galerije Meštrović u Splitu, Joeu Smithu sa Sveučilišta Notre Dame, Arsenu Duplančiću iz Arheološkog muzeja u Splitu, Ivanu Balti iz Arhiva Splitsko-makarske nadbiskupije, ali i svima onima koju su svojom velikodušnošću pripomogli u radu. Nabrojat ću samo neke od njih: dr. sc. Gina Šparada, dr. sc. Domagoj Volarević, dr. sc. Ivica Jurić, Sabina Kaštelančić, prof. Matko Alaburić, Robert Barilla, Petra Dragičević i Nataši Lukić Kelava.

Posebna zahvala ide i mojim dvjema kumama, Slavenki Barada i Andrijani Gilić, koje su me u ovom vremenskom razdoblju prerano napustile.

Zahvalu upućujem i mojim roditeljima Anti i Nedi, te ostaloj obitelji i prijateljima na moralnoj podršci i razumijevanju.

Najveću zahvalnost želim izraziti svojoj djeci Magdaleni, Lauri i Mihaeli te suprugu Miru na riječima podrške, strpljenja i razumijevanja koje su mi iskazali zbog česte odsutnosti tijelom i duhom za vrijeme istraživačkog rada i pisanja doktorske disertacije.

1. IZVORI ZA PROUČAVANJE RELIGIOZNOSTI I. MEŠTROVIĆA

I. Meštrović je bio prvenstveno kipar. U trenutcima kad se zbog ozljede nije mogao baviti skulpturom počeo je pisati, no treba naglasiti kako je njegov spisateljski doprinos znatno skromniji od kiparskog. Bez obzira na tu činjenicu, Meštrovićevi tekstovi su od iznimne važnosti za proučavanje njegovih svjetonazorskih uvjerenja na osebujan način njegovog odnosa prema religioznosti. Dodamo li tome činjenicu kako je u prvom redu riječ o autobiografskim tekstovima, tada njihov značaj dolazi do još većeg izražaja.

Meštrovićevi književni radovi su mnogobrojni. Za njegova života u cijelosti su objavljena samo dva književna djela. Prvo, *Dennoch will ich hoffen (Ipak se nadam) 1940.*, djelo izvorno napisano na hrvatskom jeziku, objavljeno je na njemačkom u prijevodu Meštrovićeva prijatelja Alexandra Lichta.⁶³ Ulomci ovog djela objavljeni su u *Hrvatskoj reviji* pod sljedećim naslovima: *Božićni razgovori. Šesto veče*, 1951.⁶⁴, *Ujedinjena Europa (deveta večer)*, 1956.⁶⁵, te *Razgovori o Božiću 1940.*⁶⁶, 1983. Drugo Meštrovićevo djelo objavljeno je 1959., a nosi naslov *Uspomene na političke ljude i događaje*, s tim da je riječ o dijelom cenzuriranoj knjizi. *Uspomene* su doživjele dva ponovljena izdanja 1969. i 1983. godine.

⁶³ U elektronskoj pošti koju mi je poslao g. Mate Meštrović u svezi mog upita o ovom djelu, u kojem tražim informaciju tko je u posjedu rukopisa ovog djela, Mate Meštrović piše: „Hrvatski tekst rukopisa "Mimo svega nadati ću se" preveo je na njemački dr. Aleksandar Licht kojeg je moj otac od ranijeg poznao i koji se je uspio skloniti u Švicarsku sa svojom kćeri te izbjeći Holokaust. Licht je bio vođa hrvatskih Zionista i koliko je meni poznato bio je Zagrebčanin. Kao Zionist a isto vremeno čovjek koji se je osjećao Hrvatom teško mu je padao izbor između povratka u Hrvatsku, odnosno odlaska u Palestinu. Život je posvetio zamisli obnove Israelske države gdje bi Židovi bili sigurni od progona. Svoji na svome. Nije morao donijeti konačnu odluku jer je preminuo krajem rata, ili nedugo nakon završetka rata. Mislim da mu je kćer otišla u Palestinu.“ Ovo navodim obzirom na to da je A. Licht bio vođa Cionističkog pokreta u Hrvatskoj, koji se nalazio i na popisu slobodnih zidara. Budući da se o pitanju Meštrovićeve pripadnosti masonskom pokretu također raspravljalo, korisno je navesti i ovu njegovu prijateljsku vezu s jednom od njih, premda je i Meštrovićev sin isto opovrgnuo u članku *Moj otac Ivan Meštrović nije bio mason*, objavljenom u *Večernjem listu*, 12. ožujka 2013. Taj članak je bio svojevrsan odgovor na Večernjakov osvrt na trilogiju *Masoni* autora Branka Šomena u kojem se Meštrovića spominje kao pripadnika slobodnih zidara.

⁶⁴ Ivan MEŠTROVIĆ, *Božićni razgovori. Šesto veče*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, I (1951) 4, str. 299-303.

⁶⁵ I. MEŠTROVIĆ, *Ujedinjena Europa*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, VI (1956) 4, str. 333-338.

⁶⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940*, str. 599-622.

Poslije Meštrovićeve smrti objavljena su još četiri djela: *Ludi Mile*, 1970., *Vatra i opeklina*, 1998., *Razgovori s Michelangelom*, 2007. i *Michelangelo. Eseji umjetnika o umjetniku*, 2010. godine. Od neobjavljenih djela treba izdvojiti *Izida i Horus*, *Drama o Aleksandru* i *Uspomene s putovanja po Istoku*.

Zanimljiv i neobičan stav o Meštrovićevim autobiografskim tekstovima imao je njegov unuk Stjepan Gabrijel Meštrović. U knjizi *Srce od kamena – moj djed Ivan Meštrović*, Stjepan piše: „Ivanove su knjige nerazumljive i neobične. Jedna je slabo zakrinkan autobiografski roman o ludom čovjeku u njegovu selu. Druga su zapisi o njegovu političkom, a treća o ljubavnom životu... Ivan kao osoba nije prisutan u knjigama. Ni Ivan kao umjetnik. Čini se kao da se Ivan riječima predstavlja kao luđak, nesretan političar i okrutan ljubavnik, a kipovima kao umjetnik.“⁶⁷ Na ove riječi, ne možemo ne postaviti pitanje - Je li Ivan Meštrović doista ovakav kako piše njegov unuk? No, to pitanje zahtijeva kritički susret sa samim tekstovima. Govoriti o liku i djelu I. Meštrovića, pa i o pitanju njegove religioznosti bez kritičkog susreta s njegovim tekstovima, ne bi bilo cjelovito. U nastavku slijedi prikaz Meštrovićevih djela, s posebnim osvrtom na ona u kojima on preko svojih likova progovara o religioznim pitanjima i religiji uopće, a time i o svom odnosu prema religiji.

1.1. Uspomene s putovanja po Istoku, 1927. (rukopis)

Uspomene s putovanja po Istoku su Meštrovićeve zabilješke i promišljanja o mjestima koja je posjetio na putovanju po Istoku početkom 1926., a zabilježio ih je 1927. godine. Riječ je o pet tekstova koji nose sljedeće naslove: *Sfinga u Gizehu*, *Kairski muzeji*, *Zidine plača*, *Na grobu Gospodinovu*, *Ananijina kuća*. Objavljen je samo tekst *Sfinga u Gizehu*,⁶⁸ dok su ostali sačuvani u rukopisu, a nalaze se u Meštrovićevoj ostavštini Sveučilišta Notre Dame u Indiani⁶⁹.

⁶⁷ S. G. MEŠTROVIĆ, *Srce od kamena*, str. 78.

⁶⁸ Tekst je objavljen u Hrvatskoj reviji posvećenoj Ivanu Meštroviću. Točan naziv članka: Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene s puta po Istoku*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 405-411.

⁶⁹ Rukopis s nalazi u: UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M. – 1927*.

U tekstu *Sfinga u Gizehu* pokazuje se Meštrovićeva mistična nastrojenost, razmišljanje o sudbini čovjeka i odnosu čovjeka prema Bogu, ali i bogati život čovjekove podsvijesti koja dolazi do izražaja u snovima te mu ondje daje odgovore na zagonetke koje su mu bile nerazumljive.⁷⁰

Čini se značajnim navesti kako se Meštrovićev pogled na sfingu i pogled njegovih suputnika, svećenika, nije podudarao. Meštrović to bilježi govoreći kako je jedan od svećenika, vidjevši sfingu rekao: „Evo opet one nakaze, (...) ona živina s ljudskom glavom, i to mi je bilo božanstvo za Egipćane”. Meštrović u tekstu iznosi svoje znanje o egipatskoj mitologiji.⁷¹ Nadalje, obrazlaže umjetničku vrijednost piramide i sfinge. Opisujući izgled piramide kao trokuta postavljenog na četverokut, donosi usporedbu s okultističkom tradicijom, prema kojoj je trokut „postavljen na znaku četvrtastog svemira i na njegovih četiriju elemenata. S četiri lica piramide trokut nestaje u božanskom jedinstvu, iz koga dolazi, čija je emanacija”.⁷²

Tekst završava Meštrovićevim preispitivanjem o svemu zapisanom pri čemu se zadržava na pitanju vječnosti na koje mu nitko ne može dati odgovore. Stoga zaključuje kako su i ljudi toga vremena o vječnosti razmišljali jednako kao i danas.⁷³

U tekstu *Kairski muzeji* Meštrović se prisjeća sfinge koja mu je neprestano bila pred očima i činilo mu se da su „ona i piramida ključ za egipatsko vjerovanje i misao”.⁷⁴ Pišući o nalazima koje su vidjeli u muzeju, navodi kako se njegovim suputnicima činilo „da je to doba bilo u komu je ljucko saznanje bilo ne na stepenu djeteta u povelju već puzavog reptila”. Revoltiran takvim razmišljanjem Meštrović preispituje samog sebe i pita se pretjeruje li u pozitivnom gledanju na „egipatsku vidovitost”, kao što oni pretjeruju u negativnom.⁷⁵ Mišljenja je kako muzej u Kairu može pričati o načinu života ljudi toga vremena, više negoli što može pružiti sliku

⁷⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene s puta po Istoku*, str. 405.

⁷¹ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene s puta po Istoku*, str. 407.

⁷² I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene s puta po Istoku*, str. 408.

⁷³ „Kad bi im se kazalo, ili kad bi sami pomislili, da je nema, onda bi bili beskrajno nesretni, počeli bi naricati: 'Zar u prah, da su moji dragi nestali, zar u prah da nestanem i ja?' Malo ih je znalo, da su čest Svebića, da je Njegovo biće u neprolaznosti, a Njegova vječnost u neprestanoj mijeni i mir u nenastajanju, jer je nestajanje i nastajanje jedno te isto.” Usp. I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene s puta po Istoku*, str. 411.

⁷⁴ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Kairski muzeji*, str. 7.

⁷⁵ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Kairski muzeji*, str.7-8.

njihove misli. Pita se, je li sve napravljeno iz ljubavi prema Bogu ili zbog njegove vlasti nad njima?, te odgovora kako je riječ i o jednom i o drugom. Jedne je potaknula ljubav i savjest, a druge strah i udvaranje za milost.⁷⁶

Nakon razgledavanja muzeja slijedile su rasprave koje je Meštrović smatrao nestručnima. Suputnicama je iznosio likovnu vrijednost viđenog, a oni su njemu pokušavali odgovoriti na pitanje u čemu se sastojala misaona i religiozna veličina viđenog, te obrazloženje istog. Likovna veličina se, prema njemu, sastojala u misaonoj te je iz nje sve proizlazilo. Po pitanju religiozne veličine, društvo je smatralo kako nje nema. Religiozna strana je za njih bila nebulozna i u povojima. S druge strane, za Meštrovića je Egipat bio kolijevka vjere i razmišljanja Izraelaca, ali i Grka.⁷⁷

Nadalje, Meštrović je zabilježio utjecaj egipatske umjetnosti na ostacima viđenim u Palestini. Uvjeren je kako je utjecala na njihovu misao i religiju. Uspoređuje egipatski ezoterični nauk sa židovstvom i Mojsijem, pri čemu naglašava važnost Mojsijeva rođenja u Egiptu, ali ga uspoređuje s kršćanstvom i islamom. O tome je zapisao duži tekst u obliku rasprave, koja se razvila između njega i jednog od suputnika.⁷⁸ Tekst pruža uvid u Meštrovićevo poznavanje različitih nauka te spremnost na raspravljanje o istima, a od značaja je za razumijevanje njegova poimanja religija općenito, te pitanja njegove religioznosti.

Tekst *Zidine plača* započinje riječima kako je Meštrović jednog jutra sa jednim od suputnika bez plana i programa pošao Jeruzalemskim ulicama. Htjeli su izmaknuti tumaču i drugim suputnicima jer im je „i tumačenje i slušanje izgledalo kao prevrćanje stranica u Knjizi koju se ne čita.”⁷⁹

Približivši se Zidu plača Meštrović je čuo jauke, naricanja, tužne pjesme i glasove izmiješane s boli i usklikom. Činilo mu se kako među ljudskim glasovima ima i životinjskih. Pitao se: „Što je to, gdje je to i zašto?” Bili su to židovski vjernici pod

⁷⁶ „Čitav narod, čitava državna organizacija kao da je bila udešena, da tome cilju služi, da afirmira vječnost, da radi za nju i da žive u njoj, makar kao spomenik, makar kao mumija, makar kao znak koji će se opetovati kao živa riječ“. Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Kairski muzeji*, str. 8.

⁷⁷ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Kairski muzeji*, str. 9.

⁷⁸ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Kairski muzeji*, str. 9-12.

⁷⁹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 1.

Zidom plača.⁸⁰ Izgled samog Zida i vjernika koji su stajali pred njim u plaču, molitvi i naricanju Meštrović detaljno opisuje.⁸¹ Iznosi osobno iskustvo i doživljaj viđenog koji će na njemu ostaviti trag, a bit će i tema večernje rasprave sa svećenicima.

U tekstu je riječ o refleksiji nad viđenim pred Zidom plača unutar koje Meštrović sam sa sobom razglaba i povlači usporedbe s Danteovim *Paklom*, Adamom i Evom i Velikim petkom u Splitu, te uspoređuje Gospin plač s plačom koji odjekuje pred Zidom plača u Jeruzalemu.⁸² Značajno je i Meštrovićevo postavljanje pitanja Isusova života poslije smrti i njegova uskrsnuća.⁸³ Osim toga, u raspravama se povlači i pitanje shvaćanja Blažene Djevice Marije kao Bogorodice, što je također važno za daljnje promišljanje teme.⁸⁴

U tekstu *Na grobu Gospodinovu* Meštrović opisuje dolazak na Gospodinov grob koji se nalazio u „tmurnoj nutrini“, u kojoj je gorjelo mnoštvo svijeća i osjetio se miris voska i ulja praćen religioznim napjevima. Osim opisa iznosi i niz promišljanja potaknutih viđenim.⁸⁵

U tekstu *Ananijina kuća* Meštrović govori o dolasku, razgledanju i doživljaju Ananijine kuće koju je Meštrovićevo „popovsko“ društvo smatralo najatraktivnijom točkom u Damasku, jer je u toj kući boravio sv. Pavao. U uvodnom dijelu piše o važnosti sv. Pavla i Ananijine kuće što pokazuje njegovo dobro poznavanje života i djela sv. Pavla.⁸⁶ Između opisa trga na kojem se nalazi Ananijina kuća i doživljaja Ananijine kuće, Meštrović umeće detaljni opis trojice isusovaca koji će njega i njegove suputnike provesti kroz Ananijinu kuću i crkvu u blizini.⁸⁷ Nešto kasnije opisuje starca s kojim je ušao u dublji razgovor o arkadama, relikvijama, o vjerskoj nesnošljivosti i

⁸⁰ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 2.

⁸¹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 4. CMST 13/4.

⁸² UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 6-12.

⁸³ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 9.

⁸⁴ O tome Meštrović piše u: UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 13-15.

⁸⁵ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Na grobu Gospodinovu*.

⁸⁶ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Ananijina kuća*, str. 1.

⁸⁷ Detaljan opis trojice isusovaca i starca, vidi u: UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Ananijina kuća*, str. 2-5.

dr. Značajno je istaknuti i Meštrovićevo spominjanje molitve u Ananijinoj kući i pred svakim od petnaest oltara unutar crkve, pri čemu on sam nije sudjelovao, držeći se po strani.⁸⁸

1.2. Dennoch Will ich hoffen (Ipak se još nadam)

*Dennoch will ich hoffen*⁸⁹ (*Ipak se nadam* ili *Mimo svega ću se nadati*) Meštrovićevo je djelo objavljeno na njemačkom jeziku. Na hrvatskom jeziku su kako smo već istaknuli objavljena tri ulomka ovog djela: *Božićni razgovori. Šesto večer*, 1951.⁹⁰, *Ujedinjena Europa* (deveta večer), 1956.⁹¹, te *Razgovori o Božiću 1940.*⁹², 1983. godine. Posljednji objavljeni ulomak ne donosi prikaz jedne večeri već općenito tematski presjek Meštrovićeva cjelokupnog djela.

Djelo je napisano u obliku dijaloga, a tekstovi su prema Meštrovićevim riječima nastali krajem 1940. godine. U to vrijeme Meštrović je boravio u Splitu gdje je s obitelji i prijateljima provodio božićne blagdane. Zbog ozljede lijeve ruke imao je vremena za druženje i razgovore. Riječ je o razgovorima koji su se odvijali tijekom deset večeri. Donosimo dijelove razgovora koji pružaju uvid u daljnje kritičko prosuđivanje Meštrovićeva odnosa prema duhovnim vrijednostima, religijama i religioznosti.

Razgovor *Prve večeri* započinje opisom božićne večeri. Okićeno drveće. Božićni stol. Sve je spremno za proslavu Božića. Domaćica otvara temu razgovora govoreći kako u trenutnim društveno-političkim prilikama ljude obuzima strah te se više ne mogu radovati Božiću. Ostali će se s njom složiti.⁹³ Prve večeri u razgovoru sudjeluju i djeca domaćina: dvije curice i dva dječaka. Jasno je kako je riječ o djeci umjetnika: Tvrtku, Mati, Mariji i Marti. Starija curica pjeva pjesme, a mlađi dječak postavlja pitanje: što je Božić i zašto ga uopće slavimo? Curica odgovara kako je Božić

⁸⁸ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Ananijina kuća*, str. 6.

⁸⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, Rascher Verlag, Zurich, 1945.

⁹⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Božićni razgovori. Šesto večer*, str. 299-303.

⁹¹ I. MEŠTROVIĆ, *Ujedinjena Europa*, str. 333-338.

⁹² I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940.*, str. 599-622.

⁹³ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 20.

dan kad se svi okupljaju, kad su svi sretni, kad su svi zadovoljni, kad svi dobivaju poklone i kad se svi vesele. Na te riječi stariji dječak se pobunio rekavši joj kako priča gluposti, te uzvraća protupitanjem: ukoliko su svi sretni, što je s onima koji su u ratu? Oni ne dobivaju poklone, nisu sretni, moraju se skrivati iza fronte, moraju gledati kuće u plamenu, mnoštvo mrtvih ljudi?! Stariji dječak je mišljenja kako božićno vrijeme nije za svakoga isto po pitanju sreće, veselja i blagostanja. U razgovor se uključila i starija curica rekavši mu da pusti mlađu da priča onako kako osjeća u srcu.⁹⁴ No, mlađi dječak nije tražio odgovor od njih, već od starijih ukućana. Na što mu drugi gost odgovara: „Božić je dan Isusova rođenja.“ Tada slavimo njegov dolazak među ljude, te kako je on rekao: 'Mir s vama!' jer nije htio da se ljudi svađaju i da bude ratova. Radoznalost mlađeg djeteta izlazi na vidjelo u daljnjim postavljanjima pitanja odraslima, poput, zašto i dalje ima ratova? Jesu li loši oni ljudi koji ne slušaju Isusa? Ima li na svijetu više loših ili dobrih ljudi i dr.⁹⁵ Dječaka zanima i zašto se taj dan zove Božić? ⁹⁶ Zašto se stavlja božićno drveće? Zašto se po njemu baca pšenica i polijeva vino?⁹⁷ Zašto se Isus rodio u štali? Zašto je rođen u zimsko vrijeme? itd. U nastavku djeca odlaze na spavanje, a odrasli razgovaraju o tome kako se svijet promijenio, ljudi su postali poput strojeva. Iznose i razliku između moćnog i nemoćnog čovjeka.

⁹⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 22.

⁹⁵ Mlađi dječak upita: a zašto onda i dalje ima ratova u svijetu?, Zašto se ljudi svađaju? Zar Isus riječima „Mir s vama!“ nije mislio na sve? Drugi gost odgovara: Isus je to mislio za sve ljude, ali neki ga ne slušaju, jer nisu svi ljudi dobri. Mlađi dječak zatim upita: Jesu li loši ljudi oni koji ne slušaju što Isus govori? I zna li on (prvi gost) ima li više dobrih ili loših ljudi na svijetu? Prvi gost odgovara: kako misli da na svijetu ima više dobrih ljudi. - Pa ako ima više dobrih ljudi na svijetu zašto se ti dobri ljudi ne skupe i ne ustanu protiv loših, upita dječak. Gost odgovara, dobri ljudi ne žele ništa loše. - Pa dobro, jesu li loši pametniji od dobrih?, ponovno će dječak. Drugi gost odgovara: kako misli da su dobri pametniji. No, dječak ne odustaje, te pita: Ukoliko su oni pametniji zašto se ne sjete da bi ih loši mogli napasti, pa bi se mogli obraniti. Gost mu govori, kako je to istina ali pametni, dobri ljudi ne znaju kada će ih napasti, a zlobni ljudi točno znaju kako postupiti i kad napasti. Na to mlađi dječak opet pita: dobro, ali rekao si da dobrih ima više, zašto se onda oni ne rasporede i čuvaju kuće? - Gost odgovara: istina ali onda ni dobri ljudi više ne bi imali svoj mir, jer bi se neprestano bojali. A Isus je rekao: 'Mir s vama!'. Usp. I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 25.

⁹⁶ Na pitanje dječaka, zašto se dan Isusova rođenja zove Božić, prvi gost odgovara: zato što je on Božić – Sin Božji i zato se zove Božić, jer je kao mali Bog. On je došao među ljude, pričati njihovim jezikom o Bogu. Dječak zanima, zašto ga nitko ne sluša? Gost odgovara: nisu ga slušali jer ga nisu razumjeli i nisu vjerovali u ono što je govorio. Nisu mu vjerovali jer je došao među ljude, bio poput drugih, a čovjek ne vjeruje u čovjeka. Zato oni ni njemu nisu vjerovali. Ljudi su u nove stvari uvijek sumnjičavi. Čovjek vjeruje u ono u što je naviknuo vjerovati. Usp. I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 26.

⁹⁷ Gost je na to pitanje odgovorio kako je to običaj koji je prisutan od davnina, a radi se kako bi pokazali onima što su ih napustili, što su preminuli da su oni živi još dobro, te da se pridržavaju starih običaja. Usp. I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 26.

Druga večer započinje prisjećanjem na razgovor od prethodnog dana, te govorom kako su riječi Druge zapovijedi ljubavi: „Ljubi bližnjega svoga kao sebe samoga!” i Zlatnog pravila: „Sve što želiš da drugi tebi čini, čini i ti drugome!” - pametne. One su podloga da se čovječanstvo sačuva.⁹⁸ Zajedničkim snagama ljudi mogu uspjeti u svemu. No, oni sami sebe ubijaju i uništavaju međusobnim dijeljenjem. I Kain i Abel su mogli zajedno raditi, no oni su se podijelili, te su zbog toga ustali jedan protiv drugog.⁹⁹

U razgovoru spominju i sotonu koji je sposoban vješto upakirati laži u neku istinu. Tu sotoninu istinu ljudi prihvate vjerujući da je doista riječ o istini. Do toga dolazi, jer će ljudi lakše prihvatiti i povjerovati u lažnu istinu, jer se boje prave.¹⁰⁰

Raspravljali su i o pitanju religioznog osjećaja kod čovjeka, koji je prisutan u čovjeku od njegova rođenja: „Već i sam instinkt upućuje k Bogu i sili nas da razmišljamo o njemu”. Pritom idu dalje te donose usporedbu majke i djeteta s Bogom i čovjekom, navodeći kako je dijete od rođenja upućeno na majku od koje dobiva hranu. Prema tome, jednako je i s čovjekom koji je od rođenja usmjeren Bogu. „Sve što je živo, imade podsvjesno znanje o materi, koja je pripremila što mu je potrebno.” Tu majku naziva „svemati” pri čemu u zagradi navodi kako to može biti priroda ili bog.¹⁰¹

Treće večeri razgovaralo se o pitanju Božje opstojnosti, stvaranju svijeta, postojanju sotone, anđela, demona pohlepe i nasilja i dr. Drugi gost je onaj koji ne samo ovdje, već i općenito u knjizi, izriče jako važna mišljenja i zaključke. Govori kako Bog šalje Isusa kojeg su ljudi razapeli, ali nisu u njemu mogli ubiti i Duha Svetoga. Ljudi mogu ubijati ljude, ali ne mogu ubiti ljudsku dušu, Duha Svetoga. On je vječno s nama. Bog je duh. On je u svima, među svima. On je tu, a nema ga. Neobjašnjiv, ali odgovara na sva pitanja. S druge strane, ljudi nisu savršeni, imaju mane i grijehe. Pitaju se, kako je moguće da takvi ljudi mogu biti dio Boga? Kako mogu biti na Božjoj strani dobrote, ukoliko nismo savršeni? Kako postati savršeni i kompletni? Drugi gost vjeruje kako je to moguće jedino spoznajom da su ljudi jedno s Bogom. Jedino vjerom u Boga čovjek može postići smisao i biti kompletna osoba.

⁹⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 43.

⁹⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 44.

¹⁰⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 48.

¹⁰¹ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 83.

Zatim prelaze na temu različitosti među ljudima, te iznose zaključak prema kojem je vjera ona koja nas čini istima. Ukoliko svi vjeruju u Boga i ukoliko pristaju uz vjeru, pred Bogom su svi isti. Bog ne pozna razlike među ljudima.¹⁰²

Razgovarajući o temi opraštanja, drugi gost naglašava kako se Isus mukom i smrti na križu žrtvovao za sve ljude. Svima je oprostio, pa i onima koji su mu učinili loše, te molio: „Oče, oprosti im, jer ne znaju što čine!” (Lk 23, 34). U tom kontekstu napominju kako Novi zavjet po pitanju oprosta ističe njegovu važnost, dok s druge strane, Stari zavjet govori o kažnjavanju zla.¹⁰³

Na temu razlike između Istočne i Zapadne crkve, svi sugovornici navode kako nikad nisu mogli razumjeti svađu između Istočne i Zapadne crkve. Treći gost je mišljenja kako je do nje došlo jer su se vjerojatno željeli podijeliti. Drugi gost je konkretniji, te smatra kako ne razumije misterij Trojstva i jedinstva u Trojstvu. Razmišljajući o značenju Trojstva, zaključio je kako se Bog vidi u tome da je Bog Otac, Sin i Duh Sveti. To je jedini ispravan odgovor.¹⁰⁴ Ovdje se nadovezuju i na pitanje Marijina bezgrešnog začeća po Duhu Svetom. I na to pitanje drugi gost nudi odgovor. Za njega je začeće svakog čovjeka na neki način tajanstveno. Marijino začeće je bilo i tajanstveno i čisto.¹⁰⁵

Četvrte večeri razgovor započinje temom o katoličkom programu, pri čemu navode riječi Isusove molitve – Oče naš: „Dođi kraljevstvo tvoje, kako na nebu tako i na zemlji” (Mt 6,10; Lk 11,2). Naglašavaju kako je sam Isus rekao: „Moje kraljevstvo nije od ovoga svijeta” (usp. Iv 18,36s).¹⁰⁶ Razgovarali su o temi postojanja muke i patnje na svijetu, te govorili kako je oboje potrebno za odlazak u nebo: „Teškoće i pošasti na ovom svijetu i u njegovu kraljevstvu preduvjeti su za pouzdano postizanje tog kraljevstva. Oni koji su se ovdje borili, tamo će dobiti utjehu. Ali i poteškoće ukoliko ga ne prihvate s predanošću i poniznošću.”¹⁰⁷

¹⁰² I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 62

¹⁰³ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 70-73.

¹⁰⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 93-97.

¹⁰⁵ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 97.

¹⁰⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 108-112.

¹⁰⁷ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 109-110.

Te večeri razgovarali su i o sukobu vjere i znanosti, o religioznom osjećaju,¹⁰⁸ Crkvi i Kraljevstvu nebeskom,¹⁰⁹ „kršćanskom svijetu” i „kršćanskoj civilizaciji”.¹¹⁰

Pete večeri razgovarali su o evanđelju, izraelskom narodu, židovstvu. Za Evanđelje kažu kako je ono tek provirilo iz svoje ljuske, te sa sobom još vuče Stari zavjet. Evo što piše o Novom zavjetu: „Novi zavjet, koji je trebao, prema širini i dubini svoje koncepcije, da se nasloni na sve najbolje tradicije religija, oslanja se, međutim, na Stari zavjet, koji sobom nosi zavjetnu misao jednog malog nomadskog naroda, da zavlada svim drugim, jer da je on po Bogu odabrani narod. Ne izgleda li vam da su Izraelićani prvi rasisti, prvi nacionalisti, prvi megalomani, kojima je providnost dala misiju da zavladaju nad drugima? Njihov je Bog samo njihov i misli samo na njih i njihove probitke, a na propast njihovih protivnika. On jest jedan. On je stvorio čitav svijet i sve ljude na njemu, ali je svoju milost dao samo svom narodu... Oni su jedini pravovjerni, jedini Bogu ugodni, koji treba da prežive sve druge. Ne izgledaju li novovremeni pokreti – koji baš te nesretne Izraelićane pogađaju – kao kopija njihovog starozavjetnog shvatanja?... Izraelitsko jednoboštvo, u primjeni, nije li to ekskluzivistička autokracija?

I taj njihov Jehova ne nosi li sve vrline i mane Izraelove? Čas ih miluje i bodri, a čas ih ništi nemilosrdno. Hirovit je i nagao, kao umišljen despot. Dok ga služe, prijazan im je, a oni mu služe za nagradu. Nu čim je on zauzet drugim poslom i okrene im leđa, oni postanu nehajne i nevjerne sluge, a on se okrene i pobije im u svome gnjevu, ne samo žene i djecu, već i čitavu stoku, kao kakav okrutni spahija.”¹¹¹

¹⁰⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940.*, str. 606.

¹⁰⁹ „Crkva je na zemlji, među ljudima, a veli da se brine za Kraljevstvo nebesko, i za dobrobit duša, koje pazi i čuva za građane Kraljevstva Nebeskoga. Ona ne kaže da imade kršćanskoga programa, već samo kršćanska nauka. Priznaje, da je Učitelj obećao da će se Kraljevstvo Nebesko proširiti i na zemlju, t.j. da je sve svoje sljedbenike učinio da mole: 'Da dođe kraljevstvo Tvoje, kako na nebu, tako i na zemlji', ali podvlači da je rekao: 'Moje kraljevstvo nije od ovoga svijeta', i ističe da je rekao, kad su ga uhvatili u zamku: 'Caru carevo, a Bogu Božje'. Kršćanski program, po crkvi, se je našao već u samom početku u ulozi Krista, kad je smislio ovaj odgovor da izbjegne pogibelji. Kršćanstvo t.j. Crkva je rekla: moj je program 'caru carevo, a Bogu Božje', a moja je nauka da carstvo građana carstva o komu govorim nije od ovoga svijeta.” Usp. I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 606.

¹¹⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 117-123.

¹¹¹ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 136-138.

Sugovornicima se ništa nije činilo onakvim kakvim jest, pa tako ni židovstvo ni kršćanstvo.¹¹² Govorili su o razlici između te dvije religije: „Možda je opreka između jevrejskog i kršćanskog duha opreka u samom duhu toga naroda, koji se bori između duhovnog i materijalnog. Njihov materijalizam sam pripisivao njihovoj starosti, kao rase, i degeneraciji.”¹¹³

*Šeste večeri*¹¹⁴ Sanjar sugovornicima čita rukopis svog prijatelja „Fantaste” za kojeg govori kako su ga često zbunjivale propovijedi koje je slušao u crkvi. To slušanje ga je potaknulo na pisanje neke vrste propovijedi anonimnog nepozvanog čovjeka. U toj propovijedi Fantasta piše o tome što su ljudi slušali po raznim propovijedima. Kako su im govorili da su oni pravednici nad kojima se vrši nepravda, da će nepravda, neimaština, nasilje i sve nevolje biti uklonjene, te kako su se takvim riječima ljudi povlađivali. No, Fantasta se pita, koliko su se ti isti ljudi nakon slušanja takvih riječi promijenili: „Koji je od vas, kad se je sa slušanja tih besjeda vratio kući, radio pametnije sutradan, nego dan prije toga? Koji je od vas djelom, koje je bilo u njegovoj mogućnosti, pokazao da je pravedniji nego što je bio dan prije toga? Koji je obustavio da se parniči sa susjedom? Koji se je pomirio s protivnikom, koji li poništio tražbinu prema dužniku; koji li dao kruha u susjednu kuću, gdje ga nije bilo; koji li je badava uzorao njivu svomu susjedu, koji nema tegleće stoke? Odgovorite, dobroćudni pravednici!”¹¹⁵

U razgovoru se promišljalo i o bogatstvu koje čovjek stvara, te o onome što Bog daje: „Stečeno imanje Petra i Pavla proharčiše razmažena djeca njegova, odnese lihvar, ote nasilnik, upropasti požar ili voda. Nu reci mi, koji lihvar ili nepravedan sud može da te razvlasti od onog imanja, koje Bog dade za sve?”¹¹⁶ Bilo je govora i o neuništivosti duše: „Tijelo tvoje mogu vezati, srce izvaditi, ali dušu tvoju ne mogu ni vezati ni ubiti. Srce tvoje je ograničeno, ono je materija, pa zato i hoće ograničene i materijalne stvari. Duša je duh, koji nema granica, pa zato hoće neograničeno i

¹¹² I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940.*, str. 611: „...mislim da ni Kršćanstvo nije to što kaže da jeste, dok i za njih, kao i za druge ljude, ne nađe mjesto, gdje će s ostalim ljudima ravnopravno živjeti svojim životom i u znoju lica svoga zarađivati svoj svagdanji kruh.”

¹¹³ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940.*, str. 612.

¹¹⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 147-173; I. MEŠTROVIĆ, *Božićni razgovori. Šesto večer*, str. 299-303.

¹¹⁵ I. MEŠTROVIĆ, *Božićni razgovori. Šesto večer*, str. 299.

¹¹⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Božićni razgovori. Šesto večer*, str. 301.

neprolazno. To neograničeno i neprolazno ne možeš napraviti ti, ono je tu, a napravio ga je onaj tko sve može.”¹¹⁷

Završni dio razgovora bio je posvećen raj: „Raj nije odijeljen od zemlje i svijeta. Tko ima dušu, taj je i ovdje u raju, i ostat će u njemu dok hodi i kad mu tijelo usahne; a tko je nema, taj je u paklu i bit će vječno u njemu. Raj je zatvoren zato što mu ljudi ne vide vrata, a vrata su mu široka i visoka, koliko je i sam. Boga nitko ne sagleda očima, jer oči vide ograničene stvari, a on je neizmjeran. Oči su smrtno i prolazne, a on je besmrtno i vječno. Nema oblika, jer su svi oblici prolazni, a on je oduvijek i zauvijek. Njega može vidjeti samo duša, pa je i ona zato nevidljiva i vječna. Ona je ono, što ti otvara vrata da udješ u raj ili ti ih zatvara da si u tmini. Ona je čest neizmjernoga i nedjeljivoga Duha, koji prodire u te. Kim ona zavlada, taj je sudionik raja, za njega je carstvo nebesko i na zemlji. Prožeti njome čitavo svoje biće znači postići to carstvo, ući u njega. To su ona tijesna vrata, kroz koja ni igla ne može proći, a mogao bi čitav svijet. (...) Svi ljudi, sva njihova imanja će proći i propasti, a ljubav Božja ne će. I zemlje će nestati i sve što je u njoj i na njoj će se rastopiti, ili slediti, al duša ne će – ona je čest Duha, koji je vječan.”¹¹⁸

I na kraju Sanjar reče:

„Teško vama, propovjednici farizejstva, jer ste bez duše!

Teško vama, koji natapate zemlju u ljudskim srcima za zemaljske stvari!

Teško vama, koji pružate mrtve ikone, da ih ljudi ljube, mjesto da ljube živu Bogorodicu, koja im sve dava!

Teško vama, koji im pružate sliku raspeta čovjeka, a ne vidite, da im razapinjete dušu!

Teško vama, što im ne možete reći istinu – jer je u vama nema!

Teško vama, koji iz mraka govorite u mrak!”¹¹⁹

U *Sedmoj večeri* razgovaralo se o pitanju dobra i zla, zapravo, može li zlo postojati ukoliko nema dobra i može li postojati ljubav ukoliko nema mržnje? Postoji li apsolutna tama ili apsolutno svjetlo?¹²⁰ Odgovor je glasio: „Ne, apsolutno ne. Zlo ne može donijeti ništa dobra. Činiti dobro, znači pobijediti zlo. Radite li dobro tada

¹¹⁷ I. MEŠTROVIĆ, *Božićni razgovori. Šesto veče*, str. 301.

¹¹⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Božićni razgovori. Šesto veče*, str. 301.

¹¹⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Božićni razgovori. Šesto veče*, str. 303.

¹²⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 179.

pobjeđujete zlo, borite li se protiv zloga, tim činom činite dobro.”¹²¹ O kršćanstvu je rečeno: „Iako kršćanstvo nije riješilo problem dobra i zla to ne znači da se ne trudi riješiti ga. Premda se trenutno kršćanstvo ne trudi pronaći rješenje. Čovječanstvo će ipak biti oslobođeno.” (...) „Zlo je samo privremeno, dobro je vječno. Bog je beskrajna dobrota. On je vječan.”¹²²

Osme večeri razgovaralo se o crncima, crnačkoj skulpturi i rasizmu. I premda u ovom dijelu Meštrović navodi veći broj citata iz evanđelja i knjige proroka Ezekiel¹²³, zapravo u njemu ne nalazimo rasprave o temama koje bi nam mogle poslužiti za daljnje istraživanje.

*Devete večeri*¹²⁴ razgovaralo se o Ligi Naroda¹²⁵ i Ujedinjenoj Europi¹²⁶, a *Desete večeri* o različitim pogledima na život.¹²⁷ Govoreći o evanđelju, istaknuto je kako ono „mora postati sastavnim dijelom našega života. Mora ući u naša srca i u naša djela svagdanja, a ne biti knjižica na ormariću, koja se tek svake nedjelje uzme u ruku; a nedjelja, da ne bude praznik, nego najveći radni dan, dan razgovora s Kristom.”¹²⁸ Jedan od značajnijih dijelova zadnje večeri je Aljošin razgovor s Kristom.¹²⁹ Po završetku razgovora drugi gost je zaključio: „Možete misliti i govoriti što želite, možete Boga poricati, koliko god želite, - potraga za Kristom je uvijek ono što Vas pokreće. Aljoša će zvati Boga toliko dugo dok mu On ne odgovori. Napravit će mu hram ljepši od onog koji je uništio, to će biti hram za sve ljude.”¹³⁰

¹²¹ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 181.

¹²² I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 181, 184.

¹²³ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 221-224.

¹²⁴ Tekst devete večeri objavljen je na hrvatskom jeziku u članku: I. MEŠTROVIĆ, *Ujedinjena Europa*, str. 333-338. Razgovor o Ujedinjenoj Europi ulomak je rukopisa *Razgovori o Božiću 1940.*, kojeg je Meštrović dao na raspolaganje *Hrvatskoj reviji*.

¹²⁵ I. MEŠTROVIĆ, *Ujedinjena Europa*, str. 333.

¹²⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Ujedinjena Europa*, str. 338.

¹²⁷ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 255.

¹²⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 265.

¹²⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 269-271.

¹³⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 272.

1.3. Ludi Mile

Ludi Mile je Meštrovićeva knjiga pripovijetki izdana osam godina nakon njegove smrti.¹³¹ U njoj donosi pet tematski različitih, a opet sličnih pripovijetki. U nastavku donosim njihov prikaz iz kojga stječemo uvid u Meštrovićevu sjetu i osjećaje koje je u njemu probudilo prisjećanje na ljude iz rodnoga kraja koji su oblikovali njegovu osobnost, pa i njegov odnos prema religijskom sadržajima.

Ludi Mile je pripovijetka koja govori o čovjeku kojega su proglasili ludim, zbog čega i nosi ime Ludi Mile. Mile je po rođenju bio pravoslavac, ali je odlazio u katoličku i pravoslavnu crkvu, te na sve proslave vjerskih svetkovina. Odlazak u obje crkve opravdavao je riječima: „Samo je jedna kuća božja, jer je on svugdje i čuje i vidi odsuda.”¹³² Iako su ga nazivali ludim, on je često govorio i pametne stvari. Objašnjavajući sebe u iznošenju mudrih, pametnih zaključaka govorio je da: „Samo Bog ima mudrih riječi, a ako ponekad i ljudi kažu mudrima istinu, to je zato da ne bi umislili sebi da su odveć mudri.”¹³³

Meštrović piše da je sve što je čuo o Mili saznao od seljakâ, te da je Mile čak jednog od njih branio od suseljana po pitanju njegove vjere u Boga i svece. Seljani su, naime, osuđivali one koji nisu držali do nedjelje ni svetkovina govoreći im kako nisu vjernici, jer tim danima umjesto da odmire oni rade. Mile je govorio kako se ne trebaju miješati u ono što ne razumiju: „Svi su dani jednaki, a čovjek je odredio u koji će dan biti svetac, u koji post, pa zato more, metnimo, svaki sebi da odredi kad će postiti i kad će počinit prema svom poslu i tijelu. Nije čovjek stvoren za svetkovine, ni za poste, neg su posti i svetkovine za ljude!”¹³⁴

Godinu dana prije Prvog svjetskog rata Meštrović je za boravka u rodnom kraju upoznao Milu, koji je dolazio kod Meštrovića i promatrao ga dok je radio na jednoj skulpturi. Govoreći o molitvi, Meštrović piše kako Mile za sebe govori kako nije od molitve i klečanja. On se molio i moli Bogu u mislima, a što se tiče odlazaka na proštenja to je činio isključivo iz običaja.¹³⁵

¹³¹ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1970.

¹³² I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 7.

¹³³ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 8.

¹³⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 10.

¹³⁵ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 13.

Kad govori o vjeri, Mile kaže: „Nema druge ni treće, neg je jedna vjera, jedan Bog i jedan njegov sin, jedna prečista Djevica, a ovo su samo dva kalendara.”¹³⁶

U svojim razmišljanjima Mile je često miješao svece i proroke. Nerijetko je pogrešno tumačio i Evanđelje. Taj primjer vidimo u govoru o ženidbi pravoslavnih svećenika. Naime, Mile je smatrao kako pravoslavnim popovima treba zabraniti ženidbu. Potvrdu tog stava pronalazi u Isusovim riječima kako se ne može služiti Bogu i „đavolu”. Meštrović ovdje u Milina usta stavlja neko vlastito viđenje biblijskog teksta koji izvorno govori: „Ne možete služiti Bogu i bogatstvu.” (Lk 16,13). Umjesto „bogatstvu” Mile govori kako se ne može služiti Bogu i đavlu. Obrazlaže to riječima kako pravoslavni popovi ne služe crkvi nego popadiji. „Ako on mora misliti na popadiju, ne može misliti na crkvu, a ako mora misliti na njenu djecu, ne može na vjeru.”¹³⁷ Mile do svojih promišljanja dolazi promatrajući živote ljudi njegova vremena, pa tako i svećenika. On u isto vrijeme vjeruje u Boga i u vile¹³⁸, a vile su bića koja nadahnjuju i samog Meštrovića. One nisu ni s božje ni s đavolske strane. Lijepe su poput anđela i mogu pomoći ukoliko im se čovjek ne zamjeri, a mogu i upropastiti: „Dok još ljudi nisu znali za Boga, dotle su one upravljale i određivale. Poslije kad su ljudi saznali za Boga, sveci su njihovu vlast zakantali.”¹³⁹

Mile često spominje „vra Seravina”. Riječ je o franjevcu koji mu se često javlja u snovima, te mu pritom daje savjete kako izići iz ludila u kojem se našao: „Pomoći će ti Bog, Mile, samo se uzdaj u njega – i ajde naprijed. Odreci se svega i idi svojim putem. Svaki dan ćeš biti bliže k svome miru, a još ćeš se mučiti dokle Bog bude tio. Posti i konači gdje stigneš i to drži da ti je kuća.”¹⁴⁰

Jednom je Mile u snu razgovarao s „vra Seravinom” o stvaranju čovjeka. Franjevac mu je rekao: „Zar nisi čuo da je Bog stvorio Adama, pa mu je onda udahnuo dušu. Dakle i tijelo je stvorio Bog i duša je od njega i ljubav je od njega. Kad voliš

¹³⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 18.

¹³⁷ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 18.

¹³⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 28. Vjerovanje u vile je jedno od najrasprostranjenijih vjerovanja u nadnaravna bića u svim europskim kulturama. Riječ je o natprirodnim ženskim bićima koja su u klasičnoj mitologiji smatrana polubožanstvima, a borave u gorama, šumama, vodama, moru, oblacima. Čovjeku su sklona dok ih on sam na nekakav način ne uvrijedi. Izgledom je riječ o lijepoj mladoj ženi, često opisivanoj s dugom kosom u bijeloj haljini. Više o vilama vidi u: Luka ŠEŠO, *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016., str. 20-41.

¹³⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 28.

¹⁴⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 44.

dijete, voliš Njega, kad činiš djetetu, činiš Njemu. Kad tebe voli dijete, voli Njega, i kad tebi čini dijete, čini Njemu. Kad voliš čovjeka, voliš Krista, kad čovjek voli tebe, voli Krista. Kad mrziš čovjeka, mrziš Krista, jer je on reko da je i on sin čovječanski, dakle i brat.”¹⁴¹

Pripovijetka *Kako je Kejo ubio svoju zvizdu* započinje u korizmeno vrijeme. Kejo, pravim imenom Martin, Ančin je sin jedinac, koji se tužio na naziv „jedinac”. Mislio je kako „Jedinac može biti samo božji Sin, koji sve znade i sve može”.¹⁴² Kejo i Ančo su bili siromašni, ali se zbog toga nisu žalili. Kejo je bio zaljubljen u Jelu, ali se u nju razočarao. Po povratku iz vojske je oženio Stošiju,¹⁴³ koja je svake godine rađala, ali joj muška djeca ne bi doživjela ni dva mjeseca. Meštrović bilježi kako je prvo dvoje djece umrlo kršteno, a drugu dvojicu je znakom križa „znamenovala” teta. Znamenovanje je bilo potrebno kako dijete ne bi bilo pokopano izvan groblja. Kod ukućana je, pa tako i kod Keje, prevladavalo mišljenje kako su sve nedaće posljedice vještichjini čini, a o kojim je vješticama¹⁴⁴ bila riječ nije znao. Kejin otac Ančo te nedaće tumači razmišljanjem da Bog uzima od dobra, i zato što je od dobra i njemu je dobro, a zlo ostavlja na zemlji.¹⁴⁵

U pripovijetci Meštrović opisuje što su seljaci činili kada bi došli u doticaj s nekom ženom za koju se sumnjalo da je vještica. Pokazivali bi joj rogove, prekrstili se i izmolili tri Zdravo Marije. To su činili u svrhu zaštite od vještichjini moći, kako im se ne bi dogodilo ništa loše. Govoreći o načinu kako bi saznali tko je vještica, a tko ne Meštrović piše: „Kaže se da one na badnju noć, kad svećenik digne Sv. Otajstvo i kad prisutni pognu glave, pokažu svoje roge i tko bi htio vidjeti koje su trebao bi u tom času da ih iznenadi, podigne glavu i vidi koje su.”¹⁴⁶

¹⁴¹ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 63.

¹⁴² I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 71-72.

¹⁴³ Stošiju su zbog njezina izgleda nazivali „rkačka gospa” jer je podsjećala na stare bizantske ikone. Usp. I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 72, 74.

¹⁴⁴ Govoreći o vjerovanju u vještice, Luka Šešo piše kako je riječ o jednom od najkompleksnijih vjerovanja u nadnaravna bića, te ističe kako upravo ono u hrvatskim tradicijskim vjerovanjima zauzima istaknuto mjesto. Mogle su se prepoznati po izgledu i ponašanju, koje je često odstupalo od „normalnog”, te su vješticama smatrane „ružne, stare ili iznimno lijepe žene”, ali i one koje su svojim ponašanjem prekršile uvriježene društvene norme. Usporedi o tome: L. ŠEŠO, *Živjeti s nadnaravnim bićima*, str. 72-86.

¹⁴⁵ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 75-76.

¹⁴⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 76.

One večeri kad je čuo da mu je dijete umrlo, Kejo je ljutit uzeo pušku, pucao u svoju zvijezdu i izrekao kletvu protiv Boga. Opsovao je „Knjigu božju u koju je stvoritelj zapisao svijet i sva stvorenja u njemu”.¹⁴⁷ Krivca za stanje u kojem se nalazio vidio je u sebi zbog pucanja u zvijezdu, no, nije mu bilo jasno zbog čega je njegova žena Stošija ispaštala zbog njegovog čina. Opisujući pokop Kejina sina Jakova, Meštrović navodi kako on sâm pokapa vlastito dijete, bez svećenika i crkvenog obreda.¹⁴⁸

Nadalje, Meštrović navodi i niz drugih praznovjernih običaja koje je Stošija poslije smrti sina Jakova prakticirala. Svakodnevno je nosila u pojasu ušivenu tanku voštanu svijeću posvećenu na Dan mrtvih. Zatim, oko vrata u maloj vrećici nosila je nekakav zapis. Zavjetovala se Gospi od Visovca i Gospi Sinjskoj platiti misu i otići bosa na hodočašće, te da će Gospin oltar u Sinju na golim koljenima obići dvanaest puta.¹⁴⁹ Sve te zavjete Stošija je i izvršila, no Kejo nije vjerovao kako će se poslije nešto promijeniti. No, promijenilo se. Stošija je za procesije u Sinju doživjela nutarnji susret s Gospom koja joj se nasmijala. Nakon toga je rodila zdravog sina Imbru, kojega su krstili imenom Martin.¹⁵⁰ Kejo je bio sretniji i zadovoljniji nakon rođenja Imbre - Martina, ali je nakon smrti kćeri Ane i Stošije bio ponovno slomljen. Imbro - Martin je zbog teške financijske situacije oputovao u Ameriku gdje je sve što je zaradio prokockao, te je naposljetku zbog ubojstva bio smaknut na električnoj stolici.¹⁵¹ U kontekstu svih nedaća koje su ga dohvatile, Kejo je promišljao o vjerovanju u vraga i anđela¹⁵², o grijehu prvih ljudi¹⁵³, i drugim temama.

Maruš Ojkalo (ili Kako je Marko spasio Anicu) je pripovijetka o Marku Raketiću – Marušu koji je bio živ dječak, veliki svađalica i „rkač”. Njegova majka „bunjevka” prekrstila se i naučila „rkačko vjerovanje”. Oženio je mirnu djevojku Anicu s kojom je bio zadovoljan. Otac i braća su umrli rano pa je s Anicom i dva sina otišao od kuće.¹⁵⁴ Nakon Aničine smrti, Maruš živi nekoliko godina sam i

¹⁴⁷ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 103.

¹⁴⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 124-127.

¹⁴⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 146.

¹⁵⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 150-158.

¹⁵¹ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 220-224.

¹⁵² I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 218.

¹⁵³ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 220.

¹⁵⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 249-256.

„slomljen“.¹⁵⁵ Ni Maruš ni sin Niko nisu odlazili u Crkvu. Niko je jednom na nagovor oca otišao do crkve, no u crkvu nije ušao. O susretu s popom piše: „Ja stajao pred crkvom, kad evo ti njega. Ja skinem kapu i velim onako, po starinski: 'Blagoslovi, oče proto'. A on ništa! I što je meni do njegova blagoslova, man nako, da se vladam ka i ostali.“¹⁵⁶ Pop je o Marušu pričao kao o pijancu, te ga je samo zanimalo je li iz Amerike donio novca. Niko niti kasnije nakon što je oženio Milevu (Miljušu) nije išao u crkvu, niti je krstio sina.¹⁵⁷

Pripovijetka *Punoljetni Nako Gazdić* započinje zagonetnim samoubojstvom Paškice Gazdića koji se na Veliku Gospu dok je procesija prolazila ispred njegove kuće bacio s balkona. Na stolu je ostavio oporuku kojom je sina Naku proglasio nasljednikom. Nako se potom školovao u Beču, oženio i nastojao živjeti po riječima Sv. Pisma: „Ko ima, neka mu se dade i više, a ko nema, neka mu se oduzme i ono malo što ima.“ (usp. Mt 25,29). No, Nako je zbog raznih neprilika upadao u financijske probleme, koje je nekako uspijevaio nadići. Ono što ga je najviše mučilo jest priča o tome kako se njegov otac obogatio. U tom kontekstu se spominjala pljačka Gospina svetišta na Visovcu, u kojoj je, navodno, i njegov otac Paškica sudjelovao, zbog čega se i ubio.¹⁵⁸ Nako je nijekao da je njegov otac s rodbinom sudjelovao u pljački Visovca, ali nije ni znao kako je došao do većeg dijela ukradenoga plijena, kojeg je on oporučno naslijedio.¹⁵⁹

Nako je često razmišljao o očevom postupku, ali i svojoj nevjeri: „Kad bi virovao, pa da recimo, mislim da mu je duša u čistilištu, ja bi onda plaća mise, iša na proštenje, i kroz to bi mislio da pomažem njegovoj duši, bilo bi lašnje i meni, a ovako ko 'ateist' ili stisni zube, ili žderi i pij, pij, koji put i više, da si veseo.“¹⁶⁰ Na drugom mjestu opet govori o svojoj nevjeri: „Ne virujem ni u Boga ni u vraga, ali ima svejedno ništa u meni, more biti nika savist, ne moja, nego ne znam čija, jer ja nisam ništa učinio, osim što mislim kad si naslidio što su stekli, naslidio si i ono što su, metnimo zgriješili, naslidio si ono što bi bila njiova savist.“¹⁶¹

¹⁵⁵ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 273.

¹⁵⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 277.

¹⁵⁷ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 297.

¹⁵⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 364.

¹⁵⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 369.

¹⁶⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 372.

¹⁶¹ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 368.

U pripovijetci *Pusinica*, koja u kontekstu naše teme nema osobito značenje, Meštrović piše o Mati Bojčiću, zvanom Pusa Ćuk i njegovoj ženi Manduši Pletikosić, zvanom Pusinica. Nadimak 'Pusa' Mate je dobio jer se volio lijepo oblačiti. Bio je sin jedinac koji je rano ostao bez oca, a majka Cvita je bila slabijega zdravlja te su na njega pazili stričevi. Pusa je umaknuo Mandušu, što je majka Cvita dočekala raširenih ruku i blagoslovila. U braku su dobili dva sina, Luku i Juku. Obiteljski sklad je prekinut svađom u krčmi u kojoj je Pusa poginuo, a Manduša poslije njegove smrti preuzela skrb o kući i o djeci. Kasnije se je udala za Pusinog nećaka Šimuna Ćuka.¹⁶²

1.4. Michelangelo: eseji umjetnika o umjetniku

I. Meštrović je eseje o Michelangelu napisao u dva navrata, uvodno razmišljanje 1926., a ostalo 1944. kada je boravio u Švicarskoj.¹⁶³ Knjiga je objavljena u cijelosti 2010. godine. Već u samom uvodu knjige Meštrović naglašava kako se želi ograničiti na stvaralačku stranu i snagu Michelangela kao umjetnika, a tek usputno i samog Michelangela kao čovjeka. Svojim tekstovima je htio potaknuti nove naraštaje da sami proniknu i osjete Michelangelovo djelo.¹⁶⁴

Meštrović navodi kako u Michelangelovim djelima iščitava čežnju za božanskim.¹⁶⁵ Michelangelu nije dovoljno oponašati prirodu koju je Bog stvorio, on smatra da je potrebno i živjeti kršćanski, do te mjere da je potrebno živjeti poput sveca kako bi ga Duh Sveti nadahnuo.¹⁶⁶ Za Meštrovića je tako Michelangelo najkompletniji primjer umjetnika koji je ikad stvarao. Naziva ga „umjetnikom Starog zavjeta”, preko kojega on gleda na Novi zavjet koji nije dobro poznao. Meštrović za njega veli: „Njegov Krist na Posljednjem sudu nije onaj koji oprašta, nego je pravi sin strašnoga Jahve, koji sudi, a ne prašta.”¹⁶⁷

¹⁶² I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 447-456.

¹⁶³ Tada je Meštrović nekoliko tjedana bolovao od upale vena. Usp. D. HAMMER-TOMIĆ, *Sveto i tragično*, str. 175.

¹⁶⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Michelangelo – eseji umjetnika o umjetniku*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 6.

¹⁶⁵ „Čovjek ne može dokučiti i postići božansko, ali može težiti za njim, a kad to može, znači da ima božanskoga u njemu i u onome što stvara”. Usp. I. MEŠTROVIĆ, *Michelangelo – eseji umjetnika o umjetniku*, str. 13.

¹⁶⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Michelangelo – eseji umjetnika o umjetniku*, str. 15.

¹⁶⁷ I. MEŠTROVIĆ, *Michelangelo – eseji umjetnika o umjetniku*, str. 22.

Na konkretniji govor o vjeri i religioznome kod Michelangela nailazimo u poglavlju *Michelangelo o povijesti umjetnosti*: „On je duboko religiozan, ali mrzi formalnosti. Uopće, njegova religioznost i vjerovanje nije formulirano, nije formula nego bit. Luči i razlikuje Crkvu od onih koji je formalno zastupaju, pa i Crkva sama i njezini obredi tek su simboli vjere. Njegova je vjera katolička (opća), ona obuhvaća sve što je nadahnuto, sve što je čisto, pa čak i sve što žudi za pročišćenjem. Otkupitelj je došao otkupiti čovječanstvo, a ne grupe, sekte ili rase. Njemu služe oni koji se žrtvuju, koji svoje bližnje nastoje podignuti k višem. Michelangelo to ne formulira formalnim izrekama, ali to proizlazi iz njegova djela.”¹⁶⁸

Iščitavajući ove Meštrovićeve riječi, a imajući u vidu samog Meštrovića, njegov život i djelo, ne možemo se oteti dojmu kako u ovim riječima Meštrović možda opisuje i samoga sebe. Tako u prikazu Michelangelove religioznosti, Meštrović možda indirektno opisuje i vlastitu religioznost.

Druga zanimljivost, koja također indirektno upućuje na Meštrovića, jest njegov opis glavnih razdoblja Michelangelova stvaralaštva, koja dijeli na tri: mladenačko, muževno i staračko.

U mladenačkom razdoblju Michelangelo se bavio poganskim motivima, ali i motivima Madona (Pietà). Meštrović je mišljenja kako je Michelangelo taj poganski duh i umjetnost, koja ga je prvotno zaokupila, trebalo pomiriti s njegovim kršćanskim duhom.¹⁶⁹ No, to je napravio samo izvanjski. Zato njegove Madone imaju tradicionalne crte, ali pozu i proporcije grčkih božica. I ovdje uočavamo sličnost između Michelangela i Meštrovića. I sam Meštrović se bavio temama iz poganstva, ali i njegove Madone imaju tradicionalne crte žena Dalmatinske Zagore.

U muževnom razdoblju stvaralaštva Michelangelo radi na grobnici pape Julija II., zatim svodu Sikstinske kapele, gdje je dobio potpunu slobodu rada, a u središtu prikazuje devet scena iz Knjige Postanka u kojima poistovjećuje poganski svijet s kršćanskim, premda samo djelomično.

Treće razdoblje, staračko, obilježeno je u prvom redu radom na fresci *Posljednjeg suda*, a nadahnuće za nju je dobio čitajući Ivanovo Otkrivenje. No, kako

¹⁶⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Michelangelo – eseji umjetnika o umjetniku*, str. 38.

¹⁶⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Michelangelo – eseji umjetnika o umjetniku*, str. 49-50.

bi u tome uspio on sam prvo mora proniknuti u taj problem, uhvatiti njegov smisao, kako bi mogao napraviti savršene likove bili oni anđeli ili demoni.¹⁷⁰

1.5. Razgovori s Michelangelom

U knjizi *Razgovori s Michelangelom* Meštrović opisuje Michelangelov dijalog s drugim osobama. Riječ je o filozofsko-teološkim raspravama. Knjiga je sastavljena u obliku dijaloga i podijeljena je na osam poglavlja. U kontekstu naše teme istaknut ćemo one dijelove koji nam otkrivaju Michelangelovu religioznost i mogući utjecaj iste na Meštrovićev život kada je u pitanju religija i religioznost.

Meštrović u drugom poglavlju opisuje susret Michelangela i pape Julija II., koji navodi kako mnogi smatraju da Michelangelova *Pietà* nije Bogorodica, već poganska Demetra, posebno po pitanju njene veličine. Papa naglašava kako je tijelo sina prelijepo, te kako izgleda kao da može uskrsnuti. Sin nije prikazan kao gotička izdužena tijela Kristova od kojih hvata jeza kad ih ugledaš. Želeći opravdati takav likovni prikaz Michelangelo odgovara papi kako je on izrađivao Kupida, Bakha i druge grčke stvari, ali samo za zabavu, jer drugačije nije mogao. No, kad je riječ o kršćanskim temama tada radi ono što vidi.¹⁷¹

U trećem poglavlju, *Buđenje Adamovo* Meštrović opisuje dijalog o stvaranju koji je Michelangelo vodio s prijateljem Machiavellijem.¹⁷² Meštrović donosi i Michelangelovo razmišljanje o molitvi: „Kad se ja zapravo molim Bogu? Uvijek posao, posao i misli o poslu, a kad se spusti noć i počnem moliti, onda usnem te kad se probudim, opet posao. Da, a s poslom hoću ugoditi Bogu. Kad sam sebe ispitujem onda vidim da je uistinu tako. A kad ja to vidim, onda to vidi i Bog. Prema tome, moj je posao moja molitva Bogu.”¹⁷³

Razmišljajući o papi, Meštrović piše kako Michelangelo papu smatra suverenim, nepogrešivim, posebice ukoliko on predstavlja instituciju Kristove Crkve. Nadalje, Meštrović navodi Michelangelovu usporedbu grčke mitologije i kršćanstva.

¹⁷⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Michelangelo – eseji umjetnika o umjetniku*, str. 193-194.

¹⁷¹ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 22-23.

¹⁷² I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, str. 43.

¹⁷³ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, str. 71.

Jedna od njih je i ona Dioniza i Isusa. Dioniza je Zeus žrtvovao titanima, dok je pravi Sin Božji žrtvovan kako bi čovječanstvo spasio od grijeha.¹⁷⁴ Zaključuje kako su grčke predodžbe ipak nestale, kao i mnoge prije njih. Prisjećajući se jednog od svojih viđenja u kojem su ga uplašili bogovi grčke mitologije, Michelangelo navodi kako je tada na sebi načinio znak križa. Poslije toga je ugledao svjetlost koja se počela širiti i on više nije vidio Apolona, već Spasitelja, nakon čega se bacio ničice na koljena.¹⁷⁵

O pitanju tajne euharistije Meštrović piše kako se Michelangelo i Rafaelo nisu razumijeli. Tajnu euharistije potrebno je osjetiti dušom, a ne razumjeti razumom: „Onaj koji je gazi ili odano i skrušeno ne prima, gazi tijelo i prolivenu krv Njegovu, Njegovo žrtvovanje, jer se on nije žrtvovao samo za one koji bijahu prisutni za onom večerom, nego za sve koji su tada bili na svijetu, one koji bijahu prije i koji će biti kroz sve vjekove.”¹⁷⁶

Meštrovićev Michelangelo sve to razumije, ali ne razumije, iako vjeruje, kako je u hostiji doista Kristovo pravo tijelo. No, to mu nitko ne može protumačiti, jer kad bi mogao onda se tajna ne bi nazivala Presvetom tajnom.

Pitanje posljednjeg suda Michelangelo shvaća na sljedeći način: „Utjelovljeni Isus u nama, to je naša savjest, to je veliki sudac, koji nam sudi, čijem sudu ne može nitko izbjeći jer je ona volja Sina Božjega i smisao njegove žrtve za nas”.¹⁷⁷

U posljednjem poglavlju u kojem Meštrović opisuje trenutak Michelangelove smrti, u usta kardinala stavlja sljedeće pitanje: „A je li se pred smrt molio za svoju dušu, za njezino spasenje?” Na to Antonio Del Francese odgovara papi: „ Davno je, Vaša Eminencijo, bio osigurao svoju dušu pomažući na sve strane sirotinju i sve da se ne zna. Kao pravi kršćanin. Je li se molio, pitate. Nije se molio pred drugima, ali koliko se sigurno molio u sebi i u tajnosti. Ja sam ga viđao, a da nije znao, kako u dubokoj noći kleči u vrtu i ispruženih ruku i uzdignute glave prema nebu, gdje se duboko moli Gospodaru neba. On bi znao tako poneki put proklečati sate i sate dok se ne bi srušio i klonuo od umora. Jedanput je tako proklečao u molitvi kad je nebo bilo potpuno

¹⁷⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, str. 77.

¹⁷⁵ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, str. 85.

¹⁷⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, str. 102.

¹⁷⁷ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, str. 128-129.

mračno. Onda je ušao u kuću, tražio papir da brzo naslika što je vidio i cijelo je jutro radio na tome.“¹⁷⁸

1.6. Uspomene na političke ljude i događaje

*Uspomene na političke ljude i događaje*¹⁷⁹ Meštrović je napisao u Americi. Riječ je o posebnoj vrsti književno-političke publicistike. Knjiga je prvi put objavljena u djelomično cenzuriranom izdanju u Buenos Airesu 1961., a doživjela je još dva izdanja, drugo 1969., te treće 1993. godine. U knjizi Meštrović obuhvaća razdoblje od prvog odlaska u Beograd 1904., do odlaska u Sjedinjene Američke Države 1947. godine. S obzirom na temu rada, o onome što nas prvenstveno zanima, a to su eventualne veze s crkvenim osobama, te govor o religiji, religioznom i religioznosti o tome, u *Uspomenama* ne nalazimo previše podataka, tek ponegdje usputno.

U prvom poglavlju koje obuhvaća vrijeme do I. svjetskog rata nema govora o vjerskim temama. Meštrović piše prvenstveno o političkim odnosima i vezama sa srbijanskim političkim vrhom, od prijestolonasljednika do članova Narodne skupštine.

Drugo poglavlje obuhvaća vrijeme nakon sarajevskog atentata kada se Meštrović nalazio u tuđini. U tom vremenu često se u političkim razgovorima, a nastupajući u ime Jugoslavenskog odbora izjašnjava „mi smo katolici i Hrvati“.¹⁸⁰ Nije se slagao s propagiranjem pravoslavlja po Dalmaciji, zato što je ono nacionalno, dok je katoličanstvo internacionalno. Hrvati (katolici) su se na tim područjima održali i bez pravoslavlja. Zato Meštrović u razgovoru s Jovanom Cvijićem pred sastanak u Krfu naglašava kako je pitanje vjere najdelikatnije, te da se o njemu treba raspraviti. Razlog tome je taj što su Srbi smatrali kako trebaju prisiliti Turke da se odreknu svoje vjere, te vrate na „pradjedovsku vjeru“, koja je po Srbima bila pravoslavlje. Meštrović navodi kako na takvo što ni on ni Trumbić nisu mogli pristati.¹⁸¹ Nadalje, u *Uspomenama* Meštrović ističe kako se zalagao za muslimane, te kako je smatrao da ih se ne treba

¹⁷⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, str. 152.

¹⁷⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1969.

¹⁸⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 50.

¹⁸¹ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 64.

prisiljavati na prelazak na pravoslavlje, te da ih ni u slučaju da to odbiju ne treba protjerivati iz svoje djedovine.¹⁸²

U trećem poglavlju, koje obuhvaća vrijeme u novoj državi, od 1919. do ubojstva Stjepana Radića, od najveće koristi za temu istraživanja jest Meštrovićevo sjećanje na susret s Nikolom Teslom, u kojem mu je Tesla pričao kako se od mladosti, klečeći na golim nogama molio Bogu. O tome Meštrović piše: „Kad sam ga upitao, kakve molitve moli, odgovorio mi je: - One koje sam u djetinjstvu molio. Ali, da, tako sam se molio sve do svoje pedesete godine. Od toga se doba molim drugačije, nu to je svejedno, suština je ista, i ja se molim Bogu svakoga dana.”¹⁸³

U *Uspomenama* Meštrović opisuje i prijateljsku vezu sa splitskim biskupom Kvirinom Klementom Bonefačićem. Biskup se u vremenu od proglašenja NDH do formiranja FNR Jugoslavije, za vrijeme talijanske okupacije, za Meštrovića zalagao kod talijanskog generala u svezi s deportacijom za koju je saznao ugledavši Meštrovićevo ime na vrhu popisa splitskih građana koji su trebali biti deportirani u Italiju.¹⁸⁴ Odmah potom Meštrović navodi probleme koje je imao oko putovnice kako bi mogao otputovati za Rim zajedno s Kljakovićem zbog radova na Zavodu sv. Jeronima. Zatim, slijedi opis događaja vezanih za boravak u kućnom pritvoru i zatvoru na Savskoj cesti. U tom kontekstu Meštrović opisuje susret sa smrću u tamnici. Događaj je to koji je neizostavan za proučavanje Meštrovićeve religioznosti. Dočuvši kako je stiglo naređenje da njega i Kljakovića ubiju, zapada u promišljanje o vlastitoj smrti koje biva prekinuto viješću o pomilovanju. Potom opisuje kako je jedne nedjelje ujutro kod njega i Kljakovića došao jedan ustaša koji im je rekao kako u jednoj sobi ima kapelica u kojoj svećenik ispovijeda, pa se mogu ispovijediti. Prvo je pozvao Meštra, na što je on odgovorio: „Ne želim se ispovijediti!” Kljaković je pristao.¹⁸⁵ Međutim, nije bila riječ o ispovijedi. Zapravo je zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac poslao jednog mlađeg svećenika, koji im je pod izlikom ispovijedi prenio poruku da je kardinal pisao u Vatikan, te razgovarao sa starim Kvaternikom da ih se pusti, ili barem premjesti iz tamnice. Navodim ovaj događaj upravo zbog Meštrovićeve odbijanja ispovijedi, što otvara pitanje o razlogu odbijanja sakramenta ispovijedi.

¹⁸² I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 86.

¹⁸³ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 169.

¹⁸⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 276.

¹⁸⁵ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 299.

Budući da ni Kljaković ni Meštrović nisu htjeli potpisati izjavu da su za NDH, obojica su ostala u zatvoru u kojem je Meštrović kasnije napisao i *Imaginarne razgovore s Michelangelom*, o kojima je bilo riječi u prethodnom poglavlju.

Iz *Uspomena* nadalje saznajemo podatak kako je Meštrović za boravka u zatvoru nacrtao i dvadesetak crteža, među kojima i nekoliko različitih *Pietà*, među kojima i svjetski poznatu Rimsku *Pietà*. Meštrović i Kljaković su proveli Božić u zatvoru. Iako je Kljaković taj dan mogao provesti kod kuće te se sutradan vratiti, on je to odbio zbog Ivana. Meštrović navodi i kako tih dana nisu dobili hranu, ali ni on ni Kljaković nisu to prihvatili tragično. Božić su proveli crtajući, Kljaković serdare, a Meštrović svoju obitelj kako im anđeo svira božićnu pjesmu.¹⁸⁶

Naposljetku, Meštrović opisuje svoj dolazak u Vatikan gdje se nastanio u Zavodu sv. Jeronima. Piše kako je odmah po dolasku zatražio audijenciju kod pape kako bi mu se zahvalio na zauzimanju za njega kod vlasti. Opisujući život u Zavodu piše kako su svi živjeli kao velika obitelj. U Zavodu se osjećao siguran. Kasnije je od kolege unajmio atelijer te je u miru radio reljefe za Zavod i *Pietà*. Iz ovih podataka još jednom uočavamo važnost i ulogu Crkve, te značenje crkvenih osoba zaslužnih za Meštrovićevo oslobođenje na čemu im je on bio trajno zahvalan.

1.7. Vatra i opeklina

*Vatra i opeklina*¹⁸⁷ je roman o trima ženama koje su u Meštrovićevu životu i stvaralaštvu imale važnu ulogu. Prva je Ružena Zatkova Kvoščinski¹⁸⁸, supruga ruskog diplomata Vasilija Kvoščinskog, koju Meštrović u romanu naziva Gospođa K.,

¹⁸⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 308-309.

¹⁸⁷ I. MEŠTROVIĆ, *Vatra i opeklina*, Dora Krupićeva, Zagreb, 1998.

¹⁸⁸ Ružena Kvoščinski, rođ. Zatkova, (15. ožujka 1885. – 29. listopada 1923.). Bila je glazbeno nadarena, te je imala slikarski atelijer. Udala se 3. veljače 1920. u Pragu za ruskog diplomata Vasilija Kvoščinskog, nakon čega su odselili u Rim. U Leysin u Švicarskoj 24. listopada 1911. rodila je kćer Mariju. Više u: I. MEŠTROVIĆ, *Vatra i opeklina*, str. 185-187.

druga je Ruža Klein¹⁸⁹, Meštrovićeva prva supruga, i treća Marija Banac¹⁹⁰, rođena Račić, koju u romanu naziva Klara. Važno je istaknuti kako u izvornom rukopisu napisanom u Syracusi oko 1950. Meštrovićev lik utjelovljuje osoba koju on naziva “Ćudić”. O tome, kao i o Meštrovićevoj dvojbi oko naslova *Vatra i opeklina* ili *Žrtve požara*, saznajemo iz nedatiranog pisma¹⁹¹ Mate Meštrovića bratu Tvrtku, vezanog uz eventualno objavljivanje knjige.¹⁹²

O religiji i religioznim temama i pitanjima Meštrović u ovom djelu najvećim dijelom piše u prenesenom značenju. Iako je izričiti spomen tema vezanih uz religiju i religiozno, Crkvu ili crkveno u djelu autor izostavio, valja naglasiti da je to koristan podatak. U kontekstu istraživanja Meštrovićeve religioznosti od iznimne važnosti je i ono neizgovoreno, a proživljeno. Stoga se ne smiju zanemariti ni Meštrovićeve sklonosti, nagnuća i osjećaji koji se u njemu javljaju. Pritom mislimo i na one osjećaje koje je gajio prema drugim ženama, iako se nalazio u crkvenom i civilnom braku s Ružom Klein. Zato je važno i navesti pojedina razmišljanja, koja će nam poslužiti za daljnje kritičko promišljanje.

U dijelu knjige pod nazivom *Darovi* Meštrović piše o dvjema knjigama koje mu je darovala Ružena. Jedna knjiga je bila posvećena velikim osnivačima religija, a druga je govorila o velikim ženama koje su bile nadahnuće muškarcima u njihovim ostvarenjima.¹⁹³ Opisujući razgovor s Ruženom, Meštrović piše kako su Etrušćani shvaćali život. Ružena je uočila kako su Etrušćani sa sobom u grobove unosili život i veselje, a Meštrović govori kako su u tome imali pravo jer su osjećali kako život traje i dalje, i da niče čak i iz njihova praha. Iznosi i mišljenje kako je kršćanstvo ubilo

¹⁸⁹ Ruža Meštrović, rođ. Klein (11. lipnja 1883., Višnjica kraj Bednje – Zagreb, 10. veljače 1942.). Rođena je u židovskoj obitelji, obrazovana žena, poznavala je jezike ali vjerojatno nije bila odgojena u duhu tradicionalnog židovstva. S obitelji se 1899. preselila u Beč, a Ivana je upoznala preko sestre Ljube u „Sokolu”. Zajedno su dvije godine živjeli nevjenčani. Otac joj je dozvolio prelazak na katoličku vjeru te su se 1907. vjenčali. Više u: I. MEŠTROVIĆ, *Vatra i opeklina*, str. 190-192.

¹⁹⁰ Marija Banac, rođ. Račić potjecala je iz ugledne cavtatske obitelji koja je posjedovala parobrodsko poduzeće. Udala se za Božu Banca, suvlasnika poduzeća i njegovog londonskog predstavnika. Pred završetak Prvog svjetskog rata odlazi na bratovo vjenčanje u Rim, gdje se razbolila s ostalim članovima obitelji od španjolske gripe. Dan prije vjenčanja umrla je zajedno s bratom Edijem, njegovom zaručnicom i ocem Ivom Račićem. Meštrović je sagradio mauzolej u Cavtatu u kojem su kasnije i pokopani. U crkvi Gospe od anđela Meštrović je ovjekovječio osjećaje koje je osjetio u odnosu s Ruženom K. Više u: I. MEŠTROVIĆ, *Vatra i opeklina*, str. 188-191.

¹⁹¹ Navedeno nedatirano pismo Mate Meštrovića bratu Tvrtku, ali i drugo pismo u svezi ovog djela donosi Branimir Donat u Pogovoru. Vidi o tome: B. DONAT, *Roman jednog romana (Pogovor)*, u: I. MEŠTROVIĆ, *Vatra i opeklina*, str. 236-239.

¹⁹² B. DONAT, *Roman jednog romana (Pogovor)*, str. 239.

¹⁹³ I. MEŠTROVIĆ, *Vatra i opeklina*, str. 24.

radost života, na što ga Ružena prekorava govoreći: „A, nemojte. Kršćansko shvaćanje o vječnom životu doista je nenadmašivo.”

Razgovor započet temom etruščanskog shvaćanja života, prešao je u raspravu o kršćanskom shvaćanju života:

„Jest, kršćansko shvaćanje je nenadmašivo ukoliko ga se shvaća tako da i ovaj kao i onaj, takozvani ‘drugi’ tvore jedan jedinstveni, vječni život.

Otkrivam u vama poganina, heretika.

Jesam, gospođo Ruženo, (...) – Pitam se kako može biti heretik onaj tko je zaljubljen u vječni život?

Ah, dosta je ove bizarne priče, pođimo pogledati i druge grobnice.”¹⁹⁴

U tekstu *Neugodna večera* Meštrović započinje govor o požudi, vjernosti i sakralnosti odnosa između muškarca i žene. Ne ustručava se napisati kako je usprkos vjernosti supruzi Ruži u proteklih deset godina braka bio obuzet požudom prema drugim ženama.¹⁹⁵ Što se tiče vjernosti prema supruzi, piše kako nikada ne bi mogao ni zamisliti da bi je napustio i to iz više razloga. Prvo, jer mu je još uvijek draga, a posebno zbog toga što mu je iskazala povjerenje suprotstavivši se cijeloj obitelji, pošla za njim i više godina živjela nevjenčana. Pitanje vjernosti kod Meštrovića nije samo pitanje njegova karaktera nego i njegove intimne savjesti.¹⁹⁶

Meštrović se s Ruženom jednom susreo u Švicarskoj gdje se nalazila na liječenju. U tekstu *Čarobno brdo* piše kako su se u tom susretu prisjećali zajedničkih trenutaka i poljubaca iz prošlosti. Tom prilikom, Ružena mu je pokazala i crteže anđela s prepletenim krilima kako lebde u prostoru i rekla mu kako su to djeca koja je s njim izrodila.¹⁹⁷ Nakon tog susreta više se nisu sreli. Povremeno su bili u kontaktu dopisnicama i zagonetnim tekstovima. Za njenu smrt doznao je za boravka u Pragu uoči Božića 1923. Tada je sročio tužaljku iz koje odsijeva koliko ju je volio.¹⁹⁸

¹⁹⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Vatra i opeklina*, str. 54.

¹⁹⁵ I. MEŠTROVIĆ, *Vatra i opeklina*, str. 29.

¹⁹⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Vatra i opeklina*, str. 84-85: „Očito mu je bilo prirodno da na žene gleda kao da je Bog stvorio ženu radi muškarca, a muškarca da ga ona prati dok je on brani. Privlačile su ga one žene u kojima je osjećao vratak spolnosti ali su pritom ipak osjećale stid i suzdržljivost. Takve ženske naravi osobito su mu bile privlačne.”

¹⁹⁷ I. MEŠTROVIĆ, *Vatra i opeklina*, str. 147.

¹⁹⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Vatra i opeklina*, str. 187.

Nadalje, Meštrović opisuje i svoj boravak u Švicarskoj gdje se razbolio od španjolske gripe. U tom kontekstu piše o strahu kojeg osjeća u susretu sa smrću koja je dolazila anonimno, upravo onako kako se u to vrijeme i umiralo.¹⁹⁹

Tekst završava riječima koje je Meštrović dao izliti na zvono Crkve Gospe od Anđela u Cavtatu: „Saznaj tajnu ljubavi, riješiti ćeš tajnu smrti i vjerovati da je život vječan”.²⁰⁰

1.8. Kritički osvrt na tekstove

Meštrovićeви tekstovi pružaju uvid u njegovo promišljanje, te zaokupljenost različitim filozofsko-teološkim temama vezanim za religiju. Uočili smo kako je Meštrović često ulazio u dublje rasprave iznoseći vlastita stajališta i mišljenja koja su često bila u suprotnosti s teološkim razmišljanjima i tumačenjima njegova vremena i sugovornika s kojima se nalazio u datom trenutku.

Tako iz *Uspomena s puta po Istoku, 1926.* doznajemo kako je za vrijeme tog putovanja obuzet mislima vezanim uz egipatska vjerovanja. U želji da ista opravda, posebice po pitanju shvaćanja Sfinge u Gizehu, Meštrović dolazi u sukob sa svojim suputnicima – svećenicima. U navedenom tekstu do izražaja dolazi njegovo dobro poznavanje egipatske mitologije. Značajno je i kako se za vrijeme tog putovanja kod njega događa obrat po pitanju interesa viđenog, gdje mjesto likovne strane zauzima promišljanje o duhovnoj i religioznoj pozadini arheoloških nalaza i spomenika. Ne zanimaju ga ni povijesne činjenice koje iznosi vodič prilikom obilaska Kairskog muzeja, Zida plača, Gospodinova groba ili pak Ananijine kuće. Meštrović razmišlja o religioznom osjećaju ljudi toga vremena, te ga pokušava razumijeti i opravdati. Pritom uspoređuje egipatsku mitologiju sa židovstvom i kršćanstvom, ali i islamom.

U tekstu *Zidine plača* uočavamo duboko iskustvo stečeno promatranjem uplakanih ljudi za vrijeme molitve podno Zida plača. Posebno mu za oko zapinje slika koštunjavog Židova koji se šćućurio na zemlju pored Zida. U njemu Meštrović vidi

¹⁹⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Vatra i opeklina*, str. 155.

²⁰⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Vatra i opeklina*, str. 177.

patnika Joba, te postavlja pitanje: Prepire li se i taj čovjek s Bogom?²⁰¹ U raspravama sa svećenicima u svojoj pratnji Meštrović od njih traži odgovore na pitanja koja ne razumije. Tako doznaje tko su leviti, ali i saznaje za stari kršćanski običaj pokrivanja žena, koji je vidio za posjeta Ananijinoj kući, a danas je više karakterističan za islam. U rasprave je ulazio otvorena uma, te se u njima trudio biti pristojan i odnositi s poštovanjem prema sugovornicima, osobito ukoliko njegova razmišljanja ne bi naišla na prihvatanje. Ipak, u jednoj od takvih rasprava, jedan je od svećenika u pitanje stavio Meštrovićev religiozni osjećaj, tvrdeći da je njegova vjera još u traženju.²⁰² Meštrović, premda isprovociran, odlučuje šutjeti, a u obranu njegova religioznog osjećaja ustaje mons. Rittig. Moramo ustvrditi kako je upravo ova rasprava jedna od značajnijih u kojoj on sam progovara o pitanju vlastite religioznosti. Meštrović ne poriče svoj religiozni osjećaj: „Religiozno osjećanje ja imam, to je istina, ali vi znadete bolje nego i ja da to nije znanost – popravimo se – ali religiozno osjećanje može biti neki put, neko nagnuće k vjeri nu ono još nije vjera.”²⁰³

Jedno od djela u kojem se Meštrović ponajviše bavi pitanjima religioznog je *Dennoch will ich Hoffen (Ipak se nadam)*. Djelo pruža podatke o načinu proslave blagdana Božića u obitelji Meštrović 1940., ali i o znatizelji umjetnikove djece te njihova shvaćanja blagdana Isusova rođenja. Od iznimne važnosti za promišljanje Meštrovićeve religioznosti svakako je i rasprava koju Meštrović donio o pitanju postojanja religioznog osjećaja kod čovjeka, i to u više navrata. Razgovor u kojem se raspravlja o evanđelju značajan jer unutar rasprave Meštrović ističe potrebu prema kojoj evanđelje mora postati sastavnim dijelom života.²⁰⁴

Zbirka pripovijetki *Ludi Mile* pruža uvid u značajke pučke religioznosti Meštrovićeva vremena. Pripovijetke donose niz narodnih običaja i vjerovanja koja su prakticirali ljudi toga vremena. Analizom raznih aspekata tih običaja i vjerovanja, uočavamo jednu vrlo važnu karakteristiku, a riječ je o formalnom, ali ne i sakramentalnom pristajanju uz katoličku vjeru. Mile je bio duboko religiozan čovjek

²⁰¹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 6.

²⁰² UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 12.

²⁰³ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 12.

²⁰⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich hoffen*, str. 265.

koji je stalno bio u kontaktu s Bogom i anđelima. Ante Kadić u članku *A literary profile of Ivan Meštrović* primjećuje kako su životinje voljele Milu i prilazile mu kao svetom Franji. Kad mu je pozlilo, stajale bi blizu njega i grijale ga.²⁰⁵

Michelangelo je uvelike utjecao na Meštrovićevo stvaralaštvo. Zato mu je Meštrović posvetio dva djela: *Michelangelo – eseji umjetnika o umjetniku*, te *Razgovori s Michelangelom*. Opisujući umjetnika koji je na njega ostavio veliki trag, nerijetko uočavamo sličnosti s Meštrovićevim životom. One navode na pomisao kako Meštrović pravdajući pojedina Michelangelova uvjerenja i postupke želi opravdati i sebe samoga. Michelangelov lik i djelo bili su za Meštrovića od izuzetnog značenja ne samo u vidu umjetnosti već i za poimanje religije, filozofije i života uopće. Opisujući njegovo stvaralaštvo Meštrović otkriva i vlastito promišljanje života, religije i umjetnosti.²⁰⁶ U članku *Put k Meštroviću* Zlatko Tomičić piše kako je Michelangelo nalik biblijskim prorocima, a Meštrović evanđelistima. Michelangelova religioznost je bogotražilačka, dok je Meštrovićeva oslobođena, pročišćena, kao nebo poslije oluje.²⁰⁷

Za samoga Meštrovića Michelangelo je bio religiozan čovjek koji je mrzio formalnosti. Njegova religioznost proizlazila je iz njegova djela.²⁰⁸ Imajući pred sobom Meštrovićev život i djelo, ne možemo se oteti dojmu kako Meštrović istovremeno progovara i o sebi te opisuje vlastitu religioznost. Pitanje koje se nameće jest koliko je u tim riječima uistinu bliskosti s njegovim vlastitim životom, te poimanjem religije i religioznog?

U traganju za odgovorom na pitanje zašto Meštrović za boravka u zatvoru piše *Imaginarne razgovore s Michelangelom*, a ne nekim drugim umjetnikom, te progovara o pojedinim pitanjima umjetnosti, vjere i politike. Nikola Batušić zaključuje kako je oduševljenje Michelangelom kod Meštrovića očito bilo duboko, a jednako temeljito bilo je i poznavanje njegova cjelokupnoga djela. „Čini se, međutim, da su neke podudarnosti između Michelangelove umjetničke, a osobito onoga dijela njegove biografije vezane uz različite odnose prema vlasti, bile presudni čimbenici za

²⁰⁵ A. KADIĆ, *A literary profile of Ivan Meštrović*, u: *Journal of Croatian Studies*, XXIV, 1983 – Annual Review of the Croatian Academy of America, New York, N.Y., Electronic edition by *Studia Croatica*, <http://www.studiacroatica.org/jcs/24/2407.htm> (Preuzeto 25. veljače 2021.)

²⁰⁶ Z. JURIC ŠABIĆ, *Dekodiranje Meštrovića*, str. 33.

²⁰⁷ Zlatko TOMIČIĆ, *Put k Meštroviću, Michelangelo i Meštrović*, Odlomak iz studije u rukopisu „Put k Meštroviću“, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 265.

²⁰⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Michelangelo – eseji o Michelangelu*, str. 38.

Meštrovićev izbor. (...) Jasno je da u trenutcima kada nastaje ovaj dramski ciklus, Meštrović u svakome od dijaloga koje njegov protagonist vodi sa svojom okolinom, raspravlja zapravo o svojoj umjetničkoj i ljudskoj sudbini. On postaje Michelangelo sa Savske ceste, on se spori s onima koji sumnjaju, pa čak i negiraju njegovo djelo ne samo s umjetničkih već i s političkih razloga. Pri tome Michelangelo – Meštrović razmišlja duboko kršćanski“.²⁰⁹

U dijalogu s Machiavellijem reći će: „Zar Otkupitelj, nije najveća svjetlost, zar njegovo djelo, njegova žrtva nisu najsigurniji put k istini, spasenju? On je jedini istina, jedino spasenje. I zar može biti drugog spasenja osim da se čovjek žrtvuje, da se daje za ideal?“²¹⁰ Batušić u tim riječima iščitava *credo* koji sažima Meštrovićev svjetonazor.

Meštrovićeve *Uspomene na političke ljude i događaje* pružaju uvid u veze koje je njegovao s osobama iz crkvenog kruga. Pritom posebice mislimo na mons. Rittiga i zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca. Ipak, najkorisniji podatak za temu ovoga rada jest sjećanje i opis Meštrovićeva dubokog iskustva koje se zbilo u bliskom susretu sa smrću za vrijeme boravka u ustaškom zatvoru. Upravo je to Meštrovićevo duboko iskustvo potrebno detaljnijeg kritičkog promišljanja, u smislu traženja odgovora na pitanje o značenju za Meštrovićev život i mogućem utjecaju na religiozno stvaralaštvo u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata.

Vatra i opeklina donose uvid u intimni život Meštrovića te osjećaje koje je gajio prema Ruženi K., supruzi Ruži i Klari Banac. Riječ je o tekstovima napisanim s neobičnom otvorenošću i iskrenošću pri čemu Meštrović ne krije ništa od vlastite svijesti i podsvijesti. U djelu ne pronalazimo izričiti spomen tema vezanih uz religiju i religiozno, Crkvu ili crkveno. O njima Meštrović progovara u kontekstu razgovora ponajviše s Ruženom K, prilikom obilaska etruščanskih grobnica i Vatikanskih muzeja. No, valja naglasiti kako je u kontekstu istraživanja Meštrovićeve religioznosti od iznimne važnosti, ne samo napisano, već i ono neizgovoreno, a proživljeno. Stoga su Meštrovićeve sklonosti, nagnuća i osjećaji koji se u njemu javljaju od velike važnosti. Pritom posebice mislim na požudu koju je osjećao prema drugim ženama

²⁰⁹ N. BATUŠIĆ, *Dramski razgovori Ivana Meštrovića*, u: I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, str. 171-172.

²¹⁰ N. BATUŠIĆ, *Dramski razgovori Ivana Meštrovića*, u: I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, str. 173.

premda se nalazio u crkvenom i civilnom braku s Ružom Klein. Govoreći o vjernosti, Meštrović naglašava sakramentalnost odnosa između muškarca i žene, te poštovanje koje je osjećao prema svojoj ženi.

Naposljetku možemo zaključiti kako su Meštrovićeви autobiografski tekstovi nezaobilazno polazište za razumijevanje njegova stvaralačkog djela, a ujedno i za istraživanje njegovih religioznih osjećaja i uvjerenja, te općenito religioznosti.

2. OBLIKOVATELJI RELIGIOZNOSTI I. MEŠTROVIĆA

U istraživanju religioznosti Ivana Meštrovića, koji je živio na različitim adresama diljem Europe i Amerike, nezaobilazno je promotriti njegov cjelokupni život od rođenja, preko djetinjstva, pa sve do zrele dobi i smrti. Pritom je posebno važno uzeti u obzir osobe, mjesta i događaje koji su utjecali na razvoj Meštrovićeve religioznosti. Od iznimne važnosti za proučavanje Meštrovićeve religioznosti svakako su njegovi objavljeni i neobjavljeni autobiografski tekstovi, te obilna korespondencija, osobito s uglednicima Katoličke crkve.

2.1. Osobe i sveta mjesta koja su oblikovala religioznost I. Meštrovića

Meštrović je proveo djetinjstvo u Otavicama, selu u Dalmatinskoj Zagori. Za umjetnost se počeo zanimati već u ranom djetinjstvu pa su njegov talent uskoro prepoznali mjesni uglednici koji su se zauzeli oko njegova daljnjeg školovanja u Splitu i Beču gdje se družio s poznatim umjetnicima XX. stoljeća.

2.1.1. Obiteljski i župski ambijent

U pripovijetci *Ludi Mile* Meštrović piše kako se stanovništvo Otavica i općenito Petrova polja sastojalo od katolika Hrvata, zvanih *bunjevci*, i jedne četvrtine *pravoslavaca, rišćana* ili *rkača*. *Rišćani* su „do 19. st. bili narodnjaci, ili Rvati, a sad su im njihovi popovi, kao i neka gospoda njihove vjere, koji su dolazili s dvora (iz Beograda), utuvili u glavu da su oni srpske vjere, i da kao takvi ne mogu ići s tim pravašima, koji njihovu vjeru mrze.”²¹¹

Opisujući podrijetlo i djetinjstvo Ivana Meštrovića njegov prijatelj Milan Ćurčin u monografiji iz 1933. navodi da je Meštrović: „...porijeklom iz Bosne, i to

²¹¹ I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 359.

izdanak onih slavenskih bogumilskih starosjedilaca od kojih su mnogi – da bi sačuvali imovinu – prelazili na muslimansku vjeru, kad su Turci zauzeli Bosnu. Samo što se jedan Meštrovićev predak, koji se poturčio, ubrzo pokajao pa se vratio staroj vjeri, - i boreći se protiv Turaka – uzmaknuo u zagorske krajeve Dalmacije.”²¹²

Mate Meštrović, Ivanov otac, rano je postao udovac i samohrani otac. Stoga nije čudno što je Marta Kurobasa, Matina druga supruga u početku oklijevala oko udaje. Imali su sretan brak u kojem su se rodila tri sina i tri kćeri. Bilo je to vrijeme u kojem se bogatstvo mjerilo brojem sinova. Ivan je bio najstariji. Rođen je na svetkovinu Uznesenja Blažene Djevice Marije u nebo, 15. kolovoza 1883. u Vrpolju, u Slavoniji. Prema kazivanjima Ivanove majke Nikoli Šabiću, Ivan je rođen u štali na putu iz Slavonije u Dalmaciju. Odmah po rođenju majka ga je polegla u kolijevku na slamu koju je načinio njegov otac, inače drvodjelac. Četiri dana poslije poroda uputili su se prema rodnom kraju u Otavice.²¹³

Ivan je odrastao u škrtom i siromašnom planinskom krajoliku Zagore i krševite Svilaje.²¹⁴ Od ranog djetinjstva bio je u dodiru s ljudima koji su pripadali trima vjeroispovijestima: kršćanstvu, pravoslavlju i islamu. Živio je u okruženju u kojem je veći dio stanovništva u bijegu od Turaka došao iz Bosne i Hercegovine. Ondje su mnogi u strahu s katoličke vjere prešli na islam, a po dolasku u Zagoru ponovno su se vraćali pod okrilje katoličke vjere. Sam Meštrović je o tome pisao Jovanu Dučiću u tekstu objavljenom u *Novoj Europi*. U tom tekstu navodi kako su se doseljenici iz Bosne i Hercegovine po dolasku u Dalmaciju iselili kao pravoslavni tj. kao Srbi, ali su se kasnije pokatoličili i zaboravili srpstvo.²¹⁵

Odrastao je u obiteljskoj i župnoj okolini u kojoj se kraj crkve nakon svete mise pjevalo i plesalo narodno kolo, posebno u vrijeme Božića i velikih svetkovina. Taj društveno-socijalni ambijent bio je obilježen raznim pučkim i narodnim vjerovanjima. Kao dijete je za vrijeme dugih zimskih večeri od svoga djeda slušao priče o vilama, vješticama, vilenjacima i morama.²¹⁶ Rastao je u maštovitoj i praznovjernoj okolini

²¹² D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 18; Detaljnije o tome u članku: M. ČURČIN, *Ivan Meštrović, O poreklu i djetinjstvu Ivana Meštrovića*, u: *Ivan Meštrović*, Monografija, Nova Evropa, Zagreb, 1933.

²¹³ Nikola ŠABIĆ, *Naš Meštrović*, u: *Hrvatska mladost*, Zagreb, 27 (1943) 1, str. 19-27.

²¹⁴ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 15.

²¹⁵ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 18-19.

²¹⁶ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 21.

koja je ostala u njegovim sjećanjima i u odrasloj dobi. Pučka vjerovanja, stare običaje i priče o ljudima iz svoga djetinjstva opisao u zbirci pripovijetki *Ludi Mile*. Iz te zbirke stječemo uvid koliki su utjecaj pučka vjerovanja ostavila na njegovu religioznost. Prema jednoj praznovjernoj priči Ivanove babe Bire, njegovu oci Mati jedna bula je prorekla slavnu budućnost njegova sina.²¹⁷

Ivanov otac Mate bio je jedan od rijetkih ljudi u selu koji je bio pismen. Ivan je od njega naučio čitati i pisati. Čitao je sve što bi pronašao u kućnoj biblioteci: o vilama i narodnim junacima, posebno fra Andriji Kačiću Miošiću, o Gospi, ratovima, banovima i kraljevima. Rano je pokazivao zanimanje za Bibliju koju je njegov otac dobio od župnika fra Marka. U pismu fra Dominiku Mandiću, opisujući događaje iz djetinjstva, Meštrović je zabilježio kako mu se dopalo sv. Pismo koje je ugledao kod fra Marka. Kada ga je njegov otac zamolio da mu „libar” posudi ili takav kupi u Šibeniku, fra Marko je odgovorio da „libar” još nije za maloga²¹⁸. Tako je Meštrović umjesto sv. Pisma na dar od fra Marka dobio *Gospin plač*.

Prema jednom navodu, Meštrović je u svojoj kući posjedovao prijepise Starog zavjeta koje je očev ujak Marko Gabrić – Komlen prepisao za boravka u zatvoru. Osim toga, u kućnoj biblioteci nalazilo se i nekoliko kalendara Društva sv. Jeronima, pučke pjesmarice i *Osvetnici* fra Grge Martića,²¹⁹ što je u Dalmatinskoj zagori bio rijedak slučaj.

U tekstovima fra Andrije Kačića Miošića i Vuka Karadžića došao je do saznanja o Kosovskom mitu koji je bio raširen u Srbiji, ali i na Balkanu. Bio je prisutan u svakodnevnom životu seljana, u njihovoj religiji, pjesmama i pričama. Prenosio se usmenim putem s koljena na koljeno, a posebno živ bio je u pjevanju pjesama praćenih guslama. Na taj način se mit „stapao sa srpskim i jugoslavenskim nacionalizmom i pravoslavnom religijom. Ali Meštrović ga nije prihvaćao takvim. Preoblikovao ga je povijesno, moralno i umjetnički. To mnogima nije odgovaralo pa su ga nazivali krivotvoriteljem srpskog i pravoslavnog mita”.²²⁰

Meštrović je kao dijete bio preozbiljan za svoju dob. Nije se volio družiti s drugom djecom. Vrijeme je provodio zaokupljen vlastitim razmišljanjima. Zato ga je

²¹⁷ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 30.

²¹⁸ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 30.

²¹⁹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 26., 32-33.

²²⁰ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 305-306.

otac želio poslati u franjevce. U pismu fra Karlu Jurišiću 1953. Ivan piše o tome: „Tu i tamo bi me otac uzeo k vratru, te bi ja kraj ognjišta slušao njihove razgovore. Kad sam nešto naučio čitati, otac je pitao vra Marka (Čačić) ne bi li mogao pomoći da odem negdje kod fratara u školu. Fra Marko je odgovorio da misli da njegov mali nije rođen da bude fratar.”²²¹

Majka je imala presudnu ulogu u Meštrovićevu životu i stvaralaštvu. Bila je to nježna, šutljiva i religiozna žena, obdarena mnogim vrijednostima, posebno moralnim.²²² Od rođenja je bila ponosna na sina i njegov talent, a kasnije i na postignutu svjetsku slavu. U monografiji iz 1919. Ćurčin je pisao kako je ona od ranih dana uočila sinovu osebnost i umjetničku sklonost. Govorila je: „Bog je njega stvorio nešto različitim od drugih.”²²³ Ivan je o majci uvijek govorio s posebnom ljubavlju i poštovanjem. Svoju ljubav izrazio je u većem broju skulptura u kojima ju je prikazao. Otac Mate bio je zanesen Strossmayerovim južnoslavenskim idejama u kojima je odgajao i sina. Osim prijateljstva s župnikom fra Markom prijateljjavao je i s poznatim franjevcem i arheologom fra Lujom Marunom. Obavještavao je fra Luju o pronalascima arheoloških nalaza na koje bi naišao na području Otavica, a fra Lujo ih je prikupljao za muzej arheoloških spomenika u Kninu. Prvi izvor Meštrovićeva likovnog nadahnuća bili su upravo ti susreti sa starohrvatskim ostatcima oko župne crkve.²²⁴ No kao dječak Ivan nije bio upućen u njihovo značenje. U njima je rezbario svoja prva djela. Kada je saznao da je riječ o povijesnoj baštini, osjećao se kao da je počinio teški grijeh pred Bogom.²²⁵

Izrazito konzervativnu i tradicionalnu sredinu Meštrović je napustio kao dječak. U svijet je otišao „ponijevši sa sobom svoj talent, sliku svoga zavičaja, ali i iskustvo života i odrastanja u bijedi, što mu je katkada, u teškim materijalnim

²²¹ Karlo JURIŠIĆ, *Meštrović – naš konfrater (Meštrovićeve veze s franjevcima. Smrt i sprovod.)*, u: *Vjesnik Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja*, Split, 11 (1962) 5-6, str. 52-58.

²²² D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 27.

²²³ *Ivan Meštrović – A monograph*, Williams and Norgate, London, 1919., str. 87.

²²⁴ „Oko župne crkve dječak se susreo s prvim likovnim djelima. Ispred nje i danas leže dijelovi rimskih sarkofaga, a u njenim zidovima uzidani su ostaci starohrvatskog pletera i predromanička vrata. (...) U njezinoj su unutrašnjosti dekoracije koje se mogu povezati s muslimanskim. (...) Oko tog brežuljka stvarale su se priče o bogumilstvu, povezane uz stečke.” Usp. J. A. SOLDI, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, str. 327.

²²⁵ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 34: „Osjećao sam kao da sam zgriješio teško pred Bogom i narodom mojim, svjestan da sam narušio tolike hrpe ruševina tražeći pogodan kamen za vayanje. Odlučih se pokajati za svoj grijeh, ako je moguće, da mi Bog oprostí moje nehotično razaranje hramova u kojima se kraljevi krunili i vojske pričešćivale.”

prilikama bilo od koristi.”²²⁶ Sam je često pisao kako je nadahnuće dobivao od rodnog kraja, krševitog i golog krajolika i seljaka rodne Dalmatinske Zagore.²²⁷ Školovanje započeto u Splitu, nastavio je u Beču. Svoje roditelje ni ondje nije zaboravio. U pismima koja im je redovito pisao izražavao je sinovsku privrženost, pažnju i ljubav. U pismu ocu iz Beča, u proljeće 1904., u kojem piše o želji za ženidbom, Ivan naglašava: „Moja majka zna da ja vas volim i da ja majku i Tebe volim, tot sada, tot onda kad si me ti na vratu nosio, a majka mi i zalogaje iz mili ustiju davala. I tako ću vas voljet dok sam živ, jer vi nieste meni roditelji, bilo ko što su drugi tvrđi i grubi, pa neću ni ja Vama, ako mi sreća dade. Sve ćemo djeliti, kako meni tako i vama.”²²⁸

Za članove uže obitelji, koji su ostali živjeti na selu, Ivan je također bio vezan. Pobrnuo se za školovanje brata Petra i sestre Danice. Obiteljske probleme uvijek je nastojao riješiti mirnim putem. Skrbio je i o široj obitelji koju je pomagao novčano i savjetima, premda mu često nisu pokazivali zahvalnost za učinjeno. Svjestan seoskog egoizma, Ivan potiče svoga oca da se ne obazire na takve pojedince.²²⁹

U važnim pitanjima vezanim uz život i ljudske odnose općenito Ivan je cijeloga života ostao duboko patrijarhalan i čvrsto vezan za tradicionalno ruralno shvaćanje obitelji. Život bez djece i nasljednika nije mogao zamisliti, a u ratnim godinama, bez stalnog doma i sigurnog života, ni on ni Ruža nisu se usudili imati djecu. Završetkom rata i dolaskom u domovinu želja za osnivanjem doma i obitelji postala je aktualnija. Prema nekim navodima, Ruža je u godinama nemirnih lutanja bila prisiljena više puta na pobačaj, a kasnije više nije mogla imati djecu. Duboko patrijarhalni Meštrović s tim se nije mogao pomiriti.²³⁰ Zbog toga je i došlo do rastave s Ružom i kasnije ženidbe s

²²⁶ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 49.

²²⁷ „Svake bi se godine – izuzev Prvog svjetskog rata – navraćao doma u posjete, dolazio bi u svoje rodno selo Otavice, u Split, u Zagreb, u Beograd. Osjećao je, da su ti pohodi od bitna značenja za njegovo stvaralačko nadahnuće, iako je mislio, da ga njegov vlastiti narod nije razumio te da je čak u svojoj vlastitoj sredini izoliran i stranac.” Usp. D. KEČKEMET, *Umjetnost Ivana Meštrovića*, str. 649; Mate MEŠTROVIĆ, *Američko razdoblje Ivana Meštrovića*, u: *Hrvatska revija*, München – Barcelona, 33 (1983) 4, str. 649.

²²⁸ Arhiv Atelijera Meštrović (AMZ), Korespondencija Ivana Meštrovića, IDENT 571, *Pismo Ivana Meštrovića Mati Meštroviću*, Beč, proljeće 1904.

²²⁹ „Još ti jednom prijedjujem(?) da ne trebaš sa seljacim ni rodbinom biti ni neprijatelj ni prijatelj. Neprijateljim nedaj zgodu da ti mogu naškoditi, a prijatelja netrebaš, jer bi ti mogli škoditi. Za rodbinu nikada neću da znadem niti bi mi bilo milo da se ni s mojim helerom koriste, jer ništa dobra od mene ne zaslužuju, a zla im neću činiti ko što su oni meni i riječim i djelom.” Usp. AMZ, Korespondencija Ivana Meštrovića, IDENT 571, *Pismo Ivana Meštrovića Mati Meštroviću*, Pariz, 23. prosinca 1908.

²³⁰ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 461.

Olgom Kesterčanek. Poznanstvo s Olgom i jaka želja za potomstvom doprinijeli su odluci o rastavi. U Olgi je vidio uzornu suprugu, domaćicu i majku njegove djece koja bi mu mogla pružiti smireni obiteljski život. Krizno razdoblje braka s Ružom trajalo je od 1921. do 1925. godine. Rastava je rezultirala dramatičnim scenama. Iako je stari običaj bio napustiti nerotkinju, Ivan, kao civiliziran i kulturni čovjek nije to učinio. Mogao je poput drugih prijeći na grkokatoličku vjeroispovijest, koja je dopuštala rastavu braka bez posebnih uvjeta, no kao tradicionalni kršćanin katoličke vjere, to nije htio.²³¹

Još jedan od razloga zbog kojeg je osjećao grižnju savjesti je i taj što je Ruža zbog vjenčanja s njim prešla sa židovstva na kršćanstvo.²³² Prelazak s jedne vjere na drugu, u to vrijeme bio je čest slučaj, pa je tako i Meštrovićeva sestra Danica motivirana ljubavnim osjećajima, prešla s katoličke vjere na pravoslavnu.²³³ Do rastave s Ružom došlo je u jesen 1925. godine. Nakon toga ih je vezao prijateljski i poslovni odnos zbog kojeg se Olga osjeća povrijeđeno, jer je s Ivanom imala dvoje djece, sina Tvrtka 1925., i kćer Martu 1928. godine. Postupno dolazi do pogoršanja odnosa s Ružom, ali i Olgom koja je postala ljubomorna.²³⁴ Crkveni brak s Ružom bio je valjan, tako da s Olgom nije. Ružinom smrću 10. veljače 1942. bila je otklonjena i ta prepreka.

2.1.2. Svećenici

Za bolje shvaćanje Meštrovića potrebno je analizirati i ulogu svećenikâ u njegovom životu. Bio je vezan s velikim brojem svećenika i redovnika tijekom života, o čemu fra Karlo Jurišić piše: „Ivan je nikao iz duboko kršćansko-religiozne i

²³¹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 471.

²³² O Ružinoj odluci o prelasku sa židovstva na kršćanstvo, Ivan i Ruža su izmijenili niz pisama koja o tome govore, a objavila ih je Ružina nećakinja Sabina Kaštelančić u knjizi *Ruža Meštrović and Ivan Meštrović – Artists and Friends. Letters*, Lambert Academic Publishing, 2019., str. 17-18.

²³³ U pismu bratu Peši, Ivan piše: „razmišljajući o prvom dojmu koje je ta... (?) vijest na mene učinila došao sam bitno do zaključka da bi bilo dobro interesirati se za pravi motiv ove njezine 'želje', jer neko religiozno osjećanje ili traženje nemože biti. Dakle ili prost nagon za senzacijom ili nečiji utjecaj, intiman ili prost. Sve više mislim i bojim se, da će biti ovo zadnje.”²³³ Usp. *Pismo Ivana Meštrovića bratu Peši u Glasgow*, Dubrovnik, 15. prosinca 1921. Pismo je djelomično objavio D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 477;

²³⁴ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 464-467.

franjevačke sredine. On je svoje djetinjstvo nosio kroz čitav život, i stoga je uvijek bio religiozan, i uvijek povezan s franjevcima od kolijevke do groba.”²³⁵ Sam Meštrović je smatrao kako su franjevci u Zagori imali važnu ulogu u narodu, osobito u širenju kulta Blažene Djevice Marije.²³⁶

O povezanosti Meštrovića i svećenikâ svjedoči brojna korespondencija. Spomenimo samo da se u arhivu Sveučilišta Notre Dame nalazi Meštrovićevo dopisivanje sa šezdeset šest svećenika, trideset pet redovnika, petnaest redovnica, te brojnim religioznim ustanovama. Ipak, od svećenika vrijedi izdvojiti one koji su ostavili dublji trag na Meštrovićev život i stvaralaštvo.

Sagledamo li Meštrovićev život od ranog djetinjstva do smrti, prvo što uočavamo jest uloga franjevaca koji su bili na njegovoj rodnoj župi. Navodno su upravo oni uočili Meštrovićev umjetnički talent, ali nisu ništa poduzeli za njegovo daljnje školovanje. Ipak, brojni autori naglašavaju kako su franjevci od mladog Meštrovića naručili jedno raspelo koje im je on i izradio. Fra K. Jurišić je pisao o usmenoj predaji prisutnoj među franjevcima prema kojoj je „fra Karlo Belamarić kao župnik i dekan Drniša prvi upozorio javnost na nadarenog dječaka i poveo akciju da se dječak školuje.”²³⁷ Imamo li na umu da je prvi susret sa Svetim pismom Meštrović dobio posredstvom Biblije, koju je njegov otac dobio od župnika fra Marka, tada i njega navodimo kao jednog od zaslužnih za Meštrovićevo dublje upoznavanje s katoličkom vjerom u kojoj je kršten i odrastao. Taj prvi susret sa Svetim pismom Meštrović tijekom života produbljuje čitanjem i promišljanjem biblijskih tekstova, bilo u svrhu religioznog stvaralaštva, bilo da je tražio utjehu u teškim životnim stanjima u kojima se našao.

Prema svjedočenju Ante Mišure poznati franjevac i arheolog fra Lujo Marun je od bečkog industrijalca Alexandra Köninga isposlovao Meštroviću stipendiju za odlazak u Beč.²³⁸ No, taj podatak ne nalazimo nigdje osim kod Živka Strižića. Istina jest da su se Marun i Meštrović poznavali i surađivali, no, kad je riječ o inicijativi

²³⁵ K. JURIŠIĆ, *Meštrović – naš konfrater*, str. 53.

²³⁶ M. IVANIŠEVIĆ, *Bogorodice Ivana Meštrovića*, str. 103.

²³⁷ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 47.

²³⁸ Živko STRIŽIĆ, *Još nešto o rađanju Meštrovićeva genija (O Meštrovićevim počecima i fra Luji Marunu)*, u: *Hrvatski književni list*, Zagreb, 12 (1969), br. 2, travanj 1969., str. 15.

vezanoj za Meštrovićevo školovanje najveća zasluga ipak ide grkokatoličkom vikaru Vladislavu Labošu.²³⁹

Za života u Zagrebu Meštrović se upoznao sa župnikom crkve sv. Marka Svetozarom Rittigom,²⁴⁰ koji je od Meštrovićeva kritičara²⁴¹ postao njegov prvi suradnik i promotor umjetnosti koja u početku nije naišla na razumijevanje naroda. Radeći na obnovi crkve sv. Marka zajedno s Kljakovićem, Meštrović je iza središnjeg oltara postavio *Raspelo* izrađeno u Švicarskoj 1915., što je izazvalo burne rasprave. Rittig se zauzeo za njega, polemizirajući s brojnim istaknutim osobama, o čemu on sam piše: „...on (Meštrović, op. I. G.) svoje najsublimnije inspiracije prima iz duhovnih kršćanskih sfera i kako se najradije vraća na Bogospasiteljsku ideju i kako ovo njegovo vjerovanje sačinjava glavni element njegove mislene duše. U ovim vizijama je njegova duša pravo doma. (...) Ako i jesu izrazi Meštrovićeve umjetnosti mnogim ljudima nastrani i egzotični, ne znam bi li koji stručnjak mogao ustvrditi da on u svojim djelima prelazi okvir onoga ekspresionizma što ga već imade u starokršćanskoj ikonografiji i historiji crkvene umjetnosti.”²⁴²

S. Rittig je bio svećenik, jugoslavenski orijentirani sljedbenik Strossmayerovih ideja, crkveni povjesničar i političar. Iako je kasnije djelovao kao ministar u vladi

²³⁹ O ulozi Laboša Kečkemet piše slijedeće: „Čovjek koji je odigrao presudnu ulogu u samom početku bio je grkokatolički ili unijatski vikar, ujedno župnik, Rusin Vladislav Laboš. On je jedini znao ocijeniti početničke radove mladog Meštrovića i otkriti u njemu posebnu prirodnu nadarenost te predložiti društvu njegovo školovanje, što su oni zajednički prihvatili. Njega su i izabrali za predsjednika tog pomagajućeg društva. Vladislav Laboš, koji je dobro govorio njemački, pregovarao je i s industrijalcem Köningom o daljnjoj pomoći mladiću. Njegova presudna uloga u tim prvim koracima kasnije je zaboravljena, a djelomično i prešućena.” Usp. D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 47.

²⁴⁰ Sv. Rittig je rođen 4. travnja 1873. u Brodu na Savi (danas Slavonski Brod), a umro je 21. srpnja 1961. godine. Bio je urednik *Katoličkog lista*. Politikom se počeo baviti 1908. te bio član Narodnog vijeća SHS. Nakon osnutka NDH 1941. došao je u dodir s predstavnicima antifašističkog pokreta, 1943. je postao član ZAVNOH-a, a iduće godine predsjednik Komisije za vjerske poslove. Za ministra u vladi NR Hrvatske imenovan je 1946. i na tom mjestu ostao do umirovljenja 1954. godine. Preuzeto iz: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 23. 3. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53003>

²⁴¹ U osvrtu na Meštrovićevo umjetnost Rittig piše: „Meštrović teži, da veličanstvenu dramu Hristova života izrazi arhajičkim oblicima i kompozicijom stare religijozne umjetnosti egipatske i haldejske... U tom polazi do skrajnih konsekvencija: prekida posvema sa svakom umjetničkom i crkvenom tradicijom. (...) Kršćanstvo nije specifikum istočnjački, ono je svjetsko-povjesna objava, nad svim rasama i vremenima, jedno unutrašnje naziranje, uvjerenje i osjećanje, koje se ne može izraziti nama tuđim crtama starovjerskih egipatskih ili asirskih umjetnika. Iz tih razloga Meštrović nikada neće osvojiti duše i srca kršćanskog puka. Njegova umjetnost jest akademske prirode; može biti, i jeste ukras naših muzeja i galerija, ali popularna neće biti nikada.” Usp. S. RITTIG, *Meštrovićeva umjetnost*, str. 337-339.

²⁴² Svetozar RITTIG, *O restauraciji crkve sv. Marka*, u: *Katolički list*, Zagreb, 12. svibnja 1938. str. 222-224; 19. svibnja 1938., str. 235-237.

NDH, onoj istoj koja je Meštrovića zatvorila, on nikada nije prekinuo prijateljstvo s njim. Opisujući prijateljstvo Meštrović piše Rittigu: „Pravo prijateljstvo je u tome da jedan drugome kažemo svoje mišljenje.”²⁴³ Tim riječima on opisuje i njihov odnos. O povjerenju koje ima u Rittiga, Meštrović je pisao sinu Tvrtku da je Rittig jedan od njegovih: „...najboljih prijatelja, koji će ti usprkos svojih godina i posla i briga, koje ima uvijek dati dobar savjet i moralnu potporu.”²⁴⁴ Izraz prijateljstva vidljiv je i u načinu kako se obraća Rittigu: „Dragi moj pope... Kako s oka tako iz srca štono se kaže, to tako i ja tebi. Javio sam ti se već davno i pismo ćeš biti primio, a ostavio sam ti i moju adresu, pa ti ipak ni riječi. Baš imaš neko popovsko srce. Ja sam s tobom često možda i opor, na riječi, pa te se ipak sjećam – ma da bi se ti mene prije trebao sjećati, jer ja sam u tudjem svitu i izložen napastima ko pop o korizmi. Hajd na stranu sentimentalne stvari, ali se ni drugih nisi sjetio.”²⁴⁵

Sačuvana korespondencija svjedoči o njihovoj dubokoj uzajamnoj povezanosti, o Rittigovoj brizi za Meštrovića i njegovu obitelj. Meštrović Rittigu povjerava na skrb sina Tvrтка koji je ostao u Zagrebu. Moli ga da se založi za pomoć Tvrtku vezanu za njegovo psihičko stanje. U pismu od 24. ožujka 1952. izražava mu zahvalnost na svemu što čini: „Tebi sam isto zahvalan što si činio i činiš što možeš. Žao mi je što te još i sa time uznemirujem, ali što ću kad nemam nikoga od muških tko bi se iskreno i svojski pobrinuo kao Ti. Taj nesretni slučaj sa tim mojim djetetom mi je najbolnija točka u mom životu.”²⁴⁶

Nakon odlaska u emigraciju u Ameriku, Rittig u više navrata poziva Meštrovića na povratak u domovinu,²⁴⁷ no Meštrović mu odgovara da se ne može

²⁴³ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, New York City, 6. ožujka 1925.

²⁴⁴ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Tvrtku Meštroviću*, 24. rujna 1951.

²⁴⁵ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, 12. travnja 1928.

²⁴⁶ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Syracuse, 24. ožujka 1952.

²⁴⁷ „Rečeno mi je na Ministarstvu unutrašnjih posala naše Hrvatske republike, da se slobodno možeš u zemlju povratiti čim ti bude prvo moguće. Molim te da prestaneš sa nekim rezervama i sa nekim oklijevanjima. Tamo imade ljudi, kojima se ne rači vratiti u svoju rođenu zemlju, kao da je gdje bolje negoli ovdje. Ja samo to znam, da su ovdje sve pruge u saobraćaju, svi mostovi popravljani, zemlja je zasijana i zeleni se u ovo Božje proljeće kao smaragd. Bogu hvala ima kruha, nema gladi i svaki dan biva bolje, a da ne teče med i mlijeko, razumljivo je, jer još uvijek ima po cijeloj Evropi fašizma i ustaštva pod raznim imenima i maskama. Još uvijek ih ima, koji nas smatraju nižom rasom i nisu ništa bolji nego ona zvijer, koje smo se jedva oslobodili. Ja sam uvjeren, kada se vratiš duša će ti olakšati i samo zdravlje će Ti se povratiti i lako ćeš riješiti sve svoje porodične brige“. Vidi AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Svetozara Rittiga Ivanu Meštroviću*, 10. ožujka 1946.

vratiti i gledati oko sebe srušene kuće, zapaljene crkve i dr.: „I ti misliš da bih našao mira kod kuće? (...) Pa i ja sam samo čovjek, a i najpožrtvovnijem čovjeku je lako podnijeti najednom i najtežu muku nego svakidan gledati oko sebe, a bit u stanju da ne možeš ništa pomoći. Naše zlo nije samo u našem nesretnom položaju nego i u nama samima. (...) Čini mi se da kod čovjeka uopće nije najgora opaćina pohlepa i pljačka nego njegov sadisam da mu je najveće uživanje mučiti druge. Zato se čovjeku nameće misao: treba li čovjek uopće da žive i nije li njegov sadisam, njegova glupost i pohlepa tek vražija rabota, da ga uništi. U tom vještom vražjem vrtlogu krivih predodžbi, čovjek se obmanjuje, da se boji za svoje održanje, za svoj ja, za svoje pleme, za svoju rasu, za veću ljucku pravicu, a kad tamo sve vodi općem mišljenju, jer je čovječanstvo jedno i može živjeti samo kao jedno, ili ću ja nestati. Ali kud ja zapadam? Po ovom ne bi bilo kraja ni zemlje gdje nije zlo, ili gdje se zlo ne snuje. Tako nekako jeste...”²⁴⁸

Usprkos bliskosti, sačuvana korespondencija dvojice prijatelja ipak ne odaje veći utjecaj Rittiga na razvoj Meštrovićeve religioznosti. U njoj u prvom redu uočavamo njihovu povezanost i bliskost u kojoj izmjenjuju informacije o društveno-političkim temama, poslovima kojima se Meštrović bavi, književnim djelima koja je napisao i sprema ih se objaviti, te Rittigovoj skrbi o njegovu sinu Tvrtku. Razlog zbog kojega Rittiga ubrajamo u oblikovatelje Meštrovićeve religioznosti jest činjenica da je njegovim posredstvom Meštrović otišao na spomenuto putovanje po Istoku 1927. godine. To putovanje utjecalo je na Meštrovićevo promišljanje o religiji, religijama, religioznom, te na vlastitu religioznost jednako kao i na njegovo religiozno umjetničko stvaralaštvo toga vremena. Značajno je ovdje spomenuti i Meštrovićevu bilješku o Rittigovoj obrani njegova religioznog osjećaja pred jednim od suputnika na tom putovanju. U obrani Meštrovića, Rittig govori: „On kad govori, govori iskreno, ima svoj način izražavanja, koji nije, kako bih rekao, stručan – ta on nije studirao ni teologiju ni dogmatiku – ali mu poricati religiozni osjećaj – to ja nedopuštam, njemu, čija duša treperi oko tih tajna, više možda, nego i jednog od nas... to je ne razumjeti čovjeka.”²⁴⁹

²⁴⁸ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Rim, 6. ožujka 1946.

²⁴⁹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str.12.

Rittig se za vrijeme Božićnih blagdana 1940. nalazi u Splitu s Meštrovićem i nekolicinom drugih prijatelja. Tada su „...zadnji puta božićevali, svetkovali najveću istinu svoje kršćanske vjere da smo Božja stvorenja.”²⁵⁰ Tih blagdana su razgovarali o raznim društveno-socijalnim i religioznim temama koje je Meštrović zabilježio u već analiziranom djelu *Dennoch Will ich hoffen*, poznatim pod nazivom *Ipak se još nadam* ili *Božićni razgovori*. Obojica su se rado prisjećali tih dana provedenih zajedno u Splitu.

Jedan od svećenika s kojim je Meštrović njegovao bliske prijateljske odnose bio je i mons. Juraj Magjerec, rektor Zavoda sv. Jeronima u Rimu.²⁵¹ Meštrović je uoči i za vrijeme Prvog svjetskog rata u više navrata boravio u Rimu, gdje je uzeo u najam stan i atelijer. J. Dukić navodi da je Meštrović, koliko je poznato, prvi put posjetio Zavod 3. svibnja 1936. s Jozom Kljakovićem. Razlog njihovog dolaska bio je dogovor s rektorom Magjerecom u svezi umjetničkim uređenje, buduće zgrade Zavoda sv. Jeronima.²⁵² Značajnije veze Meštrovića sa Zavodom sv. Jeronima vežu se uz pokušaje Meštrovićeve emigracije iz Hrvatske tijekom 1941. godine. Do emigracije je došlo godinu dana kasnije, 1942., posredstvom zagrebačkog nadbiskupa A. Stepinca u Vatikanu. Meštrović je od hrvatskih vlasti dobio dozvolu za odlazak na *XXIII. Biennale* u Veneciju, a zatim je došao u Rim raditi na reljefima za Zavod. Mons Magjerec i Fra Karlo Balić bili su posebno angažirani oko Meštrovićeve i Kljakovićeve izbavljenja iz zatvora upravo pod izlikom umjetničkog uređenja Zavoda.²⁵³ Meštrovićevim odlaskom u Ameriku prijateljske veze s J. Magjercem su se održavale preko redovite korespondencije.

U *Uspomenama na političke ljude i događaje* Meštrović je pisao o dolasku u Zavod i vezama s Magjerecom. Naveo je kako mu je Magjerec na raspolaganje dao

²⁵⁰ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Svetozara Rittiga Ivanu Meštroviću*, Zagreb, 20. prosinca 1956.

²⁵¹ J. Magjerec je rođen 27. prosinca 1885. godine. Za svećenika je zaređen 28. ožujka 1909. godine. Istaknuvši se u radu u Zagrebu, a kasnije i u Beogradu gdje je uz pomoć Sv. Stolice podignuo Dom Pape Pija XI. Za katoličku mladež, papa Pio XI. 24. studenog 1928. imenuje Mađerca rektorom Zavoda sv. Jeronima u Rimu. Dužnost rektora obnašao je sve do 1957.g. Umro je u Rimu 4. rujna 1957.g. Usp. Ivica ZVONAR, *Okvir za životopis Mons. Dr. Jurja Magjerca*, u: *Podravski zbornik*, 30 (2004), str. 107-108.

²⁵² Josip DUKIĆ, *Umjetnička ostvarenja Joze Kljakovića u Zavodu sv. Jeronima u Rimu*, u: *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901.-2001.)*, Rim, Zavod sv. Jeronima, 2001., str. 754.

²⁵³ Arhiv Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima (dalje: APHZSJ), Rektorat, *Pismo Karla Balića Kongregaciji za nauk vjere (zaštitnik Zavoda sv. Jeronima, kard. Fumasoni Biondi)*, Rim, 30. srpnja 1942.

dvije sobe, jednu za spavanje, drugu za rad. Njihova šira korespondencija sačuvana u Arhivu Hrvatskog papinskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, te u Arhivu Sveučilišta Notre Dame pruža dublji uvid u njihov međusobni odnos. Osim korespondencije, Arhiv Zavoda čuva i druga značajna pisma iz ratnog vremena upućena Magjerecu, a tiču se Meštrovića i njegova zatočeništva u ustaškom zatvoru.²⁵⁴ Ipak, rijetka su pisma u kojima izmjenjuju dublja promišljanja vezana uz pojedine vjerske istine ili religiju općenito. Obradujući sadržaj pisama iz Arhiva Notre, Dame M. Kolar je uočio kako se Magjerec bavio stvarima vezanim za Meštrovićevu umjetnost. S druge strane sam Meštrović bi se tek povremeno uključio u rasprave iz područja duhovnosti kojima se bavio Magjerec. Jedno od značajnijih tekstova sačuvanih u Arhivu Zavoda sv. Jeronima jest Meštrovićevo *Pismo za Uskrs* u kojem je Krist predstavljen kao središte svega.²⁵⁵

Izražavajući sućut Meštroviću povodom smrti kćeri Marte, Magjerec mu piše riječi utjehe kojima ga pokušava potaknuti na vjeru i ufanje u vječni život.²⁵⁶ Suosjeća s njim u najtežim danima njegova života. Pokazuje mu bratsku ljubav i povezanost u Gospodinu, čime doprinosi Meštrovićevu religioznom osjećaju, približavajući ga istinama katoličke vjere. Meštrović pak u pismu Magjerecu slobodno i otvoreno promišlja pitanje dobra i zla i slobodne volje. Svjestan je kako Magjerec neće shvatiti njegove riječi „kao neku teološku raspravu, neg kao mali nevezan razgovor poslije večere, iza dana ispunjena poslom, kao što smo ono poneki put radili tu kod Vas.“²⁵⁷

²⁵⁴ Riječ je o pismu Milana Čurčina rektoru Magjerecu u kojem piše o Meštroviću i njegovu boravku u zatvoru, te kako nitko k njemu ne može doći već pet tjedana: „Zašto, to nitko ne zna, niti se možemo domisliti, budući da Meštar nikad nije uzimao učešća u dnevnoj politici, niti je ikada išta učinio zbog čega bi mogao biti pozvan na odgovornost.“ Čurčin se ovim pismom obraća Magjerecu ne bi li on mogao nešto učiniti „da našega Meštra oslobodimo nezaslužene nevolje (...) Možda biste Vi, Gospodine Rektore mogli posredovati i tražiti od svoje strane, da se Kljakovića čim prije uputi u Rim na posao; a tu bi Vašu tražnju mogli možda poduprijeti viši krugovi i nadležni faktori? (...) Meni je stalo bilo jedino do toga, da Vas obavijestim, a uvjeren sam da ćete Vi smisliti i učiniti, dokle Vaša riječ i Vaš utjecaj dopiru“. Vidi APHZSJ, Rektorat, *Pismo Milana Čurčina Jurju Magjerecu*, Split, 9. siječnja 1942.

²⁵⁵ APHZSJ, Rektorat, I. MEŠTROVIĆ, *Pismo za Uskrs*, nedatirano, napisano rukom, potpisano.

²⁵⁶ „Vas je Gospod u ovoj prošloj godini pohodio smrću Vaše najstarije kćeri, a mene smrću moje drage majke. Stoga Božić biti će tužan i Vama i meni. Tu tugu osjeća srce, ali razum voljko prima na znanje čin vjere, kojim ispovijedamo da one nisu umrle, već samo promijenile način života, što će se jednom i s nama dogoditi, pak ćemo se, lišeni spona ovoga tijela, u vječnosti s njima sastati i sjediniti. O kako je lijepi članak vjere: vjerujem u život vječni i u općinstvo svetih.“ Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 3/95, *Pismo Ivana Meštrovića Jurju Mađerecu*, 18. rujna 1950.

²⁵⁷ APHZSJ, Rektorat, *Pismo Ivana Meštrovića Jurju Magjerecu*, 14. ožujka 1950., u rukopisu.

O prijateljskoj iskrenosti i otvorenosti svjedoči i Magjerečev poziv Meštroviću na proglašenje vjerske istine o Uznesenju BDM na nebo, koju će papa proglasiti 1. studenog 1950. godine. Magjerec ga poziva da vidi „sve to što se zbiva na religioznom polju ljudskih duša, koje se dižu iz dubokog sna i traže jakost u teškoćama sadašnjice u Kristu i njegovoj religiji.”²⁵⁸ Meštrović se u uzvratnom pismu osvrće na poziv i vjersku istinu, te iznosi uvjerenje kako Rim nije puka dekorativna pozornica, već sadrži prave duhovne vrijednosti.²⁵⁹

Na Meštrovića je nesumnjivo ostavio utjecaja i zagrebački nadbiskup, kasnije kardinal Alojzije Stepinac. Meštrović mu je bio neizmjerljivo zahvalan na intervencijama za njegovo puštanjem iz zatvora u vrijeme NDH. Stepinčevim posredstvom, papin izaslanik, opat Ramiro Marcone, benediktinac, dva je puta, po želji Vatikana, intervenirao kod Pavelića. U prvom posjetu Pavelić se držao kruto i nije odstupao od svog stava. Drugi put je popustio. Udovoljio je želji sv. Oca te je Meštroviću dao dozvolu za odlazak u Rim na rad na likovnom uređenju Zavoda sv. Jeronima.²⁶⁰ Za boravka u emigraciji u Americi, Meštrović se osjećao dužnim uzvratiti Stepincu na iskazanoj dobroti zauzimajući se za njegovo oslobođenje.²⁶¹ Nastojao je da se nepravda počinjena Stepincu ispravi, da nepravedna osuda bude poništena, te on bude pušten na slobodu. Posjet Domovini 1959. Meštrović je uvjetovao posjetom kardinalu Stepincu koji se je nalazio u kućnom pritvoru župnog ureda u Krašiću. U tom susretu iskusio je veličinu Stepinčeve vjere u trenutku kada je Stepinac prekinuo njihov razgovor kako bi se pomolio. Ante Smith Pavelić i Bogdan Radica zapisali su

²⁵⁸ UNDA, MST, IN 46556, CMST 3/95, *Pismo Jurja Magjereca Ivanu Meštroviću*, Rim, 6. rujna 1950.

²⁵⁹ „Uistinu gdje god ima još neobamrle ljudske duše ona osjeća potrebu preporoda, utiče se Bogu, i putu otkupljenja kako ga je ukazao Njegov Sin. Jednako, a možda još i jače, u nekoj skromnoj kapelici Poljske ili Hrvatske, nego u naoko velikoj bazilici.” Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 3/95, *Pismo Ivana Meštrovića Jurju Magjerecu*, 18. rujna 1950.

²⁶⁰ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 330.

²⁶¹ Doznajući za kardinalovu krvnu bolest Meštrović se obratio američkom kardinalu Spellmanu i drugim crkvenim predstavnicima kako bi preko američke vlade postigli da Stepinca pregledaju specijalisti. I od Tita je tražio također da se Stepincu omogući liječenje. Na što mu je Tito odgovorio kako mu je isto pruženo, ali je Stepinac to odbio u želji da postane mučenik. Meštrović nije povjerovao u te Titove riječi, već je bio uvjerenja kako Stepinac nije imao povjerenja u liječnike koje mu šalje tadašnja politička vlast, a po pitanju Stepinčeve želje za smrću i nju je odbacio jer se protivi kršćanskom nauku. Važno je istaknuti, kako su američki liječnici ipak uspjeli pregledati Stepinca, no on je odbio otići iz Hrvatske na daljnje liječenje, te je bez potrebnih kirurških pomagala operiran u župnom dvoru u Krašiću. Usp. UNDA, IN 46556, MST, *Cardinal Stepinac, 1949-1959*, CMST 9/147, *Pismo Ivana Meštrovića kardinalu Francisu Spellmanu*, 1954. s rukopisnom zabilješkom „confidential“. Više o tome u korespondenciji Ivana Meštrovića i mons. Svetozara Rittiga u razdoblju od 1948. do 1952. g. sačuvanoj u Arhivu Atelijera Meštrović, Zagreb, Arhiv Rittig.

Meštrovićev opis Stepinca prilikom i nakon te molitve: „Kao da se u tom času kardinalovo lice svo preobrazilo, imali su utisak, da pred sobom gledaju živog sveca.”²⁶² Prilikom tog susreta Meštrović je sudjelovao i na skromnom ručku kod kardinala.²⁶³

U korespondenciji koju Stepinac upućuje Meštroviću do izražaja dolazi njegova strpljivost u podnošenju muka uz Božju pomoć. Stepinac se, usprkos ustaškom nadzoru, u pismima ne ustručava pisati o tome kako neće podnositi molbu za puštanjem, ali i da krivnju *vis-a-vis* komunizma nikada neće priznati. U pismima Meštroviću, Stepinac pruža uvid u strahote koje proživljavaju svećenici i katolički puk u domovini. Često navodeći kako je unutarnji jad veći od fizičkih muka koje je teško riječima opisati. Naglašava ulogu vjere koja daje najveću snagu i utjehu vjerujući kako Bog nikad ne napušta one koji se u njega uzdaju.²⁶⁴ Narod u teškim vremenima pronalazi utjehu samo u Bogu i crkvi. Usprkos svemu, Stepinac u zatvoru ne prestaje moliti za svoje progonitelje, kao što to i Krist zapovijeda.²⁶⁵

Nadbiskup je bio uvjeren u slom komunizma, ali ga on neće dočekati: „Štogaod se gradi protiv naravi, kako ju je Bog stvorio i ustanovio, to se mora srušiti unutarnjom nuždom. Moglo bi se i ovdje reći, što kaže Isus u Evandjelju: 'Svaki nasad, kojega nije zasadio Otac moj nebeski, iskorijenit će se'. (Usp. Rim 8,31) A budući komunizam negira i ruglu izvrgava Boga, sigurno je, da ga nije zasadio Bog nego sotona. Sotona je izgubio bitku na Kalvariji, pa sam siguran, da će je izgubiti i na Kalvariji mističnog rista, a to je Crkva, koja danas prolazi svoju Golgotu’.”²⁶⁶

O Stepincu nakon oslobođenju iz zatvora 11. prosinca 1952. Meštrović je zapisao slijedeće: „Nadbiskup Stepinac ostao je dosljedan u svojim djelima i svom vjerovanju. Javno i privatno, on je govorio istinu o svom vlastitom uvjerenju i u obranu uvjerenja hrvatskog naroda. To su pokazale njegove izjave na zagrebačkom procesu.

²⁶² Ante SMITH-PAVELIĆ – Bogdan RADICA, *Zadnji Meštrovićev pohod Hrvatskoj*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 48 (1959) 12/4, str. 319-322. (Poseban otisak).

²⁶³ *Stepinac – simbol hrvatske nesalomivosti*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 37 (1960) 10/1, str. 22-25.

²⁶⁴ Alojzije Viktor STEPINAC, *Pisma iz sužanjstva (1951.-1960.)*, Postulatura Sluge Božjega Alojzija Stepinca, Zagreb, 1998., str. 41-42, *Pismo Alojzija Stepinca Ivanu Meštroviću*, Krašić, 28. siječnja 1954., str. 222.

²⁶⁵ A. V. STEPINAC, *Pisma iz sužanjstva (1951.-1960)*, str. 219-220, *Pismo Alojzija Stepinca Ivanu Meštroviću*, Krašić, 18. siječnja 1957., str. 459.

²⁶⁶ A. V. STEPINAC, *Pisma iz sužanjstva (1951.-1960)*, str. 326-327, *Pismo Alojzija Stepinca Ivanu Meštroviću*, Krašić, 2. lipnja, 1959., str. 716-718.

Režim ga je osudio zbog toga, što se je Stepinac poistovjetio s uvjerenjem i težnjama hrvatskog naroda, usprkos činjenice, što su oni znali, da je on nevin od zločina, koji mu se pripisuju. (...)

Stepinčev slučaj pokazuje, da su hrabriji oni, koji vjeruju u besmrtni život. Stepinac i oni slični njemu vjeruju, da se pravi život ne može ni sputati ni razoriti. Stoga, tu je borba između dvije nejednake sile, jedne prolazne i druge vječne.”²⁶⁷

Meštrović prema Stepincu nije osjećao samo duboku zahvalnost i kršćansko poštovanje. Bio je uvjeren u njegovo poštenje i domoljublje koje je iskusio u osobnom prijateljstvu s njim prije rata. Nezamislivo je kako Stepinčeve riječi i život, sve ono što je proživio, i što je sam Meštrović doživio u posljednjem susretu s njim, nisu utjecali na njegov religiozni osjećaj. Za pretpostaviti je kako je nadbiskup Stepinac, kasnije kardinal, potaknuo Meštrovića na promišljanje o vlastitom životu u odnosu prema Bogu, tim više što se Meštrović tada nalazio u podmakloj dobi.

Meštrović je prijateljevao i s mnogim redovnicima, posebice franjevcima. Među prvima su već spomenuti fra Marko Čačić, župnik iz djetinjstva, zatim fra Petar Grabić, fra Karlo Balić i Fra Dominik Mandić.

Matija Nikolin navodi da je Meštrović posebno cijenio vrline pojedinih franjevaca, o čemu on piše fra Karlu Jurišiću: „Glavno je da živite u molitvi i u duhu sv. Franje, koji je i ljude i svekolika Božja stvorenja nazivao braćom i sestrama.”²⁶⁸

Dugogodišnji prijatelj I. Meštrovića bio je fra Petar Grabić (Širitovci kraj Drniša, 28. XI. 1882. - Split, 29. III. 1963.). Bio je gvardijan, provincijal Provincije Presvetog Otkupitelja u više navrata, osnivač tiskare *Kačić* u Šibeniku i utemeljitelj *Nove revije*. Prikazujući odnos između Meštrovića i Grabića J. A. Soldo piše: „Iznikli iz istog ambijenta, oni su se iako na različitim životnim putevima, susreli da bi postali 'subraća i najuži zemljaci', kako se nazivaju u posljednjim pismima.”²⁶⁹ Bio je to susret umjetnika-mistika s franjevcem-dogmatičarom. Meštrović se u to vrijeme nalazio u predahu od zrelog stvaralaštva, a fra Petar je bio zreo i pun snage. U navedenom članku Soldo navodi kako je Grabić u višesatnim razgovorima Meštroviću tumačio razna

²⁶⁷ Meštrovićeva izjava o A. Stepincu (za *The Syracuse Herald Journal*) od 11. prosinca 1953. objavljena je u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 3 (1953) 1, str. 98-100.

²⁶⁸ Matija NIKOLIN, *Meštrović i svećenici*, u: *Vjesnik đakovačke biskupije*, Đakovo, IX (1984), str. 165.

²⁶⁹ J. A. SOLDI, *O. Petar Grabić i Ivan Meštrović*, u: *Fra Petar Grabić. Životne crctice i glavniija djela*, Split, 1964., str. 70-77.

pitanja iz katoličkog nauka, te mu vjerojatno sastavio i malu *dogmatiku*. No, Soldo ne navodi u kolikoj mjeri je Grabić utjecao na Meštrovićevu religioznost. Ipak, ostaje činjenica kako su prijateljske veze njegovali do smrti.²⁷⁰

Nakon izlaska iz ustaškog zatvora 1942., Meštrović je bio prisiljen otići u inozemstvo gdje je proživljavao tragediju čovječanstva. O toj je tragediji je razgovarao s Grabićem i zaključio: „Patnje čovječanstva potresaju dušom umjetnika i on se sve više približava Kristu.”²⁷¹ Ratne neprilike nasilno su zaustavile njihovu prijateljsku vezu, koja se ipak nastavila u dopisivanju.²⁷² Sačuvana korespondencija obuhvaća razdoblje od 8. svibnja 1952. do 15. lipnja 1961. godine. Teme njihovog dopisivanja su raznolike.

Grabić čestita Meštroviću na uspjesima postignutim na izložbama ili općenito na umjetničkom planu. U pismima često upućuje molitvu za Meštrovića zazivajući Božju nagradu za „nedostižna djela” koja je napravio na umjetničkom i kulturnom planu, posebno na veliki uspjeh na području religioznog stvaralaštva. Meštrović pak piše o svojoj obitelji. Obavještava ga o udaji kćeri Marice, ali i Martinoj smrti, pri čemu ne gubi pouzdanje u Boga: „Neka se vrši volja Božja, čiji su putevi zagonetni, ali u sebi dosljedni.”²⁷³

U pismima Grabić progovara o vječnosti „jer što je vječno po Bogu, u Bogu i s Bogom traje to je prava veličina i sreća.” Spominjanjem vječnog života i vječnosti Grabić iznosi nadu i želju da Meštroviću vječnost bude nagrada za njegovu umjetnost: „Kristova ljubav vječno će Vas sa sobom sjediniti, jer ste i vi njega na zemlji proslavili kao nitko do sada”.²⁷⁴ Pitanje vječnosti značajna je tema za Meštrovića, o kojoj je razmišljao za vrijeme radova na sepulkralnim arhitektonskim djelima, posebice Crkvi Gospe od Anđela u Cavtatu. U posljednjih desetak godina njegovog života pitanje vječnosti bilo je sve više prisutno u njegovoj misli.

²⁷⁰ Soldo smatra da je povezanost s Grabićem i Rittigom Meštrovića približila Kristu. Usp. J. A. SOLDI, *O. Petar Grabić i Ivan Meštrović*, str. 70.

²⁷¹ J. A. SOLDI, *O. Petar Grabić i Ivan Meštrović*, str. 74.

²⁷² U arhivima Sveučilišta Notre Dame i Atelijera Meštrović sačuvano je 35 pisama Meštrovića i Grabića. Od toga je 25 pisama koje je fra P. Grabić uputio Meštroviću, a ostalih deset su pisma koja je Meštrović uputio Grabiću.

²⁷³ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/88, *Pismo Ivana Meštrovića fra Petru Grabiću*, 8. svibnja 1952.

²⁷⁴ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/88, *Pismo Petra Grabića Ivanu Meštroviću*, Makarska, 27. srpnja, 1954.

Gotovo u svakom pismu Grabić piše kako Meštrovića i cijelu obitelj preporučuje Bogu u molitvama i sv. misama. Piše mu kako povodom njegova rođendana ili imendana slavi sv. misu za njegovo dugo zdravlje.²⁷⁵ Na Grabićeve molitvene zazive Meštrović je redovito uzvraćao pišući kako i on moli Boga da njemu da utjehu, strpljenje i zdravlje.²⁷⁶ Čestitajući Meštroviću imendan 1953., piše mu: „za Vaš značajni imendan nek Vas Bog obaspe obilnim darovima duše i Tijela, da možete dugo i dugo vršiti Krstiteljevu ulogu u spiritualizaciji i kristijanizaciji modernog svijeta, koji, podsijeca korijen spiritualnom životu, premda se baš u njemu krije prava sreća za obadva svijeta.”²⁷⁷

U ostaloj korespondenciji s nizom istaknutih svećenika i redovnika nisam naišla na podatak da se Meštrović za njih moli. Prema tome, možemo zaključiti kako su Grabićeve riječi, u kojima piše kako se za njega često moli i prikazuje sv. mise, nagnale i samog Meštrovića na molitvu. Je li pak riječ o Meštrovićevoj pristojnosti prema prijatelju, čime mu želi zahvaliti i pokazati kako se i on njega sjeti u molitvama, ili se Meštrović doista Bogu obratio u molitvi, ostaje nam nepoznato. No, već i navedeno upućuje na utjecaj koji je Grabić imao na Meštrovića, bilo da je riječ o pristojnosti, istinskoj molitvi ili površnom zazivu Božje milosti i prisutnosti.

U pismu od 26. studenog 1953. Grabić izražava radost zato što je Meštrović prihvatio konfraterstvo zaostroškog samostana: „Ta me je vijest vrlo obradovala i obvezala: obradovala zato što smo se duhovnim snagama povezali; a obvezala na još intimniji mistični vez molitve za sretnu vječnost. Vaše konfraterstvo u našim bratskim vezama znači molitvenu zajednicu, dok bude Provincije i našega Reda. To će se kod

²⁷⁵ Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/88, Pisma u kojima Grabić piše Meštroviću kako se Bogu moli za njega su slijedeća: Omiš, 3. kolovoza 1952.; Zagreb, 17. svibnja 1952.; Omiš, 20. lipnja 1952.; Omiš, 3. kolovoza 1952.; Split, 20. siječnja 1953.; Split, 24. veljače 1953.; Split, 21. ožujka 1953.; Split, 12. lipnja 1953.; Split, 17. srpnja 1953.; Split, 26. rujna 1953.; Split, 13. siječnja 1954.; Makarska, 27. srpnja 1954.; Split, 24. svibnja 1956.; Split, 28. prosinca 1957.; Split, 31. ožujka 1958.; Split, 24. srpnja 1958.; Split, 14. lipnja 1958.; Split, 24. srpnja 1958.; Split, 20. prosinca 1958.; Split, 6. siječnja 1960.; Split, 15. lipnja 1960.; Split, 14. lipnja 1961. U pismu iz Splita 6. ožujka 1955. Grabić se obvezuje da će se za Meštrovića „propetom Kristu i Majci Božjoj dnevno moliti, da nas već oba starca ujedine u blaženoj vječnosti.”

²⁷⁶ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/88, *Pisma Ivana Meštrovića Petru Grabiću*, 17. kolovoza 1952.; 13. veljače 1953.; 26. travnja 1953.; 6. rujna 1953.; pismo iz veljače 1958., bez točnog datuma; 24. travnja 1958.

²⁷⁷ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/88, *Pismo Petra Grabića Ivanu Meštroviću*, Split, 12. lipnja 1953.

nas u našem kraju vidno očitovati, dok god budemo čuvari Vaših dragocjenih smrtnih ostataka, u Vašem mauzoleumu, u Otavicama.”²⁷⁸

Posljednji susret Meštrovića i Grabića bio je 12. kolovoza 1959. prilikom Meštrovićeve posljednjeg posjeta domovini. Opisujući taj susret Soldo je zapisao sljedeće: „To je bio zagrljaj dvaju oronulih Dinaraca: svilajskog pastira i miljevačkog seljaka. Staračkim su koracima stupili u crkvu. Tek pred Dulčićevom freskom Krista, patnika i svemolitelja, raspjevane na zidu crkve, živnulo je oko starog Umjetnika. Mladenački je pokročio, pogledao sliku sa svih strana i čestitao umjetniku.”²⁷⁹ Tri dana kasnije, na Meštrovićev sedamdeset sedmi rođendan Grabić je na Mejama pročitao diplomu kojom je Meštrović postao *confrater - subrat* Provincije Presvetog Otkupitelja.²⁸⁰

Naposljetku možemo zaključiti kako u tematskom sadržaju korespondencije između Meštrovića i Grabića izostaju tumačenja pitanja iz katoličkog nauka izuzev govora o vječnosti. Ipak, ostavljamo otvorenom mogućnost kako je Meštrović dublja tumačenja određenih vjerskih istina i tema iz katoličkog nauka dobio u razgovorima s Grabićem, ili u dijelu korespondencije koja nije sačuvana, pa tako možda i neku knjižicu dogmatike o kojoj je pisao Soldo.

Prijateljstvo između poznatog mariologa fra Karla Balića²⁸¹ (Katuni, 6. XII. 1899. - Rim, 15. IV. 1977.) i I. Meštrovića potvrđuje nam sačuvana korespondencija.²⁸² U pismima su zapisana njihova promišljanja o društveno-političkim i crkvenim prilikama u domovini i svijetu. Balić komentira Titov prekid veza s Vatikanom, te izražava žalost za narodom i svim onim svećenicima, redovnicima i kršćanima na koje će se izliti njegova mržnja prema Vatikanu.²⁸³

²⁷⁸ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/88, *Pismo Petra Grabića Ivanu Meštroviću*, Split, 26. studenog 1953.

²⁷⁹ J. A. SOLDI, *O. Petar Grabić i Ivan Meštrović*, str. 75-76.

²⁸⁰ J. A. SOLDI, *O. Petar Grabić i Ivan Meštrović*, str. 76.

²⁸¹ Vicko KAPITANOVIĆ, *Fra Karlo Balić, medievalist i mariolog (6. XII. 1899. - 15. IV. 1977.)*, u: *Služba Božja*, Makarska, 37 (1997), str. 255-268.

²⁸² Korespondencija se čuva u Arhivu Sveučilišta Notre Dame i obuhvaća razdoblje od 1947. do 1960. godine. Riječ je o 32 pisma, 22 Balićeva i 10 Meštrovićevih.

²⁸³ „Borba sa Crkvom i Vatikanom nije koristila nikada nikome u povijesti, pak neće ni našoj domovini u ovim tragičnim časovima.. Posebno od toga ne može imati koristi Tito! Ali eto kad se kamen odcijepi sa planine, kotrlja se i kotrlja sve dalje dok se ne strovali u ponor.“ Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 1/56, *Pismo Karla Balića Ivanu Meštroviću*, Rim, 18. prosinca 1952.

Odgovarajući na Balićevo promišljanje, Meštrović zaziva Boga da započeta godina bude bolja od prethodne, iako sam u to sumnja, te nastavlja: „Medjutim su mali izgledi da će biti mnogo bolja i to ne samo ona nego i mnoge koje će doći iza nje. Bog je pustio da rdjavi duh zaposjedne ljutska srca i zamagli um pa se nije ničemu dobro nadati dok to traje. Pored svega toga On je dosljedan pa ma kako mi bili nestrpljivi i naš vijek kratak, pa će opet ljutski rod pomoći i uputiti na pravi put.”²⁸⁴

U kontekstu teme ovog rada od posebne su važnosti pisma u kojima Balić i Meštrović raspravljaju o vjerskoj istini Uznesenja Blažene Djevice Marije na nebo. O toj temi raspravljaju u nekoliko pisama, na osoban način u pismu koje Balić upućuje Meštroviću povodom njegova sedamdesetog rođendana, koji je slavio upravo na svetkovinu Uznesenja BDM.²⁸⁵

Baliću u pismima često zaziva Božji blagoslov na Meštrovića. S njim dijeli i radosne i žalosne trenutke života. O tome piše u pismu povodom smrti Meštrovićeve kćeri Marte, za koju je saznao godinu dana kasnije: „Toga časa bio sam bliže Vama negoli ikad dosad: i obnovio sam u svojoj duši svu onu bol koju ste Vi osjetili pri takvoj vijesti.”²⁸⁶ Meštrović je cijenio prijateljstvo s Balićem. U jednom od pisama je napisao: „...budite uvjereni da vas smatram i držim između onih koji su mi najbliži.”²⁸⁷

Pismo Meštroviću povodom Uskrsa 1961. Balić je započeo željom da „naš patnički narod doživi svoje uskrsnuće”, te da se oni mogu ponovno sresti u Biskupiji. Ujedno obavještava Meštrovića o pripremi dvaju svjetskih kongresa, filozofskog i marijanskog. Detaljnije piše o marijanskom kongresu i izložbi na temu Uznesenja BDM na nebo, koju želi organizirati, te izražava žaljenje što na njoj neće sudjelovati Meštrović: „A ja bih ga molio da napravi Uznesenje Marijino na nebo i predstavnici

²⁸⁴ UNDA, MST, IN 46556, CMST 1/56, *Pismo Ivana Meštrovića Karlu Baliću*, 10. siječnja 1953.

²⁸⁵ „Na taj dan 1928. rekao sam prvu svetu Misu u mome kraju. I ove godine uz te drage uspomene, pred mojim očima bit ćete Vi, dragi naš Meštre. Ja ću svetu Misu reći, da zahvalim dragom Bogu što Vas je dao našem hrvatskom narodu, da mu zahvalim za sve darove kojima Vas je uresio, i da ga od srca zamolim da Vas još dugo i dugo požive zdrava, snažna duševno i tjelesno, na diku i ponos svega hrvatskoga naroda, na korist čitavog čovječanstva i na utjehu Vaših mnogobrojnih prijatelja i znanaca, među klijima nikako ne bih htio zauzimati zadnje mjesto.” Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 1/56, *Pismo Karla Balića Ivanu Meštroviću*, 1953., nedatirano, ali povodom Meštrovićeve rođendana, kolovoz 1953.

²⁸⁶ UNDA, MST, IN 46556, CMST 1/56, *Pismo Karla Balića Ivanu Meštroviću*, Rim, Veliki petak 1950.

²⁸⁷ UNDA, MST, IN 46556, CMST 1/56, *Pismo Ivana Meštrovića Karlu Baliću*, 21. rujna 1953.

svega svijeta, svih naroda i rasa gledaju kako tijelom njihova zajednička Majka uzlazi na nebo. I kršćani koji vjeruju u uskrsnuće tjelesa, tu svoju vjeru oživljuju. I dosljedno bacaju pod noge dijalektični materijalizam, i braćom se osjećaju. Znam da bi bilo teško u kamenu sve to prikazati, (ne bi bilo teško na platnu), ali opet bi se svladalo poteškoće. I taj kip koji odgovara težnjama današnjeg vremena bilo da se promatra dogma ili stvarni osjetni svijet, bio bi Vaše remek-djelo.”²⁸⁸

Govoreći o odnosu između Balića i Meštrovića, D. Kečkemet zaključuje kako se Meštrović s njim rado i dugo raspravljao, te su imali dosta zajedničkih osobina. No, bio je mišljenja da njihova raspravljanja o religiji nisu postigla da Meštrović, uvjereni katolik, postane i pobožni vjernik.²⁸⁹ Ipak, ne možemo zanemariti činjenicu da je Balić nesumnjivo potaknuo Meštrovića na promišljanje o Blaženoj Djevici Mariji, te kako mu je on, kao istaknuti mariolog, o toj temi zasigurno pružio niz novih spoznaja.

Fra Dominik Mandić (Široki Brijeg, 2. XII. 1889. - Chicago, 23. VIII. 1973.) je još jedan franjevac s kojim je Meštrović prijateljevao. Prijateljstvo započeto 1928. produbljuje se u zajedničkim susretima tijekom Meštrovićeve boravka u Rimu 1942. i 1943. godine. Budući je Meštrović u Italiju doputovao bez novčanih sredstava potrebnih za dulji boravak, za njih se pobrinuo Mandić osiguravši mu kredit u ekonomatu Generalnog Franjevačkog reda. Sav posuđeni novac kasnije je vratio. U pratnji Mandića i Balića Meštrović je obišao Montecatini, gdje su ostali 15 dana, prvo u franjevačkom gostinju sv. Ante, a zatim u Cortoni. Mandić se vratio u Rim, a Meštrović je s Balićem otputovao u Asiz.²⁹⁰ Meštrović se rado prisjećao tog putovanja i često je pisao kako bi opet volio biti ondje gdje je na drukčiji način doživio franjevce. O tom putovanju piše supruzi Olgi 18. kolovoza 1942. iz Asiza: „Evo me ovdje u Asiziju ima 5 dana, gdje sam gost kod franjevačke male braće, među kojima se osjećam jako dobro, baš tako kao da sam u Sinju, Kninu ili u Makarskoj. Sva je razlika da su talijanski fratri još mekši i pitomiji, zadržavajući svu čednost i jednostavnost. Jedan krasan red ljuckog i kršćanskog bratstva.”²⁹¹

²⁸⁸ UNDA, MST, IN 46556, CMST 1/56, *Pismo Karla Balića Ivanu Meštroviću*, Uskrs, 1961.

²⁸⁹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 440.

²⁹⁰ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 322.

²⁹¹ AMZ, Korespondencija Ivana Meštrovića, IDENT 571, *Pismo Ivana Meštrovića Olgi Meštrović*, Asiz, Santa Maria degli Angeli, 19. kolovoza 1942.

Korespondencija između Meštrovića i Mandića pokazuje uzajamno poštovanje i brigu. Meštrović mu povjerava i obiteljske probleme. Mandić mu prenosi vijesti o njegovoj djeci u vrijeme izbjivanja iz Rima.²⁹² Zatim piše o društveno političkim prilikama i tragediji hrvatskog naroda. Žali za prilikama u kojima su se Hrvati našli u vrijeme NDH.²⁹³ Meštrović piše o Titovu režimu.²⁹⁴ U velikom broju pisama, posebice u čestitkama za božićne i uskrсне blagdane, Mandić zaziva Božji blagoslov na Meštrovića i njegovu obitelj.²⁹⁵ Stalo mu je do njegova zdravlja, te često zaziva Boga: „Od kako sam čuo za Vašu operaciju, svaki se danom posebno za Vas molim. Nadam se da ste se već potpuno oporavili i da ste počeli opet raditi na Vašim krasnim djelima.”²⁹⁶

Meštrović uzvraća Mandiću: „Neka Vas dragi Bog poživi na zadovoljstvo vaših prijatelja iz dobre braće ljudi, a nadasve našeg hrvatskog svijeta koji prolazi svoju

²⁹² Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja BDM (AHFP), Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 17, *Pismo Dominika Mandića Ivanu Meštroviću*, Rim, 4. svibnja 1943.; br. 25, *Pismo Dominika Mandića Ivanu Meštroviću*, Grottammare, 3. travnja 1947.

²⁹³ „Četiri godine krvario je teško u unutrašnjim borbama i u nadi da će tako sačuvati svoju toliko željkovanu slobodu. Ali to nije bio put, kojim je Hrvatski narod trebao doći do svoje slobode i trajno je sačuvati.” Vidi AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 21, *Pismo Dominika Mandića Ivanu Meštroviću*, Rim, 4. srpnja 1945.

²⁹⁴ Uočava kako je Tito prvo promijenio: „držanje prema zapadu i što će ga zapad pomaknuti radi opaske prema Moskvi, a drugo što nema ozbiljne alternative njemu. Da će, pod nastalim okolnostima režim nastojati da nadje neki modus vivendi sa kat. crkvom o tomu nema sumnje. Možda će i Vat. da ugodi Z. pristat na neko primirje makar i nevoljko. Zato sam pomišljao da bi bilo dobro i za nas i za kat. crkvu kad bi se tražilo da se i formalno imenuje i prizna Primus Hrvatske, sa jurisdikcijom nad svim hrv. katolicima, obuhvaćajući pored Trojednice u prvom redu Bosnu i Hercegovinu te Istru i Subotički kraj. To bi bilo, dok su svi samo dekorativnog značaja, ali bi kasnije imala i svoju praktičnu vrijednost i bila za nas značajna tekovina. Pošto današnji režim tim stvarima ne daje vrijednosti, au stisci je pa bi vjerojatno pristao. Govorio sam pred pola godine kardinalu Spellmanu o tome. On mi je rekao da se kao newjorški nadbiskup ne može službeno u to mješati, ali je u zadnju obećao da će lično govoriti kad bude pošao za Rim. Spomenuo mi je da bi to pitanje trebao pokrenuti hrvatski kler da pokrene kod Vatikana. Dogovorite se bar vi koji ste tamo i iznesite to samom papi. Držanje Stepinca, žrtve našeg svećenstva i naroda daju vam pravo da to zahtjevate. Pošto je n. godina, možda će ikoji biskup dolaziti i odlaziti pa vam u tomu pomoći, odnosno priključiti se. Znam da će Stepinčev slučaj obim stranama otrščavati (?), nu možda se ipak nadje izlaz u interesu stvari. Znadem kad se je to pitanje Primasa pokušalo pokretati za vrijeme nadbiskupa Bauera, da je Vatikan dao znati da nevoli praviti novotarije i da se drži tradicija. Dobro, ne mora taj naslov nositi zajednički biskup, pa ga mogu dati splitskomu, koji je, ako se (sjećam?), za vrijeme kraljeva imao taj naslov. Što se Stepinca tiče on će se samo radovati.” Vidi AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 50, 51, *Pismo Ivana Meštrovića Dominiku Mandiću*, Syracuse, 15. siječnja 1950.

²⁹⁵ AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 25, *Pismo Dominika Mandića Ivanu Meštroviću*, Grottammare, 3. travnja 1947.; br. 22, *Pismo Dominika Mandića Ivanu Meštroviću*, Rim, 5. siječnja 1946.

²⁹⁶ AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 111, *Pismo Dominika Mandića Ivanu Meštroviću*, Chicago, 22. lipnja 1958.

Kalvariju.”²⁹⁷ U pismu iz Syracuse od 16. veljače 1947. Meštrović navodi zanimljiv podatak vezan uz otkazivanje izrade oltara i portala na crkvi sv. Patrika u NY: „Bili su iz Rima obaviješteni da nisam dobar katolik. Čestitam im... na dobroj obavještenosti – ili, ko zna, možda jer nisam ovca.”²⁹⁸

Meštrović i Mandić su surađivali u pripremi i objavi *Hrvatskih kalendara*.²⁹⁹ Meštrović je pak jednom prigodom komentirao Mandićev rad na prijevodu Novog zavjeta: „Dobro je i potrebno da se izda prevod sv. Pisma za naš svijet, samo se ja, makar ne-kompetentan, pitam hoće li i jedan od tih prevoda biti bolji ili bar na visini onoga Vukova i Daniciceva. Inače će sa moralne strane biti donekle promašen značaj tih hrvatskih izdanja. Istina je da u pomenutom 'srpskom' prevodu imade imena i izraza koji nisu familijarni ni udomaćeni u hrvatskom jeziku i govoru. Ali što se tiče jezika u cjelini i stila mislim da je ovaj prijevod teško nadmašiti.”³⁰⁰

U pismu od 11. srpnja 1954. Mandić piše kako je pročitao „Keju“, i iznosi svoj iskreni osvrt: „Interesantna je i otkriva nam stvarno stanje naših zagorskih sela u mnogim svojim stranama. Vaše pripovijedanje je živo i puno narodnih izraza. (...) 'Kejo' je u mnogo čemu naš tipični Zagorac, stari Hrvat gorštak. Ali u svom filozofiranju i teologiji nije seljak: problemi koji njega muče i kako ih on rješava ne odgovaraju hrvatskom seljaku, pa ni onim rijetkim i posebnim tipovima. Glavni problem, koji muči 'Keju', i koji se provlači cijelom novelom jest: borba dobra i zla u čovjeku, odakle vremenito zlo u svijetu, tko je kriv, da li će čovjek za svoje grijehe odgovarati i šta ga čeka iza ovoga života? Na ta sva pitanja je Sv. Pismo i kršć. Dogmatika jasno i nesumnjivo odgovorila. Ali 'Kejo' prelazi preko toga nego sam traži riješenja, koja su često plitka i naivna. Istina, on u cjelom djelu govori, da vjeruje u Boga, ali mu nije jasno, da li je Bog pravedan prema ljudima, i da li se zanima, dotično da li bi se morao brinuti za život ljudi i za njihove grijehe na zemlji. Za pozitivno kršćanstvo ne zna, dotično cijelo mu je umovanje nekršćansko, dapače i pozitivno protukršćansko. 'Kejo' niječe vrijednost i nadahnuće Sv. Pisma (str. 135, 141 sl)

²⁹⁷ AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 50, *Pismo Ivana Meštrovića Dominiku Mandiću*, Syracuse, 15. siječnja 1950.

²⁹⁸ AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 45, *Pismo Ivana Meštrovića Dominiku Mandiću*, Syracuse, 16. veljače 1947.

²⁹⁹ AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 69, *Pismo Dominika Mandića Ivanu Meštroviću*, 2. prosinca 1953.

³⁰⁰ AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 66, 67, *Pismo Ivana Meštrovića Dominiku Mandiću*, Chicago, 16. svibnja 1953.

svrhunaravnu vrijednost sv. Sakramenata, poimence sv. ispovijed (str. 37, 143 sl), vrijednost molitve (str. 145), Božansko poslanje crkve i svećenstva (str. 142, 152, itd.). Za 'Keju' Isus Krist nije donio na svijet sve potrebno znanje i istinu, koju treba da čovjek vjeruje i opslužuje da se spasi. On je na koncu svega u potpunoj tami i završava svoj život s riječima: 'Doznaću ja kad dogjem onamo'.

Djelo, kada bi se tiskalo u svojoj sadašnjoj formi, bilo bi na štetu i duhovnu propast mnogim Hrvatima koji mnogo cijene našega najvećega umjetnika I. Meštrovića. A bilo bi i na štetu pravoga ugleda i trajne slave samoga pisca. (...) Tko pročita 'Keju', svatko će reći: to nijesu misli ni problemi, koji muče jednoga seljaka nego samoga pisca Meštrovića prema vječnim vjerskim problemima i kršćanskoj vjeri. I sa žaljenjem bi se reklo, da hrvatski najveći umjetnik ide u vječnost sa skepsom u duši bez prave kršćanske vjere i kršćanskoga poimanja.

To sve kada bi bila istina za sadašnje raspoloženje neke osobe, to ne bi se smjelo javno napisati, poimence što je Božja milost velika i što čovjek može i u zadnji čas doći do svijetla i mira, koju daje kršćanska vjera. A ja mislim da to nije ni istina za našega Meštra čitajući njegove najnovije izjave o komunizmu, našem živomu mučeniku kard. Stepincu i o kršćanskoj umjetnosti u govoru u Kanadi. Radi toga ja Vas, dragi g. Professore, najljepše molim, da svoju novelu pregledate i da sve ono, što nije u skladu s kršćanskim naukom ispravite i preradite. Može junak jednoga romana imati i protukršćanskih nazora, ali valja da pisac romana to pobije i pokaže da se s tim ne slaže, bilo na koji način.

Usput pripominjem da bi trebali izmijeniti i ona mjesta, gdje spominjete 'vratre'. Primijetio sam, da ste ih spomenuli 5-6 puta, ali svaki put u nesimpatičnom svijetlu (str. 6, 37, 131, 142, 152). Koji fratar mogao je imati i svojih pogrešaka, ali općenito govoreći oni su u Dalmaciji i sv. Vjeru sačuvali u narodu i među njima širili i prosvjetu i hrvatsku narodnu misao.

Vi znate da Vas ja volim i cijenim. Za to sam Vam ovo napisao sa svom prijateljskom slobodom i iskrenošću. I kao pravi prijatelj smatrao sam svojom dužnošću, da Vam otvoreno kažem moj dojam o Vašem djelu i da Vas u općem interesu zamolim, da novelu preradite tako da iz nje otpane sve, što bi se moglo i moralo tumačiti nepovoljno za kršćansko vjerovanje.

Kada novelu pregledate i preradite, pošaljite mi je natrag i ja ću je rado tiskati u izdanjima 'Croatia'.”³⁰¹

Meštrović je zahvalio Mandiću na iskrenim opaskama. Primio ih je na znanje, svjestan nedostataka priče i vlastite nevještosti u pisanju. Osjećao je potrebu naglasiti kako su tekstovi nastali slučajno, a njihova svrha bila je predočiti način razmišljanja, života i običaja ljudi iz njegova rodnog kraja, onakvima kakvi su bili, jednostavni, prostodušni, bez filozofiranja i namještanja.³⁰²

O povezanosti Mandića i Meštrovića govori i činjenica kako je u ljeto 1957. Meštrović molio Mandića da krsti njegove dvije unuke. Mandić je pristao te je Meštrovića uputio na korake koje je trebao učiniti u svezi krštenja.³⁰³

Mandić se nije ustručavao opomenuti Meštrovića kada je prikazivao kršćanstvo na neprimjeren način. Stoga bi mu predložio odgovarajuće preinake kako bi sve bilo u duhu kršćanstva.³⁰⁴

Bio je Mandić katkad zabrinut za Meštrovićevu dušu i molio je za njega: „I ja poput Vas uživam u radu i molim Boga, da mi dadne duševnu snagu rada do zadnjih dana moga zemaljskoga života. Ali godine se broje i za koji mjesec i ja ću navršiti 72 godine života. Jadan bi bio život ljudski, kada bi se sastojao samo od vremenitoga rada

³⁰¹ AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 82, *Pismo Dominika Mandića Ivanu Meštroviću*, Chicago, 11. srpnja 1954.

³⁰² „Potpuno se slažem sa Vama da ova priča imade stilskih i drugih nedostataka kao i to da su fratri poneki put spomenuti ne na nježan način. To ali je bio Kejin stil u odnosu sa tadanjim našim fratrom – i to možda iz podsvjesne makar neopravdane mržnje zato, što je njegov momak oženio djevojku u koju je Kejo bio zaljubljen. Da nije zalazio Fratarskoj kući uzrok je bio, što je ova bila u komšiluku u kome je bila udata Kejina nesudjena, pa se nije htio sresti sa njome, što je psihološki objašnjivo. Što seljaci zovu svoga župnika 'vratar' mjesto fratar dolazi od toga što naši seljaci kako znadete mjesto f izgovaraju v. Njihov familjaran i nošalatan razgovor s fratrima ili o fratrima ne znači ni mržnju ni nepoštovanje nego naprotiv simpatiju, neku istinsku vezu.” Vidi AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 89-93, *Pismo Ivana Meštrovića Dominiku Mandiću*, 30. srpnja 1954.

³⁰³ AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 101, *Pismo Dominika Mandića Ivanu Meštroviću*, Chicago, 20. lipnja 1957.; br. 103, *Pismo Ivana Meštrovića Dominiku Mandiću*, 16. lipnja 1957.

³⁰⁴ To posebno čini u svezi izrade nadgrobnog spomenika franjevcima. U pismu od 25. lipnja 1958. Mandić piše: „Vi ste glavni prizor nacrtali u vidu dobre smrti jednog redovnika, a ja bih želio da se na tom mjestu izrazi kršćanska vjera u uskrsnuće od mrtvih, prema riječima Isusovim u Evangelju sv. Ivana, pogl. XI, red. 25. i 26.: 'Ja sam uskrsnuće i život; tko vjeruje u mene, ako i umre, živjet će'. Da se izrazi ova misao dovoljno je, da u Vašem nacrtu ucrtate Isusa mjesto angjela (duše), i to tako, da Isus u stojećem stavu s desnom uzdignutom rukom i kažiprstom pokazuje prema nebu, a lijevom rukom da podiže mrtvoga redovnika s njegova ležaja držeći ga za njegovu desnu ruku. Ovakav sastav cijele skupine davat će mogućnost i jačega umjetničkoga izražaja.” Vidi AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 111, *Pismo Dominika Mandića Ivanu Meštroviću*, Chicago, 25. lipnja 1958.

i uspjeha, koje kod svih ljudi prate mnoga stradanja i trpnje. Radi toga ja mislim i koliko mogu bolje već se pripremim za vječni život. U svojoj poniznosti srca ja zahvaljujem Bogu na velikom daru kršćanske vjere, na osnovu koje gojim stalnu i mirnu nadu, da ću uz pomoć Božju i djelovanje svetih kršćanskih sakramenata nakon zemaljskoga života doći u carstvo našega Oca Nebeskoga i nastaviti vječnim sretnim životom sa svim ljudima, koji umru u vjeri i pokajanju. Ja svakim danom molim Gospodina, da po zagovoru Bl. Dj. Marije, Majke Božje, dade i Vama dar svete vjere kršćanske, da se što prije, dok ste još zdrav i u punoj umnoj snazi, putem svetih kršćanskih sakramenata pridružite milijunima ljudi, i umnih i učenih, koji u svojoj poniznosti srca prihvaćaju i žive po nauci Božjoj, koju je donio na svijet Sin Božji, Isus Krist, Otkupitelj i Spasitelj svega roda ljudskoga.”³⁰⁵

Mandićeva zabrinutost za Meštrovićevu dušu i želja da ga privede susretu s Gospodinom u sakramentu ispovijedi postajala je sve veća, osobito nakon prvog Meštrovićevog moždanog udara 1960. godine. No, Meštrović je to odbio. Razloge za to dijelom pronalazimo u njegovim shvaćanjima vezanim uz sam sakrament ispovijedi, o kojima će biti govora u idućim poglavljima ovoga rada.

Meštrović je bio osobito povezan s Dragutinom Kamberom (Ruda kraj Trilja, 9. XII. 1901. - Toronto, 30. VI. 1969.), svećenikom Vrhbosanske nadbiskupije.³⁰⁶ Oni su vodili intenzivnu korespondenciju u razdoblju od 1954. do Meštrovićeve smrti. Prvi put su se susreli u Doboju (BiH) 1937. kada je Kamber skupljao priloge za gradnju Hrvatskog katoličkog doma. Drugi susret se zbio u Zavodu sv. Jeronima u Rimu na svečev blagdan. Tom prilikom Kamber je održao govor kojeg se Meštrović u pismu od 26. lipnja 1952. prisjeća s odbojnošću: „Vi ste se digli i zauzeli autoritativan stav i govorili tonom nekog muškobanjasta fratra u mom kraju, koji govori svojim griješnim i nepismenim župljanima. Ukratko autoritetom nekog popa i prošlih vjekova, kad su slušaoci držali da njegova riječ ide ravno do Boga. Eto to me je u taj momenat odbijalo. Rekoh u sebi: ovaj bosanski pop je pametan, ali je prepotentan za svoju mantiju i čin. A međutim kad smo se upoznali, kako rekoh, vidio sam da sam imao krivo.”³⁰⁷

³⁰⁵ AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 115, *Pismo Dominika Mandića Ivanu Meštroviću*, Lynch, 10. kolovoza 1961.

³⁰⁶ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. 3. 2023. Vidi <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30041>.

³⁰⁷ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 26. lipnja 1952.

Kamber mu je odgovorio da to nije bio slučaj samo tada, da je sve izrečeno izviralo iz neukročene naravi zagorskog Dalmatinca, ali i iz teških životnih okolnosti.³⁰⁸

Meštrović i Kamber su se susreli u Syracusi kada je Meštrović s Pavlom Ostovićem pripremao knjigu *The truth about Yugoslavia*, a od Kambera je očekivao pomoć. Nakon tog susreta razvilo se prijateljstvo koje se s vremenom produbilo. U članku *Lik Meštrovića kao čovjeka, prijatelja, vjernika i Hrvata* Kamber je napisao:

„Meštrovićev ljudski lik nigdje se toliko ne vidi, kao u njegovim pismima prijatelju. Isto tako u pismima se vidi njegova ljubav prema svom hrvatskom narodu. Iz njih se vidi i njegova potreba za prijateljstvom, za zajedništvom sličnih duša, kao i njegovo nastojanje da prijatelju pomogne savjetom i inače, a da od prijatelja podnese i po koji dobronamjerni žalac. (...)

Ja sam svoje prijateljstvo prema Meštroviću osjetio kao magnetizam duše koja privlači, i ja bih mu bio prijatelj, da on i nije bio onako slavno ime. (...)

Ali ipak osjećao sam uz svog dragog Meštra uvijek i jednu nepriliku. On je bio kršćanin, kraj njegova uzglavlja je većinom stajala Biblija, a napose Novi Zavjet, on je volio Isusa, on je sav bio opkoljen biblijskim svijetom, pa je – kako sam vidio – s obzirom na Crkvu i katoličke dogme imao stanovite rezervacije. Ipak poštivao je Crkvu, volio je svećenike i uživao je u njihovom društvu, cijenio je socijalnu i kulturnu vrijednost katolicizma vrlo visoko, i naprosto: smatrao se je katolikom. Podizao je crkve, klesao divne Madone i Raspela, – ali nije htio da sam sebe prekriži, i da klekne u ispovijedaonicu i pred pričesnu klupu. Iskreno govoreći smetalo me je to. S jedne strane nisam htio – a nisam ni mogao – zaniijekati iskrenost i spontanost međusobnog privlačenja, ali s druge strane, ta ista iskrenost i autentičnost prijateljstva mučila me je stalnom brigom, da li dužnost prijateljstva shvaćam ispravno i nastojim li svom prijatelju pomoći da u potpunosti primi i vrši vjeru svojih otaca, – ili možda iz

³⁰⁸ „Medjutim u dubini moje duše uvijek je bio otvoren put za sve što je dobro i osluškivao sam gdje je to dobro i otvarao sam mu vrata... iako katkada s velikim naporom, podozrivo i sumnjivo, da se ne bih prevario. Međutim sve više postajem nalik na sv. Petra, iza kako se je razočarao i sam u onoj svojoj prepotentnoj vjeri u snagu svog oduševljenja za Isusa pa je konačno pustio da ga drugi (bolji) vode čak i tamo kuda mu se isprve nije htjelo. Ali budući da nisam siguran da bih i kako bih ljudima savjetovao, ili da ih ne zavedem, odredio sam da se povučem iz kruga onih koji daju konkretne savjete i nacerte (kao što to čini Pavle). Odlučio sam da se bavim izlaganjem onih savjeta, koji se tiču načela, kojim se trebaju rukovoditi i savjetodavci i savjetovani.” Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, 30. lipnja 1952.

kukavičkih obzira šutim i primam od ovog lijepog i plemenitog prijateljstva samo onaj ugodni ljudski, ali ipak površinski i prolazni dio. Nije li nas Bog sastavio, – i pitao sam se čestoput, – da pomognem ovom velikom čovjeku ne to da bude, ono što i bez muke jest, jedan od najnadarenijih vjerskih umjetnika čitavog svijeta, – nego ono što još nije: jedan sasvim praktični vjernik, pa da se njegova slava upotpuni do kraja u vremenu i u vječnosti.

Konačno, kad sam opazio da signali smrti počimaju da se pokazuju na putu Meštrovićeva života, ja sam počeo s njime jasnije i otvorenije govoriti.”³⁰⁹

Kamber je u Americi radio na okupljanju hrvatskih intelektualaca i svećenika i na čelo te organizacije htio je postaviti Meštrovića, na što on nije pristao.³¹⁰ Kamber je Meštrovića u pismima oslovljavao *Meštar*, a Meštrović njega *Mijat*, o čemu je Meštrović jednom prigodom napisao: „Ja takvim ljudima, kao što ste Vi, dopuštam da me zovu kako hoće i kako im je milije samo što kraće i jednostavnije, kao što je ovdje slučaj i po pisanom prezimenu i po zanatu. Meni je malo teže da Vama dam kratko ime. Ja bih Vas zvao Mijat da nemate mantije, ali u ostalom ni Mijat nije otišao u hajduke da pljačka, nego iz puste nužde jer nije htio kositi svoju livadu za drugoga. Zato ću Vas ja odsle zvati Mijat, ako nemate ništa protiv toga, utoliko prije što Mijatu nisu nigdje opisane brčine, kao što su Mandušiću Vuku. A s druge strane to je bio gentleman...”³¹¹

Kamber je pristao na novo ime: „To mi se ime ipak više sviđa od ‘Martina’, a malo je falilo da se nisam jednom prurušio u Martina. (...) I vi ste sada u neku ruku moj kum, pa se iskreno veselim Vašem kumstvu. A drugo: Vaše krštenje kojim me krstite nije ni sakrament, pa nema ni pred Crkvom ni pred Državom bilo kakvih posljedica. A iako mi ime niste potražili izravno iz litanija ili iz ‘života svetaca’, nego iz hajdučkih tradicija – svejedno, taj je hajduk baštiniio ime od sv. Mihovila Arkandela (jedan od najsimpatičnijih anđela), a dušu je Tomić Mijat dobio tamo negdje gdje smo

³⁰⁹ Dragutin KAMBER, *Lik Meštrovića kao čovjeka, prijatelja, vjernika i Hrvata*, u: *Hrvatska revija*, Zagreb, 43 (1993) 2-3, str. 293-294.

³⁰⁹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 445.

³¹⁰ UNDA, MST, IN 46556, CMST-2-177, *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, Alma, 8. studenog 1950.; *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kambaru*, 13. studenog 1950.

³¹¹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/177, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kambaru*, 12. srpnja 1951.; *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, 12. srpnja 1951.

se i mi rodili. Pa eto, neka je sa srećom! Moje novo ime i Vaše kumstvo, polit ćemo čašom vina kod prvog susreta.”³¹²

Meštrović u pismima Kamberu često iznosi svoj osvrt na njegov pesimizam u svezi s poslom kojim se bavi i promišljanjima u vezi života onih katolika koji su ga okruživali i činili mu nažao. U tom pogledu Meštrović govori o vlastitom katoličanstvu.³¹³ Vodili su rasprave i o grijehu.³¹⁴ Znakovito je kako Meštrović protestira Kamberu ne dozvoljavajući mu da sebe ubraja među grešnike. Pritom navodi kako ne zna je li život ijednog sveca opisan onakav kakav doista jest, te da su mu najsimpatičniji oni sveci koji su imali i svojih nevolja i tentacijuna, jer ako se ne prodje vatru ne može se ni kaliti.³¹⁵

Kamber se često osvrće na Meštrovićev skulptorski rad. Komentirajući tako skulpturu Mojsija, progovara o važnosti njegove uloge u povijesti izraelskog naroda i čovječanstva općenito: „S Mojsijem se u malom događa, što se u velikom događa i sa Gospodinom Našim Isusom! Malo tko ga naslika ili u kip pretvori, – a da ga ne profanira. Mene odbijaju sve sladunjave Isusove slike – i s pobožnošću pogledah samo na nekoliko raspela u svietu, među njima i ono Vaše. Mojsije je po mom sudu bio veliki mučenik i patnik. Voditi onakvu sortu od naroda – i biti od njih tako grandiozno različit po duši... to je moralo da mu bilo više utuče (?) nego da mu dade one atletske dimenzije, koje mu je dao Michelangelo. Ali – zađoh sasvim nehotice u ovaj posao, to je uostalom posve Vaša stvar, kako ćete prikazati Mojsija...”³¹⁶

Općenito govoreći, pisma između meštrovića i Kambere odražavaju duboko prijateljstvo i otvorenost. Kamber progovara Meštroviću o temama koje su često predmet njegovih propovijedi, poput govora o Bogu i ljubavi koja je temelj kršćanskog

³¹² UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/177, *Pismo Dragutina Kambere Ivanu Meštroviću*, 20. srpnja 1951.

³¹³ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/177, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 31. listopada 1951.

³¹⁴ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/177, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 13. studenoga 1951.

³¹⁵ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/177, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 9. rujna 1951.

³¹⁶ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/177, *Pismo Dragutina Kambere Ivanu Meštroviću*, 20. srpnja 1951.

zakona,³¹⁷ i zaziva na njega Božji blagoslov.³¹⁸ Razmjenjuju mišljenja i o sv. Mihovilu,³¹⁹ sv. Iliji,³²⁰ A. Stepincu³²¹, ali i muslimanima.³²²

Meštrović Kambera često tješi i spominje Boga, njegovu providnost i iznosi uvjerenje da Bog zna što radi: „Jer sjećate li se one iz evandjelja da je devi lakše proći kroz uši od igle nego bogatomu u raj. Možda pri tome nije mislio na materijalno bogatstvo, nego može biti i na teološko znanje rabinera, koji su bili preoholi da poklone pažnje riječima koje sadržavaju jednostavnu istinu.“³²³

Jednom prigodom Meštrović komentira narav katoličanstva,³²⁴ a Kamber analizira vjeru Pavla Ostovića.³²⁵ S druge strane, značajno je spomenuti kako Kamber piše o potrebi vlastitog obraćenja: „Neka bude čast i hvala mom Stvoritelju – ali ja

³¹⁷ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, 3. rujna 1952.

³¹⁸ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, 3. rujna 1952.: „neka Vas Veliki Bog vodi i štiti, a onaj Isus, kojega Vi toliko volite i Njime se bavite, neka Vas privede što više k sebi.“

³¹⁹ „Ova priča o sv. Mihovilu je pomalo i nezgodna, jer ruši autoritet i otkriva da su se i u nebu bunili, a da stari nije na vrijeme otkrio zavjeru možda bi bila i tamo zagospodarila ‘narodna vlast’, kao i u kraju našeg nesretnog Mijata. Ovo nemojte uzeti kao zlo jer ja nisam kriv da i u Sv. Pismu ima svašta, kako reče jedan stari kanonik, i što se može komentirati kako ko hoće.“ Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 23. rujna 1952.

³²⁰ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, 8. lipnja 1953.

³²¹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 15. siječnja 1953.; *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 3. lipnja 1953.; *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, 8. lipnja 1953.; *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, 6. srpnja 1953.; *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 9. kolovoza 1953.

³²² UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 9. kolovoza 1953.; *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 9. siječnja 1954.; CMST 2/179, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 3. siječnja 1955.; *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, 16. ožujka 1955.

³²³ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 26. lipnja 1952.

³²⁴ „Slušao sam od nekih komunista da je i Krist bio komunista, a moje kumče Mijat opet tvrdi da je Gospod katolik. A ja se opet bojim kad bi to bila istina da bi on onda bio partaičan prema ostaloj svojoj djeci, koja u većini ne pripadaju našoj katoličkoj crkvi. Možda je Mijat mislio da katolik ili katoličko, znači univerzalno, što i ja mislim da treba da bude ali bi prema tomu sve ljude trebalo smatrati katolicima. Pa i pored toga da je cijeli univerzum proniknut Gospodom, on je još uvijek iznad toga.“ Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 26. lipnja 1952.

³²⁵ „... sviđa mi se Pavle u molitvenoj pozituri, pa makar i ovako! Barem shvaća da treba moliti Velikog Majstora – i da se ljudski problemi ne mogu riješiti samim knjigama, pa makar bile napisane i engleski. Ako Pavle nastavi ovim tempom, možda do konca života dotjera, ako već ne do katolicizma, a ono barem do bosanskog bogumilstva. Pa kad po prirodnom zakonu postane djed – da u duhovnom pogledu postane ‘did’ (ali bez ‘crkve bosanske’). Ovo velim u šali – ali počimam u Pavlu osjećati jednu dušu, koju nešto religiozno boli – pa religiozno počima da vapije, a to u meni pobuđuje i iskrenu sućut i želju da mu pomognem.“ Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, 15. listopada 1952.

opet mislim, da me štedi, što se nisam posve obratio, pa Otac Nebeski neće da navijeke propadnem i čeka još”.³²⁶

Kamber je povodom Meštrovićeva 70-og rođendana napisao poduži tekst, u kojem navodi:

„Meštrović voli našeg Spasitelja Isusa Krista. Voli ga, rekao bih, više nego ikoga, jer se nikim ne bavi u svojim slikama i kipovima, koliko njime. Voli presvetu Djevicu. Pun je Evanđelja i vizija o ljudskoj patnji, otkupljenjem i nebesima. Dovoljno je unići u moderne galerije i izložbe umjetnosti, vidjeti ona mazanja i ono što se maže – pa se onda sjetiti Meštrovića i razmišljati – o silnim razlikama.

Zar mi, ovakvi kakvi jesmo, imamo prava prigovarati išta Meštrovićevoj religioznoj figuri? Ali smijemo li išta željeti? Bez sumnje smijemo, a pogotovo na rođendanima, jer su to dani, kada se smiju izricati dobre želje i pri tome se mogu nešto slobodnije formulirati. Mi želimo našem velikom i dragom Meštru, da mu se Isus objavi u svoj svojoj potpunosti kao Bog i Čovjek, i učini ga još potpunije svojim... To je ono glavno, što mu želi svaki hrvatski vjernik i svako hrvatsko dijete katoličke Crkve.”³²⁷ (...)

Meštrović traži u svemu velike sinteze. Traži harmoniju. Traži Božju volju među ljudima. Traži rješenje bližih problema u vezi s rješanjem i onih problema, bez kojih se oni bliži problemi sapliću, a ne rješavaju. On nudi šansu i protivniku. Ne zaboravlja da je i on čovjek, nad kojim lebdi očinstvo Božje i pred kojim je pravo na život. Zato nije ‘zadrt’ ni ekskluzivan. Ima ih kojima se to ne sviđa. Ima ih, koji misle ovako: gledaj svoje a onaj drugi neka gleda svoje! Možda takova filozofija radja dobre vojnike i carkare. Ali tko može zamjeriti jednom Meštroviću, ako nastoji da se podigne nad vrijeme i događaje i naglasi, - kako znade najbolje, - riječ šire harmonije! Zar za potpunost jedne povijesne borbe nema mjesta i ljudima ovakova kova?³²⁸

³²⁶ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Dragutina Kamberra Ivanu Meštroviću*, 28. listopada 1953.

³²⁷ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Meštrović (Sedamdeseti rođendan jednog dobrog čovjeka, velikog Hrvata i velikog umjetnika)*, str. 3. Tekst je Kamber poslao Meštroviću u pismu od 28. listopada 1953.

³²⁸ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Meštrović (Sedamdeseti rođendan jednog dobrog čovjeka, velikog Hrvata i velikog umjetnika)*, str. 4.

U ožujku 1954. Kamber Meštroviću iznosi promišljanja o sebi kao svećeniku koji je pogriješio jer je sa svojim prijateljem o svemu razgovarao, ali nikada nije progovorio o religiji:

„Dragi moj Meštre, jeste li posve sigurni, da ćete sa Vašom konkretnom religijom posve mirno stati jedanput pred onog umjetnika koji je i Vas proizveo i sve uopće? Ne bi li dobro bilo, da pored te udivljenja vrijedne aktivnosti, posvetite jesen i predvečerje svog života raščišćavanju nekih pitanja te vrsti? Meni se ta pitanja nameću u vezi – jedne iskrice, koja je uvenula u konverzaciji među nama, kada sam Vas prvi put posjetio u Syracusi. Vaš Mijat nije posve standardizirana duša, ona je imala i ima svoje oluje – ja bi bio neobično sretan, ako bih Vam se mogao pridružiti nekad u diskusiji pri traženju istine – napose o temeljnom pitanju: je li Isus pravi Sin Božji i je li Kat. Crkva ono što nam je On ostavio da nastavi njegovo djelo. Kada se jedanput i nađemo izvan prolaznosti i vremena i kada se već u prah i zaborav pretvori sva zemlja i sva njezina slava – sa svim kipovima Fidije, Mikelandela i Meštrovića – ja bih i želio, da u tome stanju ne doživim od Vas prigovor: Eh moj Mijate, a što Ti sa mnom nisi malo otvorio i ove metafizičke razgovore? Zašto si se samo zaustavljao kod prepričavanja vijesti, doskočica i nacionalnih jadikovki? Ja znam da su to oni kutići duše, koji su svetište nad svetištima – i da se tamo prepuštaju samo izabrani... Vi ste prijatelj i sa Stepincem. To je čovjek, koji bi smio onako nešto raspravljati s Vama – jer je živi svetac Božji. Mijat to nije. Ali Mijat vas voli. Mijat se neće uvrijediti, ako mu kažete: Mijate odstupi. Ali čini mi se, da svom dragom prijatelju moram jednom takova nešto reći. O meni (nadam se) ne biste našli u razgovorima ove vrsti ‘agresora’ čovjeka koji bezuvjetno hoće da docira, nego čovjeka koji je usput istinski radoznao (ali dobronamjerno radoznao) kako i kamo se upiru konačni vidici jedne duše koju poštiva i voli. Na ove me riječi potakoše one Vaše aluzije o smrti – o smrti u radu. Ta ne bih bio Mijat, kada ne bih pomislio: je li sama djelatnost, sam rad dostatna popudbina i osigurnina za dobru smrt i za ono sve poslije smrti?³²⁹ (...)

I mene mnogo toga muči. Najradije bih se negdje povukao u pustinju – pa čitao, razmišljao, molio Boga i pisao, što mi se čini, da imam da kaže. Ali nešto moje zvanje

³²⁹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, 19. ožujka 1954.

– koje traži legalno uklapanje u strukture Crkve i poslušnost, – a drugo siromaštvo, sile me uvijek da se raskopavam na sto strana.”³³⁰

Odgovor na ovo pismo nije sačuvan. No iz Kamberova pisma od 2. travnja 1954. uočavamo kako je Meštrović započeo pisati vlastite refleksije o religiji.

U studenom 1955. Kamber piše o Meštrovićevu odnosu s Bogom i o Isusu: „Mi smo malo razgovora načeli, a nijedan razvili i dovršili. Pa držim, da bismo mi imali šta razgovarati čitav život. Napose ja bih želio s Vama razviti, polako i do u potankosti jedan dugi, strpljivi, ponizni, topli, prijateljski razgovor o Isusu: ili da vi meni dokažete da Isus nije Bog, ili ja Vama da jest... to je čini mi se posve fundamentalna tema, važnija i od same slobode i kulture i samostalnosti raznih država i uopće od svega... Da ni radi čega, a ono radi toga volio bih biti Vaš susjed, pa da svaki dan (ili kad mognemo) pođemo komadić naprijed u ispitivanju... vi niste ni Pavle, a ni Kljaković. S Vama bih ja mogao – čak i ne slagati se uvijek, a ipak napredovati u prijateljstvu.

Isto tako, ja bih želio sudjelovati nekako u duševnoj mucu onog Vašeg sina u Hrvatskoj. Zapamtio sam što ste mi pričali o njemu. Jako suosjećam. Je li on onako – bitno uzevši – sposoban za koherentnost i razmišljanja? Je li njegova kršć. podloga bila jača ili slabija ili vrlo slaba...”³³¹

Meštrović je povjerio Kamberu probleme koje je imao sa starijim sinom Tvrtkom, i molio ga za mišljenje i pomoć. Kamber je pristao, te je osim čitanja Tvrtkovih pisama upravljenih Meštroviću i sam uspostavio kontakt s Tvrtkom.³³² Zbog osjetljivosti teme, slijedi prijepis gotovo cijeloga pisma kojega je Kamber uputio Meštroviću 12. svibnja 1956. godine:

„Vi ste jednoga od zadnjih bosanskih hajduka Mijata Tomića, pitali da Vam kaže koju o dvjema delikatnim dušama: Vašoj i Vašeg sina; jasno je, da ispod hajdučkih prstiju ne izlazi uvijek anđeoski stil. Ja se naknadno sjećam ovoga ili onoga, što sam Vam stavljao na papir. Pa budući da bosanska pamet radi sporo i tek naknadno uviđa i meni pada na pamet, da su sve moje rečenice mogle biti delikatnije, potpunije

³³⁰ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Dragutina Kambere Ivanu Meštroviću*, 19. ožujka 1954.

³³¹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/179, *Pismo Dragutina Kambere Ivanu Meštroviću*, Omaha, 19. studenog 1955.

³³² UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/179, *Pismo Dragutina Kambere Ivanu Meštroviću*, Lynch, 14. prosinca 1955.; *Pismo Dragutina Kambere Ivanu Meštroviću*, Lynch, 16. siječnja 1956.; R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 297, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, Notre Dame, 17. veljače 1956.

i bolje. Pogotovo jer mi je bilo predloženo na razmatranje toliko toga, što po prirodi ne smije biti drukčije tretirano, nego kao sakralni dio duše, gdje se skidaju i cipele i kapa kada se ulazi i gdje čovjek duše treba da zazove u pomoć sve anđele i svece Božje, pa i samog Duha Svetoga. Pa eto žao mi je, do Boga žao, ako Vas je bilo šta povrijedilo. Svakako jedno je sigurno: nije bilo namjere za bilo kakvu uvredu. Bog vidi, da Vam želim samo dobro, - osim što Vas i volim i poštujem. (...)

Mi svi putujemo prema vječnosti i prema drugom rođendanu (smrti, kako je nazivamo), prema susretu s Najvišim. Rodili smo se i krstom su nas začlanili u jedan izvanredno poštovanja vrijedni sustav života i način života, gdje prije nego što siđemo s pozornice, moramo biti na čistu sa Kristom, koji nam je postao središnja točka našeg životnog kompleksa i naših budućih nada. Kako bih ja, koji sam se usudio biti svećenikom (i to sam kako bilo do sada plaćao krupnim žrtvama uza sve nedaće), mogo prešutiti šta mislim o Kristu, kada me o tome indirektno pita takav prijatelj kao što ste Vi? Tu mora da u čovjeku ušuti i prerija i Notre Dame i Bosna i Dalmacija, pa da čisto i bistro kaže što misli.

Pomozi, pomozi, jer duša mi je u stisci – i sasvim sam svijestan da sam Ništa bez Tebe.

Eto tako nekako molim. Molitva mi je (osim službenih i propisanih) uvijek improvizirana i nije nikad na riječ jednaka pređašnjoj. Kadikad postanem sličan donekle onom Vašem ‘Stepincu u molitvi’ – koji sklopi ruke, gleda, otvori na pola usta – i šuti – otvara vrata svoje duše Bogu i nijemo ga poziva da uđe.

Želim da osjetite, da i moja duša nije tek utabomljeni soldat, izmuštran i rutiniran, kojemu je sve narednički jasno, - pa traži od svakoga da stupi u red i ne mrda, a nema razumijevanja za klance i jadikovce, kroz koje prolaze ljudi oduvijek, a napose naša generacija i to opet napose ona, koja je doputovala ovamo ispod tornada zadnjih evropskih decenija.

Ja znam da Crkva u našim stranama nije dala dovoljno duhovnog odgoja i vodstva ni nama, koji je predstavljamo, a kamo li Vama, koji ste bili korak dalje prema periferiji. Ja sam sklon mišljenju, da je Crkva uopće – u današnje doba – još previše opterećena svojom sredovječnom strukturom i nedovoljno elastična da proдре i osvoji i odbije – kako šta treba. Daleko je od mene, da zamjerim bilo kojem Hrvatuu bilo antiklerikalizam, bilo masonstvo, bilo tzv. liberalizam... (...)

Ja se prema svim tim ljudskim duševnim zanosima, grčevima (...) odnosim sa velikim suosjećanjem i gotovo sa poštovanjem. (...)

Meštre, Vi ste, štono kažu, genij. Vi ste jedan od najčuvenijih ljudi na kugli zemaljskoj. Barem u nekom pravcu, Vaš je život bio jedna serija gotovo prekinutih trijumfa i pobjeda. Sada ste časovito i na mjestu, odakle se još bolje vidite i mnogima je stalo, da se vidite što jače i sve bolje. Well (opet ću se grubo izraziti) takva situacija prirodno – barem jednim dijelom duše, - rađa i samosvijest i ponos...

...a sada ja sam u pogibli da se sudarim sa tom samosviješću i ponosom svoga dobrog prijatelja i da se u njemu pojavi pitanje: 'nu, vidi ti, ovog bosanskog i zagorskog popića ili popine, koji meni Meštoviću, hoće da soli pamet i misli da nešto, što je vrlo vitalno, zna bolje od mene i da me pouči...' Ne velim, da Vi tako i mislite. Ali može da se porodi u duši nešto nalik na to. Ja doduše nisam nikada dobio utisak, da ste Vi ohol čovjek. Ja sam uvijek konstatirao da ste Vi ono što Krist traži – čovjek s djetinjom dobrotom i jednostavnošću, da 'slavu' snosite gotovo sa humorom i bez ikakve vrtoglavice i da je Vaša duša – jedna dobra duša otvorena Bogu i ljudima; a da tražite Boga to odaje svaka žilica u Vama i svako Vaše djelo.

Radi toga, osjetio bih bol, gotovo do osjećaja nesreće, kada bih Vas povrijedio, i radije bih se jednostavno uklonio sa Vašega puta, nego da i nehotice prouzročim Vama ili ikom Vašem neko zlo.

Pa sada – Vaša volja, volja Vam sa Mijatom dalje razgovarati ili odšutiti i prekinuti djelomično ili posve – ja ne želim da Vam budem dosadni i neprilični nametnik, ali ono sam napisao u želji da stvari postavim na malo točnije mjesto, nego što bi mogle izgledati iz ovo nekoliko zadnjih mojih pisanja.

U svakom slučaju ja ostajem do kraja.

Vaš iskreno odani poštivalac i prijatelj – i neću zaboraviti do smrti da spomenem u svojim siromaškim molitvama: Bože Gospodaru i Stvoritelju, blagoslovi Meštra i uputi ga svojim stazama i daj mu da Te u punini nađe, pa da bude radost sebi, Tebi i drugima; Amen!

Vaš iskreno odani Mijat.³³³

³³³ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/179, *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštoviću*, Lynch, 12. svibnja 1956.

Iz navedenog uočavamo kako Kamber piše i o vlastitom shvaćanju Isusa Krista, o njegovoj vlastitoj molitvi i odnosu s Bogom. Dijeli s Meštrovićem svoja najdublja promišljanja, nutrinu, probleme s poslom, i one vezane uz svećenički život. Poslije tog pisma Kamber je pomislio kako je zbog svoje iskrenosti i otvorenosti izgubio prijatelja, misleći kako ga je uvrijedio napisanim riječima. No, Meštrovićev odgovor izazvao je radost kod Kambera:

„Jer vidim da veze srca nisu oslabile među nama, a da je povjerenje poraslo; pa samo se dobroga prijatelja pušta da ulazi u labirinte i u najtajnija bojišta duše i s njime se to raspravlja. Na tome Vam hvala. (...) Moj dragi Meštre, tko bio Vaš Mijat da bio Vi ga nećete iznenaditi nikakvim poteškoćama. Davno sam ja zapazio, da i među katolicima ima nonkonformista... (...)

Mene veseli da ćete mi poslati što velite da još malo uđem u ‘labirinte’. Ja ću to činiti sa ljubavlju i istinskim zanimanjem. Ne laskam si da ću biti kao Beatrice, koja Dantea sigurnom rukom vodi kroz čistilište i po nebesima (a kroz pakao ga je, koliko se sjećam predala nekom muškom vodiču), ali putovat ćemo zajedno i razgovarat ćemo o strašilima, koja nam se ukažu, o svjetlima i stazama – pa što Bog daje. Nikada razgovor s prijateljem nije uzaludna ni izgubljena stvar, makar i ne bilo – rješenja ljudske mudrosti.

Ja sam uvjerenja (a i Crkva to uči), da usmjerenje duše može doduše biti donekle uplivisano, pa i odgojno po ljudima (osobito, ako se to radi sustavno od djetinjstva), ali konačni stav duše ljudske i konačno svjetlo, u kojem ona gleda sve – Boga i stvorenja, - to se obavlja samo između samoga Boga i svake individualne duše, - pogotovo one, koja je jako posebna i individualna...”³³⁴

Meštrović je tražio Kamberovo mišljenje u svezi teksta o Izidi i Horusu,³³⁵ ali duže vrijeme nije dobio odgovor od Kambera. Bio je svjestan svih slabosti teksta koji je napisao na brzinu. Kamber mu je uzvratio kako dugo vremena nije čitao *fiction*, a pogotovo ne dramu i pjesmu, te kako je *Izidu i Horusa* čitao samo zato što ga je napisao on, te iz znatiželje za uvidom u Meštrovićevu dušu. Naposljetku iznosi svoje mišljenje

³³⁴ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/179, *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, Lynch, 21. svibnja 1956.

³³⁵ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/179, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 28. ožujka 1956.; *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, Lynch, 4. travnja 1956.; *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, Lynch, 25. rujna 1956.

i sud, poučavajući pritom Meštrovića dubljem značenju kršćanskog nauka u svezi tema o kojima je pisao u *Izidi i Horusu*:

„Riječi i forme dobre su; na mjestima manjka ritam i pjesma se formalno dade još usavršiti. Neke se riječi (malo njih, dadu zamijeniti adekvatnijim i boljima). Ali to me (ta formalna strana) manje zanima. Zanima me filozofija ove pjesme; jer Vi ste u njoj iznijeli (čini mi se) Vašu filozofiju o životu, i to onaj vrhovni pogled o zagonetki i ljudskog života i egzistencije svega.

Po mome mišljenju (i sa toga stanovišta sadržajnoga) Horus je ‘Canticum canticorum’, velepjesma: panteizma i skepse!”³³⁶

Meštrović je Kamberu poslao i *Uspomene na političke ljude i događaje*. Zamolio ga je da mu pomogne sa primjedbama, savjetima i sugestijama.³³⁷ Pročitavši prvi i drugi svezak Kamber je odgovorio: „Inače sada, kada sam u jednom komadu i ovako pažljivije pročitao sve one vaše uspomene, moram vam reći da su mi se izvanredno svidjele. To će se čitati ne samo s korišću nego i s uživanjem (...). A prilike, u kojima se nalazimo mi i sve ovo oko nas, čine ove uspomene vrlo aktualnima. Ja se upravo veselim, kako će se to čitati i kako će to djelovati. Pisano je, da ne može poštenije. Vi ne krijete ni kako ste se osjećali, kad ste se zanosili iluzijama, ali ne krijete ni kad ste se i kako ste se razočarali.”³³⁸

Kamber donosi osvrt i na Meštrovićevo posljednje putovanje u domovinu i susret s Titom. Bio je ražalošćen mišlju da ga je Tito još više udaljio od Crkve, evanđelja i kršćanstva, te je napomenuo da će Krist nadživjeti sve, pa i komunizam.³³⁹ Meštrovića nije boljelo Kamberovo bockanje vezano uz komunizam i Tita, a u pogledu udaljenosti od Crkve i evanđelja mu je odgovorio: „U toj stvari vam mogu reći, da niti sam sa tog sastanka ni dalje ni bliže Crkvi ni njenoj misiji, nego što sam bio prije. Ništa na ovome svijetu nije vječno, ali će Kristove zasade ostati vječne, usprkos često

³³⁶ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/179, D. KAMBER, *Horus* (osvrt na Meštrovićev tekst u rukopisu), kraj 1956.

³³⁷ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 303-304, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 7. svibnja 1958.; D. KAMBER, *Lik Meštrovića kao čovjeka, prijatelja, vjernika i Hrvata*, str. 295-296.

³³⁸ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 308, *Pismo Dragutina Kambere Ivanu Meštroviću*, 29. studenog 1958.

³³⁹ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 316, *Pismo Dragutina Kambere Ivanu Meštroviću*, 20. lipnja 1960.

rđavih vojnika, koji tobože te zasade i istine brane. Mnogi od tih su slični glumcima iz provincijskog kazališta.”³⁴⁰

Kamber je bio zadovoljan Meštrovićevim odgovorom te mu je uzvratio promišljajući nekoliko tema:

„Ja nisam siguran da li i mene ubrajate u one propovjednike Kristove nauke, koji su nalik na glumce iz provincijskog kazališta. Ako i mene tamo ubrajate, ne vrijeđa me, ali držim da bi to bilo pogrešno i mene strpati u glumce, iako ja nipošto ne spadam u one propovjednike, koji su živa slika Isusova. Ja sam iskreno uz Krista, ne glumim – samo uza svu iskrenost ne uspijevam iz sebe istjerati divljaka. Sličan sam unekoliko drvetu na koje Bog kuša nakalamiti plemenitu voćku, a kad tamo, uvijek kao da rađaju samo divlje jabuke iz kojih se ne može napraviti kompot, slatko ili neko jabučno vino, nego samo sirće.

Svejedno – opet kada vas bocnem, to je iz ljubavi, a nije od želje da vas napojim sirćetom. Ja i kada se Bogu molim, uključim vas iskreno u te svoje molitve i velim nekako ovako: ‘Bože, Ti znaš što je s njime. Za mene je najjednostavnija ljudska duša veliki misterij, a pogotovo ona veća, pa uza sve međusobno poznavanje, ja ni izdaleka ne ponirem u sve tajne te sastavine. Meni se čini, da još ima jedan zastor, koji mom prijatelju smeta, da Te sagleda u onoj punini, kako bi to za njega odgovaralo, pa ako je tako, a Ti to bolje znaš, i ako ova moja molitva išta vrijedi, a Ti molim Te odgrni taj zastor pred njim, pa ga uvedi tamo, gdje ga Ti želiš imati. Amen’.

Eto u tim je riječima po prilici izraženo sve ono raspoloženje prema vama što ga imam u odnosu s vama kao svećenik. Držim, da je taj stav vrlo blag i nije agresivan – iako ponekad mislim, da bih trebao više oponašati sv. Pavla. Ali onda se opet sjetim da nisam sv. Pavao i da iskrenosti za volju ne smijem oponašati ni Pavlove manire. Svatko ima koju figuricu, pa se treba da kreće u svom specifičnom obujmu. Ništa ne bi bilo smješnije, nego da se popne na atenski areopag (kao Pavao nekada) netko, pa stane propovijedati filozofima i etenskoj eliti – mjesto da se zadovolji s onim mjestom i publikom, kamo nekako spada.

Ali osim svećenika u odnosu prema mome nesvećeniku – prijatelju – ima u meni i posve spontani odnos čovjeka prema čovjeku. Ja sam Hrvat kao i vi, dalmatinski

³⁴⁰ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 316-317, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 25. srpnja 1960.

Zagorac kao i vi, nikao sa dna kao i vi, prognanik kao i vi, i to u svakom pogledu: prognanik iz zemlje i naroda gdje sam rođen, a čak da sam i u nekoj slobodnoj Hrvatskoj, osjećao bih se prognanikom (kao, čini mi se i vi) jer i moja je duša puna neprestanih težnja, sukoba, tjeskoba i oluja, upitnika, gorčina, žalosti (kadikad tako velike, da mi se čini nepodnosivom) – pa se na toj liniji kao neki prognanik, emigrant onog tajanstvenog svijeta iz kojega je sve niklo i kamo se sve ima da vrati – susretoh s vama i rekoh bi da se privlačimo nekim spontanom magnetizmom. To spontano je u meni (čini mi se) prvo, a racionalizacija je ono što dolazi iza prvoga. Jer da tog privlačenja nema, ne bi bilo ni ovog našeg odnosa, koji izdržava i bockanje i daljine itd. pa ipak traje i, možda, produbljuje se,

Toliko o 'bockanju'.³⁴¹

U listopadu 1960. Kamber piše Meštroviću kako se nada da je njegova bolest prolazna, i napominje mu kako su takvi trenutci znakovi da čovjek nije besmrtni: „Zato, moj vrlo dragi prijatelju, ja bih izdao i zadnju sjenku prijateljstva, koje nas veže, kada ne bih svome dragom prijatelju ozbiljno savjetovao, što mislim da mu je još potrebnije i od samog zdravlja. Jer zdravlje može produžiti koju godinu ovaj vaš život i rad, a ono što ću vam savjetovati, tiče se vječnog zdravlja i vječne mladosti.”³⁴²

Na Kamberove usrdne molbe Meštrović odgovara: „Međutim, briga i sudbina moje duše nije me nikada uznemiravala i nešto mi je šaptalo iz moje podsvijesti, da ima onaj koji je sve to udesio i odredio. Zašto opet i kako, to jedini on znade. Tko je i što je taj, to samo on znade i drugi nitko. Svako tumačenje je tek ljudsko i proizvoljno, a to ljudsko je proizvoljno i uzeti kao apsolutnu istinu, i čini mi se da je makar nehوتيčno svetogrđe prema onome, koji jedini jest. Naše kršćanstvo u kome smo se rodili i kome smo odani, čini mi se da je najbliže onome što jest i što bi trebalo biti, i ono obuhvaća sve opće i sve ljudsko pa ma kako se nazivalo, jer uključuje svu mudrost i svu ljubav, i tko ga se bude držao, nema straha za njegovu dušu.”³⁴³

Iz kasnijih Kamberovih pisama uočava se njegova žalost zbog nemogućnosti otkrivanja tajne vezane uz Meštrovića, a to je kako je moguće da on koji je gotovo

³⁴¹ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 317-318, *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, 28. srpnja 1960.

³⁴² R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 320-321, *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, 14. listopada 1960.

³⁴³ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 322, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kambaru*, 28. listopada 1960.

uvijek u mislima s Kristom, ne može u potpunosti primiti Crkvu u kojoj je kršten, pa tako ni njene sakramente. Boji se da je tome doprinio i on, te da nije učinio dovoljno jer se tim temama nisu dovoljno bavili u međusobnim razgovorima. Pred kraj Meštrovićeva života u tom smislu Kamber biva posvećeniji, otvoreniji i još prisniji. Potiče Meštrovića na konačni čin obraćenja i povratak Ocu. U tom nastojanju iznosi sličnosti i razlike Meštrovića i Michelangela po pitanju poimanja Krista. Mišljenja je kako je Meštrović bolje uočio Krista patnika i supatnika s ljudima, te je ostao zatvoren za lice Krista osloboditelja, pobjednika smrti i darovatelja vječnog života: „A vi ste, Meštre, također izudarani i izranjeni. Vi ste jako ponosan čovjek, uza svu djetinju dobrotu i priprostu milinu, koja može pokoga navesti, da vas smatra vrlo poniznim. Vi kakogod ste svjesni da smo svi kao atomići pred neizmjernošću, ipak ste svjesni da je u vašem atomiću – jedan posebni i važniji atomić. Nije to zlo, od prijatelja možete podnijeti ovu opasku. Takav osjećaj u vama posve je nuždan. Ne može biti drukčije i bilo bi hrđavo, da nije tako. Ponos je jedan od oslona, da čovjek ne potone još prije nego što je počeo i plivati prema obali spasa. Međutim, u ponosu je i pogibao. Negdje u tom divnom i muškom osjećaju, postoji granica iza koje mora napraviti svoj stan jedna fina susjeda poniznosti. Ja tu riječ ne volim sasvim, jer je suviše često spojena sa krivim asocijacijama. Ja bih volio više reći: osjećaj granice, osjećaj da dolazimo negdje u takav položaj da trebamo ruku Vrhovnog Oca i Staraoca da nam pomogne naći rješenje Zagonetke i izići u Svjetlo, u Nadu, u Vjeru, u Sveobuhvatnu Ljubav, u Vječni Život.”³⁴⁴

Zatim raspravljaju o Kristu, Crkvi, posebice o sakramentu ispovijedi, pri čemu je značajno Meštrovićevo mišljenje kako nije potreban posrednika između Boga i samoga sebe.³⁴⁵ U tom kontekstu povlačeći usporedbe pišu i o Budi i Vedama, o islamskom shvaćanju i tekstovima napisanim u Kuranu.³⁴⁶ U korizmi 1961. Kamber piše Meštroviću pismo koje započinje osvrtom na nedjeljna čitanja, na dio Evanđelja po Ivanu 8,46-59, u kojem Židovi izazivaju Isusa da se izjasni tko je on, te navodi kako

³⁴⁴ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović- Kamber*, str. 323-324, *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, 10. ožujka 1961.

³⁴⁵ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 325, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kambaru*, 13. ožujka 1961.

³⁴⁶ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 326-331, *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, Lynch, 16. ožujka 1961.

je sam Isus u tom odgovoru bio vrlo jasan rekavši da je On jedno s Ocem.³⁴⁷ Dalje, Kamber piše i o značenju Božjeg imena izrečenog Mojsiju. Sve to čini zbog toga što Meštrovića vidi kao onog koji hoće Boga i ne spada “među one, koji su zadovoljni, da s prijateljima izmijene samo vijesti o stolici i bolestima, o zdravlju, probavi i sličnome. Vaš duh traži više. I ja ću biti sretan, ako ovo moje ubogo kazivanje bude stimulus na tom putu i u pravom pravcu.”³⁴⁸ Nakon tog pisma Kamber piše još jedno u kojem spominje kako ga se sjeća i moli za njega: “Iako sam dugo šutio, nisam vas nijednog dana zaboravio. U mislima se sastajem s vama vrlo često.”³⁴⁹ U istom pismu Kamber spominje i Tvrtka, te izražava žalost zbog njegove smrti prisjećajući se njegovih pisama.³⁵⁰

U kontekstu naše teme važan je zadnji susret Kambera i Meštrovića, o čemu je Kamber ostavio zapis iz kojeg vrijedi izdvojiti sljedeće: “Jer on je imao vjeru i to veliku, nježnu, proćućenu i duboku. On je primao i Krista i njegovu Presvetu majku, kako je najbolje znao. A ako nije vjerovao baš sve dogme, kako veli u jednom pismu, on ih nije baš sve ni poznavao. On nije imao, kako se čini, od najmlađih dana jedan sistematski vjerski odgoj, koji bi rastao s njime i proširivao njegov duh i kulturu. I sigurno je, da je ipak štošta o Crkvi i katolicima prije čitao i čuo iz protivničkih izvora, nego izravno iz katoličkih, Ipak, on se nije dao otrgnuti i – volio je Krista više nego ikoga, a njegovu Crkvu više nego i koju drugu vjersku zajednicu.”³⁵¹

Iz navedenih riječi jasno izlazi na vidjelo Kamberova briga i skrb za Meštrovićev vjerski život, ali i žalost što Meštrović nije postao praktični vjernik. No,

³⁴⁷ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 329, *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, Korizma 1961.

³⁴⁸ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 329-331, *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, Korizma 1961.

³⁴⁹ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 331, *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, Lynch, 4. studenog 1961.

³⁵⁰ „On je bio velika – i vrlo smetana duša. Na mahovine bi odavao odblesak očeva genija, a onda bi zastranio, goropadio se i lutao. Ipak u toj je duši bila stalna ogromna težnja za dobrom, za Bogom, za svetim i za vječnim i jedna nepomirljiva pobuna protiv zla. On je to zlo osuđivao i u sebi i izvan sebe. Bio je nemilosrdno iskren u priznavanju svojih slabosti i pogrešaka. Nalazio se je u vrtlogu, s kojim se nije mogao izmiriti. Štoga bilo – ja se nadam u Boga, da će biti milostiv njegovoj duši i gotovo sam posve siguran da ne spada u Božjim očima među osuđene i odbačene. Neka vam ovo par vrlo iskrenih i nimalo pretjeranih – riječi bude moja sažalnica. Ja ću se za njega iskreno Bogu moliti.” Usp. R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 332, *Pismo Dragutina Kambera Ivanu Meštroviću*, Korizma 1961.

³⁵¹ D. KAMBER, *Lik Meštrovića kao čovjeka, prijatelja, vjernika i Hrvata*, str. 295-296.

Kamber pronalazi opravdanje za Meštrovićeva lutanja i njegovu vjeru koja nije bila u potpunosti očišćena od naslaga utjecaja drugih religija.

Upravo su Meštrovićeva i Kamberova pisma, posebno Meštrovićeva 'ispovijed' prijatelju koju su razmijenili netom prije smrti od ključne važnosti za shvaćanje i tumačenje Meštrovićeve religioznosti, njegova odnosa prema religiji, posebno prema kršćanstvu, te pojedinim katoličkim vjerskim istinama. Iz svega navedenog zaključujemo da je Meštrović bio najiskreniji i otvoreniji u iznošenju vlastitog mišljenja po pitanju religioznih tema upravo u razgovorima, tj. korespondenciji s Kamberom. Stoga će upravo njihova korespondencija biti od ključne važnosti za daljnje istraživanje Meštrovićeve religioznosti.

2.1.3. Sveta mjesta

I. Meštrović je često putovao po svijetu, no tri su putovanja na njega ostavila dojam, putovanja u Egipat, Jeruzalem i Asiz, o čemu je ostavio pisana svjedočanstva puna jakih i iskrenih emocija.

2.1.3.1. Egipat

Kao što je već spomenuto, Meštrović je u proljeće 1927. otputovao na petotjedno kružno putovanje Sredozemljem i bliskim Istokom. Među suputnicima bili su mons. Rittig, narodni poslanik dr. Josip Hohnjec, sveučilišni profesor bogoslovije dr. Matija Slavić i drugi svećenici. Putovanje su započeli u Trstu odakle su se uputili u Aleksandriju, a zatim vlakom u Kairo (Egipat) gdje su ostali dva tjedna. Posjet Egiptu na Meštrovića je ostavio veliki dojam. O tome piše u zabilješkama s putovanja po Egiptu. Prva od pet zabilješki s putovanja po Istoku objavljena je pod nazivom *Sfinga u Gizi*. U uvodu koji prethodi tom tekstu, objavljenom u *Hrvatskoj reviji* 1962.,³⁵² Mate Meštrović navodi kako taj tekst pokazuje Meštrovićeve mističnu

³⁵² Tekst je objavljen u broju *Hrvatske revije* posvećene I. Meštroviću. Vidi I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene s puta po Istoku*, str. 405-411.

nastrojenost, razmišljanje o sudbini čovjeka i odnosu čovjeka prema Bogu, ali i bogati život njegove podsvijesti, koja dolazi do izražaja u snovima u kojima sfinga Meštroviću daje odgovore na zagonetke koje su mu se učinile nerazumljive.³⁵³ Sfinga je opisana kao ona koja traži Boga, prati njegove pojave, te čeka izlaz rađajućeg sunca. No, Meštrovićev entuzijazam nisu dijelili svi njegovi suputnici, što je često dovodilo do žustrih rasprava. Meštrović je bio očaran sfingom i branio je svoj stav pred svećenicima koji su u njoj vidjeli oličenje bezboštva i zla.

U drugom neobjavljenom tekstu *Kairski muzeji* jasno je prikazan utjecaj sfinge na Meštrovića. Ona je bila neprestano pred njegovim očima, te je u njoj i u piramidi vidio „ključ za egipatsko vjerovanje i misao.”³⁵⁴ U promišljanju o egipatskoj religiji uz pomoć arheoloških nalaza, koje razgleda u Kairskom muzeju, Meštrović ide do samih početaka njenog nastanka. Bio je revoltiran zaključkom svojih suputnika prema kojima je to bilo doba „u komu je ljucko saznanje bilo ne na stepenu djeteta u povelju već puzavog reptila.” Usprkos neslaganjima Meštrović je preispitivao sebe pretjeruje li možda u pozitivnom gledanju na „egipatsku vidovitost”, kao što svećenici pretjeruju u negativnom pogledu. Njegovi suputnici u viđenom nisu prepoznali nikakvu religioznu veličinu, osim likovne i tehničke.³⁵⁵

2.1.3.2. Jeruzalem

Prilikom posjeta Jeruzalemu prvo što je Meštrović uočio bio je utjecaj Egipta na umjetnost i religiju. Potaknut viđenim, usporedio je egipatski ezoterični nauk sa židovstvom, kršćanstvom, islamom. Njegova promišljanja često su izazivala rasprave.

Kod Salomonova hrama Meštrovića su potresli vjernici koji su stajali pred Zidom plača u molitvi i naricanju: „Koljena su mi skoro klecala, da bi se i ja najvoli negdje nasloniti na zid da lakše podnesem, da se ne srušim, nu prodje mi kroz glavu misao: 'Ti nemaš pravo, tu nema nijedan kamen na koji bi se smio nasloniti, to nisu

³⁵³ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene s puta po Istoku*, str. 405.

³⁵⁴ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Kairski muzeji (rukopis)*, str. 7.

³⁵⁵ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Kairski muzeji*, str. 9.

tvoji djedovi podigli, to nije tvoja svetinja, to nije tvoja vjera, ti tu i toliku vjeru nemaš!' Bijaše mi teško i skoro se zateturah, a nešto me stisnu u grlu da pomislih,' evo sad ću i ja zaplakati', i odjednom htjedoh glavu nasloniti na desnu podlakticu hvatajući lijevom desni lakat, nu u tom momentu me potapša moj suputnik po ramenu sa riječima: 'što je vama, da vam nije mučno. Rano smo se digli, pa onaj smrad kojim smo prošli i sad ovaj žalosni teatar.' Ne, ne, ništa mi nije – rekoh i prodjoh rukom preko lica a niz dlane mi poklizaše neke kapi."³⁵⁶

Ono što je Meštrović doživio kod Zida plača u Jeruzalemu, usporedio je s Danteovim Paklom, Adamom i Evom. Prisjetio se Velikog petka u Splitu, a plač koji je odjekivao pred Zidom plača usporedio je s Gospinim plačem koji se pjevao u Splitu. U licima ljudi koje je susreo pred Zidom plača vidio je lica koja bi mu mogla poslužiti za izradu skulptura: Davida, Josipa, za Rahele, Judite i Ester.³⁵⁷ Posebno ga se dojmio koštunjavi Židov koji se šćućurio na zemlji pored Zida plača. U njemu je vidio model Joba. Osim što ga se dojmio u likovnom smislu, taj isti Židov potaknuo ga je na dublje promišljanje o raznim temama.³⁵⁸

Prilikom jednog razgovora, jedan od svećenika je rekao Meštroviću da se svećenici i umjetnici ne mogu razumjeti, jer su umjetnici često prepušteni snovima, što je Meštrovića razljutilo.³⁵⁹ Navečer je taj isti svećenik kritizirao Meštrovićevu religioznost. U obranu Meštrovića ustao je S. Rittig: „Ta nemojte vi tako njemu. On kad govori, govori iskreno, ima svoj način izražavanja, koji nije, kako bih rekao, stručan – ta on nije studirao ni teologiju ni dogmatiku – ali mu poricati religiozni osjećaj – to ja nedopuštam. Njemu, čija duša treperi oko tih tajna, više možda, nego i jednog od nas... to je ne razumjeti čovjeka."³⁶⁰ Na Rittigov odgovor svećenik je

³⁵⁶ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 4.

³⁵⁷ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 7.

³⁵⁸ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 6.

³⁵⁹ Meštrović je svećenika nazvao „debeli pop”. Bilo mu je drago što mu je okrenuo leđa, te „odvezao svoj blagosloveni trbuh važno i dostojanstveno.” Zatim je ostao po strani svojih suputnika, te mu je na um došla slijedeća misao: „Nosi vas djavo vas i vašeg tumača, prokleti mali i truli farizeji.” No, pokajao se za rečeno: „Brzo sam osjetio da sam pretjerao, te sam sam sebi predbacivao: 'nije pravo što sam u sebi rekao, ima među njima i dubokih, dapače i jako dobrih ljudi, samo što im se je duh i pogled tako uniformirao, da ništa pravo ne vidu, a još manje osjećaju.’” Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 8.

³⁶⁰ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 12.

„nezadovoljno zatrepto očima”, a Meštrović je izrekao vrlo važne misli o njegovom odnosu prema religioznom: „Ne Gospodo, moj prijatelj, ima, ko uvijek pretjerano lijepo mišljenje o meni. Religiozno osjećanje ja imam, to je istina, ali vi znadete bolje nego i ja da to nije znanost – popravimo se – ali religiozno osjećanje može biti neki put, neko nagnuće k vjeri nu ono još nije vjera.”³⁶¹

Iako su Meštroviću tijekom putovanja i obilaska Jeruzalema na um dolazila i pitanja o Isusovom životu i uskrsnuću,³⁶² te o Mariji Bogorodici,³⁶³ ne stječemo dojam da je to putovanje ostavilo dubljeg traga na njegovoj religioznosti. Opisujući dolazak pred Isusov grob, zapisao je kako se grob nalazi u „tmurnoj nutrini” u kojoj je gorjelo mnoštvo svijeća, osjetio se zadah voska i ulja koje je sagorijevalo. U takvom ozračju nazvao je brujanjem i religiozne napjeve koje je čuo. Nije mu bilo jasno zašto Grob čuvaju 'Turci', te kako je moguće da oni sebi prisvajaju pravo na taj prostor?³⁶⁴

Ananijina kuća koju je Meštrovićevo „popovsko” društvo smatralo najprivlačnijim mjestom u Damasku, jer je u toj kući boravio sv. Pavao, Meštrovića se nije dojmila premda je bio svjestan važnosti i uloge sv. Pavla i Ananijine kuće. Sv. Pavao je za njega bio jedan od organizatora kršćanske Crkve i najučeniji među apostolima.³⁶⁵ Više ga se dojmio starac koji ih je promatrao pri tom obilasku, negoli Ananijina kuća i crkva s petnaest oltara u njenoj neposrednoj blizini. Starac je bio isusovački starješina. On je primijetio njegovu nezainteresiranost te je s njim ušao u razgovor o arkadama.³⁶⁶ Meštrovića je zanimalo i zašto su žene koje se nalaze lijevo i desno od stubišta pri ulazu u Ananijinu kuću pokrivena, te jesu li muslimanke? Starac mu je odgovorio da nije riječ o muslimankama nego kršćankama i starom istočnom običaju prema kojem su se žene pokrivala i prije negoli je islam nastao.³⁶⁷ Meštrović

³⁶¹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 12.

³⁶² UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 9.

³⁶³ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 13-15.

³⁶⁴ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Na grobu Gospodinovu*, str. 3.

³⁶⁵ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Ananijina kuća*, str. 1.,

³⁶⁶ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Ananijina kuća*, str. 6.

³⁶⁷ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Ananijina kuća*, str. 5.

je sa starcem započeo razgovor i o pobožnosti ljudi toga kraja. Nadalje, razgovarali su i o vjerskoj nesnošljivosti, o čemu mu je starac rekao: „Vjerske nesnošljivosti? Kako da ti kažem? U onom smislu da svi putevi vode k Bogu nema, nema, ali među religijama ima. Nu kad ne bi bilo propagande ne bi bilo ni trenja, ovdje na istoku najmanje. Mi kršćani tj. ne mi, nego naš način, ti me razumiješ, mi smo najnetolerantniji.”³⁶⁸ Za čovjeka je starac rekao da on „svoju propast nosi u sebi i sve zlo to je on sam. Ne vrijedi da ga se mrzi, niti mu pomaže da ga se voli, jer ima izgled da je prvi među bićima, a pruža dokaze da je posljednji.”³⁶⁹ No starac je usprkos svom iskustvu beznađa poticao Meštrovića da bude sretan jer je umjetnik, a umjetnici su poput djece, oni stvari gledaju onako kako ih vide. Pri povratku u hotel Meštrović je razmišljao o starcu koji ga se je toliko dojmio da se nije obazirao na suputnike koji su mu spočitavali nezainteresiranost.³⁷⁰

2.1.3.3. Asiz

Sv. Franjo je oduvijek privlačio Meštrovića. Razloge za to djelomično možemo pronaći u prijateljskim vezama s brojnim franjevcima. Sv. Franji se najviše približio 1942. kada je posjetio Asiz u društvu franjevac fra D. Mandića i fra K. Balića, ali i boravkom u Zavodu sv. Jeronima gdje je radio na reljefu *Postanak rana sv. Franje*.³⁷¹

O putovanju u Asiz i boravku kod franjevac pisao je supruzi Olgi odmah po dolasku: „Stigao sam danas u ovo simpatično mjesto sv. Frane. Odsjeo kod male braće u manastiru koji se nalazi u sklopu ove crkve. Ostati ću 2-3 dana. Franjine *Cyjetice* možete naći u mom ormaru u radnoj sobi.”³⁷²

Od Mandića doznajemo kako se Meštrović približio sv. Franji preko dva djela o sv. Franji: *San Francesco d'Assisi nella storia, nele legende, nell' arte* od biskupa

³⁶⁸ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Ananijina kuća*, str. 9.

³⁶⁹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Ananijina kuća*, str. 10.

³⁷⁰ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Ananijina kuća*, str. 10-12.

³⁷¹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 322.

³⁷² D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 323, *Dopisnica Ivana Meštrovića Olgi Meštrović*, Asiz, 17. kolovoza 1942.

Facchinettia, te preko opisa primanja rana sv. Franje od sv. Bonaventure. Ta dva djela mu je dao sam Mandić kako bi bolje upoznao i život sv. Franje kojeg će kasnije pretočiti u reljef.

O putovanju u lječilište Montecatini u Toskanu i Asiz pisao je i D. Mandić u članku *Postanak Meštrovićevih 'Rana sv. Franje'*. Mandić navodi kako su Meštrović, Balić i on u dugim šetnjama po montekatinskim perivojima pretresali razna pitanja, umjetnička, vjerska i hrvatska. U Asiz su došli posjetiti kolijevku i grob sv. Franje, ali se Mandić morao vratiti u Rim, tako da su Meštrović i Balić ostali sami. Meštrovića je posebno zanimala crkva Porcijunkula koja je sačuvana u onom istom stanju kakva je bila kada se u njoj molio sv. Franjo. U ovu je crkvu ponovno vraćao, jer se ona s pravom smatra kolijevkom i najvećim spomenikom rane kršćanske slikarske renesanse.³⁷³

O putovanjima doznajemo i iz Meštrovićevih pisama Ivi Tartagliji.³⁷⁴ U pismu od 7. rujna 1942. iz Rima, Meštrović opisuje boravak u Asizu: „U Assisu sam uistinu uživao i ponovio staro poznanstvo od pred 30. godina u Perugiji, i ponovno se susreo sa Pietrom Peruginom. Vidim ja da ni tebi ni Olgi ne bi nitko ugodio. Živio sam sa fratrima, stanovao u ćelijama gdje se stoljećima nije ni pod ni išta promijenilo, a vama opet nije pravo. Mantiju nisam obukao niti kanim, jer sam ionako više fratar nego oni – mada i oni potpuno uzorno žive, jedino što više drže do jela nego ja. To oni motivišu time, što ništa drugo neimaju od života. Sad sam u s. Jeri pa opet živim manastirskim životom i sve činim što i oni, osim da se oni i mole, a ja crtam i čitam djela sv. J. Već mu znam život napamet i pravim neke skice za rad na papiru. (...)”

Dok su oni u Montecatini molili breviare, ja sam pokušavao da napišem neku dramu o Izisu i Osirisu. Malo prekasno da se bavim pisanjem, ali eto da utučem vrijeme.³⁷⁵

³⁷³ Dominik MANDIĆ, *Postanak Meštrovićevih 'Rana sv. Franje' (u Rimu 1942.)*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 338.

³⁷⁴ *Pismo Ivana Meštrovića Ivi Tartagliji*, Montecatini, 13. kolovoza 1942., Ospizio st. Antonio. Pismo se nalaze u ostavštini obitelji Tartaglija, a objavljeno je u knjizi *Prijatelji. Dopisivanje Ivana Meštrovića s Ivom Tartagliom u razdoblju od 1905. do 1947. godine*, Priredila Norka Machiedo Mladinić, Književni krug Split, 2015.

³⁷⁵ Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Prijatelji: dopisivanje Ivana Meštrovića s Ivom Tartagliom u razdoblju od 1905. do 1947.*, Split, Književni krug, 2015., str. 307-308.

2.2. Događaji koji su utjecali na religioznost Ivana Meštrovića

Postoji nekoliko događaja koji su ostavili snažan dojam na Meštrovića, što se u određenom smislu odrazilo i na njegov životni izbor, duhovnu formaciju, a time i njegovu religioznost.

2.2.1. Događaji iz djetinjstva

Meštrovića je još kao dijete njegov otac odveo u razgledavanje Šibenika, Trogira i Splita. Premda ga se to putovanje snažno dojmilo prvenstveno s likovne strane, značajno ga je spomenuti jer je odredilo njegovu životno putovanje. Po dolasku u Šibenik, posebno ga je privuklo more, a zatim i katedrala sa skulpturama Jurja Dalmatinca i Nikole Firentinca. O tom putovanju Meštrović je 1919. napisao: „Miris žutog raznobojnog bilja koje je raslo u primorju povećao je moje uzbuđenje, pa sam osjećao kao da mi duša pliva i leti pod plavim nebom nad svijetlim morem. 'Oh oče, ostavi me kod divnog mora i uz tu crkvu – to sam rekao ocu na povratku – i vidjet ćeš da ću tu naći zaposlenje, jer svako će mi biti dovoljno dobro'.“³⁷⁶ Prema D. Kečkemetu, Meštrović nije htio otići od šibenske katedrale, s trogirskih palača i vila nije skidao oči, a ugledavši carsku zgradu u Splitu osjetio se zarobljenim.³⁷⁷

U kontekstu teme, zanimljiv je i podatak da je Meštrović u mladoj dobi za svoje radove koristio ostatke srednjovjekovnih crkava, što ga je kasnije u savjesti proganjalo: „Osjećao sam kao da sam zgriješio teško pred Bogom i narodom mojim, svjestan da sam narušio tolike hrpe ruševina tražeći pogodan kamen za vajanje. Odlučih se pokajati za svoj grijeh, ako je moguće, da mi Bog oprostimo moje nehотиčno razaranje hramova u kojima se kraljevi krunili i vojske pričešćivale.“³⁷⁸

Za vrijeme školovanja u Splitu, u koji je došao početkom 1900., na Meštrovića su utjecali uglavnom oni događaji koji su se odnosili na opći nacionalni život. Milan

³⁷⁶ *Ivan Meštrović – A monograph*, str. 19, 82.

³⁷⁷ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 49.

³⁷⁸ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 34.

Marjanović piše kako je on u svojoj duši ostao seljak, te da je i onda i mnogo kasnije bio samo promatrač koji je na sve gledao po strani, te bi na svoj način reagirao i vlastitom glavom promišljao.³⁷⁹ Prema Kečkemetu Meštrović je svoje prvo političko iskustvo doživio na putovanju za Beč. Do tada „njegovo domoljublje se temeljilo tek na romaniziranoj tradiciji Kačićevih i narodnih pjesama; možda neodređenije, na slabom odjeku strossmayerove sveslavenske ideologije, dok je od oca, koji se kasnije istaknuo kao proaustrijski rodoljub, mogao nešto načuti o hrvatstvu, južnoslavenstvu i austrougarskoj apsolutističkoj i nenarodnoj vlasti.”³⁸⁰

2.2.2. Obiteljske tragedije

Meštrovića i njegovu obitelj, širu i užu, pratilo je nekoliko tragičnih okolnosti. Prvo treba spomenuti kako je njegova sestra Danica stalno obolijevala, a skrb oko liječenja u materijalnom smislu pala je na Ivana. Druga sestra, Bira je 1928. doživila ljubavnu tragediju nakon čega je pokušala počinuti samoubojstvo. O tome je Ivan pisao bratu Peši: „... ja ne znam prirodu uzroka njenog koraka, pa ne mogu ništa da sudim. Ona je u svakom slučaju naša sestra. Ako se htjela dokončat jer ovog voli, a ja joj nisam dao pristanak, pa je tjeralo u očaj, neka ga slobodno uzme, t.j. podje za njega. Ako ju je zaveo pa se boji posljedica, neka slobodno dodje k meni, niko joj neće reći ništa.”³⁸¹ Bira se udala za splitskog kipara Marina Studina, Meštrovićeva učenika koji ju je oženio očekivajući kako će imati koristi od Meštrovića. Uvidjevši to, Meštrović je prekinuo sve veze s njim, ali je sa sestrom ostao povezan. Brat Marko je bio alkoholičar, a njegova sina Petra Ivan je poslao u sanatorij, a kasnije i u franjevački samostan u Široki Brijeg na školovanje gdje se nalazio i Petrov mlađi brat.³⁸² Ovome treba pridodati i da se je Meštrović za boravka u New Yorku 1925. osjećao jako potišteno, teško je podnosio odvojenost od obitelji i spopadale su ga misli o samoubojstvu.

³⁷⁹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 47; Milan MARJANOVIĆ, *Pretci i mladost Ivana Meštrovića*, *Pretci Ivana Meštrovića*, New York, 1925. (Rukopis).

³⁸⁰ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 62.

³⁸¹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 481, *Pismo Ivana Meštrovića bratu Peši*, Rim, 12. rujna 1928.

³⁸² D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 484.

Osobito teške tragedije dogodile su se u Meštrovićevoj užoj obitelji. Ivan je imao četvero djece, dva sina, i dvije kćeri. Za vrijeme života u Americi bio je utučen zbog smrti kćeri Marte i sina Tvrтка. Život i sudbina to dvoje djece za njega su bile najveće životne tragedije.

Ivanova kćer Marta se u rujnu 1942. udala za Vanju Šrepela. U početku su živjeli u hotelu jer nisu imali stan. Nakon što joj zbog bolesti nije odobren ulazak u SAD, Marta i Vanja su boravili u Montrealu u Kanadi. Roditelji su im povremeno dolazili u posjet i brinuli se za kćer i unuku Olgu. Nakon dugogodišnje borbe s bolešću, Marta je umrla 14. rujna 1949. dobi od 24 godine života ostavivši iza sebe šestomjesečnu kćer Olgu. Baka Olga i djed Ivan unuku su uzeli k sebi i brinuli se za nju. U pismu Bogdanu Radici Meštrović je zapisao kako sve svoje obiteljske muke i probleme nastoji zaboraviti u radu.³⁸³ Krajem 1949. zahvaljuje Tomislavu Krizmanu na toplom pismu povodom Martine smrti i Božića: „Nije nam bio nijedan od kako je bio počeo zadnji nesretni rat, ali je ovaj zadnji bio najžalosniji. Prvi sam proveo u fašističkom zatvoru, drugi u bolesti bud mene bud djece. Što ćemo to je sudbina ljuckog života. Treba ovaj život uzeti kao prolazan, košto i jeste, i sve podnositi ravnodušnim mirom, t. j. sabranosti duha.”³⁸⁴

Milan Ćurčin je pisao Rittigu o Ivanovim obiteljskim problemima s Tvrtkom, Martinom tumoru, Martinoj živčanosti i fizičkoj rastrojenosti, te o udaji kćeri Marice koja im nije bila po volji. Ćurčin je molio Rittiga da učini što je u njegovoj moći da pomogne Meštroviću: „Vi ste, Monsignjore, na najboljem mjestu, da to izvidite i eventualno upriličite, a imate i najviše razumijevanja za to, i kao čovjek od kulture i kao Meštrov dobar prijatelj.”³⁸⁵

Ivan je sa sinom Tvrtkom od djetinjstva imao problema. Bio je veoma problematičan. U pubertetu se družio sa sumnjivim društvom, a naposljetku je bio isključen iz škole. Tvrtko je imao i određenih psihičkih problema. Ivanova očinska briga za Tvrtkovo stanje odražava se u pismima Rittigu, Kamberu i drugima. U međusobnim pismima izmjenjuju informacije o pogoršanjima ili poboljšanjima

³⁸³ Bogdan RADICA, *Pisma Ivana Meštrovića Bogdanu Radici*, u: *Hrvatska revija* 33 (1983) 2, str. 193-234; 33 (1983) 3, str. 457-492; D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 225.

³⁸⁴ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 400, *Pismo Ivana Meštrovića Tomislavu Krizmanu*, Syracuse, 28. prosinca 1949.

³⁸⁵ Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu, *Pismo M. Ćurčina Svetozaru Rittigu*, Split, 15. prosinca 1945.

njegova zdravstvenog stanja. Kamberu je pisao 1958. da ga je obradovao posjet Tvrtka kojeg nije vidio dvanaest godina. Tvrtko je bio jedini član obitelji Meštrović koji se iz iseljeništva vratio živjeti u Zagreb, gdje je za vrijeme ranijeg boravka na liječenju u psihijatrijskoj bolnici u Vrapču upoznao mladu pacijenticu te se 1946. odlučio i oženiti.³⁸⁶ Nedugo nakon povratka u Zagreb, 26. rujna 1961., Tvrtko je pronađen obješen. Okolnosti vezane uz njegovu smrt nikada nisu bile do kraja razjašnjene. Mate Meštrović je bio obaviješten iz Beograda da je riječ o ubojstvu, u što obitelj nije povjerovala.³⁸⁷

Nakon Tvrtkove smrti Meštrović se u umjetničkom pogledu okrenuo tragičnim temama.

Meštrovićev sin Mate pisao je kako je Tvrtkovu smrt teško podnosio, te kako je ona doprinijela njegovom prepuštanju smrti. Zapisao je očeve riječi koje je izrekao na dan kad je saznao za smrt sina: „Ne možeš znati, koliko je strašno za roditelja kad dijete umre, pogotovo odraslo dijete, i nije bio glup. (...) Ni ove jednostavne riječi, niti odmjeren glas, nisu odavali oluju u njemu. Ali, majka ga je našla gdje plače. Za čitavog moga života ja nisam nikada vidio mojega oca plakati. Kroz mnogo dana, on nije govorio, niti bi htio, da ga se podsjeća na Tvrtkovu smrt. (...) Mojoj sestri Marici pisao je još otvorenije o svojoj boli i nagovijestio svoju skorbu smrt: 'Meni je već okrutna oluja života otkinula dvije grančice, sada ostajete samo ti i Mate, a ja to ne mogu preboljeti, pa ću sigurno brzo za Tvrtkom'.“³⁸⁸

Mate je nastojao opisati Ivanovo tragično stanje, koji sebe „uspoređuje s drvetom, od kojega su odlomljene dvije grane (...). Zadnjih mjeseci života, u svojem studiju u South Bendu, učinio je niz kipova, koji predstavljaju starca u očaju, a taj je on sâm, te je ujedno izradio i novu *Pietà*, pa je tako kroz Kristovo razapinjanje i Tvrtkovu tragičnu smrt, izrazio svoju vlastitu bol.“³⁸⁹

Svemu ovome treba dodati i da se Meštrović istovremeno borio s vlastitom bolešću i bolešću supruge Olge koja je slomila kuk. No, najteža nesreća za njega bila je Tvrtkova smrt. Sve te okolnosti zagorčale su njegovu posljednju godinu života.

³⁸⁶ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 447.

³⁸⁷ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 508.

³⁸⁸ Mate MEŠTROVIĆ, *Posljednja godina života Ivana Meštrovića*, u: Buenos Aires, *Hrvatska revija*, 12 (1962) 4, str. 335.

³⁸⁹ M. MEŠTROVIĆ, *Američke godine Ivana Meštrovića*, str. 650.

2.2.3. Ratne i poratne strahote

Meštrovićev život obilježila su dva svjetska rata. Uoči Prvog svjetskog rata bio je u Italiji okružen znancima i prijateljima koji su ga voljeli i poštovali. O Sarajevskom atentatu doznao je u Veneciji gdje se našao povodom izložbe. Po završetku rata krenuo je brodom za Trst. Tijekom putovanja, od nekog austrijskog kapetana, dočuo je za plan o skorom vlastitom uhićenju. Dočuvši to, u posljednji trenutak je odlučio otputovati u Anconu, a potom i Rim. Ratne godine od 1914. do 1918. obilježene su putovanjima od Venecije, Rima, Londona, Švicarske, Pariza, Cannesa i dr. To je ujedno i vrijeme njegova aktivnijeg političkog djelovanja unutar Jugoslavenskog odbora. O svemu tome doznajemo iz autobiografske knjige *Uspomene na političke ljude i događaje*.³⁹⁰

Na Međunarodnoj izložbi u Rimu 1911. Meštrović je izložio skulpture za Vidovdanski tj. Kosovski hram u sklopu srpskog paviljona. Osvojio je prvu nagradu za kiparstvo, što je obilježilo njegov daljnji rad. O Meštrovićevom radu na rimskoj izložbi Milan Marjanović je napisao: „On je vidio kako rat nije samo muka i šteta – ta bez muke i štete i rizika ne bi vrijedila žrtva! – nego on razularje i bestiju u čovjeku legalizuje i sanktificira ju. On je vidio da je u ratovanju usko isprepleten moralni heroizam sa barbarskim brutalitetom. I on se je zgrozio, ojadio, ogorčio, prepao se je – nas samih, i razularene bestije u nama, koja je puštena sa lanca izlazila iz podzemlja, najprije tu, na tom našem Balkanu, da doskora u još strašnijim formama i dimenzijama izraste do neviđene nemani, koja, hraneći se ambicijama i tradicijama ličnosti i klasa, naroda i rasa, patriotizma i militarizma, poklopi cijelu Europu. I Meštrović je tada, u prvim počecima ratovanja, naročito za drugog balkanskog rata, predosjećao sve strahote koje su imale još doći, pa kao što je ranije navijestio eru heroizma, koga su također i u punoj mjeri bili puni balkanski ratovi i svjetski rat – tako se je sada za nove simbole novih raspoloženja vratio drugoj inspiraciji svoga djetinjstva: - Bibliji.

Ne više samo narodna pjesma, pjesma jednog naroda, ne više bol i sudbina samo jednog naroda; nego opća ljudska sudbina i epopeja sviju naroda; ne tragedija

³⁹⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 35-36; D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 309-311.

naroda, nego ljudstva, ne tragedija čovjeka već bogočovjeka, - to postaje, od sada, inspiracijom Meštrovićevom. Pobijanje zla učinjenog vlastitom narodu proširuje se u pobijanje zla uopće koje čovjek čovjeku čini. Na mjesto fizičke patnje dolazi duševna, na mjesto fizičkog heroizma dolazi duhovni heroizam.”³⁹¹

Iz navedenih riječi jasno je Meštrovićevo političko razočarenje te je uskoro na umjetničkom planu s nacionalnih tema prešao na religiozne. U Cannesu je izradio najveći broj reljefa u drvu, između ostalog i jedno od najpoznatijih djela *Raspetog Krista*. Na izložbi u Londonu 1919. Meštrović je izložio drvene reljefe *Molitva na Maslinskoj gori*, *Skidanje s Križa* i *Raspeti Krist*. Prema Kečkemetu riječ je o djelima koja “natkriljuju ne, samo po veličini, već i po grozoti, koja iz njega izbija. U njima je duboko nutarnje poimanje, znak najviše religiozne umjetnosti. Sama koncepcija svih djela je velika i slobodna.”³⁹²

Meštrovićev okret s nacionalnih tema na religiozne u javnosti je bio zapažen. Mnogi su promišljali o razlozima koji su doveli do toga. Vladimir Lunaček je smatrao kako je Prvi svjetski rat u njemu utvrdio religiozne osjećaje.³⁹³ Franz Stellè, slovenski povjesničar umjetnosti, piše: „Svaki među nama, tko je proživio ogromnu svjetsku krizu, koja se nije odigravala samo u vanjskim zbivanjima, već ništa manje burno u ljudskim dušama, slutit će opravdanost toga preobraćenja i neće se čuditi da slavitelj kosovskoga hrama danas sanja o drugomu hramu, hramu muke Gospodnje, koja je vrhunac sve muke, hramu Majke koja je uzvišena nad svim materinstvom.”³⁹⁴

Za vrijeme Prvog svjetskog rata Meštrović je posebno zaokupljen brigom o vlastitom preživljavanju, materijalnim troškovima potrebnim za život i liječenje, političkom djelovanju i neprestanim radom u privremenim atelijerima diljem Europe. To je ujedno i vrijeme u kojem osjeća i nutarnji nemir vezan za osjećaje koje je gajio prema Ruženi Kvoščinski, a rasplamtjeli su se prilikom susreta u Rimu. Po završetku rata otišao je iz Francuske u posjet obitelji. Zaustavio se u Lausanni u Švicarskoj gdje je posjetio Ruženu koja je ondje bila na liječenju. Ondje je obolio od španjolske gripe. Nalazio se u takvom stanju da su liječnici mislili kako neće preživjeti. Ležeći u

³⁹¹ Milan MARJANOVIĆ, *Obrat u umjetnosti Ivana Meštrovića*, u: *Vijenac*, Zagreb, 5 (1927) 13-14, str. 336-340.

³⁹² D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 367.

³⁹³ Vladimir LUNAČEK, *Izložba Ivana Meštrovića*, u: *Obzor*, Zagreb, 61 (1920) 252, str. 1.

³⁹⁴ F. STELÈ, *Ivan Meštrović (Opširno o životu i djelima)*, u: *Dom in svet*, Ljubljana, 34 (1921) 7-9, str. 152-158.

bolesničkom krevetu, osluškiavao je uzdahe umirućih koji su ga potaknuli na razmišljanja o smrti. Do tog trenutka umiranje mu se nije činilo strašnim.³⁹⁵ Prepustio se takvim mislima pa je promišljao i o vlastitoj smrti: „Činilo mu se, razmišljajući o svome slučaju, da bi bilo baš zgodno da je umro bez ikoga od svojih u blizini. On ne bi nikoga vidio kako trpi radi njega, kako ga žale i odnose na pokop. Otišao bi, nestao bi anonimno, bez svih onih žalosnih komedija. Znade da bi ga njegovi žalili kad bi saznali, ali bi im bio pošteđen prizor njegova umiranja, njegov izgled iza toga i rastanak sa njegovim tijelom (...) Zgodno mu se je činilo da ni žena ni niko od njegovih ne zna ni da je bolestan nego kroz to žive svojim normalnim životom, a on će se kad ozdravi vratiti i pričati im što je prošao, a ono što je prošlo, pa kako teško bilo, nije više strašno za nikoga.”³⁹⁶

O svom zdravstvenom stanju svoju suprugu Ružu obavijestio je nekoliko dana kasnije dopisnicom, pritom zahvaljujući Bogu što mu se zdravlje popravilo. U kasnijim pismima pisao je kako mu je tih četrnaest dana tijelo bolovalo, a duša se odmarala i čistila.³⁹⁷

Nakon desetljeća lutanja Meštrović se nastanio u Zagrebu. Na umjetničkom planu u poratnim godinama radio je na mnogim javnim skulpturama, a posebno sakralnim i sepulkralnim arhitektonskim projektima, od Cavtata, Biskupije, Otavica i dr. Na osobnom i obiteljskom planu došlo je do rastave od Ruže Klein, te života u nevjenčanom i civilnom braku s Olgom Kesterčanek koja mu je rodila četvero djece. Pobrinuo se za stambeno pitanje obitelji u Zagrebu. Bavio se gradnjom kuće na Mejama. Bilo je to vrijeme smirenog načina života, zadovoljstva, pa čak i stalnih materijalnih prihoda iako je još uvijek imao nenaplaćenih radova od strane Beograda.

U četrdesetim godinama XX. st. u Europi se osjećao početak novog rata. Meštrović je bio zabrinut za vlastitu budućnost, budućnost svoje obitelji i naroda. U vrijeme božićnih blagdana 1940. boravio je u Splitu gdje je okupio prijatelje s kojima je vodio razgovore o politici i mogućem tijeku rata u Europi. Nije ni slutio kako će Drugi svjetski rat i uspostava Nezavisne Države Hrvatske na njega ostaviti neizbrisivi trag. Razgovore koje je vodio s prijateljima te ratne 1940., kao što je već rečeno,

³⁹⁵ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 448-449.

³⁹⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Vatra i opeklina*, str. 124-125.

³⁹⁷ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 449.

zabilježio je u knjizi *Dennoch will ich hoffen (Božićni razgovori)*, objavljenoj na njemačkom jeziku 1945. u Zürichu.

Meštrović je od splitskog biskupa Kvirina Klementa Bonifačića doznao da se njegovo ime nalazi na popisu osoba koje trebaju biti deportirane u Italiju. Uz biskupovu pomoć 6. listopada 1941. doputovao je u Zagreb s Jozom Kljakovićem u namjeri da zatraži putovnicu za odlazak iz zemlje. No, uslijedili su problemi oko dobivanja putovnice, što je kod Meštrovića izazvalo nemir i utučenost.³⁹⁸ Tražio je način kako otići u Italiju, Austriju ili Švicarsku. Zatražio je pomoć i od Mile Budaka, koji mu je obećao da će razgovarati s Lorkovićem kako bi obojica, Kljaković i on, dobili putovnicu. Pomoć je zatražio i od A. Stepinca, te se nadao da će mu nadbiskup preko španjolskog poslanika omogućiti odlazak na izložbu u Madridu. I kad je Meštrović napokon dobio putovnicu, ista mu je već sutradan oduzeta zbog navodnog dobivanja njemačke i talijanske vize za odlazak u Rim na rad na likovnom uređenju Zavoda sv. Jeronima.³⁹⁹

Krajem 1941. i početkom 1942. u Zagrebu je započelo najdramatičnije razdoblje Meštrovićevega života. Ustaška policija ga je uhitila i pretresla mu stan. Budući je informaciju vezanu uz uhićenje dobio ranije, uspio je zapaliti veći broj pisama, papira, vrijednih uspomena i dragocjenih dokumenata koji bi ga mogli inkriminirati. Završio je u ustaškom zatvoru u Savskoj ulici, a istu sudbinu s njim je dijelio i prijatelj Kljaković.⁴⁰⁰

Po dolasku u zatvor počeo je osjećati bolove u kuku i lijevoj nozi. Zatražio je posjet liječniku koji mu nije odobren. Iznemogao od bolova u noći je čuo Kljakovića koji je bio smješten u ćeliju pored njegove. Vrijeme provedeno u zatvoru, razmišljanja i osjećaje koji su mu se javljali Meštrović je opisao u *Uspomenama na političke ljude i događaje*. U trenutcima iščekivanja vlastite smrti promišlja o Bogu i njegovoj volji: „A Bog, gdje je on i što je njegova volja i što ova zbivanja znače u djelovanju te njegove volje? Znače li uopće nešto, ili baš ništa?”⁴⁰¹

Na jednom saslušanju je doznao da je uhićen jer je namjeravao otići u Švicarsku koja je u ratu bila neutralna zemlja. Kljaković je bio zatočen pod optužbom

³⁹⁸ J. KLJAKOVIĆ, *U suvremenom kaosu*, Zagreb, 1969., str. 200-201.

³⁹⁹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 252-258.

⁴⁰⁰ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 261-262.

⁴⁰¹ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 293.

da je s njim htio preko Španjolske otići u Englesku i ondje s dr. Jurom Krnjičem (HSS) raditi protiv NDH, što je negirao.⁴⁰² Prema nekim pretpostavkama, Meštrović je bio uhićen zbog navodnog članstva u masonske organizaciji. Glasine je opovrgao Meštrovićev prijatelj i odvjetnik Ivo Tartaglia, sljedećim navodom: „...na samom procesu jasno je dokazano svjedocima, da Meštrović nikad nije bio mason niti član bilo kakve lože, ni tu, ni u inozemstvu. Prema tome, to je potpuno neosnovano.”⁴⁰³

Zatočenički dani prolazili su sporo, teško i u nostalgiji. Bolovi su se dodatno pojačavali zbog boravka u vlažnoj ćeliji. Zatvorska hrana bila je loša. Obojica su oslabjeli zbog čega je vlast na kraju popustila i dozvolila da im se donosi hrana od kuće. Usprkos tome, Meštrović je pisao kako nisu osjećali nikakvu mržnju prema tim nesretnim primitivcima, ustaškim organima. Umjesto mržnje, u njima je gledao skorašnje kosture, što je njegovo žalosno raspoloženje. U zatvoru je imao i napad koji je za posljedicu imao nepokretnost u rukama i nogama, a imao je i jake glavobolje. Nakon dvomjesečnog oporavka u bolnici, obojica su prebačena u ugodniju sobu. Vrijeme provedeno u toj sobi opisao je sljedećim riječima: „Prevodio sam iz moje francuske knjige jednu religioznu staru grčku dramu, zvanu 'Demetra', koju su u staro vrijeme predstavljali u delfijskom Demetrinom hramu. Iza ovoga sam, isto tako olovkom, napisao 'Michelangelovi i moji imaginarni razgovori'. Prestao sam s pisanjem, kad mi je poručnik Zagorac počeo krijumčariti papir za pakovanje i kredu.”⁴⁰⁴

Meštrović i Kljaković su za Božić 1941. bili u zatvoru bez hrane koja im namjerno nije uručena. Usprkos tomu obojica su ostali dostojanstveni. Meštrović je napisao oproštajna pisma svojoj supruzi i djeci, a koja je njegov sin Mate pronašao u očevoj ostavštini. Pisma su im trebala biti predana nakon proglašenja njegove smrti. Budući da do nje nije došlo, nakon izlaska iz zatvora nikome ih nije pokazivao. Pisma je objavio Duško Kečkemet u cijelosti navodeći kako ona iskazuju Meštrovićeve intimnije i humanije značajke: „U tim pismima najiskrenije, sada bez ikakve ranije često namještene proročke patetike – suočavajući se sa smrću, iskazuje svoja

⁴⁰² D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 265.

⁴⁰³ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 277. Vidi i Sveučilišna knjižnica Split, Arhivska ostavština Ive Tartaglie, *U povodu glasina koje su se širile povodom uhićenja Ivana Meštrovića*, studeni, 1941.

⁴⁰⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 308.

najintimnija uvjerenja o zagrobnom životu i o Bogu, ne onom dogmatskom nego duhovnom kojemu ide, a ujedno i o svojoj ljubavi prema domovini Hrvatskoj.”⁴⁰⁵

Gotovo sva pisma koja je Meštrović pisao članovima obitelji završavaju zazivima: „Neka te Bog prati!” ili „Neka je Bog s tobom!” U pismu supruzi Olgi koje završava riječima kako je uvjeren da će se Bog za sve pobrinuti i pomoći joj, Meštrović izriče i svoju vjeru u Boga: „Ti ćeš biti razabrala da ja vjerujem u Boga, koji je duh, a vjerujem da sam i ja u tome duhu i sa njime, pa ću prema tome biti vazda i sa tobom i sa njima.”⁴⁰⁶

Intervencije za Meštrovićevo oslobođenje dolazile su sa svih strana. Mnogi su se obratili zagrebačkom nadbiskupu Stepincu s molbom da se zauzme za Meštrovića kod pape Pia XII. Među njima je bila i njegova supruga Olga.⁴⁰⁷ Iz ustaškog zatvora izišao je 13. siječnja 1942., ali se u kućnom pritvoru u Mletačkoj nalazio do 12. ožujka iste godine. Vrijeme je provodio crtajući i radeći na reljefima u drvu u onolikoj mjeri koliko su mu zdravstvene prilike dopuštale. Za Meštrovićevo, a kasnije i Kljakovićevo puštanje iz zatvora, najzaslužniji je papa Pijo XII. Izlika za to bilo je sudjelovanje na Venecijanskom Bienallu i rad na likovnom uređenju Zavoda sv. Jeronima u Rimu. Nakon godina razdvojenosti i brige za obitelj, koja je u Splitu živjela u oskudici, krajem 1942. Meštroviću se u Rimu pridružila supruga Olga s djecom. Ondje su ostali do ljeta 1943., odakle su otputovali u Švicarsku.⁴⁰⁸ Zauzet oko drvenih reljefa Meštrović je izbjegavao službene i osobne kontakte s predstavnicima NDH i jugoslavenskom izbjegličkom vladom u Londonu. Određene kontakte imao je s članovima Mačekova HSS-a.⁴⁰⁹

U travnju 1943. Meštrović je pisao predgovor knjizi Pere Digovića *La Dalmatie et les problemes de l'Adriatique*. U predgovoru je opisao vlastite doživljaje

⁴⁰⁵ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 279.

⁴⁰⁶ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 272.

⁴⁰⁷ U pismu Stepincu Olga između ostalog piše o Bogu i Meštrovićevo odnosu prema njemu: „Bog mu je dao pravu umjetničku dušu i božansku iskru da stvara, a proći će možda par decenija i više da se nađe majstor njemu ravan. Čini mi se da je za njegov rad nenadoknadivo vrijeme, koje tamo u duševnoj mucu prolazi. Koliko je dobar katolik, ne trebam da napomenem, i koliko je učinio za crkvenu umjetnost. U posljednje vrijeme kao da mu je duša tražila smirenje u Bogu posvetio se sasama biblijskim motivima i izradio 6 drvenih reljefa, koji se bez sumnje mogu mjeriti sa prvoklasnim djelima te vrste. Da njega kao umjetnika ne može za sada nitko nadomjestiti, to će bez sumnje potvrditi i pokoljenja.” Usp. D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 281, *Pismo Olge Meštrović nadbiskupu Alojziju Stepincu*, Split, 29. studenog 1941.

⁴⁰⁸ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 299-327.

⁴⁰⁹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 348.

i razmišljanje vezana za ratne strahote i događaje vezane za domovinu, ali i ono što se događalo u njegovoj nutrini:

„Doživio sam nesmiljenu bol da svoju očinsku kuću vidim izgorenu sa svim što je bilo u njoj; moja je bol uza sve to još veća na pomisao o našoj opustošenoj i premlaćenoj domovini, ali ona je nemjerljiva prema onome što je zahvatilo suvremeni svijet. Čini se da se pred sveopćim bolom svaki osobni bol ublažava, čak prestaje i iščezava. I kako bi bilo, kad ne bi bilo tako? Zar ta opća patnja nije protkana svim osobnim patnjama, u vremenu u kojemu strahote što se sramotno zbivaju svakoga dana nadilaze najgore strahote pakla? U njemu se muče osuđene duše; ondje se masakriraju bića od mesa i krvi, žene i nevina djeca, koja se muče i živa pale. Zar nije ta divlja stvarnost ona što je slikano u Apokalipsi, u tim najtamnijim i najtragičnijim slikama, a oni koji su je željeli, zar nisu ti koje predstavljamo poput čudovišnih zvijeri koje vode paklene čete zadužene da unište čovječanstvo? A pravda se skriva. Ona se skriva poput žene koja je spremna roditi onoga koji će povesti svijet Bogu i miru. A koliko još patnji, koliko suza, prije nego tamo stignemo!

U ovoj strašnoj oluji mi ne možemo biti pošteđeni, kao što ne možemo biti spašeni ni u času kada će to vrijeme doći. Varaju se oni koji vjeruju da će jedni moći biti spašeni, a drugi izgubljeni. Nijedan narod, nijedna nacija nisu konačno potpuno ni prokleti ni izabrani; ili će svi biti spašeni ili svi kreću kraju i propasti...

Zar će se vječno održati načelo prava jačega i dopustiti narodu koji raspolaže većim bogatstvom, a i time i višim stupnjem življenja, da se proglašava razvijenijim od drugoga, sve do onog časa kada on bude degenerirao i gledao kako protiv njega ustaju oni narodi koje je on bio podjarmio. Zar doista nema humanijih i dostojnijih rješenja?

Istaknimo da prema famoznim ‘povijesnim pravima’ gotovo nijedan europski narod ne bi mogao biti nezavisan. Stoga se pitamo hoće li i dalje zakon vladanja uvijek biti zakon jačega umjesto zakona života što ga je Stvoritelj dao svim stvorenjima. Svi se osvajači, umjesto da isprave svoje osvajačke zakone, koriste i ravnaju pojmom: ‘zakon’. Tada savjest čovječanstva, bilo pod pritiscima okolnosti, bilo zbog slabog poznavanja istine, završava da se potčinjava najnepravednijim pothvatima. Kad se, uslijed raznih zapletenih katastrofa sruči na jednu zemlju, većina ostalih, bez mnogo muke, prigušuje svoje osjećaje srdžbe i zadovoljava se govoreći: ‘To me se ne tiče, to

je tako daleko.” Takav je često bio slučaj, a također posebno za našu nesretnu malenu zemlju, za Dalmaciju. (...)

Nijedan mir nije trajan bez pravde: pravda za sve, pravda za pojedince, pravda među staležima, pravda među rasama, pravda među narodima, koliki god bili njihov broj i njihova snaga. Ne smije se odsada trpjeti da jedni mogu prevladati nad drugima. Svrha pravde je da se uspostavi sklad, jedinstvo u čovječanstvu, čovječnost u kojemu upravlja veliko Jedinstvo, Bog. To što mi tražimo, to čemu se mi nadamo, to je pravo na život, sloboda misli, pravedna dioba dobara, najzad, jednakost za sve, u pravu kao i u dužnostima prema velikoj čovječanskoj obitelji.”⁴¹⁰

Završetkom rata u Jugoslaviji na vlast su došli partizani, ali do izbora nije bilo poznato kakav će stav zauzeti. Mnogi su se dvoumili oko povratka u domovinu, pa tako i sam Meštrović. O tome piše prijatelju Milanu Ćurčinu:

„Uvjeren sam da ćete uvidjeti, da nije lako. U mom duševnom stanju danas, i uz moje nevolje, ćete razumjeti, da me više vrijedja nego što me zabrinjuje da moje 'otezanje povratka' pravi 'zlu krv', kako ste se izrazili. Zločeste krvi je bilo dosta kod nas i imade je, nažalost, i sada još dosta, a moja je već stara i ugrušana, pa nema što nego da čeka, i to ne dugo, da postane neki sok ilovači ove jedne i jedine kugle zemaljske. Da sam tu tačkicu na njoj sto se zove 'naša' volio kao makar ko i da sam joj dao i ostavio sve što sam moga i kako sam moga, za to neću zaista ni od koga tražiti priznanje nego od svoje savjesti, dok bude u meni. Što imam dakle u tom pogledu da brinem? Sve ono što sam u stvari ja, ostavio sam, u najvećem dijelu, kako znadete, hotimično i smišljeno tamo, a što će od toga ostati ne ovisi o meni nego o drugima, koji će odgovarati za to pred svojom djecom.

Vaš izraz, koga ste ponovili i u ovom pismu ‘Nema nikakve zaprjeke Vašem povratku’, savršeno ne razumijem. Kakve zaprjeke, i zašto bi trebalo biti? Možda to što me, sasvim slučajno, i zahvaljujući intervenciji stranaca, nisu ustaše ubili kao što su bili odlučili? Istina je da sam nastojao da ne budem ubijen od naše ruke, pa koja bila, ne iz kukavičluka nego više da uštedim jednu sramotu više. Slutim da će ih biti koji se kod nas tamo spiuče, a koji možda nisu bili sasvim daleko želji, da me se zatrpa sa Židovima u rupe iza Maksimira. Jožu ‘za dekoraciju’, isto. Može biti da ih savjest,

⁴¹⁰ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 351-352.

ili što drugo, i sada tjera da se brinu za naš 'povratak'. Ta okolnost, međutim nije uzrok otezanju, nego navedene nevolje. (...) Ja nikakvih 'uslova' nikom ne postavljam, niti želim da ih ko meni postavlja; a vratiću se svojoj kući čim mi to zdravlje dopusti i ako budem mogao raditi što budem mogao. Međutim, moj dragi Ćurčija, sa mojim zdravljem stojim slabo, te ne znam hoću li isplivati. Da je mašina istrošena, to je sigurno, a da li će skoro škljocnuti, to će se vidjeti."⁴¹¹

Komunistička vlast je odmah nakon rata zatvorila Meštrovićevog brata Petra (Pešu) i prijatelja Pavla Ostovića. Meštrović je početkom ožujka 1946. zahvalio Rittigu na pomoći:

„Hvala ti na brizi za Petra i Pavla. Njihova, a osobito prvoga, sudbina me je zapekla kao vruće željezo, koje me još žeže i u stvari sam upućen. Naivna nespretnost s njihove strane, a savršena tehnika s druge! Sve su sile jednake, nasilje im je glavna značajka.

I ti misliš da bih našao mira kod kuće? (...) Pa i ja sam samo čovjek, a i najpožrtvovnijem čovjeku je lako podnijeti najednom i najtežu muku nego svaki dan gledati oko sebe, a bit u stanju da ne možeš ništa pomoći. Naše zlo nije samo u našem nesretnom položaju nego i u nama samima. Zato smo slični u svim režimima divljaštvo i okrutnost su prevladajuće karakteristike. Čini mi se da kod čovjeka uopće nije najgora opaćina pohlepa i pljačka nego njegov sadisam da mu je najveće uživanje mučiti druge. Zato se čovjeku nameće misao: treba li čovjek uopće da žive i nije li njegov sadisam, njegova glupost i pohlepa tek vražija rabota, da ga uništi. U tom vještom vražjem vrtlogu krivih predodžbi, čovjek se obmanjuje, da se boji za svoje održanje, za svoj ja, za svoje pleme, za svoju rasu, za veću ljucku pravicu, a kad tamo sve vodi općem mišljenju, jer je čovječanstvo jedno i može živjeti samo kao jedno, ili ću ja nestati. Ali kud ja zapadam? Po ovom ne bi bilo kraja ni zemlje gdje nije zlo, ili gdje se zlo ne snuje. Tako nekako jeste..."⁴¹²

Krešo Meštrović je nastojao u početku ne opterećivati Ivana zbog novonastale situacije, o čemu 18. svibnja 1945. piše Rittigu: „Ivanu se prosto i ne usuđujem o toj

⁴¹¹ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Milanu Ćurčinu*, 5. listopada, 1945., prijepis.

⁴¹² AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Rim, 6. ožujka 1946.

promjeni javiti, jer bi to saznanje na njega strašno porazno djelovalo a tim više, što je u očekivanju najpovoljnijega.”⁴¹³

Kako se zapravo Ivan osjećao, pisao je Rittigu u više navrata.⁴¹⁴ Iako je dobio obećanja da će i Pešo i Pavao biti oslobođeni,⁴¹⁵ Meštrović nije vjerovao dok se to uistinu ne dogodi.

Političko stanje u Europi, fizičke i psihičke posljedice zbog boravka u zatvoru, razdvojenost i poslijeratne traume ostavile su trag na Meštroviću i njegovoj supruzi Olgi pa su odlučili oputovati u Ameriku. Poziv su dobili od prijateljice kiparice Malvine Hoffmann i odvjetnika Artura Nikolorića. Meštrović nije tijekom rata prodao nijedan rad, ušteđevina je bila pri kraju, a morao se i dalje brinuti za cijelu obitelj. Sa suprugom Olgom i sinom Matom oputovao je iz Europe 27. prosinca 1946. godine. U Ameriku su doputovali 13. siječnja 1947. godine. U prvim godinama predavao je na Sveučilištu u Syracusi, ali je nezadovoljan atelijerom koji je imao u Syracusi, prešao na Sveučilite Notre Dame u South Bendu.⁴¹⁶

⁴¹³ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Kreše Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Paris, Zagreb, 18. svibnja 1946.

⁴¹⁴ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Rim, 6. kolovoza 1946.; *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Rim, 11. kolovoza 1946.; *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Rim 30. studenog 1946.

⁴¹⁵ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Rim, 11. kolovoza 1946.

⁴¹⁶ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 365-370.

3. RELIGIOZNO STVARALAŠTVO I. MEŠTROVIĆA

Za ispravnu analizu religioznosti I. Meštrovića potrebno je predstaviti njegove radove nadahnute egipatskom, židovskom i kršćanskom religijom. Suvišno je naglašavati da je najviše Meštrovićevih radova nadahnuto kršćanskim temama, bilo da je riječ o djelima sepulkralne i sakralne arhitekture, te slikarskim i kiparskim djelima koji prikazuju brojne uglednike i svece Katoličke crkve, ali i razne novozavjetne teme, bilo da je riječ o evanđelistima, Blaženoj Djevici Mariji i središnjim temama iz Kristova života.⁴¹⁷

Povijest kršćanske ikonografije svjedoči o uzajamnoj povezanosti teologije i umjetnosti. Obje potvrđuju i transcendiraju svijet, premda je njihov odnos u povijesti bio složen i ambivalentan. Ideja božanskog se u potpunosti ne otkriva samo racionalnim shvaćanjem. Ona traži estetsku dimenziju koja čovjeka osposobljava služenju likovnom formom kako bi transcendentno učinio imanentnim, nevidljivo vidljivim.⁴¹⁸ Likovno djelo, slika ili kip i riječ međusobno se osvjetljavaju i nadopunjuju. Preko njih se objavljuje čovjek „stvoren na sliku Božju”, preobražen „na njegovu sličnost” (KKC, br. 1160.). Likovno djelo jednako kao i riječ (Riječ), postaje prenosilac Božje objave dane čovjeku na spoznanje, razumijevanje i prihvaćanje.⁴¹⁹

I. Meštrović je još kao dječak rezbario u drvu sve što mu se činilo zanimljivo. Drvo je ubrzo zamijenio muljikom, mekanim kamenom koji je mogao izrezivati nožićem. Često su to bili, kao što je već rečeno, kameni ulomci koje je pronašao na ostacima srednjovjekovnih crkvi. Postavši svjestan kako svojim postupcima uništava kulturno blago, te oskvrnjuje sveto tlo, pokajao se i molio „da mi Bog oprostí moje nehотиčno razaranja hramova u kojima se kraljevi krunili i vojske pričesćivale.”⁴²⁰ Kao jedanaestogodišnjak Meštrović je izradio velikog Krista na

⁴¹⁷ Ovo poglavlje detaljno je obrađeno u mom magistarskom radu *Povijesno-teološka analiza religioznog stvaralaštva Ivana Meštrovića* pod vodstvom doc. dr. sc. Josipa Dukića kojeg sam obranila 21. listopada 2013. na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Splitu.

⁴¹⁸ Ivan KOPREK, *Religija i umjetnost u obzoru istine i slobode*, u: *Nova prisutnost*, Zagreb, I (2003) 1, str. 117.

⁴¹⁹ I. GRABIĆ, *Povijesno-teološka analiza religioznog stvaralaštva Ivana Meštrovića*, licencijat, str. 135.

⁴²⁰ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 34.

križu, kojim je, prema Kečkemetu, kod kuće izazvao žene da se počnu krstiti pred njim.⁴²¹ Nakon toga pokrenuta je akcija oko slanja nadarenog dječaka na školovanje u Split, a potom i u Beč. Došavši u Beč, Ivan je doživio razočaranje. Na Akademiju nije primljen zbog nepoznavanja njemačkoga jezika, književnosti i povijesti. Drugi udarac koji doživljava jest što ni u Beču nema vlastitu slobodu. Nema prostor u kojem bi mogao slobodno raditi, budući da je smješten kod češke obitelji s kojom je dijelio stan. Konačno, njegova ustrajnost i rad doveli su ga do upisa na Akademiju. Veći dio vremena provedenog na školovanju na bečkoj Akademiji umjetnosti za Meštrovića je bio ispunjen neimaštinom. Zanimljivo je kako se uz sve neprilike koje su ga snašle odrekao dijela stipendije kako bi pomogao obitelji kod kuće. U Beču je umjetnost bila pod utjecajem A. Shopenhauera i F. Nietzschea. Umjetnici su bili zaokupljeni temama smrti, nasilja, propasti, a i erotizam je zadobivao popularnost. Meštrović se povezao s bečkim secesionistima koji su utjecali na njegovo stvaralaštvo. No njegove životne prilike nisu se promijenile. Meštrović je i dalje teško živio. Zaslugom Čeha Sycora s kojim je dijelio stan susreo se s pomoćnikom ravnatelja Umjetničke Akademije koji ga je upoznao s ravnateljem Edmundom Hellmerom (1850. - 1919.). Pozorna priprema za razgovor i djela koja mu je pokazao, posebno portret Otta Koeniga i kopija Michelangelove prve *Pietà*, doprinijeli su 1901. Meštrovićeve upisu na akademiju.⁴²²

U prvim godinama školovanja u Beču Meštrović izrađuje biste uglednih osoba i djela nadahnuta povijesnim događajima. Od djela religioznog sadržaja izradio je tek skulpture *Adama i Eve*, te pod utjecajem Rodina *Pietà*. Razdoblje od 1900. do početka Prvoga svjetskog rata za Meštrovića je puno obrata, no usprkos brojnim nedaćama nije odustajao. Presudnu ulogu u tim godinama imala je Ruža Klein⁴²³, Bečanka iz Hrvatske s kojom se usprkos protivljenjima mnogih oženio.

Na Međunarodnoj izložbi u Rimu, 1911. u sklopu Srpskog paviljona Meštrović je izložio skulpture i maketu Vidovdanskog hrama za što je osvojio prvu nagradu. Priznanjem umjetničke i svjetske javnosti njegovo stvaralaštvo je

⁴²¹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 35.

⁴²² M. MULNIX, *Meštrović in Vienna*, u: New York, *Journal of Croatian Studies*, 24 (1983), preuzeto s <http://www.studiacroatica.org/jcs/24/2404.htm>.

⁴²³ Meštrović je prije nego li je susreo Ružu Klein bio zaljubljen u Francuskinju Olimpiju, o čemu svjedoče njegova pisma ocu Mati.

poprimilo novu dimenziju.⁴²⁴ No, bit će potreban još jedan preokret, onaj nutarnji koji se dogodio neposredno pred Prvi svjetski rat kada je počeo osjećati razočaranje u politiku kojom se i povremeno bavio. Pogled na patnje mnogih naroda, posebice njegova, kao i na ratne posljedice, izazvao je u njegovoj nutrini nemir koji je umirivao radom, ali ne više na nacionalno-povijesnim likovima već se počeo baviti religioznim temama. S narodnih junaka prešao je na junake duha, te se do smrti uglavnom bavio izradom djela religioznog sadržaja. Razočaranje u političke prilike i pogled na patnju mnogih nevinih potaknuo je Meštrovića na intenzivnije razmišljanje o patnji nevinog Krista, njegovoj mucu i smrti iz poslušnosti ocu i ljubavi prema čovječanstvu. U liku Krista prepoznao je mogućnost spasenja koje je on ponudio svima.⁴²⁵

Nakon izložbe u Rimu 1911. Meštrović uglavnom ondje boravi sve do 1915. godine. U Rimu je dočekaio i početak Prvoga svjetskog rata. Sudjelovao je na izložbama na kojima su prevladavali radovi nacionalne tematike. Pet skulptura biblijske tematike prvi put je izložio na Mletačkoj izložbi 1914. godine.⁴²⁶ U ratnim godinama Meštrović luta europskim metropolama počev od Rima, preko Londona, Pariza, Švicarske, Cannesa. Traži smisao patnje ljudi na zaraćenim prostorima. Prisjeća se priča iz djetinjstva. Opravdanje i smisao pronalazi u kršćanstvu, a u Kristovoj patnji, smrti i uskrsnuću nadu i vjeru za nadvladavanjem straha, nemira i posljedica koje je rat ostavio.⁴²⁷ U religioznim djelima ovog vremena očitava se

⁴²⁴ Razlog zbog kojeg Meštrović na izložbi u Rimu izlaže u sklopu srpskog paviljona bio je političke prirode. Hrvatska je u to vrijeme bila dio Austro-Ugarske kraljevine, a Meštrović i nekolicina njegovih prijatelja i umjetnika osjećali su na sebi i svome životu što je u to vrijeme značilo živjeti u Dalmaciji, a što u Zagrebu. Smatrali su kako je Dalmacija ostavljena po strani, te su zagovarali jugoslavensku ideju o ujedinjenju južnih Slavena, Slovenaca, Hrvata i Srba. Međutim, Meštrović je htio izlagati unutar hrvatskog paviljona, ali ga Austro-Ugarska nije htjela izraditi. Nije htio izlagati u njihovom paviljonu, te se zato obratio Srbima koji su napravili paviljon u kojem su većinom izloženi Meštrovićevi radovi. No, i kod njih je Meštrovića zasmatalo to što su u katalogu izložbe naveli kako je on srpski kipar, što je Meštrović demantirao govoreći kako je on Hrvat iz Dalmacije. Poslije Rimske izložbe Meštrović se više uključio u političku aktivnost te je postao vodeća osoba među Hrvatima koji su podupirali ideju južnoslavenskog ujedinjenja. Usp. Đ. GRLIĆ, *Ivan Meštrović: Život djelo i misao povodom 100. godišnjice rođenja velikog hrvatskog umjetnika Ivana Meštrovića (1883.-1962.)*, str. 14.

⁴²⁵ I. GRABIĆ, *Povijesno-teološka analiza religioznog stvaralaštva Ivana Meštrovića*, licencijat, str. 9, 135-136.

⁴²⁶ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 273.

⁴²⁷ I. GRABIĆ, *Povijesno-teološka analiza religioznog stvaralaštva Ivana Meštrovića*, licencijat, str. 17.

utjecaj bizantske umjetnosti koju je podredio svom izričaju kako bi što bolje izrazio vlastite ideje i osjećaje.⁴²⁸

O okretu religioznim temama sam Meštrović piše: „Odmah nakon balkanskog rata, a osobito svjetskog rata, meni se učinilo, da je premalen ideal jednoga naroda prema svim žrtvama i prema pravoj pobjedi svih. Nu, pobjeda svih, može biti samo ako ne bude ‘prijatelja’ i ‘neprijatelja’, kad budemo svi braća i ljudi. Eto, u nizu tih ideja došao sam na predmete iz Biblije. Osjećaj opće patnje čovjeka zauzeo je otada jače mjesto od patnje samog svog naroda.”⁴²⁹

Završetak Prvog svjetskog rata Meštrović je dočekao u Švicarskoj teško bolestan od španjolske gripe koja je harala Europom. U pismu supruzi Ruži opisao je stanje u kojem se nalazio. Svugdje oko sebe osjećao je dah smrti.⁴³⁰ Iskustvo susreta s vlastitom smrti i smrti drugih potaknulo ga je na izradu većeg broja religioznih djela o čemu svjedoče pisma i dopisnice Ruži,⁴³¹ na poleđini kojih je crtao biblijske motive.⁴³² Najviše je radio na reljefima u drvu koji će kasnije postati sastavni dio ciklusa o Životu Isusa Krista kojeg je izložio u kapeli sv. Križa na Crikvinama, a podredio ih je skulpturi Raspetog Krista, tj. *Raspeću* iz 1916.g.

Meštrović se zbog talijanske politike prema Istri i Dalmaciji sve više osjećao potišteno. Nezadovoljan Rapalskim ugovorom povukao se iz politike. Umoran od ratnih previranja, lutanja i životarenja osjetio je potrebu nastaniti se na jednom mjestu i posvetiti radu.⁴³³ Dvadesetih godina radi na grobnici obitelji Račić u Cavtatu – Crkvi Gospe od Anđela. U vrijeme gradnje boravi u Dubrovniku gdje upoznaje Olgu Signorelli zbog koje napušta suprugu Ružu. Izvanbračni život s Olgom, koja mu je rodila dvoje djece, utjecao je na odnose s pojedinim crkvenim

⁴²⁸ James BONE, I. *Meštrović*, knjiga ili članak, str. 35.

⁴²⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Jedini put da se bude umjetnik jest raditi*, nenumerirane stranice.

⁴³⁰ O trenucima bolesti i proživljavanju bliskog susreta sa smrću Meštrović vidi u: D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 449-451, *Pismo Ivana Meštrovića Ruži Meštrović*, Meerlingen, 24. prosinca 1918.

⁴³¹ Ruža je tada bila na liječenju i oporavku u sanatoriju „Belvedere”, u švicarskom Leysinu.

⁴³² D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 358-368, *Dopisnica Ivana Meštrovića Ruži Meštrović*, Ženeva, 21. srpnja 1916. – crtež Bogorodice s djetetom; *Dopisnica Ivana Meštrovića Ruži Meštrović*, Ženeva, 23. srpnja 1916. – crtež *Polaganje Krista*; *Dopisnica Ivana Meštrovića Ruži Meštrović*, Ženeva, 24. srpnja 1916. – crtež *Kristov lik*; *Dopisnica Ivana Meštrovića Ruži Meštrović*, Ženeva, 27. srpnja 1916. – crtež *Krist*. Pisma u pohrani Atelijera Meštrović u Zagrebu.

⁴³³ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 425-427; I. GRABIĆ, *Povijesno-teološka analiza religioznog stvaralaštva Ivana Meštrovića*, licencijat, str. 20.

osobama.⁴³⁴ Izradi obiteljske grobnice u Otavicama – Crkvi Presvetog Otkupitelja, posvetio se 1926. godine.

Po povratku s putovanja po istočnim zemljama, na koje je krenuo s grupom svećenika u svibnju 1927., Meštrović se posvetio radu na Crkvi Presvetog Otkupitelja u Otavicama. U prikazanim reljefima uočava se utjecaj Istoka. Meštrovićeva skulptura *Vječno raspeti* mnoge je nagnala na usporedbu s prikazima božanstava u istočnjačkim kulturama. No, reference na istočnjačku religiju i filozofiju nisu toliko smetale svećenicima, koliko činjenica da je prikazao potpuno nagog Krista, bez perizome kojom su se u kršćanskoj ikonografiji prekrivali intimni dijelovi tijela.⁴³⁵

U razdoblju od 1923. do 1941. Meštrović je radio u Zagrebu na Umjetničkoj akademiji, na obnovi crkve sv. Marka, Domu likovnih umjetnosti, a u to vrijeme izradio je kipove brojnih osoba iz javnog, kulturnog i crkveno-religioznog života. Početak Drugoga svjetskog rata Meštrović je dočeka u Splitu s obitelji i prijateljem Milanom Ćurčinom. Uznemirila su ga talijanska zatvaranja i mučenja poznatih Splitsana. Suosjećanje prema vlastitom narodu, strah za obitelj i vlastiti život odražavali su se na njegov stvaralački, duševni i duhovni život. Pristizala su mu upozorenja i savjeti za bijeg od engleskog konzula Rappa, J. Kljakovića i M. Budaka. Urban Krizomali, tajnik splitskog biskupa Kvirina Klementa Bonifačića, prenio mu je biskupovu poruku kako je vidio popis od četrdeset splitskih uglednika koje treba deportirati u Italiju. Posjetio ga je i prijatelj J. Kljaković koji mu je predložio zajednički odlazak u Rim. Meštrović potom odlazi u Zagreb riješiti pitanje putovnice i vize te se ondje među prvima susreće sa zagrebačkim nadbiskupom Alojzijem Stepincem. Njih dvojica dijele loše mišljenje o Paveliću, no i sam Pavelić Meštroviću zamjera djelovanje u Jugoslavenskom odboru i smatra ga jednim od glavnih krivaca za gubitak hrvatske državnosti.⁴³⁶

⁴³⁴ S Olgom se civilno vjenčao u Čakovcu 17. listopada 1928. godine. Odobrenje za crkveno vjenčanje po *Zakoniku kanonskog prava* nije mogao dobiti do Ružine smrti 10. veljače 1942., a vjenčao ih je fra P. Grabić.

⁴³⁵ Z. JURIC-ŠABIĆ, *Crkva Presvetog Otkupitelja. Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, str. 127.

⁴³⁶ Ante PAVELIĆ, *Doživljaji*, II., Zagreb, 1998. (*Kritika Meštroviću u Jugoslavenskom odboru*); D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 258.; I. GRABIĆ, *Povijesno-teološka analiza religioznog stvaralaštva Ivana Meštrovića*, licencijat, str. 24-25.

Opisujući događaje po dolasku u Zagreb vezane za dobivanje putovnice i vize za odlazak, Meštrović piše: „Sutradan, kad sam htio izići iz kuće u kojoj sam bio sam, dočeka me jedan agent i rekao mi, da ima nalog da mi saopći da ne smijem izlaziti iz kuće. Ja sam se začudio i stao se s njim prepirati.”⁴³⁷ Kao što je već rečeno, ustaška policija ga je odvela u jutro 8. studenog 1941. i zatvorila. U zatvoru je proveo nešto više od dva mjeseca. Za to vrijeme nacrtao je dvadesetak crteža, među kojima *Joba* i nekoliko različitih *Pietà*, među kojima i rimsku *Pietà*.⁴³⁸

U razdoblju od izlaska iz zatvora 13. siječnja do odlaska u Italiju 20. lipnja 1942. izradio je desetak skulptura u drvu.⁴³⁹ Razmišljao je i o dovršenju obiteljske grobnice u Otavicama, o freskama koje je planirao oslikati na svodu.⁴⁴⁰ Odlazak na Venecijanski Biennale⁴⁴¹, a potom u Zavod sv. Jeronima u Rim, bili su izlike za odobrenje odlaska iz NDH.⁴⁴² U ljeto 1943. dobio je vizu za Švicarsku, gdje s obitelji ostaje do 1945. godine. U tom razdoblju je izradio sedam drvenih reljefa iz ciklusa Kristova života i nekoliko uljenih slika na drvu.⁴⁴³ Iscrpljen od bolesti, umjesto povratka u domovinu u svibnju 1946. nakratko odlazi u Rim.⁴⁴⁴ No, i u tom srazmjerno kratkom razdoblju, izrađuje veći broj skulptura. Ondje se ponovno susreće s umjetnošću renesanse, posebno Michelangelom, te dobiva nadahnuće za daljnje religiozno stvaralaštvo. Oba umjetnika stvorila su iznimna djela kršćanske religiozne umjetnosti. Michelangelo je bio umjetnik Starog zavjeta dok za Meštrovića možemo reći kako je umjetnik Novoga zavjeta.⁴⁴⁵

⁴³⁷ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 287.

⁴³⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 292.

⁴³⁹ D. KEČKEMET, D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 293. Usporedi o tome još popis skulptura za Ameriku kojeg u pismu šalje svom bratu Peši. Usp. *Pismo I. Meštrovića Peši*, Syracuse, 12. veljače, 1946.(?)

⁴⁴⁰ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 291-292, *Pismo Ivana Meštrovića Olgi Meštrović*, 23. veljače 1942.

⁴⁴¹ Meštrović izlaže skulpture evanđelista Luke i Ivana, drvene reljefe iz ciklusa Kristova života: *Bijeg u Egipat*, *Isus među mudracima*, *Lazarevo uskrišenje*, *Krist i grešnica*, *Razgovor na gori* i *U Getsemanskom vrtu*.

⁴⁴² D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 299.

⁴⁴³ Riječ je o slijedećim djelima: *Poklon mudraca*, *Krist i preljubnica*, *Uskrišenje Lazarovo*, *Krist kod Marije i Magdalene*, *Ulazak u Jeruzalem*, *Ressurrexit* i *Noli me tangere*. Od uljenih slika na drvu izdvajam: *Božićna pjesma*, *Pietà*, sv. Jeronim, *Jobovo dokazivanje*, *Posljednja večera*, *Stigme sv. Franje*, *Kalvarija*. Usp. D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 347.

⁴⁴⁴ Olga je za to vrijeme u Švicarskoj sa sinovima. Kćer Marica se 1945. udala za Šimu Pelicarića, te su živjeli u Rimu. Marta je iz Zagreba, iako bolesna, sa suprugom otputovala u Buenos Aires.

⁴⁴⁵ O Meštrovićevoj nadahnutosti Michelangelom više u: I. MEŠTROVIĆ, *Michelangelo: eseji umjetnika o umjetniku*, Zagreb, 2010; I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, Zagreb, 2007.

Ostanak u Italiji nije bio moguć zbog financijskih razloga pa je posredstvom dugogodišnje prijateljice Malvine Hoffman Meštrović otišao u Ameriku na Sveučilište u Syracusi. Suprotno očekivanjima, u Americi nije imao mnogo narudžbi. Većinu ih je naručila crkva i crkvene osobe koje nisu imale veliku platežnu moć. No, tada se polagano uočava kristološko-soteriološko usmjerenje Meštrovićeva religioznog stvaralaštva.

Iz cjelokupnog Meštrovićeva religioznog stvaralaštva izbija i struji vjera u bolju budućnost čovječanstva koje će preporođeno žrtvama i ljubavlju naći pravi put do vječnoga blaženstva. Usprkos sablazni koju su izazvala pojedina djela, Meštrović je imao hrabrosti i odvažnosti uhvatiti se u koštac sa zlom i grijehom, te obuhvatiti mnogo više negoli njegovi suvremenici.⁴⁴⁶

Prema F. Franiću, Meštrović prepoznaje i uočava činjenicu kako ljudski život nije ništa drugo do traženje – često puno nemira – i urezivanje u sebi – često puno trpljenja – Lica Kristova. I što može biti svrha nauke, svetosti i umjetnosti, ako ne traženje i ostvarivanje u sebi Lica Božjega koje je izvor i uzor svake istine, dobrote i ljepote. Lica, koje će jednom zasititi svojim vječnim mirom.⁴⁴⁷

3.1. Privlačnost egipatske religije

Otkrivanje starih drevnih kultura Egipta i Mezopotamije krajem 18. početkom 19. st. probudilo je zanimanje javnosti te su se počela organizirati kružna putovanja tijekom kojih su se obilazili ostaci drevnih civilizacija. Tijekom jednog takvog putovanja i Meštrović stječe misaoni doživljaj egipatske religije, premda ga je ona privlačila i u ranom razdoblju stvaralaštva.⁴⁴⁸ Kao što je već rečeno, Meštrović je bio na putovanju po Istoku s grupom svećenika u svibnju 1927., o čemu je ostavio vrlo zanimljivu bilješku: „Ali čudno je da je likovni momenat koji me je ranije toliko zanimalo, sasvim otišao u pozadinu pri ovoj posjeti. Sam sam se čudio i pitao kako je

⁴⁴⁶ I. ŠREPEL, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, str. 163.

⁴⁴⁷ Frane FRANIĆ, *Govor Preuzv. g. ordinarija Dra Frane Franića*, u: *Službeni vjesnik Biskupije splitsko-makarske*, Split, 1955., br. 3, str. 4.

⁴⁴⁸ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 23; Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene s puta po Istoku*, str. 405-411.

to i zašto, pa sam dolazio do zaključka da je to zato, što je taj likovni izražaj, ma koliko da je velik, kao takav, bio probudjen religioznom misaonom (!). On upravo i nije imao cilj da sam za sebe govori o nekoj svojoj vlastitoj plastičnoj svrsi, već je bio isto što i slova neke svete knjige, ili miniaturne ilustracije nov. zavjeta.”⁴⁴⁹

U razgovorima sa suputnicima Meštrović je povezivao egipatsku mitologiju sa židovstvom i kršćanstvom, što pojedini svećenici nisu blagonaklono slušali:

„Tvrđi se da je to doba u koje je ‘Mojsije živio’ da je to vrijeme kada se je u Egiptu ponovo pojavio pokret da se crkva – kako bi mi sada rekli demokratizira – to jest, da se i među širim slojevima popularizira tajna svećenička nauka o jednobozstvu, da ima samo jedan bog a drugo da su sve njegove manifestacije. Sva je prilika da je i Mojsije bio pristaša toga mišljenja pa je odnio tu ideju iz Egipta među Izraelićane. Da bi spriječio zabludu, da se vjeruje u moć idola, zabranio je svako oblikovanje. Mora da je toga već mnogo bilo u samom Egiptu, a pogotovo kod Izraelićana i drugih kultura niže stojećih plemena. Možda da je u Egiptu i to bio razlog za reformu. Nu zabrana oblikovanja kod Izraelićana, nije dala mogućnosti ni da se ono oblikovanje razvije kod židova, a možda nisu imali ni nagruća za to.

Medjutim i ako je to Mojsije zabranio u kipu i slici, nije mogao u mašti. U Ezekielovoj viziji je opet oblikovanje, makar u riječima, čak još fantastičnije nego što bi se moglo prikazati u kipu ili slici. Četiri figure ispod trna (?) su opet Sfinga u jedno ili u četvero, a osnova je piramidina četverokuta na čemu počiva trokut, koji završava u šiljak, u nedokučivo. Pa čak i iznad toga – u svjetlom i bezformnom prostoru postavlja Ezekiel ‘podobu čovjeka’ sa glavom prema hramu (?). Dakle svemisao u čovječjem obliku. Ona nije čovjek nego se tek prikazuje u predstavi kao čovjek. Možda je to upotrebljavano kao oznaka za najviše zato, što je čovjek imao najbolje mišljenje o sebi, a možda i zato što mu je bilo jasno da je on među svim bićima oko sebe jedino misaono biće, dakle najviši među sličnima.⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Kairski muzeji*, str. 7-8.

⁴⁵⁰ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Kairski muzeji*, str. 8.

Iz svega viđenog, Meštrović je zaključio da su svi naponi Egipćana bili usmjereni prema vječnosti, dok je likovna snaga egipatske umjetnosti proizlazila iz misaone.⁴⁵¹

Mladen Tomorad navodi da je, pod dojmom putovanja u Egipat i staroegipatske umjetnosti, Meštrović izradio kip Grgura Ninskog, te započeo rad na Crkvi Presvetog Otkupitelja tj. obiteljskoj grobnici u Otavicama.⁴⁵² Na svodu obiteljske grobnice zamislio je freske s prikazima osnivača svih velikih religija, pa je tako na kartonskim skicama prikazao i faraona kao vrhovnog Boga u Egiptu. Do ostvarenja te zamisli nije došlo.

O Izidi⁴⁵³, Ozirisu⁴⁵⁴ i njihovom sinu Horusu⁴⁵⁵ Meštrović promišlja dolaskom u emigraciju u Syracusu. Ondje 1947. u afričkom oniksu izrađuje skulpturu *Izide i Horusa*.⁴⁵⁶ Meštrović povezuje egipatsku mitologiju Izide i Horusa s pričom o Bogorodici s Isusom, o čemu je pedesetih godina napisao neobjavljenu dramu⁴⁵⁷ o Izidi i Horusu.⁴⁵⁸ Tekst je, kao što je već rečeno, dao na uvid D. Kamberu premda svjestan kako bi on mogao imati ozbiljnih prigovora. U nedatiranom pismu s kraja 1956. Kamber je javio Meštroviću da je *Horusa* pročitao iz znatiželje za uvidom u njegovu dušu, te zaključio: „Horus je ‘Canticum canticorum’, velepjesma: panteizma i skepse!”⁴⁵⁹

⁴⁵¹ U fototeci Galerije Meštrović u Splitu nalaze se fotografije s putovanja i razglednice koje je Meštrović uputio supruzi Ruži iz Egipta i Kaira: *Piramida Khufua Kafre, velike Sfinge u Gizi*, Fototeka galerije meštrović (FGM) – 757; *Abidos – hram Setija I.*, FGM – 757, (razglednica); *Izidin hram na otoku File*, FGM – 757; *Hram kraljice Hatsepsut u Luksoru*, 9. V. 1927., FGM – 757.

⁴⁵² Mladen TOMORAD, *Egipat u Hrvatskoj: Hrvatska fascinacija staroegipatskom kulturom*, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2020., str. 25.

⁴⁵³ Izida, božica iz drevne egipatske mitologije koja se časti kao savršena majka. Vidi *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 15. 7. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28282>.

⁴⁵⁴ Oziris, egipatski bog plodnosti i podzemlja, otkupitelj grijeha i milosrdni sudac mrtvih u zagrobnom životu. Vidi *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Pristupljeno 15. 7. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46021>.

⁴⁵⁵ Horus, bog nebeskog svjetla, sin Izida i Ozirisa. Vidi *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Pristupljeno 15. 7. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26119>.

⁴⁵⁶ *Izida i Horus*, Syracuse, 1947., afrički oniks.

⁴⁵⁷ Tekst nosi naziv *Horus (play)*, a nalazi se u: UNDA, MST, IN 46556, CMST 12/23.

⁴⁵⁸ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/179, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 28. ožujka 1956.; *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, Lynch, 4. travnja 1956.; *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, Lynch, 25. rujna 1956.

⁴⁵⁹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/179, Kamberov osvrt na Meštrovićev tekst u rukopisu, kraj 1956.

3.2. Starozavjetne teme

Prva Meštrovićeva supruga bila je Ruža Klein koja se iz ljubavi prema njemu odrekla židovstva i prešla na kršćanstvo. Meštrović je zbog tog čina osjećao grižnju savjesti.⁴⁶⁰ Bliži susret sa židovskom religijom, kao što je slučaj bio i s egipatskom mitologijom, dogodio se Meštroviću tijekom putovanja po Istoku 1927., kada su posjetili Jeruzalem, Zid plača i ostatke Salomonova hrama. Meštrović je bio duboko potresen suzama i jaucima židovskih vjernika pod Zidom plača.⁴⁶¹ U njihovim licima prepoznao je modele za izradu svojih skulptura.⁴⁶² U misao mu se posebno urezao lik koštunjavog Židova koji je bio sćućuren na zemlji, u kojem je vidio Joba.⁴⁶³

Meštrović je pišući o sličnostima egipatskog ezoteričnog nauka sa židovstvom i Mojsijem uvijek naglašavao činjenicu Mojsijeva rođenja u Egiptu.⁴⁶⁴ No, budući da je Meštrovićevo znanje o tim temama bilo osrednje, nije se sramio tražiti odgovore na pitanja od osoba koje su bile bolje upućene u tematiku, posebice kada je u pitanju razumijevanje pojedinih tekstova ili izraza iz Starog zavjeta.⁴⁶⁵ To uočavamo u tekstu *Zidine plača*, u kojem je zabilježio jedan od razgovora sa svojim suputnicima:

„- A tko su ovi ljudi? Upitao sam moje popove, pokazujući očima na one što su čitajući pjevali.

- To su leviti, kako li se zovu – učeniji jevreji, koji znadu čitati staro hebrejsko pismo i biti će dakako i oni hodočasnici – odgovori mi jedan pop – čitaju, t.j. pjevaju psalme i odlomke iz Talmuta.“⁴⁶⁶

⁴⁶⁰ O Ružinom prelasku sa židovstva na kršćanstvo Ivan i Ruža pisali su u pismima objavljenim u: S. KAŠTELANČIĆ, *Ruža Meštrović and Ivan Meštrović – Artists and Friends. Letters*, str. 17-18.

⁴⁶¹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 4.

⁴⁶² UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str.7.

⁴⁶³ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 6.

⁴⁶⁴ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Kairski muzeji*, str. 9-12.

⁴⁶⁵ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 8.

⁴⁶⁶ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 6.

Za starozavjetnim temama Meštrović poseže za vrijeme školovanja u Beču, gdje 1907. prvi puta izrađuje skulpturu *Adama i Eve*,⁴⁶⁷ a drugi puta u nadnaravnoj veličini 1939.-1941. godine.⁴⁶⁸ Oba prikaza su slična, premda izrađena u velikom vremenskom rasponu. Uz Adama i Evu Meštrović je bio zaokupljen likom Mojsija, kojega je u više navrata izradio bilo u reljefu ili skulpturi. Osim u prizorima usko vezanim uz događaje iz povijesti izraelskog naroda, Mojsije se kod Meštrovića pojavljuje i u novozavjetnom prizoru Preobraženja. Mojsijev lik prvi put izrađuje 1915. u Londonu⁴⁶⁹, a potom i 1918. u Rimu.⁴⁷⁰

U vremenskom razdoblju od 1918. do 1950. izradio je nekoliko skulptura Mojsija, među kojima i studije za neostvareni spomenik Židovima u Drugome svjetskom ratu u Europi.⁴⁷¹ Ovaj spomenik Slaven Letica naziva *Spomenik holokaustu*. Na idejnim projektima za spomenik radio je u suradnji sa židovskim arhitektom Erichom Mendelsohnom koji je preživio holokaust bijegom iz nacističke Njemačke. Zamislio ga je „kao trideset metara dug zid s reljefom na kojem je bila svojevrsna povijesna procesija naroda i njihovih 'duhovnih velikana', koji simboliziraju vječnu borbu čovječanstva za pravdu, slobodu i istinu.”⁴⁷² Na početku kolone trebao se nalaziti divovski kip Mojsija. Studije idejnog projekta u gipsu čuvaju se na Sveučilištu Notre Dame.

U skupinu Meštrovićevih religioznih djela koja obuhvaćaju starozavjetne teme spadaju i proroci, snažne starozavjetne ličnosti koji su po Božjem nadahnuću govorile i opominjale narod, te naviještale Božju poruku i dolazak Mesije. U skulpturi *Prorok*, 1956.,⁴⁷³ u liku izvijenog muškarca u pokretu s raširenim rukama, bez obuće na nogama i tunike pripijene uz tijelo, Meštrović prikazuje nepoznatog proroka. *Proroka Jeremiju*, koji ga je posebno zanimao, izradio je 1952. godine. Jeremija je pobudio

⁴⁶⁷ Navedene skulpture otkupio je Karl Wittgenstein.

⁴⁶⁸ *Adam*, 1939.-1941., drvo, GMS – 38; *Eva*, 1939.-1941., drvo, GMS – 39.

⁴⁶⁹ *Mojsije*, London, 1915., bronca.

⁴⁷⁰ *Mojsije*, Rim, 1918., mramor (botticino), AMZ – 209. Originalna skulptura u gipsu nalazi se u pohrani Gliptoteke HAZU u Zagrebu.

⁴⁷¹ U tom vremenskom razdoblju Meštrović je izradio sljedeće skulpture: *Mojsije sjedeći*, bronca, 1925., GMS – 76; *Mojsije*, velika bista s rukama, New York, 1925.-1926., AMZ – 135; *Mojsije*, 1930., bronca, GMS – 653; *Mojsije uzdignutih ruku*, 1934. (?), AMZ – 41; *Glava Mojsija*, 1950., Collection of the Hesbrough Library.

⁴⁷² S. LETICA, *Ivan Meštrović i umjetnost holokausta*, u: *Vijenac* 494, 7. veljače 2013., preuzeto s <https://www.matica.hr/vijenac/494/ivan-mestrovic-i-umjetnost-holokausta-21486/>.

⁴⁷³ *Prorok*, 1956., South Bend, Indiana.

njegovo zanimanje zbog unutarnjih previranja i sličnosti s Jobom, s kojim se Meštrović također poistovjećivao. No, kod Jeremije naglasak nije bio na trpljenju već na miru koji čovjek doživljava u susretu s Božjom objavom i njegovom riječi.

Starozavjetni lik Joba pravednika Meštrović je izradio u više navrata tijekom dužeg vremenskog razdoblja.⁴⁷⁴ Job je usprkos kušnji zla ostao vjeran Bogu, strpljivo podnosio patnje zbog čega je postao simbol postojanosti u kušnjama i moralni uzor strpljivosti i predanja Božjoj volji.⁴⁷⁵

Vjerojatno je zbog strpljivog trpljenja u nedaćama koje su ga zahvatile Job zaokupljao i Meštrovića koji je 1932. u reljefu⁴⁷⁶ i skulpturi izradio Jobov krik i vapaj, a potom 1935. i skulpturu *Jobov sin*,⁴⁷⁷ te nekoliko studija. Vrhunac prikaza Joba, izmučenog patnika Meštrović izradio je 1946. godine. Djelo je nadahnuto njegovim vlastitim mukama i patnjama, nutarnjim i izvanjskim, koje su ga pratile u ustaškom zatvoru gdje se pobliže upoznao s njegovim likom čitajući Sveto pismo i crtajući mnogobrojne crteže koji će mu kasnije poslužiti kao predlošci i studije za izradu djela u punoj plastici ili u reljefu.⁴⁷⁸ U toj skulpturi Meštrović je na poseban način izrazio nutarnje rastrojstvo, ali i vjeru u Boga koju je osjećao za boravka u zatvoru poistovjećujući se pritom s Jobom. Stoga je ova skulptura na jedan način odraz Meštrovićeve boli, tuge i rastrganosti koju je osjećao.

⁴⁷⁴ *Job*, kamen, GMS - 15; *Job*, bronca, GMS - 119; *Studija za Joba*, 1928, gips, svojina umjetnikovih nasljednika, GMS, inv. br. pohrane 14/9; *Job*, reljef, orah, The Snite Museum of Art, UND, inv. br. 1987.018.095

⁴⁷⁵ S obzirom na nevolje koje su ga snašle, Job je u ikonografiji najčešće prikazivan u raznolikosti kušnji i njihovih posljedica. Kao pravednik koji pati Job je na općeniti način prefiguracija Krista, a posebno je u prizorima izrugivanja prefiguracija bičevanja Kristova. Njegove patnje ujedno su i prefiguracija progona Crkve. Vidi *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985., str. 301.

⁴⁷⁶ *Veliki reljef Job*, 1932, Zagreb, AMZ - 123; *Veliki reljef Job*, 1932, Zagreb, bronca (lijevano 1969.), AMZ - 202.

⁴⁷⁷ *Jobov sin*, oko 1935., posrebrana bronca (lijevano 1956.), GMS - 99; *Skica za Jobova sina*, 1928. (?), Zagreb, bronca (lijevano 1970), AMZ - 273; *Studija za Jobova sina*, 1935 (?) Zagreb, AMZ - 170; *Studija za Jobova sina*, 1935 (?), Zagreb, AMZ - 219.

⁴⁷⁸ I. GRABIĆ, *Povijesno-teološka analiza religioznog stvaralaštva Ivana Meštrovića*, licencijat, str. 81. U razdoblju od 1942. do 1946. oblikovao je tri figure i studiju Jobove glave: *Job I.* (studija), bronca (lijevano 1987.), GMS - 646; *Job II.* (studija), gips, pohranjeno kao svojina umjetnikovih nasljednika, GMS, inv. br. pohrane 18/67; *Job III.* (studija), gips, pohranjeno kao svojina umjetnikovih nasljednika, GMS, inv. br. pohrane 18/68; *Glava Joba*, gips, pohranjeno kao svojina umjetnikovih nasljednika, GMS, inv. br. pohrane 18/57.

3.3. Kršćanstvo

Premda je I. Meštrović rođen, kršten i odrastao u okrilju kršćanstva, u počecima njegova umjetničkog stvaralaštva kršćanstvo kao religija nema posebnog značaja. Promjena u shvaćanju i značenju kršćanstva se dogodila u vrijeme pred Prvi svjetski rat kada se dogodio zaokret u Meštrovićevu stvaralaštvu, prelaskom s nacionalnih na religiozne sadržaje. Za boravka u Švicarskoj 1916. načinio je veći broj djela religioznog (biblijskog) sadržaja o čemu svjedoče pisma i dopisnice kojima se javlja supruzi Ruži,⁴⁷⁹ a na poleđini kojih su nacrtani razni biblijski motivi u novom produhovljenom stilu art-decoa.⁴⁸⁰ Najviše je radio u drvu, posebno reljefe s prizorima iz Kristova života. Među njima i jedno od najistaknutijih djela Meštrovićeva religioznog stvaralaštva – *Raspeće*. Govoreći o drvu kao materijalu u kojem Meštrović započinje fazu religioznog stvaralaštva James Bone piše: „Vjerujem kako bi mu mramor sa svojom konačnosi i hladnoćom bio savršen medij za izražavanje poganske religije i povijesti, ali drvo sa svojom različitosti, toplinom i elastičnosti najbolje može izreći razvoj kršćanske objave.”⁴⁸¹

Zanimljiv je podatak da je Meštrović 1927. posjetio Isusov grob i Ananijinu kuću koji ga, kao što je sam zapisao, nisu osobito dojmili.⁴⁸² Prilikom posjeta tim mjestima bio je nezainteresiran, zbog čega je izazvao negodovanje suputnika koji su potom potaknuli raspravu o Meštrovićevoj religioznosti. No sve to nije pri obilasku Jeruzalema utjecalo na njegova promišljanja o Isusovu životu i uskrsnuću,⁴⁸³ i Djevici Mariji kao Bogorodici.⁴⁸⁴

⁴⁷⁹ Ruža se nalazi na liječenju i oporavku u sanatoriju „Belvedere“, u švicarskom Leysinu.

⁴⁸⁰ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 358-368.

⁴⁸¹ *Ivan Meštrović – A monograph*, str. 36.

⁴⁸² UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Ananijina kuća*, str. 1; *Na grobu Gospodinovu*, str. 3.

⁴⁸³ „A onaj posljednji, onaj vječni, koji je iz njihove utrobe izišao, ako živ, ako je uskrsnuo, a to mora da jeste, onda on to vidi. Kad je Josip koji je bio neznatna ovčica prema ovomu, oprostio braći koja su ga prodala, kako ovaj čija je ljubav neizmjerana, dapače koji je sve grijehe preuzeo na sebe, kako on ne bi vidio, ne bi oprostio narodu svome, braći svojoj? Taki i slični osjećaji su mi okruživali razum, dok je moje društvo sa svojim vodičem prilazilo k meni. 'A sad ćuti – rekoh sam sebi – da nisi nijednu riječ rekao o svojim osjećajima, jer kako bi se objasnio s njima, i šta bi odgovorio učenomu teologu kad bi te poklopio sa gotovim objašnjenjem koje on ima u džepu!'” Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 9.

⁴⁸⁴ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 13-15.

Drugi, bliži dodir s kršćanstvom dogodio se Meštroviću dok je bio u zatvoru na Savskoj cesti. Ondje je vrijeme provodio čitajući biblijske tekstove i poistovjećujući se s pojedinim starozavjetnim osobama, posebice Jobom. Osim toga, bio je zaokupljen i temom oplakivanja koju je 1946. prikazao u skulpturi *Rimska Pietà*, za koju je skicu izradio upravo u zatvoru. Po izlasku iz zatvora posvetio se umjetničkom stvaralaštvu. Razmišljanja o kršćanskom nauku iznosio je u pismima sa svećenicima i redovnicima s kojima je bio blizak. U tom pogledu od posebne su važnosti bila pisma koja su bila upućena svećenicima D. Mandiću, K. Baliću, te posebno D. Kamberu.

3.3.1. Projekti sepulkralne i sakralne arhitekture

Zanimanje za arhitekturu Meštrović je pokazivao već u vrijeme školovanja na Bečkoj akademiji. Velik utjecaj u tom smislu na njega je ostavio profesor arhitekture Otto Wagner (1841. - 1918.). To je bilo vrijeme u kojem je intenzivno razmišljao o ideji gradnje Vidovdanskog hrama, čiju je drvenu maketu zajedno sa skulpturama za navedeni hram izložio na Međunarodnoj izložbi u Rimu 1911. godine. Do njegova ostvarenja nikada nije došlo, a sam Meštrović kasnije se okrenuo bavljenju religioznim temama. Ipak, tijekom života radio je na nekoliko različitih projekata sepulkralne i sakralne arhitekture. Neki od njih nikada nisu ostvareni, poput *Crkve Krista Kralja na Trnju* u Zagrebu. Drugi su svoje ostvarenje doživjeli, ali nakon njegove smrti, poput *Mauzoleja P. P. Njegoša* na Lovćenu.⁴⁸⁵ Među ostvarenim sepulkralno-sakralnim projektima su: *Mauzolej obitelji Račić u Cavtatu s crkvom Gospe od anđela* i *Mauzolej obitelji Meštrović u Otavicama s crkvom Presvetog Otkupitelja*. Od sakralne

⁴⁸⁵ Mauzolej P. P. Njegoša na Lovćenu kojeg je Meštrović projektirao dovršen je tek 1974. i to u sasvim drugom obliku od predviđenog. Tijek izgradnje pratile su mnoge polemike u javnosti. Meštrović je zapostavio crkveno-religiozne motive, te u drugi plan stavio ulogu Njegoša kao crkvenog patrijarha. Nije razmišljao o njemu kao vladiki Radi, već o pjesniku Njegošu „koji je svojim intelektom i pjesničkim darom sakupio i dao umjetničku formu vijencu filozofije i duhovitosti naroda Crne Gore.” Usp. Božo KILIBARDA, *Njegoš, Lovćen, Meštrović: projekt Njegoševa mauzoleja na Lovćenu i njegova realizacija (1952.-1974.)*, Podgorica, 2004., str. 21, *Odgovor Ivana Meštrovića na pismo Blaža Jovanovića*, 8. lipnja, 1952.

arhitekture treba svakako izdvojiti *Spomen crkvu Naše Gospe u Biskupiji kod Knina i Kapelu sv. Križa u Splitu na Mejama*.⁴⁸⁶

Prvo arhitektonsko djelo sepulkralnog karaktera je grobnica obitelji Račić u Cavtatu, poznata i kao Crkva Gospe od anđela. Radio ga je za posljednje počivalište svojoj prijateljici Mariji Banac, r. Račić koja ga je prilikom jednog od njihovih posljednjih razgovora to zamolila: „Ako se više ne vidimo, hoćeš li mi učiniti grob, i pružiti utjehu da je smrt prividna?“⁴⁸⁷. Dano obećanje Meštrović je ispunio. Crkva Gospe od anđela izgrađena je na brdašcu na kojem se prije nalazila stara srednjovjekovna crkvice sv. Roka zbog čega će jedan dio unutar kompleksa posvetiti sv. Roku postavljanjem reljefa sv. Roka s psom. Na projektu je radio od 1920. do kraja 1922. kada je njegovo stvaralaštvo produhovljenih stiliziranih skulptura bilo na vrhuncu. Nadahnuće za projekt pronašao je u tradicionalnoj arhitekturi antičkih mauzoleja te je vješto sjedinio tradicionalno i suvremeno, skulpturu i prostor.⁴⁸⁸ Nacrte i fotografije projekta izložio je na Međunarodnoj izložbi moderne industrijske i dekorativne umjetnosti u Parizu 1925., gdje je za njih osvojio Veliku nagradu.⁴⁸⁹ Riječ je o bogatom zdanju i izvoru nadahnuća i vjere. Ljiljana Čerina navodi kako je u cjelokupnom projektu Meštrović dao cijelog sebe. Ujedinio je u njemu vlastitu religioznost i najintimnije osjećaje.⁴⁹⁰ Posebnost projekta je u Meštrovićevoj težnji oblikovanja svega u prostoru, od ključa preko svijećnjaka u oltarnim nišama do zvona s prizorima navještenja, oplakivanja i uskrsnuća, te natpisa na zvonu kojim ga zaokružuje: „Saznaj tajnu ljubavi, riješit ćeš tajnu smrti i vjerovat ćeš da je život vječan.“⁴⁹¹

Drugi Meštrovićev ostvareni sepulkralno-sakralni projekt jest *Mauzolej obitelji Meštrović*, tj. *crkva Presvetog Otkupitelja*, smještena na Paraćevoj glavici, brežuljku u sjeverozapadnom dijelu Petrova polja, u Ružiću, s pogledom na Otavice. Naziv

⁴⁸⁶ I. GRABIĆ, *Povijesno-teološka analiza religioznog stvaralaštva Ivana Meštrovića*, licencijat, str. 40. Meštrović je svojevremeno osim na spomenutim crkvama radio i projekte za gradnju nove zagrebačke crkve Krista Kralja na Trnju (1922. i 1936.), novoj župnoj crkvi sv. Ćirila i Metoda na Sušaku u Rijeci (1940.), i dr.

⁴⁸⁷ Ivan MEŠTROVIĆ, *Gospa od anđela. Zadužbina porodice Račić*, Zagreb, 1937., str. 44.

⁴⁸⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Gospa od anđela. Zadužbina porodice Račić*, str. 11.

⁴⁸⁹ J. STRZYGOWSKI, *Kratak opis „Gospe od anđela”*, u: I. MEŠTROVIĆ, *Gospa od anđela. Zadužbina porodice Račić*, str. 44.

⁴⁹⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Gospa od anđela. Zadužbina porodice Račić*, str. 36.

⁴⁹¹ I. MEŠTROVIĆ, *Gospa od anđela. Zadužbina porodice Račić*, str. 20-21, 47.

mauzolej koji se kolokvijalno koristio Meštrović nije odobravao. Napominjao je kako je crkvice posvećena Presvetom Otkupitelju, a tek usputno i obiteljska grobnica.⁴⁹² Ideja o gradnji prvi puta se javila neposredno prije smrti njegova oca Mate 1922. godine. Ivan je mlađem sinu Mati pričao kako je u trenucima teške bolesti i smrti koja se bližila dao obećanje svome ocu kako će mu sagraditi mauzolej u Petrovu polju.⁴⁹³ Radovi su započeti gradnjom kripote 1928., a u prosincu 1930. svi građevinski radovi privedeni su kraju. Cjelokupni projekt odražava Meštrovićevu težnju stvaranja sinteze arhitekture i prirode.⁴⁹⁴ Unutrašnjost crkvice postupno se uređivala. Početkom 1931. započete su pripreme za klesanje reljefa *Vječno razapeti*, na kojem je radio mladi kipar Antun Augustinčić. U klesarskom radu korišteno je nekoliko vrsta kamena, pri čemu iznenađuje činjenica kako su reljefi u unutrašnjosti umjesto u boljem i kvalitetnijem kamenu isklesani u muljici. U ljeto 1933. dovršeni su reljefi *Porodjenje* i *Oplakivanje* čime je crkvice većim dijelom bila opremljena. U svibnju 1935. u unutrašnjosti crkve radilo se na postavljanju raznobojnih ploča s geometrijskim uzorkom te započeo rad na uređenju okoliša. Nakon što je 1936., zbog prodora vode u crkvicu sanirana kupola, u kriptu su preneseni posmrtni ostaci Meštrovićeva oca Mate.⁴⁹⁵ Kupola nije nikad dovršena. Meštrović je prvotno razmišljao o postavljanju mozaika u kupoli. Kasnije je prevladala ideja o oslikavanju freskama koje je povjerio J. Kljakoviću. No boravak u ustaškom zatvoru, kućnom pritvoru i odlazak iz zemlje, sve su zaustavili. Unatoč kasnijim brojnim upitima vezanim za dovršenje kupole, Meštrović sâm za to više nije bio zainteresiran. Na svod kupole naknadno su postavljene studijske skice na kartonu na kojima je radio tijekom 1938., a prikazuju osnivače velikih religija Irana, Egipta, Indije, Kine i Afrike s trijumfalnim likom Spasitelja u središtu.⁴⁹⁶ Jurić Šabić navodi

⁴⁹² „Nemojte je (crkvicu) nazivati Mauzolej jer su grobovi moje rodbine tek uzgredna svrha, a crkvice spomenik mome kraju. Ona je posvećena Otkupitelju.” Usp. *Pismo Ivana Meštrovića Josipu Smrkiniću*, upravitelju Galerije Meštrović u Splitu, 23. travnja 1956.

⁴⁹³ Z. JURIĆ-ŠABIĆ, *Crkva Presvetog Otkupitelja. Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, str. 71.

⁴⁹⁴ Vesna BARBIĆ, *Meštrović. Drniš-Otavice*, Centar za kulturu, obrazovanje i informacije, Drniš, 1983., str. 15-16; Iris SLADE, *Meštrovićev Presveti Otkupitelj*, u: *Muzeologija*, Zagreb, 36 (1999) str. 76; Zorana JURIĆ-ŠABIĆ, *U Meštrovićevom rodnom kraju*, Split, 2010., str. 13-15.

⁴⁹⁵ Z. JURIĆ-ŠABIĆ, *Crkva Presvetog Otkupitelja. Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, str. 99-104.

⁴⁹⁶ *Muhamed*, studija za dekoraciju kupole crkve Presvetog Otkupitelja, Zagreb, oko 1938., ugljen na papiru, GMS-262; *Konfucije*, studija za dekoraciju kupole crkve Presvetog Otkupitelja, Zagreb, oko 1938., ugljen na papiru, GMS-268; *Isus Krist*, studija za dekoraciju kupole crkve Presvetog Otkupitelja, Zagreb, oko 1938., ugljen na papiru, GMS-267; *Rabindranath Tagore*, studija za dekoraciju kupole crkve Presvetog Otkupitelja, Zagreb, oko 1938., ugljen na papiru, GMS-264; *Michelangelo*, studija za dekoraciju kupole crkve Presvetog Otkupitelja, Zagreb, oko 1938., ugljen na papiru, GMS-269; *Autoportret*, studija za dekoraciju kupole crkve Presvetog Otkupitelja, Zagreb,

kako je „Meštrovićevo razmišljanje o umjetnosti kao odrazu božanskog nadahnuća, a o umjetniku kao o proroku nagnalo da na svodu obiteljske grobnice u Otavicama među likove koji predstavljaju neke od važnijih nositelja svjetskih kultura i religija postavi i vlastiti autoportret.”⁴⁹⁷ Crkvu je u jesen 1956. posvetio šibenski biskup Ćiril Bani.⁴⁹⁸

Među ostvarenim sakralnim projektima na kojima je radio nalazi se i *Spomen crkva Naše Gospe u Biskupiji* kod Knina. Zamisao o njenoj gradnji vezana je za društveno-političke prilike hrvatskog naroda, a postojala je od 1903. godine.⁴⁹⁹ Pitanje gradnje aktualizirao je fra Bernardin Topić, tadašnji gvardijan kninskog samostana. On je na samostanskoj sjednici 24. listopada 1933. iznio želju o podizanju crkve sv. Marije i sv. Stjepana u Biskupiji. Prijedlog je prihvaćen, a fra Ivon Menđušić je pokazao davno izrađen nacrt arhitekta Stjepana Podgorskog. Prema prvim izračunima gradnja je trebala stajati 120 tisuća dinara, a organizacijski Odbor za gradnju imao je 440 dinara i jedan dolar. Fra I. Menđušić je otišao u Zagreb tražiti dozvolu od Ministarstva unutarnjih poslova za skupljanje milodara. Susreo se sa Svetozarom Rittigom koji se zainteresirao za projekt i povezo Menđušića s Meštrovićem koji je prihvatio suradnju i u prvim razgovorima rekao kako će raditi bez naknade. Postojeći nacrt Podgorskog Meštrovića nije oduševio, te je sam počeo raditi na nacrtu crkve.⁵⁰⁰

Za projekt su još bili zainteresirani zagrebački nadbiskup A. Bauer i zagrebački koadjutor Alojzije Stepinac.⁵⁰¹ Radovi započeti polaganjem kamena temeljca 5. kolovoza 1937. brzo su napredovali. Crkva je već 26. studenoga većim dijelom bila

oko 1938., ugljen na papiru, GMS-270. Usp. Z. JURIC-ŠABIĆ, *Crkva Presvetog Otkupitelja. Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, str. 155-161; D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 10-11.

⁴⁹⁷ Z. JURIC-ŠABIĆ, *Crkva Presvetog Otkupitelja. Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, str. 162.

⁴⁹⁸ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 500.

⁴⁹⁹ Ideja je postala snažnija kada je čazmanski kanonik Matija Stepinac u *Katoličkom listu* 1904. napisao kako bi bilo spasonosno kad bi se na tom mjestu, gdje je 'vjerojatno' bio ubijen kralj Zvonimir, priložima cijelog hrvatskog naroda sagradila crkva te na taj način Bogu dala zadovoljština za tobožnje ubojstvo kralja Zvonimira. Tekst je odjeknuo cijelom Hrvatskom, te je misao o zadovoljštini postala veoma privlačna. Za mjesto događaja navodi se Biskupija, mjesto pet kilometara udaljeno od Knina, a koje je već u Zvonimirovo vrijeme bilo duhovno rasadište, o čemu svjedoče brojni arheološki nalazi pronađeni na tom području. Usp. N. SUBOTIĆ u članku *Spomen-crkva Kralja Zvonimira*, objavljenom u: *Nova revija*, Makarska, 17 (1938) 6, str. 447-463, govori da je riječ o tekstu M. Stepinca *O drevnom događaju nove misli: ili o nasilnoj smrti kralja Zvonimira te njenim posljedicama za hrvatski narod sa gledišta etičkoga*, Zagreb, 1905., koji je pobudio pažnju među svećenicima. Međutim, J. A. Soldo navodi da je riječ o navedenom Stepinčevu tekstu objavljenom u *Katoličkom listu*. Usp. Josip Ante SOLDO, *Biskupija: u prigodi 50. obljetnice posvete spomen crkve Naše Gospe*, Split, 1988., str. 21.

⁵⁰⁰ J. A. SOLDO, *Biskupija*, str. 36-37, *Iz pisma Topiću*, 22. veljače 1934.

⁵⁰¹ J. A. SOLDO, *Biskupija*, str. 32-35; D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 155-157.

pokrivena.⁵⁰² Početkom 1938. razmišljalo se o zvonima. Meštrović je smatrao kako bi zvona trebala nabaviti tri hrvatska crkvena velikodostojnika: zagrebački nadbiskup, sarajevski nadbiskup, te splitski biskup. Na taj način u crkvi bi se sjedinila tri najvažnija hrvatska središta. Stepinac je pristao na isplatu najvećeg zvona, a i sarajevski nadbiskup Ivan Šarić. Problemi su nastali sa splitskim biskupom Kvirinom Klementom Bonefačićem koji na to nije pristao. Umjesto njega u nabavi posljednjeg zvona sudjelovao je šibenski biskup Jeronim Mileta. Crkva je posvećena 15. rujna 1938. na blagdan Gospe od sedam žalosti.⁵⁰³ Posvetu je obavio šibenski biskup Mileta. Glagoljašku misu služio je biskup Miho Pušić, a svečani govor održao zagrebački nadbiskup Stepinac koji je blagoslovio i Meštrovićev kip *Naše Gospe*.⁵⁰⁴ Meštrović posveti nije prisustvovao zbog bolesti, ali je napisao poslanicu koju je pročitao Ivo Tartaglia.⁵⁰⁵

Kapela sv. Križa na Mejama je sakralno-umjetnička cjelina nastala na utvrđenom poljoprivrednom imanju s ostacima građevina obitelji Capogrosso iz 16. stoljeća.⁵⁰⁶ Braća Ivan i Petar Meštrović kupili su imanje 1939. od građevinskog poduzetnika Edmunda Žagara. Iste godine Meštrović započinje preuređenje. Radovi 1941. prekinuti zbog ratnih neprilika, nastavljeni su polovinom 1952. i trajali su do 1954. godine. Za to vrijeme Meštrović je bio u Americi, a radove je vodio prepiskom s arhitektom Haroldom Bilinićem koji je na projektu radio od početka i s građevinskim poduzetnikom Marinom Marasovićem.⁵⁰⁷ Zapadni dio kompleksa namjeravao je pretvoriti u izložbeni prostor koji bi sačinjavalo dvorište s trijemom i kolonadama za smještaj gipsanih modela, te glavnom dvoranom (kasnije crkvom sv. Križa) u koju je namjeravao izložiti djela s motivima iz Kristova života. Istočni dio bio je predviđen za

⁵⁰² J. A. SOLDI, *Biskupija*, str. 48-49.

⁵⁰³ J. A. SOLDI, *Biskupija*, str. 50-51; D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 156-157.

⁵⁰⁴ Govor nadbiskupa A. Stepinca na posveti Spomen crkve kralja Zvonimira objavljen je u splitskom listu *Nova doba*, 22 (1938), br. 219, Split, 20. rujna 1938.

⁵⁰⁵ Poslanica je jako odjeknula u javnosti, a objavili je mnogi dnevni listovi i novine. Usp. I. MEŠTROVIĆ, *Poruka Ivana Meštrovića*, u: *Hrvatska straža*, 10 (1938), br. 212, Zagreb, 20. rujna 1938, str. 2; *Katolik*, 9 (1938), br. 42, Šibenik, 16. listopada 1938., str. 3; *Nedjelja*, 10 (1938), br. 37, Zagreb, 23. listopada, 1938., str. 3; *Jutarnji list*, 27 (1938), br. 9574, Zagreb, 21. rujna 1938., str. 12; J. A. SOLDI, *Biskupija*, str. 62-65.

⁵⁰⁶ S obzirom na povijesnu pozadinu, društvenu, a zatim i kulturno-umjetničku vrijednost među Splitsanima je i danas prisutan naziv Kaštilac Capogrosso, tj. Kavanjinov. Usp. D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 163.

⁵⁰⁷ M. ŠEPAROVIĆ-PALADA, *Meštrovićeve Crikvine*, str. 36.

stanovanje.⁵⁰⁸ Preuređenje i unesene preinake izazvale su pozornost konzervatora jer su bile u suprotnosti s njihovim mišljenjem (rušenje sjeverne kule). Meštrović je prozivan za zanemarivanje kulturne baštine, što je bilo neočekivano, budući da je u isto vrijeme djelovao u Odboru za zaštitu spomenika kulture i prirodne baštine.⁵⁰⁹

Kapela sv. Križa glavna je dvorana na Crikvinama, a riječ je o novogradnji koju je Meštrović podigao iskoristivši za gradnju materijal koji je ondje zatekao kao i onaj od sjeverne kule koju je srušio. U oltarnoj niši smjestio je skulpturu *Raspeća*, a na bočne zidove reljefe *Preobraženja* i *Uzašašća*. Na zidovima kapele nalazi se 28 reljefa u drvu s prizorima iz Isusova života nastalih u vremenskom razdoblju između 1916. i 1950. godine.⁵¹⁰ Reljefi su postavljeni 1954., no zbog Bilinićeve pogreške u mjerenju prilikom izrade drvenih okvira došlo je do zamjene mjesta dvaju reljefa: *Bogorodice s anđelima* s reljefom *Prikazanje u hramu*. Likovne razlike među reljefima posljedica su vremenskog raspona u kojem su nastali. O značaju ovog ciklusa s prizorima Kristova života za samog Meštrovića, posebno govori podatak kako su svaka zamisao, svaki udarac i pokret dlijeta osobni čin umjetnika koji na ovom projektu nije imao pomagače. Dugogodišnji rad na reljefima objedinio je postavljanjem reljefa i skulptura prema vlastitom rasporedu, pritom ne slijedeći biblijske tekstove. Odluku o posveti crkve Sv. Križu naknadno je odredio. Crkva je posvećena 6. ožujka 1955., a blagoslovio ju je splitski biskup Frane Franić. U pismu zahvale biskupu Franiću Meštrović izriče želju da zavjetne mise budu „na dan Preobraženja, te da budu namijenjene sreći i miru hrvatskog naroda.”⁵¹¹ Darovnicom od 31. siječnja 1952. cjelokupni kompleks Kaštelet-Crikvine, crkvu Presvetog Otkupitelja u Otavicama te kuće u Zagrebu i Splitu Meštrović je darovao hrvatskom

⁵⁰⁸ M. ŠEPAROVIĆ-PALADA, *Meštrovićeve Crikvine*, str. 35.

⁵⁰⁹ Sjeverna kula je bila najzanimljivija građevina toga kompleksa, jer kako piše Kečkemet: „Bila je to u nas rijetka (ili jedinstvena) kula koja brani pristup obradivom terenu, prije samog utvrđenog kaštela.” Usp. D. KEČKEMET, *Kapogrosov i Meštrovićev Kaštelet u Splitu*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, 1986./87., br. 26, str. 434. Konzervatori su smatrali da su njena oštećenja i napuknuća mogla biti uspješno obnovljena. Ono što je Meštroviću zasigurno smetalo, je to što je ulaz s puta u kulu bio otežan za pristup vozilima budući su se na samom ulazu u unutrašnjost nalazile dvije stepenice. Stoga je Meštrović odlučio srušiti kulu i kamen s nje iskoristiti za obnovu i gradnju novih dijelova Kašteleta. Vidi: M. ŠEPAROVIĆ-PALADA, *Meštrovićeve Crikvine*, str. 55-67; D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 164-165.

⁵¹⁰ Popis reljefa poslao je C. Fiskoviću 1. listopada 1953. Na popisu su 24 reljefa, osim 4 reljefa koja su bila u Splitu: *Bogorodica s anđelima*, *Napastovanje*, *Skidanje s križa* i *Izgon trgovaca iz hrama*.

⁵¹¹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/64, *Pismo Ivana Meštrovića biskupu Frani Franiću*, 25. ožujka 1955.; *Iz pisma Ivana Meštrovića Preuzv. Ordinariju*, Syracuse, 25. ožujka 1955., u: *Službeni vijesnik biskupije splitske i makarske*, (1955.), br. 3, Split, 27. travnja, str. 5.

narodu. Kao obvezu daroprimca naveo je kako je: „dužan dozvoliti katoličkim svećenicima ili redovnicima, da svakog blagdana mogu u crkvi služiti misu i to samo na staroslavenskom jeziku.”⁵¹²

3.3.2. Slikarska i kiparska djela kršćanske tematike

Najveći broj Meštrovićevih radova nadahnut je kršćanskim temama. Manji dio su slikarska djela koja su mu uglavnom poslužila kao predlošci, tj. studije za djela koja će kasnije izraditi u punoj plastici. Radi lakše analize Meštrovićeva stvaralaštva nadahnutog kršćanskim temama, radove smo podijelili u tri skupine. U prvoj skupini su radovi koji predstavljaju ugledne osobe iz Katoličke crkve, u drugoj radovi koji prikazuju svece, a u trećoj radovi nadahnuti novozavjetnim temama, ponajviše mariološkim i kristološkim.

3.3.2.1. Uglednici Katoličke crkve

Meštrović se tijekom života upoznao s brojnim uglednim osobama iz Katoličke crkve čijim je posredstvom izradio više javnih spomenika svojih suvremenika i istaknutih osoba iz crkvene i narodne povijesti. Iz prijateljskih veza koje je njegovao s don Franom Bulićem, S. Rittigom, franjevcima D. Mandićem, P. Grabićem, B. Topićem, K. Jurišićem i drugima, proizišle su brojne skulpture uglednika Katoličke crkve. Djela ne predstavljamo po redosljedu nastajanja, već po njihovom položaju u hijerarhiji Katoličke crkve.

Meštrović je za vrijeme Drugoga svjetskog rata boravio Zavodu sv. Jeronima u Rimu, gdje je u reljefu izradio sv. Jeronima i papu Siksta V., zatim reljef pape Leona XIII. i bistu pape Pija XII.

⁵¹² *Darovni ugovor Ivana Meštrovića*, 31. siječnja 1952., Arhiv Galerije Meštrović, Split

*Reljef pape Siksta V.*⁵¹³ Meštrović je izradio 1939. godine. Siksto V. je bio značajan po tome što je 1589. osnovao zborni Kaptol sastavljen od hrvatskih svećenika, koji je djelovao sve do 1901. i dao je izgraditi crkvu sv. Jeronima u Rimu. Opisujući ovo djelo, I. Lendić navodi kako je riječ o studiji lica najvećeg i najzanimljivijeg pape renesansnog doba koji je u pet godina svoga vladanja toliko toga mahnitno srušio, posagradio, izmijenio po Rimu, kao da je vladao pet stotina godina, a ne pet. Energija koju je imao taj pogrbljeni papa, tražila je zaista dinamičnu ruku jednog Meštrovića.⁵¹⁴

O reljefu *Pape Leona XIII.* nema mnogo pisanih izvora. Fragmentarne podatke, prema Meštrovićevim pismima, pronalazimo kod Kečkemeta,⁵¹⁵ a tek usputno ga spominje, J. A. Soldo⁵¹⁶ i Mirjana Malovan koja navodi da je reljef premješten u Zagreb u vrijeme kada je biskup Đuro Kokša bio rektor Zavoda (1959. - 1979.).⁵¹⁷ Josip Dukić je u Arhivu Zavoda pronašao drvenu matricu koja je služila za tisak dopisnica. Matrica jasno prikazuje papu Leona XIII. u sjedećem stavu, desnom rukom pridržava se za stolicu, u lijevoj ima knjigu naslonjenu na koljena, a u pozadini se nalaze sv. Ćiril i Metod.

Papu Pija XII. (1876. - 1958.) Meštrović je načinio u punoj plastici u dva navrata. Bistu *Pija XII.* u bronci prvi put je izradio 1942. dok je boravio u Zavodu sv. Jeronima.⁵¹⁸ M. Abramić je nakon boravka kod pape 1957. javio Meštroviću da bi papa htio naručiti bistu i za Vatikan. Meštrović je odlučio postojeću bistu pokloniti papi, a drugi odljev napraviti za Zavod.⁵¹⁹ Nije nam poznato je li se to i dogodilo. Iste godine Meštrović je radio na skulpturi Pija XII. u prirodnoj veličini.⁵²⁰ Iz svega

⁵¹³ Hrvatsko porijeklo pape Siksta V. dokazao je Stjepan Sakač. Vidi S. KRIZIN SAKAČ, *Papa Siksto V. – talijanski Hrvat*, u: *Obnovljeni život*, Zagreb, 24 (1943) 3-4, str. 199-227.

⁵¹⁴ I. LENDIĆ, *Nova djela Ivana Meštrovića (Meštrovićevi reljefi za Zavod sv. Jeronima u Rimu)*, u: *Spremnost*, 1 (1942), br. 44-45, Zagreb, 24. prosinca 1942., str. 6-7.

⁵¹⁵ Do pisama nisam mogla doći budući je riječ o privatnom vlasništvu. Stoga se ovdje koristim Kečkemetovim navodima iz monografije *Život Ivana Meštrovića*.

⁵¹⁶ J. A. SOLDI, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, str. 337.

⁵¹⁷ Mirjana MALOVAN, *Prilog katalogiziranju Meštrovićevih skulptura u javnim zbirkama u Italiji*, u: *Crkva u svijetu*, Split, 51 (2016) 4, str. 661.

⁵¹⁸ *Meštrovićev portret sv. Oca Pape*, u: *Hrvatski narod*, 5 (1943), br. 677, Zagreb, 10. ožujka 1943., str. 2.

⁵¹⁹ Arsen DUPLANČIĆ, *Podaci o Meštroviću i njegovim djelima iz korespondencije Mihovila Abramića*, u: *Mogućnosti*, Split, 35 (1987) 5-6, str. 509.

⁵²⁰ *Papa Pio XII.*, 1957., bronca, prirodna veličina, *Memorial Library of Pope Pius XII.*, St. Louis, Missouri. Kao godina nastanka negdje se navodi i 1959.

navedenog možemo zaključiti koliko je Meštrović bio zahvalan papi Piju XII. zbog zalaganja za njegovo oslobođenje iz zatvora.

Među uglednicima iz Katoličke crkve koje je Meštrović izradio u skulpturi nalazi se i nekoliko biskupa: Grgur Ninski, Petar Berislavić, Josip Juraj Strossmayer, Alojzije Stepinac i drugi. Do njihove izrade u najvećoj mjeri dolazilo je posredstvom svećenika i osoba iz javnog, političkog i kulturnog života.

Zamisao oko izrade i podizanja spomenika biskupu *Grguru Ninskom* rodila se za vrijeme Prvoga svjetskog rata, a aktualizirana je 1919. na Mirovnoj konferenciji u Parizu. Meštrović se ondje sastao s konzervatorom don F. Bulićem, koji je pristao na tu zamisao, te su se već tada usuglasili oko njegova postavljanja na mjestu stare Biskupije.⁵²¹ Ideja se aktualizirala 1924. u vrijeme proslave tisućljetne obljetnice crkvenog sabora u Splitu 925. godine. Na tom saboru ninski biskup Grgur istaknuo se kao borac za upotrebu narodnog jezika u liturgiji.⁵²² Meštrović je pristao izraditi spomenik besplatno, a općina je trebala pokriti troškove materijala. No, uvjet koji je postavio bilo je postavljanje spomenika u blizini katedrale.⁵²³ Na spomeniku je radio u Zagrebu tijekom 1926., a dovršio ga je 21. rujna 1927. godine. Dvije godine kasnije, 27. ožujka 1929., skulptura je izlivena u bronci. Usprkos protivljenjima oko postavljanja spomenika na Peristil, pa i onih od strane europskih stručnjaka, odlučeno je da se 'privremeno' postavi na Peristil ispred Protirona, a u slučaju da to mjesto ne odgovara bit će premješten. Svečano otkrivenje bilo je 29. rujna 1929. godine. Za vrijeme talijanske okupacije kip je 1941. bio uklonjen s Peristila i uskladišten u dvorište općinskih skladišta na obali.⁵²⁴ Pedesetih godina pokreće se inicijativa za njegovo vraćanje na prvobitni položaj, no ponovno dolazi

⁵²¹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 688.

⁵²² G. NOVAK, *Grgur Ninski (Povijesni podaci)*, u: *Novosti*, 21 (1927), br. 286, Zagreb, 16. listopada 1927., str. 7; LJ. KARAMAN, *O Meštrovićevu spomeniku Grguru Ninskome u Splitu*, u: *Novo doba*, 10 (1928), br. 326, Split, 24. prosinca 1928., str. 9-10; N. SUBOTIĆ, *Spomen crkva Kralja Zvonimira*, str. 458.

⁵²³ Postavljanje uvjetâ o položaju spomenika bilo je uzrokovano lošim iskustvom u svezi postavljanja Meštrovićevih spomenika u Zagrebu i Beogradu. Usp. I. TARTALJA – M. ČURČIN, *O mestu Meštrovićeva 'Grgura Ninskog'*, u: *Nova Evropa*, 20 (1929), br. 1-2, Zagreb, 11. srpnja 1929., str. 40; LJ. KARAMAN, *O Meštrovićevu spomeniku Grguru Ninskome u Splitu*, (Brošura), Split, 1929., str. 25-32; A. DUPLANČIĆ, *Podaci o Meštroviću i njegovim djelima iz korespondencije Mihovila Abramića*, str. 511; Jelena MARKOVINA, *Grgur Ninski i ostali splitski spomenici u danima fašističkog terora*, u: *Mogućnosti*, Split, 9 (1983) 14, str. 26-30.

⁵²⁴ A. DUPLANČIĆ, *Podaci o Meštroviću i njegovim djelima iz korespondencije Mihovila Abramića*, str. 511; J. MARKOVINA, *Grgur Ninski i ostali splitski spomenici u danima fašističkog terora*, str. 26-30.

do polemika u javnosti. Kao konačni izbor predložena su tri mjesta za njegovo postavljanje: zapadno od Biskupske palače, na Manuškoj poljani i sjeverno od Zlatnih vrata. Konačno je 1954.g. spomenik postavljen na mjestu gdje se nalazi i danas, sjeverno između Zlatnih vrata Dioklecijanove palače i Gradskog parka.⁵²⁵

Splitska skulptura Grgura Ninskog, visoka 8 metara, najveća je od tri Meštrovićeve skulpture u Hrvatskoj. Gipsani odljev studije Grgura Ninskog, visok 3 metra, Meštrović je 1931. darovao Varaždinu. Polemike oko mjesta postavljanja razriješene su Meštrovićevom odlukom o postavljanju na Petrovićev trg uz franjevački samostan. Svečano otkrivanje spomenika bilo je 17. listopada 1931. Tom prilikom Meštrović je postao počasni građanin Varaždina. Potpuno identična skulptura postavljena je 1969. ispred crkve sv. Anselma u Ninu.⁵²⁶

Reljef bana i biskupa Petra Berislavića Meštrović je izradio za Trogir 1932. godine.⁵²⁷ I ovo djelo je još jedno u nizu onih koje je izradio bez naknade, a općina se trebala pobrinuti za klesanje u kamenu. Premda je reljef odmah po izradi dan općini na raspolaganje, čak dvije godine se nalazio u Meštrovićevu ateljeu. U gradsku ložu je postavljen 1938., a već iduće godine talijanska vlast ga je uklonila. Početkom 1944. prenesen je uz crkvu sv. Ivana Krstitelja gdje je obzidan zidom,⁵²⁸ a tek 1954. vraćen u gradsku ložu na svoje prvobitno mjesto.⁵²⁹ Meštrović je Muzeju u Iloku 1958. odobrio lijevanje ovog reljefa.⁵³⁰

Zamisao o podizanju spomenika *Josipu Jurju Strossmayeru* u Zagrebu javila se još 1906. godine. Pitanje mjesta njegova postavljanja riješeno je prihvaćanjem prijedloga o postavljanju ispred zgrade Jugoslavenske akademije. No, javila se polemika vezana uz pitanje kome povjeriti izradu spomenika. Budući da su na natječaj bili pozvani samo umjetnici iz Banske Hrvatske, razvile su se žustre rasprave između njih i umjetnika iz Dalmacije. Meštrović se tome usprotivio ne samo kao član umjetničkog društva Medulić, već i zbog toga što je htio biti onaj koji

⁵²⁵ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 700-701.

⁵²⁶ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 700-701.

⁵²⁷ D. KEČKEMET, D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 37, *Pismo Ivana Meštrovića Milanu Čurčinu*, Split, 1. kolovoza 1933.

⁵²⁸ A. BELAS, *Reliefni spomenik Petra Berislavića, biskupa i hrvatskog bana u Trogiru*, u: *Hrvatski glasnik*, (1939), br. 182., Split, 5. kolovoza 1939., str. 9; Cvito FISKOVIĆ, *Dva najnovija djela Ivana Meštrovića*, u: *Hrvatska revija*, Zagreb, (1939), br. 1, str. 46-47.

⁵²⁹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 707-708.

⁵³⁰ *Poklon Meštrovića iločkom muzeju*, u: *Vjesnik*, Zagreb, 12. kolovoza 1958.

će izraditi spomenik Strossmayeru čiji je lik još kao dječak izradio u muljici.⁵³¹ Polemika oko natječaja potrajala je do 1912. kada je i Meštrović dobio poziv. Ponovni poziv dobio je i 1914., no ratne neprilike prekinule su i tu inicijativu. Nakon rata posao je ipak povjeren Meštroviću. Svečano otkrivanje spomenika bilo je 7. studenog 1926., a prigodne govore održali su zagrebački nadbiskup A. Bauer, splitski načelnik Ivo Tartaglia i don F. Bulić. O spomeniku je pisao S. Rittig, jedan od glavnih pokretača njegova podizanja.⁵³²

Sa zagrebačkim nadbiskupom *Alozijom Stepincem* Meštrović se upoznao za vrijeme rada na Spomen crkvi Naše Gospe u Biskupiji. Zahvalnost prema Stepincu, koji se zauzeo za njegovo oslobođenje iz ustaškog zatvora 1941., nastojao je uzvratiti zauzimanjem oko Stepinčeva puštanja iz zatvora, a potom i kućnog pritvora u župnoj kući u Krašiću. Za razumijevanje njihova odnosa od iznimne je važnosti Meštrovićev uvjet koji je postavio Titu prilikom posjeta domovini. Meštrović je dolazak uvjetovao posjetom bolesnom kardinalu koji se nalazio u pritvoru župnog stana u Krašiću. Tito je pristao, te su se Meštrović i Stepinac 10. srpnja 1959. susreli i ostali u razgovoru koji je trajao nepunih pet sati. Prijateljstvo sa Stepincem trajalo je do nadbiskupove smrti, a rezultiralo je izradom triju spomenika. Dvije biste Stepinca Meštrović je izradio tijekom 1947., gipsanu, u vlasništvu obitelji Meštrović, i brončanu za Visoku školu nadbiskupa Stepinca u New Yorku. U oba slučaja Meštrović je Stepinca prikazao kao mladog kardinala.⁵³³

Treći rad je nadgrobni spomenik *Susret Stepinca s Kristom* nastao 1961. godine. U listopadu 1961. Meštrović je doživio moždani udar, a 15. siječnja 1962. je preminuo u South Bendu. Nakon njegove smrti supruga Olga preuzela je razgovore oko postavljanja spomenika. Po Meštrovićevu modelu Josip Turkalj je isklesao spomen-ploču koja je dovršena 1962. te prevezena u Detroit gdje je stajala

⁵³¹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 681. Meštrovićeva prva skulptura biskupa J. J. Strossmayera izrađena u kamenu nalazi se u Galeriji Meštrović.

⁵³² „Umjetnik je zamislio Strossmayera sjedeća. Učinio je više studija u raznim pozama, dok se nije konačno za ovu odlučio. I punim pravom. Velikom vladici pristoji, da moćnih koljena sjedi kao vladar, jer je vladao dušama svoga naroda. Umjetnik ga je odjenuo u biskupsko ruho i djenuo mu križ na prsa, ali mu je ogrnuo oko leđa govorničku klasičnu togu, jer je riječ bila izvor i instrument Njegove veličine. Riječ je bila moć njegova bića. Njegova karizma. Vladika je u času govorničke ekstaze. (...) Neka uzvišena duhovnost lebdi nad Biskupovim likom.” USP. S. RITTIG, *Strossmayerov spomenik od Ivana Meštrovića (Pretiskan iz Strossmayerovog Spomen-spisa)*, u: *Obzor*, 67 (1926), br. 300, Zagreb, 7. studenog 1926., str. 2.

⁵³³ K. JURIŠIĆ, *Meštrović naš konfrater*, str. 55.

uskladištena u klesarskoj radionici *Matosh and Sons company* sve do 1967. godine. Spomenik je uz dozvolu komunističkih vlasti konačno postavljen 18. prosinca 1967. godine.⁵³⁴

Jedan od prvih svećenika kojeg je Meštrović izradio u skulpturi bio je istaknuti splitski svećenik, arheolog, konzervator i ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu, *don Frane Bulić* (1846. - 1934.). On je svojim predanim istraživanjima u antičkoj Saloni i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu zadužio grad Split, Solin i cijelu domovinu. Don Frane je bio zaslužan i za podizanje spomenika Grguru Ninskom, zbog čega je, treba reći, došlo do neslaganja između njega i Meštrovića,⁵³⁵ ali usprkos tome Meštrović je o njemu uvijek govorio s mnogo ljubavi i simpatije.⁵³⁶ Don Franinu bistu je izradio 1929. i poklonio mu je. Bista se nalazi u dvorištu Arheološkog muzeja u Splitu, a njen odljev postavljen je pred Bulićevu rodnu kuću u Vranjic.⁵³⁷

Meštrović je 1928. izradio i bistu *Svetozara Rittiga* u znak zahvalnosti što ga je pozvao da likovno uredi crkvu sv. Marka.⁵³⁸ Usprkos negativnim reakcijama koje su pobudila Meštrovićeva religiozna djela u javnosti, Rittig je bio stalni promicatelj njegove umjetnosti, posebno u crkvenim ustanovama. Njihovo prijateljstvo potrajalo je do smrti. Nije poznato gdje se bista danas nalazi.

Jedan od svećenika čiju je skulpturu u kasnim pedesetim godinama Meštrović izradio bio je *o. Francisco Lopez de Mendoza Grajales*.⁵³⁹ Skulpturu je 1958. blagoslovio Joseph P. Hurley, nadbiskup katoličke biskupije Sv. Augustina. Prvobitno je bila smještena na jugoistočnoj obali unutrašnjeg dijela Creek Hospital,

⁵³⁴ Karlo MIRTH, *Meštrovićev spomenik kardinalu Stepincu u zagrebačkoj katedrali*, u: *Hrvatska revija*, München – Barcelona, 33 (1983) 4, str. 688-695.

⁵³⁵ To je bio najveći sukob koji se dogodio između I. Meštrovića i don F. Bulića. Na jednoj su se strani tako našli Ivo Tartaglia koji je podržavao Meštrovićev prijedlog o postavljanju Grgura na Peristil, a na drugoj cijeli Split na čelu s don F. Bulićem. Usp. D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 529: „Svakog jutra rano don Frane je šetao Splitom, pozivajući Splićane protiv 'malog Meštrovića'.”

⁵³⁶ B. RADICA, *Ljudski i umjetnički profil Ivana Meštrovića*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 350.

⁵³⁷ A. DUPLANČIĆ, *Jedno Bulićevo pismo o spomeniku Grguru Ninskome*, u: *Croatia Christiana* 10 (1986) 18, str. 50.

⁵³⁸ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića II.*, str. 37.; *Pismo Ivana Meštrovića Milanu Ćurčinu*, Split, 1. kolovoza 1933.

⁵³⁹ O životu o. Lopeza više: http://www.missionandshrine.org/fr_lopez.htm.

a 2010. je premještena i okrenuta posjetiteljima koji mu dolaze u susret preko mosta Creek Hospital.⁵⁴⁰

U monografiji *Život Ivana Meštrovića* Duško Kečkemet piše: „U Meštroviću je davno tinjala zamisao da izradi spomenik dubrovačkom matematičaru, fizičaru, astronomu i filozofu Ruđeru Boškoviću (1711. - 1787.), čiji se grob nalazi u crkvi S. Maria Podone u Milanu, a spomen ploča koju je još Dubrovačka Republika postavila, u dubrovačkoj stolnoj crkvi.”⁵⁴¹ Kečkemet ne spominje kako je Ruđer bio pripadnik isusovačkog reda, koji je 1540. osnovao Ignacije Loyolski. Upravo taj podatak bio je najvažniji Meštroviću za njegov rad na spomeniku koji je započeo u proljeće 1940. godine. Njegova zamisao o postavljanju spomenika ispred isusovačke crkve u Dubrovniku bila je prihvaćena, no postavljanje predviđeno za jesen iste godine omele su ratne okolnosti. Spomenik je postavljen tek 1956., ali ne u Dubrovniku, već u parku Instituta Ruđer Bošković u Zagrebu.⁵⁴² Na zamolbu don Nike Lukovića Meštrović je 1953. odobrio odljev Boškovićeve skulpture za crkvu u Prčnju u Boki Kotorskoj, a gipsani model se čuva u Atelijeru Meštrović u Zagrebu.⁵⁴³

Zasluge za izradu Meštrovićeva spomenika *fra Andriji Kačiću Miošiću* pripadaju fra Karlu Jurišiću, župniku Zaostroga. Jurišić je želio odati počast jednom od najpoznatijih franjevaca na našim prostorima. U želji za što svečanijom proslavom 250. obljetnice fra Andrijina rođenja fra Karlo se obratio Meštroviću 15. siječnja 1953. s molbom da izradi kip koji bi bio izložen u Bristu, Kačićevu rodnom mjestu. U pismu naglašava siromaštvo redovnika i moli Meštrovića da njegov rad bude poklon. Usprkos obvezama u pismu od 4. travnja 1953. Meštrović pozitivno odgovara na Jurišićevu molbu.⁵⁴⁴ Pismom od 7. svibnja obavještava ga kako je skulptura u glini završena, te radi na odljevu u gipsu.⁵⁴⁵ Zbog problema nastalih oko

⁵⁴⁰ K. MIRTH, *Meštrović in America: Living from the clod of sroatian soil attached to his roots*, u: *Journal of Croatian Studies* XXIV (1983), <http://www.studiacroatica.org/jcs/24/2413.htm>, Pristupljeno: 16. srpnja 2024.

⁵⁴¹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 169.

⁵⁴² D. S., *Meštrovićevi spomenici iza ograde*, u: *Vjesnik* 19 (1958), Zagreb, 5. travnja 1958.; Ž. DADIĆ, *Rugjer Josip Bošković. Život i djelo*, u: *Priroda*, Zagreb, 5 (1986/87), str. 131-138.

⁵⁴³ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 169-170.

⁵⁴⁴ Korespondencija Ivana Meštrovića i fra Karla Jurišića čuva se u Arhiva Sveučilišta Notre Dame, CMST 2/167, UNDA.

⁵⁴⁵ J. A. SOLDO, *Meštrovićev Kačić u Bristu*, u: *Mogućnosti*, Split, 30 (1983) 10/11, str. 890-892.

prikupljanja novca za brončani odljev, gipsani odljev preuzet je tek 6. veljače 1958., te upućen na lijevanje u Zagreb. Osim postojećeg gipsanog odljeva, napravljen je još jedan odljev u gipsu za Galeriju Meštrović u Splitu, a koji je greškom dospio u franjevački samostan u Zaostrugu te se ondje nalazi u brončanoj patini. Brončani odljev postavljen je 30. rujna 1960. u Bristu na postolju od trogirskog bijelog kamena, a 18. prosinca iste godine održana je skromna proslava prilikom 200. obljetnice Kačićeve smrti. Izradom i poklonom skulpture Meštrović je odao priznanje Kačiću i njegovim tekstovima koji su ostavili utjecaja na njegov život i stvaralaštvo. Osim toga, tim djelom Meštrović je pokazao zahvalnost svim franjevcima s kojima je prijateljevao, a imali su udjela u njegovom životu i stvaralaštvu.

3.3.2.2. Sveci Katoličke crkve

Sveci su kod Meštrovića česta tema, a prikazivao ih je u skulpturi i reljefu. *Reljef sv. Roka*⁵⁴⁶ izradio je 1911. kao općinski grb za Drniš. Reljef se nalazio na općinskoj zgradi do 1953. kada ga je komunistička vlast uklonila. Originalni brončani reljef sačuvao je od uništenja komunističke vlasti Nikola Adžija, ali je za vrijeme Domovinskog rata ukraden te do danas nije pronađen.⁵⁴⁷ Drugi reljef sv. Roka izradio je za kapelu sv. Roka u crkvi Gospe od anđela u Cavtatu. Na oba reljefa sv. Roko je prikazan sa psom kao što je i uvriježeno u kršćanskoj ikonografiji.

Tijekom 1924. Meštrović je izradio skulpturu *sv. Vlaha*,⁵⁴⁸ koju je kralj Aleksandar poklonio Dubrovniku. Prvotno je postavljena u Držićevoj loži, a potom je premještena iznad vrata od Pila, gdje se nalazi i danas.⁵⁴⁹

Skulpturu *Sv. Andrije* izradio je 1957., a nalazi se ispred Episkopalne crkve istoimenog sveca u Honoluluu.⁵⁵⁰ Iste godine radi i na dvije skulpture *sv. Josipa*.

⁵⁴⁶ *Sveti Roko*, bronca, reljef, Drniš, 1911.

⁵⁴⁷ V. BARBIĆ, *Meštrović, Drniš - Otavice*, str. 7; Joško ZANINOVIĆ, *Stalni postav radova Ivana Meštrovića u Muzeju drniške krajine*, u: *Muzeologija*, Zagreb, 36 (1999), str. 90, bilj. 3.

⁵⁴⁸ *Sv. Vlaha*, 1914., kamen, iznad vrata od Pila, Dubrovnik.

⁵⁴⁹ E. KATIĆ, (E. K.), *Sveti Vlaha (Meštrovićeva skulptura sv. Vlaha u Dubrovniku)*, u: *Obzor*, 75 (1934), br. 27, Zagreb, 3. veljače 1934., str. 1.

⁵⁵⁰ *Sv. Andrija*, 1957., bronca, nadnaravna veličina, Episcopal Church of St. Andrew, Honolulu, Hawaii.

Jedna skulptura se nalazi u privatnom vlasništvu,⁵⁵¹ a druga u crkvi Presvetog srca u Illinoisu.⁵⁵²

Među istaknutim svecima koje je Meštrović izrađivao nalaze se još sv. Kristofor,⁵⁵³ sv. Jeronim,⁵⁵⁴ sv. Franjo Asiški, sv. Antun Padovanski i sv. Roko.

Sv. Kristofora, mučenika, koji se na kršćanstvo preobratio nakon što je začuo Kristov glas u snu, u prirodnoj veličini Meštrović je izradio 1955. godine. Riječ je o skulpturi sv. Kristofora s djetetom na ramenima, a nalazi se na Sveučilištu Notre Dame. Osim te skulpture, 1951. izradio je i studiju sv. Kristofora u ugljenu, a nalazi se u kolekciji Sveučilišta u Syracusi.⁵⁵⁵

Za boravka u Zavodu sv. Jeronima Meštrović je dobio narudžbu za četiri velika reljefa, među kojima je bio i reljef sv. Jeronima. O pripremama za rad na reljefu pisao je supruzi Olgi: „Baš sam počeo praviti neke skice na papiru za sv. Jeru, a uz to čitam i njegovu biografiju i djela. Zgodan svetac... otišo u svece, inače je mogao biti veliki književnik. Rodio se u Grahovu iznad Knina i tek sa 18. g. počeo učiti i to vrlo ozbiljno... Učio je stare grčke i rimske klasike koji u njegovo doba zanesenog kršćanstva nisu bili u modi, ali su mu bili dobri drugovi sve do smrti i pomogli mu da bolje od drugih razumije stari zavjet i novi zavjet. On barbarin prvi prevodi sa hebrejskog na latinski Stari zavjet.”⁵⁵⁶

Reljef sv. Jeronima⁵⁵⁷ Meštrović je dovršio 1943., a kip sveca u bronci napravio je 1954. za hrvatske franjevce u Washingtonu.⁵⁵⁸

Meštrovićevu upoznavanju s likom *sv. Franje Asiškog* i franjevačkom duhovnosti doprinijele su ponajviše, kao što smo već rekli, prijateljske veze njegova oca s franjevcima, kao i prijateljstva koja je sam tijekom života stekao s njima. Iz tih prijateljskih veza proizići će brojna Meštrovićeva dobročinstva zbog čega je naposljetku i imenovan konfratrom Provincije Presvetog Otkupitelja. Prvu skulpturu

⁵⁵¹ *Josip stolar*, 1957., gips, privatno vlasništvo, South Bend, Indiana. Prikazuje Josipa kojem se dok radi obraća Isus.

⁵⁵² *Josip stolar*, 1957., drvo, prirodna veličina, Sacred Heart Church, Winnetka, Illinois. Prikazan je samo lik Josipa dok radi.

⁵⁵³ *Leksikon ikonografije*, str. 353-354.

⁵⁵⁴ *Leksikon ikonografije*, str. 298.

⁵⁵⁵ D. TATHAM, *Ivan Meštrović in Syracuse 1947-1955.*, str. 23.

⁵⁵⁶ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 324, *Pismo Olgi*, Istituto St. Girolamo, 3. IX. 1942.

⁵⁵⁷ *Sv. Jeronim*, 1943., kamen, Zavod sv. Jeronima u Rimu.

⁵⁵⁸ *Sv. Jeronim*, 1954., bronca, Croatian Franciscan Fathers Home, Washington.

*Sv. Franjo u molitvi*⁵⁵⁹ izradio je 1924. godine. Početkom tridesetih godina promišljao je o reljefu *Vječno raspeti*⁵⁶⁰ za obiteljsku grobnicu u kojem križ zamjenjuje šesterokrilnim serafinom raširenih krila. Identičan prizor serafina koji nosi Krista prikazao je i na uljenoj slici na drvu *Stigmatizacija sv. Frane*.⁵⁶¹

Bliži dodir s likom i životom sv. Franje doživio je, kao što je već rečeno, u Asizu 1942. godine. Osim toga upoznao ga je i preko *Cvjetića sv. Franje* i knjige biskupa Facchettija koju mu je darovao o. Dominik Mandić.⁵⁶² Kip sveca izradio je u više navrata: *Sv. Franjo u molitvi*, 1924. skulptura u bronci; *Franjo moli*, 1918. reljef u drvu; *Stigmatizacija sv. Franje (Stigmate)*, 1946. reljef, te *Preminuće sv. Franje*, reljef u bronci iz 1961. godine.

Najznačajnije djelo svakako je *Stigmatizacija sv. Franje (Stigmate ili Rane sv. Franje)* o kojoj je opširno pisao Mandić, naručitelj djela za crkvu franjevačke generalne kurije. Nadahnut posjetom Asizu Meštrović je napravio nekoliko nacrti, a konačni je izradio u Rimu 1946. godine. U tekstu Mandić navodi da je osobno pomagao Meštroviću u radu na reljefu.⁵⁶³ Reljef prikazuje važan događaj iz franjevačke ikonografije, trenutak u kojem se sv. Franji ukazuje seraf koji nosi Raspetoga Krista od kojega Franjo prima stigmate.

Rad na nacrtima za posljednje djelo s prikazom sveca, reljef *Preminuće sv. Franje*⁵⁶⁴ Meštrović je započeo 1961. godine. Reljef je izrađen kao nadgrobni spomenik franjevačke grobnice na groblju Mount Olivet u Chicagu. Prikazuje

⁵⁵⁹ Skulptura *Sv. Franjo Asiški*, 1926., Zagreb nalazi se u stalnom postavu Atelijera Meštrović u Zagrebu, AMZ - 137. Drugi primjerak u bronci čuva se u Galeriji u Dubrovniku, nekoć dio Zbirke Banac.

⁵⁶⁰ *Vječno raspeti*, Zagreb, 1930., segetski kamen, punkciju je izveo Ivo Lozica 1930. a u kamen prenio Antun Augustinčić 1931. u Otavicama

⁵⁶¹ *Stigmatizacija sv. Frane*, 1932., ulje na drvu, GMS-993.

⁵⁶² Prema Mandiću knjiga biskupa Facchettija poslužila je Meštroviću za izradu skulptura i crteža sv. Franje Asiškog. Mandić navodi: „Sveti Franjo je svojim likom, svojim životom i svojim 'Cvjetićima' odavna privlačio Meštrovića i kao čovjeka i kao umjetnika, pa je bio tema većeg broja njegovih crteža i skulptura. Najviše se tom svecu približio tim posjetom Assisiju, a franjevačkim fratrima uopće druženjem s njima tu i u Zavodu sv. Jeronima.” Usp. D. MANDIĆ, *Postanak Meštrovićevih „Rana sv. Franje” (u Rimu 1942.)*, 388-395.

⁵⁶³ Gipsani izvornik, dovršen u rujnu 1946., dar je umjetnika Franjevačkoj provinciji Presvetoga Otkupitelja. Čuvao se u Generalnoj kuriji, a fra Nikola Radić, kao generalni definator 1985. vatikanskom diplomatskom poštom prebacio ga je u Hrvatsku. Iste godine u Zagrebu je odliven brončani reljef koji je prenesen u franjevački samostan Gospe od zdravlja u Splitu, a gipsani izvornik darovan franjevačkom samostanu u Zaostrogu, gdje se i danas nalazi patiniran u broncu. Po dovršetku gradnje Franjevačkog klerikata o. Ante Antića novo odliveni brončani reljef iz Gospe od zdravlja prenesen je u crkvu Presvetoga Otkupitelja na Trsteniku.

⁵⁶⁴ *Preminuće sv. Franje*, 1961., reljef u bronci, Mount Olivet, Chicago.

trenutak umiranja sv. Franje koji leži na „Majci Zemlji”, okružen braćom, zazivajući sestricu smrt. Prvobitno je bio smješten u hrvatskoj župi Srca Isusova, a u svibnju 1982. na inicijativu tadašnjeg kustosa fra Stephena Raicha premješten je na franjevačku grobnicu. Postavljen je na uzvišen položaj, a u podnožju reljefa ispisane su riječi sv. Franje: „*Slava tibi, Gospodine moj, po sestri našoj smrti.*”⁵⁶⁵

Prije Drugoga svjetskog rata Meštrović je beogradskom nadbiskupu obećao za dar izraditi kip sv. Ante Padovanskog. Ratne okolnosti spriječile su ga u tom naumu. Do njegova ostvarenja došlo je tek 1954. na zamolbu župnika dr. Edvarda Žilića. Meštrović je izradio dvije različite skulpture sv. Ante Padovanskog: brončani kip sveca 1953. za koledž sv. Ante u Oxfordu,⁵⁶⁶ i gipsani model iz 1954.⁵⁶⁷ za crkvu sv. Ante u Beogradu.⁵⁶⁸

3.3.2.3. Novozavjetne teme

U središtu Meštrovićevog religioznog stvaralaštva su novozavjetne teme, osobito one povezane uz živote evanđelista, Blažene Djevice Marije i Isusa Krista. Izbor tema u najvećoj mjeri ovisio je o životnim prilikama umjetnika. U najtežim životnim trenutcima odabirao je scene s prikazima Isusove muke, razapinjanja, smrti i skidanja s križa. Najviše tema iz Kristova života je uprizorio u drvenim reljefima smještenim u kapelu sv. Križa na Crikvinama. U reljefima se Krist očituje kao nositelj otkupljenja i glava mističnog tijela.⁵⁶⁹

Početkom Prvoga svjetskog rata kada se Meštrović počeo intenzivnije baviti religioznim temama, lik Ivana Krstitelja pojavljuje se na reljefu *Salome*, 1913.⁵⁷⁰ *Glavu Ivana Krstitelja* izradio je 1914. godine.⁵⁷¹ Kao mršavog dugokosog muškarca

⁵⁶⁵ Usp. <http://www.stjeromecroatian.org/hrv/custody3b.html>.

⁵⁶⁶ *Sv. Ante Padovanski*, 1953., bronca, naravna veličina. Nalazi se u St. Anthony's College, Oxford, England. Analiza skulpture dana je prema fotografiji objavljenoj u: L. E. SCHMECKEBIER, *Ivan Meštrović – sculptor and patriot*, Syracuse University Press, New York, 1950., sl. br. 83.

⁵⁶⁷ *Sv. Ante Padovanski*, 1954. Usp. *Monumentalna crkva Svetog Ante u Beogradu*, u: *Glasnik sv. Antuna Padovanskog*, Zagreb, god. II (1963), br. 6, str. 106.

⁵⁶⁸ Drugi brončani odljev skulpture sv. Ante Padovanskog, 1954., nalazi se na pročelju crkve sv. Ante u Bugojnu. Usp. K. JURIŠIĆ, *Meštrović naš konfrater*, str. 55.

⁵⁶⁹ R. KUPAREO, *Čovjek i umjetnost*, Zagreb, 1993., str. 106.

⁵⁷⁰ *Saloma*, 1913., Beograd, AMZ - 131, AMZ – 294, Belgija.

⁵⁷¹ *Glava Ivana Krstitelja*, 1914, Rim, AMZ – 139.

s bradom, izradio ga je u reljefu *Krštenje na Jordanu*. Jedan od posljednjih radova koji izrađuje 1954. za boravka i rada na Sveučilištu u Syracusi je kip *sv. Ivana Krstitelja*,⁵⁷² a izradio ga je na zamolbu splitskog nadbiskupa msgr. Frane Franića za splitsku krstionicu.

U važnije novozavjetne teme kojima se Meštrović bavio ubrajaju se evanđelisti Matej, Marko, Luka i Ivan. *Iz njihovih* tekstova, on u većoj ili manjoj mjeri crpi nadahnuće za umjetnički rad. Najviše je zaokupljen sv. Lukom što je razumljivo s obzirom na to da Luka donosi najviše podataka o Kristovu životu. Skulpture evanđelista često su samostalne skulpture smještene unutar sepulkralno-sakralnih građevina. U crkvi Gospe od anđela nalaze se na podnom mozaiku s pripadajućim ikonografskim simbolima: Matej - krilati čovjek, Marko - lav, Luka – vol, Ivan - orao. Smješta ih u reljefima na unutarnje zidove crkve Presvetog Otkupitelja u Otavicama.

Evanđelista Mateja je prvi put izradio 1916.,⁵⁷³ potom na podnom mozaiku u crkvi Gospe od Anđela, u skulpturi *Evanđelist Matej*, 1929.⁵⁷⁴, te ponovno 1931. u reljefu za Crkvu Presvetog Otkupitelja.

Reljef sv. Marka izradio je 1927.⁵⁷⁵, te ponovno 1931. u reljefu za crkvu Presvetog Otkupitelja.

Evanđelista Luku izrađivao je nekoliko puta. Prva skulptura *Evanđelist Luka* nastala je 1914., a prikazuje glavu evanđelista.⁵⁷⁶ U skulpturi iz 1929. prikazuje ga u klečećem položaju s knjigom u ruci. Dvije godine kasnije, 1931., izradio ga je u reljefu za crkvu Presvetog Otkupitelja, a posljednje djelo s prikazom ovog sveca izradio je u skulpturi 1950. za boravka u Americi.⁵⁷⁷

Evanđelista Ivana, učenika „kojega je Isus ljubio” redovito je prikazivao kao mladolikog muškarca u sjedećem ili stojećem stavu s pripadajućim ikonografskim oznakama orla i knjige. U različitim nazivima nekad u prvi plan izbija Ivan kao pisac

⁵⁷² *Ivan Krstitelj*, 1954. (odljev u bronci 1959.), nalazi se u splitskoj krstionici gdje je postavljen 1960. godine. Ista skulptura odlivena je i za crkvu sv. Ivana Krstitelja u Vrpolju, te crkvu istoimenog sveca u Trogiru. Usp. *U staroj krstionici postavlja se Meštrovićev kip*, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 13. lipnja 1960., str. 6; D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 434.

⁵⁷³ *Muškarac s djetetom (Evanđelist Matej)*, 1915., London, bronca, AMZ – 268.

⁵⁷⁴ *Evanđelist Matej*, 1929., GMS.

⁵⁷⁵ *Evanđelist Marko*, 1927., Zagreb, AMZ – 32.

⁵⁷⁶ *Evanđelist Luka*, 1915., London, bronca, GMS – 71. O likovnoj analizi djela u: D. PRANČEVIĆ, *Ivan Meštrović u kontekstu...*, str. 70-71.

⁵⁷⁷ *Evanđelist Luka*, 1950., Shaheen-Meštrović Memorial, University of Notre Dame, South Bend

evanđelja, prilikom čega ga prikazuje kao evanđelista s knjigom i likom orla.⁵⁷⁸ Prikazujući ga kao apostola s knjigom,⁵⁷⁹ Meštrović stavlja naglasak na njegovo apostolstvo, dok u prikazu Ivana kao autora knjige Otkrivenja⁵⁸⁰ naglasak ponovno stavlja na njegovu ulogu pisca.

S ikonografskom temom *Blažene Djevice Marije* Meštrović se bavio još za školovanja i boravka u Beču. Među crtežima koje je Hellmeru priložio na uvid prilikom prijema na Bečku akademiju nalazio se i crtež *Pietà* nacrtan prema Michelangelu.⁵⁸¹ Blaženu Djevicu Mariju prikazuje koristeći nekoliko ikonografskih motiva. Prvi, navještenje, a drugi, Marija kao Bogorodica s djetetom, pri čemu naglasak stavlja na Marijino bogomajčinstvo, tj. materinstvo. Treći ikonografski motiv prikaza BDM vezan je za temu oplakivanja, odnosno skidanja Krista s križa i polaganja u grob. Prva dva motiva tako su povezana za radosne, a posljednji se odnosi na žalosne trenutke Kristova života.

Tema *Navještenja*, odnosno *Blagovijesti* od iznimne je važnosti za govor o Kristovu životu i životu Marije Bogorodice, pa tako i za kršćanstvo općenito. Marijino „Neka bude” je ključni trenutak utjelovljenja Krista kao druge božanske osobe, Sina Božjeg, a ujedno i početak njegova otkupiteljskog poslanja.⁵⁸² Iako izvještaj o navještenju donose dvojica evanđelista (Mt 1,18-25, Lk 1,26-38), kršćanska ikonografija oblikovala se na Lukinu tekstu. Nadahnuće Lukinim tekstom uočavamo i u Meštrovićevim prikazima navještenja premda ga prikazuje s ponešto izmijenjenim simbolima i atributima likova. Temom navještenja bavio se već 1913. godine. Za razliku od ostalih djela, na reljefu iz 1913. vidljiv je odmak od biblijskog teksta. To ne čudi s obzirom na to da u tom razdoblju započinje Meštrovićev okret s nacionalnih na religiozne teme. Biblijski prizor biva prisutan u Meštrovićevim mislima tek fragmentarno. U razradi ideje nedostaje dublji element religioznosti koju nastoji nadomjestiti onim što je primjećivao kod drugih autora koji su se bavili istom temom. U drugom reljefu *Navještenja* iz 1927.,⁵⁸³ izrađenom u drvu, Meštrović nadomješta

⁵⁷⁸ *Evanđelist Ivan*, v. reljef, bronca, GMS – 78; *Evanđelist Ivan*, 1950., bronca, Shaheen-Meštrović Memorial, University of Notre Dame, South Bend

⁵⁷⁹ *Evanđelist Ivan*, 1929., Zagreb, AMZ – 25; *Evanđelist Ivan*, 1929., Zagreb, AMZ – 252.

⁵⁸⁰ *Autor Apokalipse* (skica), bronca, GMS – 185; *Autor Apokalipse*, 1946., Crikvine

⁵⁸¹ M. PELC, *Meštrovićev crtež 'Oplakivanja Krista' iz Bečke Akademije*, str. 56., u: *Život umjetnosti*, 54-55 (1993-1994), str. 56-59.

⁵⁸² *Leksikon ikonografije*, str. 420.

⁵⁸³ *Navještenje*, 1927., Zagreb, reljef, orah, GMS – 43.

manjkavosti prikazane u reljefu iz 1913. godine. U ovom reljefu uočava se poznavanje Lukinog teksta (Lk 1,28-35) prema kojemu se u trenutku navještenja nalaze anđeo Gabrijel i djeвица Marija. Istim motivom bavi se u Parizu 1931.-1932. godine. U izvedbi ostaje vjeran biblijskom tekstu, ali osjeća potrebu unošenja nečeg 'meštrovíčevskog'. Unošenjem novih elemenata i s različitim prikazima ovu iznimno važnu temu u kršćanstvu Meštrovíč na jedan način posadašnjuje.

Ekumenski sabor u Efezu 431. proglasio je dogmu kojom je Marija proglašena Bogorodicom (grč. *Theotokos*), Majka Božja.⁵⁸⁴ Pod ovim aspektom oblikovao se ikonografski tip Bogorodice s djetetom koji nalazimo i kod Meštrovíća. S obzirom na broj i raznolikost djela ove tematike,⁵⁸⁵ uočavamo kako umjetnik veliku važnost pridaje temi majčinstva, počevši od prvih djela u kojima je prikazao vlastitu majku u molitvi, preko skulptura vlastite supruge, do brojnih Madona. Prikazujući Bogorodicu s djetetom u dalmatinskoj nošnji poistovjećuje je s hrvatskom majkom. Na taj način Meštrovíč nastoji približiti Majku Božju čovjeku. Pritom izražava njezinu bliskost, otvorenost, poniznost, majčinsku blagost i bezuvjetno prihvaćanje, te naglašava ulogu koju je Bogorodica svojevolumnim pristankom na rođenje Sina Božjega odigrala u cjelokupnoj povijesti spasenja. Meštrovíč ide korak dalje. Ne samo da naglašava Marijino bogomajčinstvo, već općenito materinstvo u životu čovjeka. Blažena Djeвица Marija, Bogorodica prenositeljica je Božje Objave, posrednica spasenja, a rođenjem Isusa Krista postala je i suotkupiteljica.

Kod Meštrovíća razlikujemo dvije skupine prikaza Bogorodica: Bogorodica s djetetom ili djecom, i Bogorodica s djetetom koja rukom pokazuje na Dijete. *Bogorodica s djetetom ili djecom* nastaje u povezanosti s događajima iz Kristova djetinjstva. Redovito je prikazana u sjedećem stavu s Djetetom koje sjedi na nogama, pri čemu je dijete obgrlila rukama. U nekim skulpturama Meštrovíč u ruke djeteta smješta knjigu kao simbol Božje riječi i obećanja koje će se po njemu ispuniti. U drugima, uz prisutnost drugih likova, poput Ivana Krstitelja u djetinjoj dobi⁵⁸⁶

⁵⁸⁴ *Leksikon ikonografije*, str. 164

⁵⁸⁵ U Atelijeru Meštrovíč u Zagrebu i Galeriji Meštrovíč u Splitu pohranjene su slijedeće skulpture Bogorodice s djetetom: *Madona s Isusom*, 1918., Rim (?), AMZ – 276; *Bogorodica s djetetom*, bronca, GMS – 85; *Nakon poroda*, reljef, bronca, GMS – 90; *Bogorodica s djetetom*, bronca, GMS – 111; *Bogorodica* (skica), bronca, GMS – 186; *Bogorodica s djetetom*, bronca, GMS – 652; *Bogorodica*, reljef, kamen, GMS – 659.

⁵⁸⁶ *Gospa s djecom, posjeta malog Ivana*, 1913., Beograd, AMZ – 135; *Gospa s djecom, posjeta malog Ivana*, 1913., Beograd, AMZ – 217.

naglašava njihovu povezanost i bliskost te ujedno nagovješta njihov međusobni susret na obali rijeke Jordan. Za vrijeme boravka u Cannesu 1917. Meštrović je izradio skulpturu *Bogorodice s djetetom*,⁵⁸⁷ a riječ je o poprsju Bogorodice s izduženim vratom i glavom. U skulpturi *Bogorodice s Djetetom*, iz Cavtata iz 1922. prikazan je cijeli lik Bogorodice i djeteta. Zanimljivo je kako su u skulpturi *Bogorodica s djecom* iz 1922.⁵⁸⁸ likovi prikazani u pokretu.

Bogorodica koja u naručju drži dijete upućujući rukom prema njemu, nagovješta dolazak spasenja po tom djetetu i njegovu ponudu čovjeku. Možemo se složiti sa J. A. Soldo u njegovoj tvrdnji kako je Meštrović doista „pjevač Krista i Marije. On stvara Krista – čovjeka boli i patnje, ali i ujedno Krista – Boga Otkupitelja.”⁵⁸⁹

Nadahnuće za rad na novozavjetnim temama, posebno onima u kojima prikazuje Kristov život od začeca do užasašća, Meštrović crpi na biblijskim tekstovima, pučkim pobožnostima i djelima drugih umjetnika.⁵⁹⁰ Zaokupljenost Kristom i temama iz njegova života prisutna je kod njega od početaka njegova stvaralaštva, počevši od prvih raspela koja je izradio kao dječak, preko reljefa s prizorima iz Kristova života koje je namijenio za sakralno-izložbeni prostor na Crkvinama. Ondje je u kapelu sv. Križa izložio ciklus od 28 drvenih reljefa na kojima je radio tijekom 33. godine (od 1917. do 1950.), a podredio ih je skulpturi *Raspeća* iz 1916. godine.

Motiv *Isusova rođenja* nalazi se u nekoliko Meštrovićevih djela različitih materijalom, prikazom i kvalitetom izvedbe. Prikazujući Kristovo rođenje u reljefu *Porodenje*⁵⁹¹, iz crkve Presvetog Otkupitelja, uočavamo kako je u njega ukomponirao likove primalja Zelomi i Salome pri porodu koje su u kršćansku ikonografiju ušle

⁵⁸⁷ *Gospa s djetetom* (dugog vrata i glave), 1916.-1917., Cannes, AMZ – 31, AMZ – 33, AMZ – 147, AMZ – 148, AMZ – 210; *Madona s Isusom*, 1917., Cannes, AMZ – 248.

⁵⁸⁸ *Bogorodica s djecom*, 1922., mramor, GMS – 3; *Usp. Bogorodica s djecom*, bronca, GMS – 91; *Bogorodica s djecom*, reljef, mramor, GMS – 8.

⁵⁸⁹ J. A. SOLDI, *O. Petar Grabić i Ivan Meštrović*, str. 71.

⁵⁹⁰ U kontekstu govora o temama iz Kristova života možemo spomenuti i: *Glava Krista*, drvo, GMS – 40; *Glava Krista*, bronca, GMS – 74; *Glava Krista* (detalj *Pietà*), bronca, GMS – 128; *Isus Jaganjac Božji*, Zagreb, 1938., AMZ – 43; *Žrtveni Jaganjac*, 1921.-1922., Cavtat (?), AMZ – 76.

⁵⁹¹ *Isusovo rođenje*, Zagreb, 1931.-1932., reljef, AMZ – 179; *Porodenje*, reljef, Crkva Presvetog Otkupitelja, Otavice.

preko Pseudomatejeva evanđelja.⁵⁹² Nadahnuće za taj prizor dijelom je pronašao i u djelima drugih umjetnika, odnosno u ikonografiji koja se razvila tijekom povijesti, a uvjetovana je brojnim teološkim raspravama koje su razriješene na Efeškom saboru. U reljefu *Porodjenje*, 1948-1959.⁵⁹³, iz kapele sv. Križa, Meštrović se približio kršćanskoj ikonografiji i tekstovima evanđelja. Događaj je smjestio u štalu u kojoj se nalazi Djevica s djetetom u naručju. U središtu je utjelovljeni Krist koji je postao čovjek „radi nas ljudi i radi našega spasenja”.

Osnovni izvor nadahnuća za *Poklon kraljeva* jest evanđeoski tekst Mt 2,1-12, koji govori o dolasku maga s Istoka, Melhiora, Baltazara i Gašpara. U reljefu *Poklonstvo triju kraljeva*, 1948.-1950.⁵⁹⁴ prikazana je Marija s djetetom u naručju. Kraljevi su odjeveni u jednostavne tunike. Nedostaju im darovi koje su prema biblijskom tekstu darovali djetetu Isusu (zlatu, tamjan, smirna). Izostavljajući darove Meštrović tako prikazuje darivanje samih sebe. Cjelokupni prikaz teme poklona kraljeva naglašava važnost Kristova utjelovljenja i upućuje na otajstvo spasenja po Isusu Kristu.

Isusovo prikazanje u hramu opisano u Lk 2,22-40, Meštrović izrađuje u reljefu *Prikazanje u hramu*, 1931. za crkvu sv. Marka u Zagrebu za stipes oltara sv. Florijana i Sebastijana. U reljefu *Prikazanje djeteta u hramu* iz 1948.-1950.⁵⁹⁵, osim prikaza starca Šimuna i sv. Obitelji umjesto proročice Ane koja je prema biblijskom tekstu prisustvovala događaju, Meštrović unosi lik nepoznatog muškarca.⁵⁹⁶

Novozavjetni motiv bijega u Egipat promišlja 1928.g. radeći skice za vratnice katedrale sv. Patrika u New Yorku. Na sačuvanom nacrtu vratnica uočavamo kako je navedeni prizor namjeravao prikazati u jednoj od 24 kazete.⁵⁹⁷ Međutim, do realizacije projekta nikada nije došlo. U pismu fra D. Mandiću 1947. Meštrović se osvrće na

⁵⁹² Temeljni izvori za ikonografiju Kristova života su biblijski tekstovi koji govore o njegovu podrijetlu, životu, djelovanju. Prvenstveno je riječ o evanđeoskim tekstovima, zatim Djelima apostolskim te poslanicama. Međutim, ikonografija je crpila nadahnuća i iz apokrifnih evanđelja, kao i iz isječaka starozavjetnih tekstova koji se odnose na Krista. Usp. *Leksikon ikonografije*, str. 342; Z. ŠABIĆ-JURIĆ, *Crkva Presvetog Otkupitelja. Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, str. 132.

⁵⁹³ *Porodjenje*, Syracuse, 1948.-1950., reljef, orah, GMS – 44.

⁵⁹⁴ *Poklonstvo triju kraljeva*, Syracuse, 1948.-1950., reljef, orah, GMS – 46.

⁵⁹⁵ *Prikazanje djeteta u hramu*, Syracuse, 1948.-1950., reljef, orah, GMS – 47. Osim u reljefu *Prikazanje u hramu* iz kapele sv. Križa, u drvu, Meštrović je obrađuje i u bronci: *Prikazanje u hramu*, bronca, GMS – 214.

⁵⁹⁶ Z. ŠABIĆ-JURIĆ – M. ŠEPAROVIĆ PALADA, *Ivan Meštrović: Povijest Isusa u Nazaretu u drvu*, str. 75.

⁵⁹⁷ Nacrt se čuva u Atelijeru Meštrović u Zagrebu, AMZ – 94/36 A.

otkazivanje suradnje za taj projekt, te kao razlog tome navodi: „Bili su iz Rima obaviješteni da nisam dobar katolik.”⁵⁹⁸ Isti prizor prikazuje u crtežu *Bijeg u Egipat*, 1941.-1942.⁵⁹⁹ koji 1942. gotovo u potpunosti prenosi u reljef.⁶⁰⁰ Dvanaestogodišnjeg Isusa prikazuje u reljefima *Isus među mudracima*, 1942.,⁶⁰¹ odnosno *Mladi Krist poučava u hramu*, 1950.⁶⁰² U središtu je lik Isusa Krista na kojeg je usmjerena sva pozornost i zaprepaštenost njegovim govorom. Sličan prizor, s prikazom misterija riječi koju Krist prenosi, Meštrović promišlja 1923. u litografiji pod nazivom *Beseda na gori*⁶⁰³. Ponovno o njemu promišlja 1928. radeći na skicama za vratnice katedrale sv. Patrika, a nalazimo ga 1941.-1942. u crtežu⁶⁰⁴ koji prenosi u reljef *Propovijed na gori*, 1942.⁶⁰⁵ Isti prizor identično prikazuje na crtežu manjih dimenzija, *Propovijed na gori*, koji je nastao oko 1940. godine.⁶⁰⁶ Krista Učitelja prikazao je i u: crtežu *Presuda grešnici*,⁶⁰⁷ reljefu *Krist i preljubnica* iz 1941., koji je izgorio 1943. u Berlinu, a izrađen je po predlošku *Krist piše po pijesku*, 1940.-1941.(?)⁶⁰⁸ Identičan prizor ponovio je u reljefu u Švicarskoj 1944. godine.⁶⁰⁹ Uz navedena djela postoje i drugi brojni crteži koji su mu poslužili kao predlošci ili studije za izvedbu u drvu.⁶¹⁰

Isusovo krštenje je novozavjetni događaj od ključne važnosti za Kristovo javno djelovanje. Teološko utemeljenje događaja nalazi se u Mt 3,13-17; Mk 1,9-11 i Lk 3,21-22. Premda različiti, tekstovi svjedoče o dva ključna događaja: o činu krštenja i Božje objave. Evanđelist Luka naglašava krštenje vodom prikazujući ga prigodom za objavu Kristova otkupiteljskog djela. S druge strane, evanđelist Ivan (Iv 1,19-34) naglasak stavlja isključivo na Božju objavu iznoseći svjedočanstvo Ivana Krstitelja. U

⁵⁹⁸ AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 45, *Pismo Ivana Meštrovića Dominiku Mandiću*, Syracuse, 16. veljače 1947.

⁵⁹⁹ *Bijeg u Egipat*, Zagreb, 1941.-1942., ugljen na pakpapiru, vlasništvo nasljednika I. Meštrovića, POHR-AMZ-270.

⁶⁰⁰ *Bijeg u Egipat*, Zagreb, 1942., reljef, orah, GMS – 48.

⁶⁰¹ *Isus među mudracima*, Zagreb, 1942., reljef, orah, GMS – 49.

⁶⁰² *Mladi Krist poučava u hramu*, cca 1950., drvo, Stanford Hall, University of Notre Dame

⁶⁰³ *Beseda na gori*, 1923., litografija.

⁶⁰⁴ *Propovijed na gori*, Zagreb, 1941.-1942., ugljen na pakpapiru, vlasništvo nasljednika I. Meštrovića, POHR-AMZ-269.

⁶⁰⁵ *Propovijed na gori*, Zagreb, 1942., reljef, orah, GMS – 52.

⁶⁰⁶ *Propovijed na gori*, oko 1940., olovka na papiru, GALUM – 256.

⁶⁰⁷ *Presuda grešnici*, Zagreb, oko 1941., crtež, foto, Mitja Koman, Fototeka Atelijera Meštrović (FAM).

⁶⁰⁸ *Krist piše po pijesku*, 1940.-1941.?, ugljen na pakpapiru, vlasništvo nasljednika I. Meštrovića, pohranjen u Ateliju Meštrović u Zagrebu, POHR-AMZ-274.

⁶⁰⁹ *Krist i preljubnica*, Lausanne, 1944., reljef, drvo, GMS – 54.

⁶¹⁰ *Studija za drveni reljef Krist i preljubnica*, olovka na papiru, GMS – 609; *Krist piše po pijesku*, 1925., crveni pastel na papiru, GMS – 310.

reljefu *Krštenje Kristovo*, 1948.-1950.⁶¹¹ Meštrović uključuje oba događaja, i čin krštenja i Božju objavu. Meštrovićev odmak od biblijskog teksta uočavamo u prikazu Kristova krštenja polijevanjem po glavi i izostavljanjem golubice kao simbola Božje objave i silaska Duha Svetoga.

Novozavjetnu temu napastovanja Krista, koja u pozadini ima izvještaj o kušnji u pustinji (Mt 4,1-11, Lk 4,1-13), Meštrović promišlja 1917. kada prvi puta u reljefu izrađuje *Napastovanje Krista*.⁶¹² Navedeno djelo jedini je potpisani reljef od 28 iz ciklusa *Života Kristova*.⁶¹³ O Meštrovićevu zanimanju i promišljanju ove novozavjetne teme svjedoče i brojni crteži tj. studije Krista koji tjera Sotonu ili pak samo studije sotonine glave i dr.

Susret Krista i Samarijanke na Jakovljevu zdencu u Samarijskom gradu Meštrović također prikazuje u nekoliko navrata. Prvi puta, 1927. u reljefu *Krist i Samarićanka*,⁶¹⁴ potom trideset godina kasnije u skulpturi *Krist i Samarijanka na Jakovljevu zdencu*, 1957. godine. Meštrovićevu zaokupljenost Kristovim odnosom prema društveno odbačenim osobama uočavamo već 1916. u reljefu *Krist i Marija Magdalena*⁶¹⁵ koji prikazuje susret Isusa s još jednom ženom grešnicom. Isti motiv ponavlja u reljefu iz 1943. godine.⁶¹⁶ Izrazi lica i prsti Isusovih sustolnika uperenih prema ženi jasno odaju njihovo neprihvatanje i osudu. S druge strane, u Kristovu liku u prvi plan izbija prihvaćanje raskajane i ponizne žene, kao i njena poniznost i kajanje. Cjelokupni prizor naglašava snagu ljubavi i vjere koja nadilazi sav zao govor.

Za novozavjetnim prizorom o Lazaru, njegovoj bolesti, smrti i uskrišenju (Iv 11,1-44) Meštrović prvi puta poseže 1923. radom na litografiji, a potom i 1940.⁶¹⁷ u

⁶¹¹ *Krštenje Kristovo*, Syracuse, 1948.-1950., reljef, orah, GMS – 50.

⁶¹² *Napastovanje Krista*, Cannes, 1917., reljef, orah, GMS – 51.

⁶¹³ Z. ŠABIĆ-JURIĆ – M. ŠEPAROVIĆ PALADA, *Ivan Meštrović: Povijest Isusa u Nazaretu u drvu*, str. 87.

⁶¹⁴ *Krist i Samarijanka*, Zagreb, 1927., reljef, drvo, GMS – 53. Likovna analiza djela u: Ana ADAMEC, *Ivan Meštrović – ciklus reljefa iz Kristova života*, u: *Religijske teme u likovnim umjetnostima*. Zbornik radova međunarodnog simpozija održanog u Zagrebu 13. prosinca 2003. (Ivan Antunović, ur.), Zagreb, 2004., str. 50-52.

⁶¹⁵ *Krist i Marija Magdalena*, 1916., reljef, reproduciran u knjizi M. ČURČIN, *Ivan Meštrović*, 1919., repr. br. LIX uz kataloški broj 226. Reljef je napravljen prema crtežu *Krist i Marija Magdalena*, pohranjen u Gliptoteci HAZU u Zagrebu, MZP – 1103.

⁶¹⁶ *Krist i Marija Magdalena*, Lausanne, 1943., reljef, orah, GMS – 57.

⁶¹⁷ *Uskrišenje Lazarovo*, 1940., reljef je izgorio u Drugome svjetskom ratu, a zamijenjen je onim iz 1943. godine. Fotografija reljefa objavljena je u: L. E. SCHMECKEBIER, *Ivan Meštrović – sculptor and patriot*, br. 133.

istoimenom reljefu koji je izgorio. Istu temu prikazuje i 1944. godine.⁶¹⁸ Razlika u reljefima očituje se u Lazarovu pogledu. U jeku Drugoga svjetskog rata Meštrović preusmjerava Lazarov pogled prema nebu izražavajući na taj način pouzdanje i vjeru u Božju moć i spasenje.

Novozavjetnu temu preobraženja, događaj koji evanđelja smještaju u odlučan trenutak u kojem učenici u Kristu prepoznaju Mesiju, Meštrović promišlja u različitim oblicima. U brojnim studijskim crtežima⁶¹⁹ Meštrović promišlja sveobuhvatan događaj, ali i zasebno svakog pojedinog sudionika događaja. Nadahnuće crpi u najvećem dijelu iz Mt 17,1-13.⁶²⁰ U središtu reljefa *Preobraženja*, 1948.-1950. Krist je središnji nositelj događaja. Pored njega prikazani su Mojsije i Ilija. O tome koliko je ova tema bila važna samom Meštroviću svjedoči i njegova želja da se upravo na blagdan Preobraženja u crkvi sv. Križa na Crikvinama slavi sveta misa na narodnom jeziku.⁶²¹

Isusov dolazak u Jeruzalem Meštrović prikazuje u dva studijska crteža u razdoblju od 1941.-1942.⁶²², a potom i u reljefu *Ulazak u Jeruzalem*, 1943. godine.⁶²³

Nadalje, Meštrović se bavi i drugim događajima iz Kristova života pa tako u drvenom reljefu prikazuje *Izgon trgovaca iz hrama*, 1917.-1918.⁶²⁴ Na ovu temu sačuvano je i nekoliko Meštrovićevih slika u tehnici akvarela i dva crteža Krista s bičem a koja se također mogu povezati s ovim događajem.⁶²⁵

Novozavjetnu temu ustanove sakramenta euharistije i Posljednje večere (usp. Mt 26, 17-26, Mk 14, 12-22, Lk 22, 7-14 i Iv 13, 21-30) Meštrović prvi puta promišlja

⁶¹⁸ *Uskrišenje Lazara*, Lausanne, 1944., reljef, orah, GMS – 55.

⁶¹⁹ *Studija za Petra, Ivana i Jakova u prizoru Preobraženja*, crtež, (1942.-1950.), album Ćurčin, FAM; *Studija za Isusa, Mojsiju i Iliju u prizoru Preobraženja*, crtež (1942.-1950.), album Ćurčin, FAM; *Preobraženje*, 1942.-1950., crvena kreda na papiru, Sveučilište Notre Dame, South Bend, Indiana, SAD; *Studija za Mojsiju u prizoru Preobraženja*, 1942.-1950., crni pastel na papiru, Sveučilište Notre Dame, South Bend, Indiana, SAD, i dr.

⁶²⁰ *Preobraženje*, Syracuse, 1948.-1950., reljef, orah, Galerija Meštrović (GMS) – 59.

⁶²¹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/64, *Pismo Ivana Meštrovića mons. Frani Franiću*, 25. ožujka 1955.

⁶²² *Studija Krista, detalj prizora Ulaz u Jeruzalem*, crtež (Zagreb, 1941.-1942.), foto: Mitja Koman, FAM; *Studija Krista, detalj prizora Ulaz u Jeruzalem*, crtež (Zagreb, 1941.-1942.), foto Firšt, Fototeka Arhiva likovne umjetnosti HAZU, F/203-7; *Studija za prizor Ulaz u Jeruzalem*, crtež (Zagreb, 1941.-1942.), Album Ćurčin, FAM.

⁶²³ *Ulazak u Jeruzalem*, Lausanne, 1944., reljef, orah, GMS – 62.

⁶²⁴ *Izgon trgovaca iz hrama*, Cannes, 1917.-1918., reljef, orah, GMS – 56.

⁶²⁵ Z. JURIC ŠABIĆ – M. ŠEPAROVIC PALADA, *Ivan Meštrović: Povijest Isusa u Nazaretu u drvu*, str. 112. Navedeni radovi nalaze se u privatnom vlasništvu, od čega su posljednja dva u vlasništvu obitelji Kaštelančić.

1928. za vratnice katedrale sv. Patrika. Drveni reljef *Posljednja večera*, izradio je 1948.-1950. godine.⁶²⁶ Zorana Jurić-Šabić smatra kako ovom reljefu prethodi uljana slika u drvu koju je naslikao u Ženevi 1945. godine.⁶²⁷ Posljednje djelo s ovom temom je reljef u drvu iz 1957. godine.⁶²⁸ Uz Posljednju večeru svetopisamski tekstovi povezuju i Isusov navještaj Judine izdaje (usp. Mt 26,47-56; Mk 14, 43-52; Lk 22,47-48), koji je Meštrović planirao 1928., a potom izradio u reljefu *Judin poljubac*, 1948.-1950.⁶²⁹

Prvu varijantu Isusove molitve u Getsemanskom vrtu izradio je 1916.g. u Ženevi, o čemu svjedoči fotografija *Molitva na Maslinskoj gori*⁶³⁰. Prizor kušnje koju Isus proživljava izrađuje i u reljefu *U Gethsemanu* iz 1942.⁶³¹ Prema mišljenju Zorane Šabić Jurić predložak za ovaj reljef Meštrović je promišljao u ustaškom zatvoru gdje je načinio dvadesetak crteža na pakpapieru.⁶³²

Susret Isusa s Pilatom prikazao je u reljefu *Ecce Homo*, 1948.-1950.,⁶³³ nazvanog po Pilatovim riječima: „Evo čovjeka” (Iv 19,4-7). U reljefu *Krist pred Kaifom*, 1948.-1950.⁶³⁴ Meštrović prikazuje nastavak nastojanja pismoznanaca i farizeja oko Isusove osude (usp. Mt 26,57, Mk 14, 53-64; Lk 22, 66-71).

Na reljefu iz 1948.-1950. Meštrović prikazuje temu *Nošenje križa*.⁶³⁵ U pozadini reljefa nalazi se biblijski tekst o Šimunu Cirencu koji je u povratku s polja prisiljen pomoći Isusu nositi križ (Mt 27, 32 i Lk 23,26). Međutim, Meštrović pod teretom križa ne prikazuje Šimuna Cirencu, već Isusa koji se pod njim svija.

⁶²⁶ *Posljednja večera*, Syracuse, 1948.-1950., reljef, orah, GMS – 63.

⁶²⁷ *Posljednja večera*, GMS – 994. Slika je izložena u stalnom postavu Galerije Meštrović. Usp. Z. ŠABIĆ-JURIĆ – M. ŠEPAROVIC PALADA, *Ivan Meštrović: Povijest Isusa u Nazaretu u drvu*, str. 150

⁶²⁸ *Posljednja večera*, 1957., drvo, North Dining Hall, UND.

⁶²⁹ *Judin poljubac*, Syracuse, 1948.-1950., reljef, orah, GMS – 61.

⁶³⁰ *Molitva na Maslinskoj gori*, Ženeva, 1916., FGM – 77.

⁶³¹ *U Gethsemanu*, Zagreb, 1942., reljef, orah, GMS – 58. Nakon navještaja Judine izdaje i ustanovljenja euharistije Isus se povlači u molitvu u Getsemanski, odn. Maslinski vrt. O tom događaju izvještavaju svi evanđelisti, izuzev Ivana. I Mt 26,36-45 i Mk 14,32-42 izričito navode naziv Getsemanski vrt, te imena apostola koje Isus vodi sa sobom (Petar, i braća Jakov i Ivan Zebedejev). Opisujući trenutak početka molitve, pišu da se Isus srušio na zemlju. Za razliku od njih, Lk 22,39-46 piše o Isusovoj molitvu u Maslinskom vrtu i to klečeći („pade na koljena”).

⁶³² Z. JURIĆ- ŠABIĆ – M. ŠEPAROVIC PALADA, *Ivan Meštrović: Povijest Isusa u Nazaretu u drvu*, str. 121.

⁶³³ *Ecce homo* (Krist pred Pilatom), 1948.-1950., reljef, orah, GMS – 64.

⁶³⁴ *Krist pred Kaifom*, Syracuse, 1948.-1950., reljef, orah, GMS – 65.

⁶³⁵ *Nošenje križa*, Syracuse, 1948.-1950., reljef, orah, GMS – 66.

Zanimljivo je kako od svih postaja križnog puta Meštrović prikazuje upravo Krista u trenutku nošenja križa, a ne njegov pad pod križem, ili susret s majkom i Veronikom. Iz toga se nameće zaključak da je Meštroviću važno naglasiti Kristov primjer savladavanja životnih poteškoća i ustrajnost u njihovu prevladavanju.

Najvažnija novozavjetna tema koja predstavlja Kristovu otkupiteljsku žrtvu, a o kojoj je Meštrović promišljao već u počecima umjetničkog stvaralaštva jest raspeće. Prema Daliboru Prančeviću ovu središnju kršćansku temu Meštrović je prikazao u Kristu patniku. Govoreći o „meštrovićevskoj” viziji Krista patnika, Prančević pred očima ima Meštrovićevo raspelo iz Cavtata i reljefe iz ciklusa Života Kristova iz crkve sv. Križa, a glavni razlog nalazi u ekspresivnom prikazu Krista. Budući da je riječ o samo jednom dijelu Meštrovićeve opusa s prikazom Kristove patnje i smrti i Prančevićevo mišljenje o Meštrovićevoj viziji Krista patnika isključivo je vezano uz navedena djela.⁶³⁶

Raspeću na križ kao najvažnijoj kršćanskoj temi koja predstavlja Kristovu otkupiteljsku smrt Meštrović je posvetio iznimno mnogo vremena. Izradio je na desetke raspela u drvu, bronci, kamenu, gipsu, punoj plastici ili reljefu.⁶³⁷ Prvi prikaz raspetoga Krista izradio je u muljici oko 1899., čuvajući ovce po pašnjacima.⁶³⁸ Govoreći općenito o raspelima koja je izradio kao glavne značajke uočavamo: monumentalnost, izražajnost, prikaz mršavog Krista, duge kose komponirane u bičeve. Različitost pojedinih djela dolazi do izražaja u položaju Kristove glave i tijela. U užem smislu, s obzirom na broj izrađenih raspela te njihove međusobne sličnosti i različitosti, moguće ih je svrstati u dvije skupine. Prvu skupinu čine raspela u kojima do izražaja dolazi lik Krista patnika. Naglasak na Kristovoj mucu i patnji u pojedinim djelima izaziva sablazan. Ovoj skupini pripada: reljef *Raspetog Krista* iz 1913.; *Prvo*

⁶³⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Crkva Gospe od anđela*, Katalog, Cavtat, 2008., str. 20; Dalibor PRANČEVIĆ, *O djelu Ivana Meštrovića u postavu Galerije*, Galerija Ivana Meštrovića, Katalog stalnog postava, FIM, 2005., str. 15.

⁶³⁷ Fundacija Ivana Meštrovića u posjedu je slijedećih Meštrovićevih raspela: *Raspelo*, studija za crkvu sv. Marka (križ drveni), 1931.-1933. (?), Zagreb, AMZ – 86; *Raspelo*, studija za crkvu sv. Marka, 1931. (?), Zagreb, AMZ – 232; *Prvo Raspeće - Mršavi Isus*, 1914., Rim, AMZ – 172, AMZ – 286; *Raspeće I.*, bronca, križ, korpus, GMS – 215; *Raspeće II.*, bronca, križ, korpus, GMS – 217.

⁶³⁸ Z. JURIC ŠABIĆ – M. ŠEPAROVIC-PALADA, *Ivan Meštrović: Povijest Isusa u Nazaretu u drvu*, str. 127. Jurić Šabić navodi kako su podaci o tom djelu poznati iz novina: *Zadarski narodni list*, 28. lipnja 1899., te kako nije poznato gdje se djelo danas navodi. O Meštrovićevim prvim raspećima piše i njegova kćer Marica Meštrović u *Život i djelo Ivana Meštrovića*, Zagreb, 2011., str. 15-16.

raspeće – mršavi Krist iz 1914.⁶³⁹ i *Raspelo* iz 1916. godine. Riječ je o jedinstvenom djelu koje se ističe gotičkom ekspresivnošću. Nakon rasprava u javnosti koje je pobudilo njegov izgled i postavljanje u crkvu sv. Marka, Meštrović je bio primoran zamijeniti ga drugim.⁶⁴⁰

Drugu skupinu Meštrovićevih raspela čine ona u kojima je naglasio lik Krista Otkupitelja i Spasitelja. U ovom kontekstu navodimo reljef *Vječno Razapeti*, iz 1930.⁶⁴¹, iz crkve Presvetog Otkupitelja, premda nije riječ o raspelu u izričitom smislu. Element križa Meštrović nadomješta likom anđela serafa koji nosi Krista i stavom tijela tvori križ. U ovom djelu odmaknuo se od kasne kršćanske ikonografije i vratio u ikonografiju helenističkog Krista. Raymond Warnier, Meštrovićev dugogodišnji prijatelj i poznavatelj njegova stvaralaštva, vjeruje kako se na ovom prikazu Raspetog vidi odjek religiozne vjere vezane s Orijentom. Ne precizirajući o kojoj je vjeri riječ, on smatra kako ovaj Krist rezimira novo uvjerenje umjetnika koje spaja kršćansku vjeru Meštrovićevih predaka i njegovo vlastito religiozno vjerovanje jednoga posve orijentalnoga veselja i vedrine.⁶⁴²

Usprkos različitostima u prikazima Kristova tijela, u raspelima osim patnje do izražaja dolazi veličina i snaga Kristove ljubavi i poslušnost Ocu. Preko naglašavanja muke, patnje i smrti na križu dolazi do spasenja i otkupljenja čovječanstva, te novog života u uskrsnuću i uzašašću na nebo.

Teme Kristova skidanja s križa, oplakivanja, te polaganje u grob koje slijedi nakon raspeća, često se prožimaju u religioznom stvaralaštvu Ivana Meštrovića. U najvećem broju pozabavio se temom skidanja s križa koju veže za oplakivanje Krista. Prva promišljanja ove teme nalazimo već 1900./1901. u Beču, gdje se u atelijeru kipara Otta Königa pripremao za upis na Bečku akademiju. Ondje je izradio manju skulpturu

⁶³⁹ *Prvo Raspeće - Mršavi Isus*, 1914., Rim, AMZ – 172. Skulptura je izložena u stalnom postavu Atelijera Meštrović u Zagrebu.

⁶⁴⁰ O Raspelu iz 1916. piše švicarski *Journal de Genève* prilikom izložbe u Parizu 1933.: „Ali najznačajnija skulptura, najtragičnija, jedan je Raspeti Krist nadnaravne veličine strašno mršav, od patnje produženih ruku i nogu, udubljenih bokova, stršećih rebara, ustiju otvorenih što odaju smrtni hropac. Taj golemi drveni kostur, obješen na krakove vješala, pri svemu tome ostaje otkupitelj, kao svjedočanstvo vjere jednog velikog umjetnika.” Usp. D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 50; TZ, *Exposition Mestrovic*, u: *Journal de Genève*, (1933), br. 69, Genève, 11. ožujka 1933., str. 1-2.

⁶⁴¹ *Vječno Razapeti*, 1930., Zagreb, AMZ – 116, gips reljefa iz Otavica.

⁶⁴² V. BARBIĆ, *Meštrović – Drniš – Otavice*, str. 19; D. PRANČEVIĆ, *Ivan Meštrović u kontekstu ekspresionizma...*, str. 244-245.

Pietà u gipsu,⁶⁴³ crtež *Oplakivanja Krista*.⁶⁴⁴ U djelima u kojima promišlja temu Kristova skidanja s križa redovito prikazuje Josipa iz Arimateje koji drži beživotno, mršavo, izvijenno tijelo Krista. *Rimska Pietà*, 1946.⁶⁴⁵ najveličanstveniji je prikaz ovog trenutka i jedno od njegovih najznačajnijih djela.⁶⁴⁶ Uz lik Josipa iz Arimateje o kojem pišu evanđelja, Meštrović u pojedinim skulpturama unosi i likove dviju žena koje kleče pored mrtvog Krista. U skulpturi *Pietà* iz 1914.⁶⁴⁷ na mjestu Josipa nalazi se Bogorodica koja drži Krista.⁶⁴⁸ Isti prikaz nalazimo i u drvenom reljefu *Žalosni anđeli*, 1915.,⁶⁴⁹ te reljefu *Skidanje s križa*, iz 1917. godine.⁶⁵⁰ U skulpturi *Pietà* iz 1932. namijenjenoj za crkvu sv. Marka⁶⁵¹ Meštrović prikazuje Josipa iz Arimateje koji je od Pilata tražio dozvolu za skidanje Kristova tijela s križa i polaganje u grob izdubljen u stijeni (Mt 27,57-59; Mk 15,42-46; Lk 23,50-53; Iv 19, 38-42). Često je riječ o većim skupinama likova s Bogorodicom i Kristom u prvom planu. Premda pojedina Meštrovićeva djela s temom oplakivanja u sebi sadrže i temu polaganja u grob,⁶⁵² isključivu temu polaganja u grob Meštrović prikazuje u tri reljefa: *Polaganje u grob*, 1913.,⁶⁵³ *Isus u grobu*, 1932.⁶⁵⁴, te *Polaganje u grob*, iz 1948.-1950.⁶⁵⁵

Tema Kristova uskrsnuća dogmatski i liturgijski najvažnija je kršćanska tema koju Meštrović obrađuje nadahnut s dvama različitim biblijskim izvještajima koja govore o Isusovu uskrsnuću. Reljef u drvu *Uskrsnuo je*, 1943.⁶⁵⁶ prikazuje lik anđela

⁶⁴³ *Pietà*, gips, privatno vlasništvo

⁶⁴⁴ *Oplakivanje Krista*, crna i bijela kreda na sivo toniranom kartonu, Grafički kabinet Akademie der Bildenen Künste. Reprodukije djela objavljene su u *Život umjetnosti*, br. 54/55, 1994., str. 57. Usp. Z. JURIC-ŠABIĆ – M. ŠEPAROVIC PALADA, *Ivan Meštrović: Povijest Isusa u Nazaretu u drvu*, str. 161., bilješka 157.

⁶⁴⁵ *Rimska Pietà*, Rim, 1946. Brončani odljev skulpture nalazi se u Vatikanskoj pinakoteci suvremene religiozne umjetnosti. Primjerak u kamenu nalazi se u crkvi Presvetog Srca u Notre Dame, South Bend, a gipsani primjerak u Zavodu sv. Jeronima u Rimu.

⁶⁴⁶ Nadahnuće za ovo djelo Meštrović je pronašao u Michelangelovoj skulpturi *Pietà* što najviše dolazi do izražaja u položaju i stavu Kristova tijela. Usp. V. B. JARAK, *Umjetnička djela u Hrvatskoj crkvi sv. Jeronima u Rimu i njihova kršćanska poruka*, str. 360-361.

⁶⁴⁷ *Pietà*, Rim, 1914., AMZ – 261; *Pietà*, 1914., bronca, GMS – 193.

⁶⁴⁸ *Pietà*, bronca, reljef, GMS – 73.

⁶⁴⁹ *Žalosni anđeli*, Geneve, 1916., orah, vlasništvo nasljednikâ Ivana Meštrovića, GMS, – 57/1.

⁶⁵⁰ *Skidanje s križa*, Cannes, 1917., reljef, orah, GMS – 67.

⁶⁵¹ *Pietà* (za crkvu sv. Marka), 1932, Zagreb, AMZ – 53. U Atelijeru Meštrović u Zagrebu čuvaju se dvije verzije *Pietà* iz 1932. za crkvu sv. Marka, inv. br. AMZ – 53 i AMZ – 201.

⁶⁵² *Oplakivanje*, Cavtat, 1921., Cavtat; *Oplakivanje*, 1931., crkva Presvetog Otkupitelja, Otavice.

⁶⁵³ *Polaganje u grob (Oplakivanje)*, 1913., reljef, drvo (11. studenog 2008. na dražbi u Sotheby's u Londonu).

⁶⁵⁴ *Isus u grobu*, Zagreb, 1932., AMZ – 34.

⁶⁵⁵ *Polaganje u grob*, Syracuse, reljef, orah, GMS – 68

⁶⁵⁶ *Uskrsnuo je (Tri Marije)*, 1943., reljef, drvo, GMS – 69.

koji sjedi pokraj otvorenog groba (Mt 28,1-6; Mk 16,1-8; Lk 24,1-12, Iv 20,1-3). U reljefu *Noli me tangere*, 1943. Meštrović prikazuje temu Isusova ukazanja Mariji Magdaleni u uskrsno jutro (Iv 20,14-18). O istoj temi Meštrović je promišljao 15 godina ranije što uočavamo u crtežu *Noli me tangere* iz 1927. godine.⁶⁵⁷

Pobožnost *Srcu Isusovu*, kao simbolu Kristove ljubavi i žrtve, Meštrović izražava u gipsanoj skulpturi *Srce Isusovo*, 1956. koju je poklonio Selcima na otoku Braču. Ondje se danas nalaze dvije skulpture, brončani odljev u župnoj crkvi Krista Kralja, te skulptura u kamenu ispred crkve, a prema gipsanom modelu punktiranjem ju je prenio kipar Paško Čule.

Sastavni dio Meštrovićeva religioznog stvaralaštva čine i anđeli⁶⁵⁸ koje redovito prikazuje s prekriženim krilima. Najčešće je riječ o prikazima glave anđela,⁶⁵⁹ premda je izrađivao i njihove cjelovite figure. Temu anđela promišljao je već 1911., pripremajući se za Međunarodnu izložbu u Rimu kada je izradio skulpturu *Anđeo smrti*⁶⁶⁰ koju je zamislio na samom ulazu u paviljon gdje će biti izložena njegova djela. Temu anđela povezuje s glazbenim motivima u skulpturi *Anđeo s frulom*, 1918.,⁶⁶¹ ali i drugim studijama i reljefima anđela svirača.⁶⁶² U promišljanju ove teme uočavamo dobro poznavanje anđeoskih korova, razlikovanje anđela od anđela serafa (sa šestorim krilima). U manjem opsegu različite korove anđela prikazuje kao sudionike novozavjetnih događaja, posebice navještenja i uskrsnuća. Anđela serafa prikazao je u djelu *Vječno razapeti*, 1930., te *Stigmatizacija sv. Franje*, 1946. gdje seraf također

⁶⁵⁷ *Noli me tangere*, 1927., kreda na smeđem papiru, The Metropolitan Museum of Art, inv. br. 45.149.2. Usp. <http://metmuseum.org/Collections/search-the-collections/210008385?rpp=20&pg=1&ft=South+America&what=Crayons&pos=5>

⁶⁵⁸ Anđeli su nevidljiva bića, Božji poslanici i klanjatelji, glasnici, prenositelji i izvršitelji njegove volje. Pojavljuju se u vidljivom ljudskom liku, kao stranci ili mladići. Oni obavještavaju, opominju, savjetuju, poučavaju, nekoga prate, štite, čuvaju spašavaju, sprječavaju, pa čak i kažnjavaju i ubijaju. Sve su to trenutci u kojim ih Bog šalje. U biblijskoj angelologiji razlikuju se po funkcijama i hijerarhiji. Posebno od vremena Dionizija Areopagite (VI. st.) kada se definira broj anđeoskih korova (devet), podijeljenih u tri reda. Prvi red sačinjavaju: serafini, kerubini, prijestolja; drugi – gospodstva, sile, vlasti; i, treći – poglavarstva, arhandeli i anđeli. Više o ikonografiji anđeoskih vrsta i njihovim atributima u: *Leksikon ikonografije*, str. 115-116.

⁶⁵⁹ *Glava anđela s krilima*, 1917.-1918., Rim, AMZ – 178; *Anđeo s krilima*, glava, 1917.-1918., Rim, AMZ – 299.

⁶⁶⁰ *Anđeo smrti*, 1911., bronca, Kalemegdan, Beograd

⁶⁶¹ *Anđeo s frulom*, 1918.-1920., AMZ – 247.

⁶⁶² *Anđeli svirači* (skica za crkvu Gospe od Anđela), 1921., Dubrovnik, AMZ – 233; *Skica za anđela nosača* (ulaz u mauzolej crkve Gospe od Anđela), 1921., Dubrovnik, AMZ – 234; *Anđeli svirači*, reljef, GMS – 17.

pridržava tijelo Krista.⁶⁶³ Motiv najviše dolazi do izražaja u sepulkralnim građevinama u crkvi Gospe od Anđela, a potom i u crkvi Presvetog Otkupitelja. Meštrovićevi *anđeli s dušama pokojnika* vode duše pravednih u raj, te ih se stoga može nazvati sudionicima na djelu spasenja.

Molitva je jedna od većih ikonografskih tema unutar cjelokupnog Meštrovićeva religioznog stvaralaštva. S obzirom na veliki broj djela u kojima prikazuje ovu temu uočavamo njenu važnost za samog Meštrovića. U prvom razdoblju stvaralaštva i kasnije, Meštrović pred očima ima vlastitu majku koju je u djetinjstvu gledao kako sjedi, sklopljenih ruku, u molitvi s Bogom. Tako je prikazuje u skulpturama *Moja majka* iz 1908.⁶⁶⁴ i *Moja majka na molitvi*, 1926.⁶⁶⁵ U svojoj majci *a priori* gleda ženu molitve.⁶⁶⁶ Budući da majku smatra uzorom molitve i moliteljicom, u njoj crpi nadahnuće i za skulpturu *Majka uči dijete moliti*, 1925.⁶⁶⁷ Skulpturu *Djevojčica u molitvi*, izradio je 1915. godine.⁶⁶⁸ U prikazima najčešće poseže za motivom sklopljenih ruku, a njenu snagu izražava u pogledu i licu molitelja, bilo da je riječ o majci, djevojčici, Jobu ili samom Kristu u molitvi na Maslinskoj gori (*Žena u molitvi*, 1917.). U skulpturi *Mati zavjetuje dijete*, 1927.⁶⁶⁹ temu molitve prožima s temom zavjeta. Kontemplaciju, oblik nutarnje molitve u kojoj se molitelj usredotočava na božanske stvari Meštrović prikazuje u skulpturi 1924., te ponovno 1952. godine.⁶⁷⁰

Temu oprosta, u kršćanstvu povezanu s pojmom grijeha i sakramentom ispovijedi, Meštrović promišlja nadahnut evanđeoskim tekstom o milosrdnom ocu, tj. o povrtaku izgubljenog sina (Lk 15,11-32). S obzirom na poteškoće koje je imao s najstarijim sinom Tvrtkom, Meštrović se poistovjetio s tekstom. U pozadini otkrivamo Meštrovićevu nadu i vjeru u sinovo pokajanje i promjenu. Na temelju prispodobe o

⁶⁶³ *Anđeli pridržavaju Isusa*, 1913.-1932., Zagreb, AMZ – 305; *Vječno razapeti*, 1930., Zagreb, AMZ – 116

⁶⁶⁴ *Moja majka*, Split, 1908., bronca, GMS – 633.

⁶⁶⁵ *Moja majka na molitvi*, 1926.

⁶⁶⁶ K. JURISIĆ, *Molitve Ivana Meštrovića*, str. 10-11.

⁶⁶⁷ *Majka uči dijete moliti*, New York, 1925., bronca, AMZ – 191; *Žena u zanosu molitve*, New York, 1925., New York, AMZ – 35.

⁶⁶⁸ *Djevojčica u molitvi*, 1915., London, bronca (privatno vlasništvo – London).

⁶⁶⁹ *Mati zavjetuje dijete*, 1927., mramor, GMS – 6.

⁶⁷⁰ *Kontemplacija*, 1924., Zagreb, carrarski mramor, GMS – 5; *Kontemplacija*, 1952., orahovina, South Bend, Indiana.

milosrdnom ocu Meštrović izrađuje skulpturu *Povratak izgubljenog sina*, 1954. godine.⁶⁷¹

⁶⁷¹ *Povratak izgubljenog sina (The return of the prodigal Son)*, 1954., bronca, Basilica of the Sacred Heart, UND. Ista skulptura odlivena 1960. nalazi se u St. Joseph's Cathedral, Baton Rouge, Louisiana, inv. br. IAS LA 000251.

4. RELIGIOZNOST I. MEŠTROVIĆA

Pitanjem religije i religioznosti bave se psiholozi, sociolozi, filozofi, teolozi i brojni drugi znanstvenici. Svaki od njih o religiji i religioznom iskustvu progovara s različitih polazišta. No treba reći da je riječ o fenomenu koji nadilazi sva intelektualna doumljivanja, promišljanja i analize, i kojeg nitko od znanstvenika, usprkos svim naporima, nije u potpunosti objasnio. Religioznost je nadasve osobno iskustvo nadnaravnog i najbolje se može analizirati i „mjeriti” prema ponašanju osobe. Ova misao je ključna za ispravnu analizu i religioznosti I. Meštrovića koji je, kao i svaki drugi čovjek, tražio odgovore na životna pitanja, osobito kada je riječ o patnji, njegovoj ili njegovih najbližih, koja je kao što smo već rekli bila njegova vjerna suputnica. Osobne i obiteljske tragedije koje su kod Meštrovića izazivale patnju i bol, istovremeno su ga otvarale prema onostranom.

Religija (lat. *religare*, povezivati, okupljati) je sustav shvaćanja, vjerovanja, ponašanja, obreda i ceremonija, pomoću kojih pojedinci ili zajednica stavljaju sebe u odnos s Bogom ili s nadnaravnim svijetom i često u odnos jednih s drugima. Religija posreduje niz vrednota, prema kojima se religiozna osoba ravna i prosuđuje naravni svijet.⁶⁷² Religioznost je osobina onoga tko je ušao u dijalog s religijskim sadržajima i proživio određena nadnaravna iskustva koja zadiru u najdublje slojeve ljudskog bića.⁶⁷³ E. Durkheim definira religiju kao „sustav predodžbi i običaja, pomoću kojih ljudi otkrivaju pitanja smisla života. Taj sustav pomaže ljudima u nadilaženju stvarnosti umiranja i razočaranja te oplemenjivanju međuljudskih odnosa.”⁶⁷⁴

U kontekstu našeg istraživanja važno je spomenuti i Williama Jamesa koji u djelu *Raznolikosti religioznog iskustva* analizira institucionalni i osobni aspekt religioznosti. On zapravo zanemaruje institucionalnu religiju, tj. crkvenu organiziranost, ne razmatra sistematsku teologiju i ideje o samim bogovima, te se ograničava na osobnu religiju, čistu i jednostavnu. U svom promišljanju James ne daje osobitu važnost definiciji religije kao sustavu shvaćanja i vjerovanja. Za njega religija

⁶⁷² Šimun ŠITO-ČORIĆ, *Psihologija religioznosti*, Naklada Slap, Zagreb, str. 21.

⁶⁷³ Jakov JUKIĆ, *Budućnost religije*, Matica Hrvatska, Split, 1991., str. 23

⁶⁷⁴ Zvonko LEUTAR, *Religioznost obitelji u Hrvatskoj, Austriji i Poljskoj*, u: *Bogoslovska smotra*, Zagreb, 71 (2001) 1, str. 85-86.

označava „osjećaje, djela i iskustva pojedinaca u njihovoj samoći sve dok oni sami vjeruju da su u vezi s nečim što smatraju božanskim.”⁶⁷⁵

Pitanje religioznosti I. Meštrovića vrlo je kompleksno. Iako je on sam često tvrdio da je Hrvat, katolik i kršćanin, treba reći da je neke sakramente primio, a neke nije, te da se u razgovorima nerijetko udaljavao od kršćanskoga nauka. Je li sakramente primao iz pukog običaja i vjerske tradicije, ili je bio potaknut vjerom? U analizi Meštrovićeve religioznosti istraživači su podijeljeni.

Meštrovićevo krštenje 16. kolovoza 1883. u rimokatoličkoj crkvi sv. Ivana Krstitelja u Vrpolju, zatim crkveno vjenčanje s prvom suprugom Ružom Klein 29. travnja 1907. u crkvi sv. Ivana Nepomuka u Beču, te bavljenje religioznim temama u umjetnosti bili su nepotpisanom autoru dovoljni da Meštrovića proglasi religioznim čovjekom duboke vjere.⁶⁷⁶

Krsto Spalatin je bio nešto kritičniji u ocjeni Meštrovićeve religioznosti: „Čim sam ga osobno upoznao, vidio sam, da je Meštrović bio duboko religiozan čovjek i u isti mah prožet visokim moralnim načelima. On je čvrsto vjerovao u opstojnost Boga i u čovjekovu potpunu ovisnost o Bogu. Gledao je na ljude kao na sinove Božje. Nije mogao zamisliti život bez Boga, i narod bez vjere. Po njegovu shvaćanju, sve religije vode k istome Bogu. Nauku Isusovu shvaćao je kao najsavršeniju među vjerama. S druge strane, nije puno držao do dogma, sakramenata, mise. Negdje 1946. držale su se svečane zadušnice za pok. Stjepana Radića u crkvi sv. Jeronima u Rimu. Dok smo hodali oko crkve, ponudio sam mu da i nas dvojica prisustvujemo sv. Misi. Odbio je. (...)

Nakon njegove smrti često sam prijateljima isticao svoje uvjerenje da je Meštrović svojim posljednjim uzdahom izrazio svoju duboku povezanost s Bogom. Govoreći o najtežem času čovjekova života, Meštrović piše: 'U takvim nastupima nasilne životne prekretnice, prekidanje njegove fizičke životne niti, čovjeku dođu pred oči njegova djeca, žena, rođaci i prijatelji, pa i čitav njegov narod, od kojega se

⁶⁷⁵ William JAMES, *Raznolikosti religioznog iskustva*, Naprijed, Zagreb, 1990., str. 20-21.

⁶⁷⁶ „Meštrović je bio duboko religiozan čovjek i umjetnik. On je uvijek tvrdo vjerovao u Boga, premda su njegova vjera i njegov pojam o Bogu tijekom života doživjeli brojne metamorfoze...” Usp. N. N., *Ivan Meštrović – kršćanski umjetnik*, u: *Blagovest*, Beograd, XXXI (1962) 4, str. 95.

odsijeca, ali svejedno nema osjećaj, da iza toga neće biti s njima, naprotiv, čak možda više nego prije toga'.⁶⁷⁷

Svjesni ograničenosti izričaja kada su u pitanju religija i religioznost općenito, ali i religioznost I. Meštrovića, u ovom poglavlju ćemo nastojati opisati kakav su učinak na njegovu religioznost i umjetničko stvaralaštvo imali njegova obitelj, kršćanski ambijent u kojem je odrastao, pučke predaje isprepletene pretkršćanskim sadržajima, zatim druge religije, ali i kršćanski sadržaji koji su najviše obilježili njegovu umjetnost, a riječ je o biblijskim temama, Blaženoj Djevici Mariji i Kristu.

4.1. Razvojne faze religioznosti I. Meštrovića

Religioznost se počinje oblikovati u djetinjstvu, a taj proces traje cijeli život. U tom kontekstu potrebno je sagledati i Meštrovićevu religioznost koja se oblikovala u nekoliko faza. U prvoj fazi presudnu važnost odigrali su tradicionalna katolička sredina u kojoj su živjeli i pripadnici drugih vjeroispovijesti, zatim i narodna vjerovanja u nadnaravna bića poput vila, vukodlaka i mora. Odlaskom Meštrovića u svijet, započela je druga faza u oblikovanju njegove religioznosti u kojoj je utjecaj obitelji, Crkve i narodnih vjerovanja znatno oslabio. Upoznavanje drugih religija i ostalih sadržaja udaljilo ga je od kršćanstva i tradicionalnih kršćanskih vrijednosti. No, ratovi, razočaranje u politiku kojoj je posvetio jedan dio svoga života, španjolska gripa od koje je obolio po završetku Prvog svjetskog rata, traumatično iskustvo zatvora za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, život u emigraciji, te nadasve smrt dvoje djece, bili su od presudne važnosti za Meštrovićev povratak religioznosti koja je, iako na tradicionalan način, u njemu bila duboko ukorijenjena.

Kao što je već rečeno, počeci Meštrovićeve religioznosti vežu se uz vjersku tradiciju rodnoga kraja u kojem je kao katolik bio u neprestanom dodiru s pripadnicima pravoslavne i islamske vjeroispovijesti. U obitelji Meštrović prenosila se s koljena na koljeno predaja prema kojoj su njihovi preci došli oko 1630. iz Fojnice u Bosni, kada je u vrijeme turskih ratova u Dalmatinsku zagoru među prvima došao Ivan Meštrović

⁶⁷⁷ K. SPALATIN, *Sjećanja na Ivana Meštrovića*, str. 61-62.

Aga. Aga je bio katolik, ali je prešao na islam kako bi zadržao posjed u Duvnu. Ubrzo se pokajao, vratio katoličanstvu i sklonio na Svilaju kod Drniša te ratovao protiv Turaka.⁶⁷⁸ Prema toj predaji, Meštrovići su od davnina bili katolici. Kao takvi obdržavali su katoličku tradiciju i običaje toga vremena. Tome u prilog ide i podatak iz Matične knjige krštenih u Vrpolju u kojoj su Ivanov otac Mate Gabrilović⁶⁷⁹ i majka Marta Kurobasa zavedeni kao rimokatolici. Roditelji su samo dan poslije rođenja, 16. kolovoza 1883. svoga sina Ivana krstili u župi sv. Ivana Krstitelja u Vrpolju gdje su se zatekli usred životnih okolnosti.⁶⁸⁰

Meštrovićevo krštenje odmah po rođenju možemo promatrati kao izraz poštivanja tradicije ljudi njegova kraja. Sukladno tome možemo ustvrditi kako je prva faza Meštrovićeve religioznosti bila institucionalna, te da se on tim činom vezao uz jednu religiju, koja će ga, uz razne oscilacije, pratiti cijeli život. U prvoj fazi je prihvatio kršćanstvo bez pogovora, a uglavnom se svodilo na primanje sakramenata i proslave važnijih blagdana, poput Božića i Uskrsa.

Meštrovićevu religioznost u prvoj fazi pratili su još i patrijarhat, život u oskudici, nepismenost, ali i jak crkveni utjecaj. Sve je to doprinijelo tome da su u pučkoj tradiciji svoje mjesto pronašle priče i vjerovanja u nadnaravna bića i njihove moći. U takvoj okolini, slušajući priče o vilama, vilenjacima, morama i drugim nadnaravnim bićima, odrastao je Meštrović. O staroj poganskoj tradiciji koja je obilježila njegovo djetinjstvo i urezala mu se u svijest Meštrović je pisao u pjesmi *Zagora* iz 1933.:

Lažu oni koji kažu, da su stari bogovi mrtvi:

Oni žive u nama, k'o i djedovske kapi što nam pune žile;

ne bivstvo, samo oblik promijeniše postajuć žrtvov žrtvi,

⁶⁷⁸ Mate MEŠTROVIĆ, *U vrtlogu hrvatske politike*, Golden Marketing, Zagreb, 2003., str. 10.

⁶⁷⁹ U matičnoj knjizi krštenih župne crkve sv. Ivana Krstitelja stoji podatak kako je ime Ivanova oca Mate Gabrilović, a ne Mate Meštrović. O pojašnjenju ovog prezimena pisala je umjetnikova kćer Marija Meštrović. Ona navodi kako obitelj Meštrović nije bila dalmatinskog podrijetla, te kako su početkom 18. st. živjeli kod Bojnice, u Bosni i hercegovini, te su se kasnije preselili u Duvanjsko polje, a potom u Petrovo polje. Prema obiteljskoj predaji neki Meštrović je oženio mladu ženu s prezimenom Gabrilović, a kako je ona bila posljednji potomak Gabrilovića, svoje je prezime pridodala Meštroviću, te je tako nastalo dvostruko prezime Gabrilović Meštrović. Dalje navodi, kako se i Ivan Meštrović u početku služio s oba prezimena, a za posljednje se opredijelio kao već poznati umjetnik. Usp. M. MEŠTROVIĆ, *Život i djelo Ivana Meštrovića*, str. 11.

⁶⁸⁰ *Matična knjiga krštenih župne crkve sv. Ivana Krstitelja u Vrpolju*, knj. br. VIII (1878.-1895.), br. 64, str. 53.

*baš k'o i prastare priče: vilenjaci, vještice i vile.*⁶⁸¹

O vjerovanjima ljudi rodnoga zavičaja u nadnaravna bića Meštrović je opširnije pisao u zbirci pripovijetki *Ludi Mile*. Iz tih tekstova stječemo uvid u životvornu prisutnost navedenih vjerovanja u njegovoj svijesti tijekom cjelokupnoga života.

O religioznosti obitelji Meštrović pisao je i Ivanov unuk, Stjepan Meštrović, u knjizi *Srce od kamena – moj djed: Ivan Meštrović*. Polazeći od izjava ljudi iz Otavica Stjepan, navodi: „Svatko iz Otavica s kime sam razgovarao napomenuo je da obitelj Meštrović nije bila religiozna, samo se takvom pravila.”⁶⁸²

Suprotno gore rečenom, Filip Marasović je Ivanovu majku Martu opisao kao religioznu ženu koja je smatrala kako je Ivan dar klesanja dobio od Boga.⁶⁸³ Uzmemo li u obzir i različite skulpture u kojima je prikazao majku u molitvi, zaključujemo kako ona nije samo u njegovoj misli i svijesti religiozna žena i žena molitve, već to jest i u stvarnosti.

S druge pak strane M. Meštrović je o svome djedu po kojem je dobio ime pisao da je sumnjao u postojanje života nakon smrti i smatrao da čovjek živi samo u djelima koja ostavi iza sebe na zemlji.⁶⁸⁴ Treba reći da je religioznost Ivanova oca Mate bila prilično kompleksna. Bio je jedan od pismenijih ljudi u svome kraju. U obitelji se čitao Gospin plač i litanije, zajedno s drugim tekstovima o vilama i narodnim junacima, posebice iz Kačićeve *Pismarice*.⁶⁸⁵

Na religioznost svoje obitelji sam Meštrović se osvrnuo u pismu don Herkulanu Lugeru odgovarajući na njegovo pismo i čestitku povodom imendana. Naime, Luger je u pismu od 28. svibnja 1952. pisao o dvojbi vezanoj uz Ivanovo ime. Razmišljao je po kome je dobio ime Ivan. Bio je mišljenja kako su njegovi roditelji poznavali veličinu Ivana Krstitelja, zbog čega su mu upravo po njemu nadjenuli ime Ivan. Meštrović je to opovrgnuo u pismu od 18. lipnja 1952., navodeći: „Moji, kada su mi

⁶⁸¹ *Nebeska čuda i majka zemlja. Zagora (Meštrovićeve pjesme)*, u: *Nova Europa*, Zagreb, 15. kolovoza 1933., str. 11.

⁶⁸² S. G. MEŠTROVIĆ, *Srce od kamena*, str. 88.

⁶⁸³ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 27, 31.

⁶⁸⁴ M. MEŠTROVIĆ, *Posljednja godina života Ivana Meštrovića*, str. 338.

⁶⁸⁵ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 31, 34

dali ime, nisu bili upućeni u stepene svetaca, nego moj otac ukumio da mi dadu to ime iz prostog razloga što mu se otac, biva moj djed, tako zvao.”⁶⁸⁶

Nadalje, u istom pismu Ivan navodi: „Ni ja vam se ne razumijem mnogo u teologiju, pa ne znam da li ima prvenstvo pustinjač, koji se hranio skakavcima, ili Josip, koji je uzeo brigu oko nazarenskog dječaka. Za prvoga je pisano da je bio preteča Gospodinov, ali znamo i to da je sam rekao za se, da nije vrijedan ni da mu odriješi obuću. Znači da je bio svjestan ne samo Njegove božanske superiornosti, nego da mu je bio i u redu podređen, ili da su ga kao takvog držali i u redu komu je Ivan pripadao.”⁶⁸⁷

U prvim Ivanovim pismima upućenim ocu iz Beča uočavamo utjecaj i prisutnost pučke tradicije i religioznosti koju je iskusio u obitelji i rodnom zavičaju. U pismu iz Beča 1902. Ivan piše: „...da biste se lijepo zabavili uz vaše badnjake i ponapili se ako imate, a bogami dakako da Božji mora biti, pa ni za kozom neoral, da biste se pomirili i oprostili svak svakome što je ko koga uvriedio, da biste bili gostoljubivi [i] prosjaku pružili, kao što ste se i naučili i tako dalje.”⁶⁸⁸

Uočavamo kako se u obitelji prakticirao običaj unošenja badnjaka o Božiću, koji je potekao iz pučke tradicije. Isti običaj je i sam izvršio za vrijeme Božićnih blagdana koje je provodio u Splitu 1940., o čemu je pisao u *Razgovorima o Božiću*. *Prve večeri* opisuje božićnu večer navodeći kako je sve spremno za obilježavanje najradosnijeg kršćanskog blagdana Božića. Dalje piše kako domaćin s ukućanima započinje razgovor na temu Božićne radosti u usporedbi s društvenim prilikama. Razgovara se i o božićnim običajima unošenja badnjaka, posipanja pšenice i polijevanja badnjaka vinom. Spominju kako su se ti davni običaji vršili da bi umrlim precima pokazali da su dobri i obdržavaju stare običaje. U razgovoru jednako sudjeluju odrasli i djeca. Jednog dječaka interesira zašto se dan Isusova rođenja naziva Božić? Nato mu jedan od gostiju odgovara, zato što je on Božić – Sin Božji, i zato se zove Božić, jer je kao mali Bog.⁶⁸⁹ Drugog dječaka zanima: zašto se Isus rodio u štali baš u zimsko vrijeme kad je hladno? Drugi gost mu odgovara: zato što je Bog htio biti među

⁶⁸⁶ UNDA, MST, IN 46556, CMST 3/80, *Pismo Ivana Meštrovića don Herkulanu Lugeru*, Syracuse, 18. lipnja 1952.

⁶⁸⁷ UNDA, MST, IN 46556, CMST 3/80, *Pismo Ivana Meštrovića don Herkulanu Lugeru*, Syracuse, 18. lipnja 1952.

⁶⁸⁸ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 98.

⁶⁸⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch Will ich hoffen*, str. 20, 26.

siromašnima, htio je pokazati da voli siromašne i da njemu ne trebaju dvorci i bogatstvo.⁶⁹⁰

Odlaskom na školovanje u Split, a potom i u Beč slabio je utjecaj obitelji, crkvenih običaja i narodnih vjerovanja na Meštrovićevu religioznost. Želja za daljnjim školovanjem, upisom na Bečku akademiju i nastojanje oko probitka na Bečkoj umjetničkoj sceni doveli su ga do upoznavanja s tekstovima F. M. Dostojevskog, L. N. Tolstoja, F. Nietzschea, A. Schopenhauera i istočnjačkih ideja koje su sve više prodirale na Zapad. U takvom ozračju pitanje religije i religioznosti, ne samo tradicionalne koju je u sebi nosio, ostalo je po strani. U Beču je prihvatio liberalne ideje. Posjećujući europske metropole obilazio je muzeje u kojima se pobliže upoznao s drevnim grčkim, rimskim i egipatskim mitologijama i njihovom umjetnosti, te promišljao o njima naspram kršćanstva.⁶⁹¹ Tradicionalne vrijednosti postupno su zasjenile multikulturalnost, multireligioznost i istočnjačke ideje. Utjecaj obitelji s vremenom je oslabio, a tradicionalnu religioznost zamijenila je svjetovna. S vremenom se u Meštrovićevu umjetničkom stvaralaštvu očitovala i obuzetost političkom idejom nacionalnog oslobođenja od Austro-Ugarske i ujedinjenja Južnih Slavena, usko povezana s nacionalnim opredjeljenjem i radom na ciklusu skulptura za Vidovdanski hram za koje je 1911. osvojio i Međunarodnu nagradu za skulpturu u Rimu.⁶⁹² Moglo bi se reći da je u tom razdoblju Meštrovićeva religioznost bila svjetovna.

U trećoj fazi svoga životnog putovanja, moglo bi se reći da se Meštrović vratio korijenima. Za taj povratak su najprije bila presudna teška iskustva koja je proživio nakon Prvoga svjetskog rata u Švicarskoj i u zagrebačkom zatvoru za vrijeme Drugoga svjetskoga rata. Nadalje, neželjeni život u emigraciji, a osobito smrt dvoje djece stavili su ga pred najveće izazove u njegovom životu. U tim teškim trenucima u Meštroviću je došlo do buđenja njegove tradicionalne religioznosti koja mu je, obogaćena novim

⁶⁹⁰ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch Will Ich hoffen*, str. 33.

⁶⁹¹ Prilikom obilaska etrurskih grobnica u okolici Rima s Ruženom razgovara o grčkom poganstvu i rimskom kršćanstvu nasuprot evanđeoskog kršćanstva. Usp. D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 199, 322.

⁶⁹² O Meštrovićevu Vidovdanskom hramu Maković je zapisao kako “ne može biti posvećen nijednoj sekti, već svima njima zajedno, svima onima koji veruju u ideale iskazane u narodnim pesmama. To odgovara duhu našeg naroda, koji je pobožan ali ne prepobožan, i koji drži da je svaki onaj 'pravovernik' koji je pravedan i pošten, ma kojoj veroispovijesti pripadao.” Usp. Z. MAKOVIĆ, *Kipar Ivan Meštrović - Ivan Meštrović – sculptor*, str. 18

duhovnim iskustvima, bila od presudne važnosti za součavanje i prevladavanje svih izazova.

Meštrović se Bibliji počeo vraćati odmah nakon balkanskih ratova (1912.-1913.), o čemu je sam i pisao: „Odmah nakon balkanskog rata, a osobito svjetskog rata, meni se učinilo, da je premalen ideal jednog naroda prema svim žrtvama i prema pravoj pobjedi svih. Nu pobjeda svih, može biti samo ako ne bude 'prijatelja' i 'neprijatelja', kad budemo svi braća i ljudi. Eto, u nizu tih ideja došao sam na predmete iz Biblije. Osjećaj opće patnje čovjeka zauzeo je otada jače mjesto od patnje samog svog naroda.”⁶⁹³ O tome piše i J. A. Soldo, prenoseći svjedočanstvo Josipa Strzygowskog prema kojem je Meštrović još za balkanskih ratova (1912.-1913.) došao do spoznaje da Spasitelj – Patnik može svojom žrtvom na križu donijeti spasenje, otkupljenje i bolji društveno-politički poredak. Krist je postao utjelovljenje ljudskih duša koje preko boli i smrti mnogih, vodi prema harmoniji svijeta, otkupljenja i uskrsu u ljubavi.⁶⁹⁴

Sudbina Meštrovićeve dvoje djece bile su njegove najveće životne tragedije. Najstarija kćer Marta umrla je 14. rujna 1949. godine. Sa starijim sinom Tvrtkom koji je pronađen obješen 26. rujna 1961. cijeli život je imao problema. M. Meštrović je zapisao kako je njegova majka vidjela uplakanog oca nakon Tvrtkove smrti. O svojoj boli Meštrović je otvoreno pisao i kćerki Marici: „Meni je već okrutna oluja života otkinula dvije grančice, sada ostajete samo ti i Mate, a ja to ne mogu preboljeti, pa ću sigurno brzo za Tvrtkom.”⁶⁹⁵ Krajem studenog 1961. sinu Mati nagoviješta vlastitu smrt: „Izgubio sam slast i želju za životom. Jedino žalim što vas nisam mogao bolje opskrbiti.”⁶⁹⁶ Posljednjih mjeseci života intenzivnije promišlja o odnosu s djecom, posebno s Tvrtkom. Potaknut prisposodobom o milosrdnom ocu i izgubljenom sinu načinio je veći broj skulptura starca u očaju u kojima izražava vlastitu bol koju je osjetio nakon gubitka sina.⁶⁹⁷ U isto vrijeme bori se s vlastitom bolešću i bolešću supruge. Zahvalan je brojnim prijateljima svećenicima na izrazima sućuti povodom

⁶⁹³ I. MEŠTROVIĆ, *Jedini put da se bude umjetnik jest raditi*, nenumerirane stranice.

⁶⁹⁴ J. A. SOLDI, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, str. 338.

⁶⁹⁵ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, 19. prosinca 1949.; M. MEŠTROVIĆ, *Posljednja godina života Ivana Meštrovića*, str. 335.

⁶⁹⁶ M. MEŠTROVIĆ, *Posljednja godina života Ivana Meštrovića*, str. 335.

⁶⁹⁷ M. MEŠTROVIĆ, *Američke godine Ivana Meštrovića*, str. 650.

smrti djece i brizi za vlastito zdravlje i dušu.⁶⁹⁸ Tom prilikom iznosi svoje duboke osjećaje i religiozna promišljanja. Nakon moždanog udara koji je doživio u jesen 1960., D. Kamber mu je pisao da se nada da je bolest prolazna te da je ujedno i opomena da nismo tjelesno besmrtni i da se primičemo postajama – i što je najvažnije – da moramo ozbiljno promišljati ne samo koje vremenite poslove imamo još završiti, nego da je potrebno suočiti se i s vječnosti koja se primiče.⁶⁹⁹ U tom kontekstu Kamber potiče Meštrovića na primanje svetih sakramenata.

4.2. I. Meštrović i druge religije

Zahvaljujući odlasku u svijet Meštrović je upoznao egipatsku i grčku mitologiju, židovstvo i islam, te je bio upućen u istočnjačke religije, posebice hinduizam. Odrastanjem u multikulturalnoj okolini rodnog zavičaja, došao je u dodir s kršćanstvom, pravoslavljem i islamom. U tome pronalazimo jedan od izvora vjerske tolerancije koju je za života zagovarao prema drugima i drugačijima. Proučavanjem različitih kultura i religija proširio je svoja znanja zbog čega je često imao potrebu ulaziti u filozofsko-teološke rasprave. U raspravama bi objedinjavao različitosti tih religijskih nauka.⁷⁰⁰

Bilo je istraživača koji su smatrali da Meštrović nije shvaćao razliku između pravoslavlja i kršćanstva.⁷⁰¹ U pripovijetci *Ludi Mile* Meštrović piše da je Mile po rođenju bio pravoslavac, ali je odlazio u obje crkve i na sve proslave vjerskih svetkovina. Svoje postupke opravdavao je riječima: „Samo je jedna kuća božja, jer je on svugdje i čuje i vidi odsvuda.”⁷⁰² Nakon sarajevskog atentata Meštrović je u političkim razgovorima koje je vodio naglašavao da je on „katolik i Hrvat”. Pitanje vjere za njega je bila osjetljiva tema. Smatrao je kako se nikoga ne treba prisiljavati ni

⁶⁹⁸ U pismu fra P. Grabića u kojem piše o Martinoj smrti Meštrović navodi: „Neka se vrši volja Božja, čiji su putevi zagonetni, ali u sebi dosljedni.” Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/88, *Pismo Ivana Meštrovića fra Petru Grabiću*, 8. svibnja 1952.

⁶⁹⁹ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 320, *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, 14. listopada 1960.

⁷⁰⁰ Z. JURIC ŠABIĆ, *Dekodiranje Meštrovića*, str. 37-38.

⁷⁰¹ A. ŽIVKOVIĆ, *Meštrovićeve shvaćanja o religiji i kršćanstvu*, str. 3-4.

⁷⁰² I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 7.

na katoličanstvo ni na pravoslavlje.⁷⁰³ Zalagao se za pomirenje kršćana i pravoslavaca i život u međusobnom uvažavanju i jedinstvu. Koliko su Meštrovića poštovali pravoslavni vjernici svjedoči i podatak o velikom broju vjernika pravoslavne Crkve koji su sudjelovali na njegovom sprovodu.⁷⁰⁴

Bliži dodir sa židovstvom Meštrović je imao u Beču stanujući u predgrađu gdje su uglavnom živjeli židovi i umjetnici. Ondje je upoznao i svoju prvu suprugu Ružu Klein. Ruža je bila židovka iz okolice Varaždina čiji je otac bio Židov sefard.⁷⁰⁵ O susretu s Ružom, ljubavi koja se razbuktala u veljači 1904., njihovom nevjenčanom životu i planovima u svezi s ženidbom saznajemo iz njihovih pisama, te Ivanovih pisama ocu Mati i Izidoru Kršnjaviju.⁷⁰⁶ Obitelj je zbog braka bila zabrinuta. Smatrali su kako bi Ruža mogla ometati Ivana u materijalnom pomaganju obitelji. Ivan na to odgovara ocu kako ne treba brinuti: „Moja Ruža meni neće nikad smetati, jer ona nije takova, niti smije biti jer ja je onda ne bi ni volio.”⁷⁰⁷ S očevim dopuštenjem Ruža je prešla na katoličku vjeru, a 29. travnja 1907., kao što je već rečeno, primili su sakrament ženidbe u Crkvi sv. Ivana Nepomuka u Beču.⁷⁰⁸

Ružinu želju za krštenjem Meštrović je komentirao nekoliko puta. Na jednom mjestu joj odgovora: „Što se tiče vjere i tih stvari, čini što te volja.“ Drugom prilikom se našalio s Ružom: “Znači, uskoro si kršćanska žena? Nemoj se krstiti dok ne dođem tamo, kako bih te mogao poljubiti kao 'poganku'.” Treći puta bio je nešto ozbiljniji. Čak je osjećao neugodnost zbog svega što je Ruža morala proći: „Ne možeš pojmiti

⁷⁰³ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 64, 86.

⁷⁰⁴ Slađana JOSIPOVIĆ, *Politicizacija pokopa Ivana Meštrovića*, u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 39 (2007) 2, str. 334.

⁷⁰⁵ *Sefardi* (hebr. mn. *sefardim*, prema *Sefārad*: Španjolska, zapad), jedna od dviju glavnih skupina Židova, prema geografskom podrijetlu i kulturnoj tradiciji. Potomci su Židova koji su potkraj XV. st. bili protjerani iz Španjolske i Portugala. Nakon izгона s Pirenejskoga poluotoka emigrirali su u sjevernu Afriku, na područje Osmanskoga Carstva, u europske sredozemne zemlje Francusku, južnu Italiju, pa tako i u Hrvatsku gdje su stizali uglavnom preko Italije u primorske gradove. Od Aškenaza se razlikuju po izgovoru hebrejskog jezika, razgovornom jeziku (židovsko-španjolski), obrednim propisima, običajima, bogoslužju i dr. Sefardi.

Usp. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 19. 7. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=55163>>.

⁷⁰⁶ „Hodi k meni, divni ženski stvore, daj mi ruku, da te primim oko pasa. Ta nitko te tako neće znati cijeniti ni čuvati ko ja. Ići ćemo kroz to polje prem je gnjusno.” Usp. D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 93, *Pismo Ivana Meštrovića Ruži Klein*, Beč, 23. veljače 1904.

⁷⁰⁷ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 94, *Pismo Ivana Meštrovića ocu Mati Meštroviću*, Beč, 1904

⁷⁰⁸ *Matica vjenčanih (1. siječnja 1907. - 31. prosinca 1908.)*, St. Johann Nepomuk – Wien, 02-16, <https://data.matricula-online.eu/en/oesterreich/wien/02-st-johann-nepomuk/02-16/?pg=73>.

kako se grozno osjećam zato što se trebaš krstiti, ali ako ti to želiš, onda to učini, učini to prije nego dođem.”⁷⁰⁹

Kao što je već rečeno, Meštrović je 1926. za vrijeme putovanja po Istoku sa S. Rittigom i drugim svećenicima, bolje upoznao židovstvo. Potaknut viđenim uspoređivao je egipatski nauk sa židovstvom i Mojsijem. Naglašavao je važnost Mojsijeva rođenja u Egiptu i uspoređivao ga s kršćanstvom i islamom.⁷¹⁰ U pismu Rittigu iz 1950. u kojem piše o poklonu mramorne skulpture Mojsija državi Izrael, povodom njene uspostave, prisjeća se zajedničkog putovanja: „Sjećati ćeš se sigurno naših razgovora pred 23 godine u Palestini u kojima sam se zalagao za njihovu težnju. Sjećao sam se kako sam uskliknuo, gledajući one siromašne židovske pelegrine, pod zidinama Salomonovim: 'ovaj narod ne može propasti kod ovolike jake vjere'. Usprkos izvjesnih mana, kojih imade svaki narod, Židovi su nakon tolikih patnji i žrtava zaslužili svoj uspjeh, koji im ne bi trebali ni kršćani ni Muhamudani osporavati, u toliko prije što su ove potonje doktrine proizišle iz Židovske.”⁷¹¹

Pete večeri *Razgovora o Božiću* gosti raspravljaju o evanđelju, izraelskom narodu i razlici između kršćanstva i židovstva. Meštrović ističe kako je kršćanstvo poteklo iz židovstva i izraslo iz žila njegovih proroka koje jesu ili nisu prihvatili.⁷¹²

Muslimanski književnik Ferid Salihović u Meštroviću vidi velikog umjetnika i religioznog čovjeka čvrsto vezanog za katoličku vjeru. O njegovu odnosu s muslimanima Salihović je pisao: „Znao je, da u njegovoj domovini Hrvatskoj, u užoj domovini njegovih predaka, Herceg-Bosni, živi grana hrvatskog debla, čija je vjera islam, a čija je sveta knjiga Kur'an. I Meštrović je (...) tražio one dodirne točke, koje će ljude vezati, oplemenjivati, uzdizati, a ne one, koje će razdvajati, mržnjom napunjavati, unizavati. Tražio je dodirne točke kod onih, koji su, kao i on, vjerovali u istoga, jednakoga Boga, Tvorca neba i zemlje. Tražio je dodirne točke, pozitivne vrijednosti, kod onih, koji su sticanjem prilika stoljećima bili na drugoj strani, ali koji su ipak govorili istim jezikom i nastavali istu zemlju, zajedničku domovinu. I smatrao

⁷⁰⁹ S. KAŠTELANČIĆ, *Ruža Meštrović and Ivan Meštrović – Artists and Friends. Letters*, str. 23.

⁷¹⁰ UNDA, MST, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M.*, Kairski muzeji, str. 9-12.

⁷¹¹ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Syracuse, 7. listopada 1950.

⁷¹² I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940.*, str. 612.

ih je svojim. I postupao s njima kao sa svojim. I zalagao se za njih kao za svoje. Upoznao je i taj dio svog naroda, koliko je mogao. I ljude, i njihovu vjeru.”⁷¹³

Razumijevanje, objektivnost i simpatije prema muslimanima kao dijelu naroda očituju se tijekom cijelog Meštrovićeva života. I onda kada su drugi šutjeli (1916. i 1917.), on je progovarao u njihovu obranu, a potom i tijekom Drugoga svjetskog rata.⁷¹⁴ Smatrao je kako muslimane ne treba prisiljavati na prelazak na pravoslavlje, niti ih zbog odbijanja protjerivati.⁷¹⁵ No, kada je u srpnju 1941. A. Pavelić donio odluku da se Dom likovne umjetnosti u Zagrebu pretvori u džamiju, Meštrović se tome usprotivio. Kasnije je ipak promijenio mišljenje. Prema Karlu Mirthu, Meštrović je 1953. izjavio: „Za vrijeme Pavelićeva režima Umjetnički Dom je bio pretvoren u Islamsku Bogomolju. Iako sam kao predsjednik kuratorija protestirao radi otimanja društvenog posjeda, imao sam inače osjećaj da je to bila jedna pametna i umjesna gesta koju je 'Poglavnik' napravio, jer oko milijun Hrvata Islamske vjere imali su pravo da u glavnom gradu imadu svoju vidnu i uglednu bogomolju.”⁷¹⁶

S islamskim naukom bliže se upoznao i čitanjem Kur'ana. O tome je Hazimu Šatriću pisao: „Dok sam bio u domovini, njegov (Čaušević) hrvatski prijevod časnog Korana bio mi je stalno na stolu i često sam uživao, kako u samom štivu tako i u krasnom hrvatskom jeziku, u koji ga je Čaušević pretočio.”⁷¹⁷

O Meštrovićevom odnosu s muslimanima doznajemo više iz korespondencije koju je vodio s Dragutinom Kamberom. Kamber svjedoči kako je u brojnim razgovorima s Meštrovićem osjetio njegovu ljubav prema bosanskim muslimanima kao dijelu hrvatskog naroda.⁷¹⁸ Budući je Kamber radio na knjizi o odnosima među Hrvatima katoličke i muslimanske vjere, Meštrović ga je često poticao da taj posao privede kraju.⁷¹⁹ Važno je spomenuti da je Meštrović razmišljao o izradi biste

⁷¹³ Ferid SALIHOVIĆ, *Meštrović i muslimani*, München – Barcelona, 33 (1983) 3, str. 427-428.

⁷¹⁴ F. SALIHOVIĆ, *Meštrović i muslimani*, str. 429.

⁷¹⁵ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 86.

⁷¹⁶ K. MIRTH, *Meštrović in America: Living from the Clod of Croatian Soil attached to his Roots*, New York, 1985., str. 1. Socijalističko-komunistički režim je 1949. dokinuo džamiju, srušio minarete, a u jesen 1949. Dom likovne umjetnosti preuređen je u Muzej revolucije naroda Hrvatske. Usp. D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 145.

⁷¹⁷ F. SALIHOVIĆ, *Meštrović i muslimani*, str. 428, *Iz pisma Ivana Meštrovića Hazimu Šatriću*. U Meštrovićevoj biblioteci Galerije Meštrović u Splitu nalazi se Kuran iz 1937., objavljen u Sarajevu. Usp. Z. JURIC - ŠABIĆ, *Dekodiranje Meštrovića*, str. 26.

⁷¹⁸ Dragutin KAMBER, *Meštrovićeva briga za muslimane*, München – Barcelona, 33 (1983) 4, str. 436.

⁷¹⁹ D. KAMBER, *Meštrovićeva briga za muslimane*, str. 437-444; UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/179, *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, Omaha, 12. siječnja 1955.; *Pismo Dragutina*

pokojnog Reis Ulema Čauševića i postavljanju iste u Sarajevu ili Beogradu. U svezi s tim obratio se Kamberu. Raspitivao se o islamskom stavu u svezi s postavljanjem kipova. Istaknuo je da bi molba za izradom Čauševićeve biste trebala doći od samih muslimana, što se naposljetku i dogodilo.⁷²⁰

O odnosu muslimana i kršćana Meštrović je pisao i D. Mandiću. U pismu Mandiću od 30. srpnja 1954. priložio je pismo koje je primio od muslimana u Hrvatskoj u kojem ga obavještavaju o pokušajima vezanim za prelazak muslimana na kršćansku vjeru, navodeći kako bi to moglo imati loše posljedice za odnos između Hrvata katolika i muslimana.⁷²¹ Meštrović je izrazio žaljenje i osudio takav čin. Smatrao je svetogrđem dirati u savjest i uvjerenje čovjeka, u njegovo intimno duhovno svetište. Onaj tko poštuje dostojanstvo čovjeka, treba poštovati i njegov duševni imunitet. Prema njemu, obilježje hrvatstva nisu ni kršćanstvo ni islam, nego etnička i etička pripadnost. Svatko može vlastitu vjeru uklapati u svoju narodnost, ali se narodnost ne smije cijepati i razdvajati prema vjerama. Bog je jedan, čovječanstvo je jedno, i mi smo u njemu jedno.⁷²² U uzvratnom pismu Mandić piše da ako i postoje poteškoće u njihovu odnosu, to je zato što hrvatski muslimani žene katolkinje bez crkvenog dopuštenja i vjenčanja. Prema njemu, trzavice bi nestale kada muslimani ne bi ženili katolkinje, nego muslimanke ili pripadnice nekih drugih vjera koje ženidbu

Kamera Ivanu Meštroviću, 16. ožujka 1955. Najvjerojatnije je riječ o Kamberovoj knjizi *Islam u hrvatskim zemljama: o postanku razvitku i sadašnjem stanju muslimanske grupe među Hrvatima*, objavljenoj 1957. u Winnipegu.

⁷²⁰ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/178, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 9. kolovoza 1953.; *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 9. siječnja 1954.

⁷²¹ „Ti pokušaji diraju u savjest naših sunarodnjaka druge vjere i mogu jako škoditi našoj hrvatskoj narodnoj stvari i biti baš ko poručeni od protivnika da naše težnje paraliziraju i da nam naude na tako važnom i delikatnom pitanju o komu ovisi naš uspjeh ili neuspjeh u našoj centralnoj oblasti. Poradite, vrlo poštovani brzim i povjerljivim načinom da se ove stvari ne ponove i da se naši Muslimani umire. Rekoh povjerljivo 'zato da ne bi protivnici saznali za nesporazume i na velike ih iskoristili protiv nas.' Vidi AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 89-93, *Pismo Ivana Meštrovića Dominiku Mandiću*, 30. srpnja 1954.

⁷²² *Meštrovićevo pismo muslimanima. Dodatak*, u: *Pisma Ivana Meštrovića Bogdanu Radici* (1946.-1961.), u: *Hrvatska revija*, München – Barcelona, 1984., str. 487.

ne smatraju sakramentom, tj. Kristovom ustanovom.⁷²³ Ipak se nada kako zbog prekrštavanja muslimana neće doći do većih posljedica.⁷²⁴

Meštrovićevu okretu istočnjačkim idejama doprinio je uvelike tehnološki razvoj i industrijalizacija koja početkom XX. st. uzima maha. To je vrijeme u kojem je postalo sve raširenije mišljenje kako u zapadnoj kulturi ne postoji ništa osim tehnologije, moći i racionalizma. Svijet je postao pokvaren do srži zbog novca i vlasti, bez dodira s prirodom, osiromašen čuvstvima i spontanošću. U takvom ozračju pokazala se potreba učenja od istočnih naroda koje novac nije „pokvario“. Od onih koji su sačuvali jednostavnost života svojih predaka, njihovu smirenost i vječni ritam prirode i svemira.⁷²⁵

O svemu navedenom Meštrović razgovara sa svojim gostima u vrijeme Božićnih praznika 1940. godine. Svjesni onog što je industrijalizacija i želja za moći učinila od zapadnoga čovjeka, tog istog čovjeka propitkuju posebno pod aspektom nezainteresiranosti bogatih za siromašne i vlastite samodostatnosti. Dok s druge strane kod Boga sve to ne postoji niti je ikada postojalo.⁷²⁶ U bilješci *Sfinga u Gizehu* Meštrović otvara raspravu na temu stare egipatske mitologije i istočnjačkih religija, uspoređujući ih s teološkom misli zapada:

„O Bože moj, rekoh, traženje, dozivanje, odavanje počasti onomu vidljivomu, koji sve dava i drži. Jedno je vrijeme gledalo i odavalo počast ovako, drugo onako, ali u suštini je isto, izvor je isti, a i cilj je isti. (...)“

Dugo traženje, dugi napori mnogih, progovorili su odjednom, kroz jednog. Koliko je trebalo putovati, stradati, mučiti se, žuditi, dok se je tvoje božansko lice oblikovalo na grabežljivoj životinji? Pa opet, to lice ne postane ni Bog niti njegov oblik, već samo glava izrasla na životinji, koja traži Boga, prati njegove pojave, čeka izlaz rađajućeg sunca. U polusnu vidi bezbroj božanstava na crnom šatoru iznad sebe,

⁷²³ „Kada takove, gonjene saviješću, počnu nastojati da budu pripuštene primanju sv. Sakramenata, od kojih su isključene radi nezakonito sklopljene ženidbe, nastaju zapetljaji i vjerska osjetljivost njihovih muževa. Ali naša braća muslimani trebali bi znati, da je po katoličkom učenju ženidba sv. Sakramenat i Božja ustanova, i da od propisa i obveza tog Sakramenta katolička Crkva ne može da odstupa niti da čini koncesije bilo komu za volju.“ Vidi AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 116, *Pismo Dominika Mandića Ivanu Meštroviću*, Chicago, 15. listopada, 1954.

⁷²⁴ AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 95, *Pismo Ivana Meštrovića Dominiku Mandiću*, 7. studenog 1954.

⁷²⁵ J. JUKIĆ, *Budućnost religije*, str. 114-115.

⁷²⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will ich Hoffen*, str. 40, 117-123, 147-173. O crncima i rasizmu na stranicama 221-224.

bezbroy anđela, i čeka njega, da se pojavi; Njega, koji tim anđelima daje svjetlost, čeka pastira tog svijetlog stada, oca te razasute dječice, da joj kaže riječ, da i nju digne.”⁷²⁷

Tijekom dvadesetih, a posebice tridesetih godina Dvadesetog stoljeća Meštrović je intenzivno promišljao o ispreplitanju Evandjelja i Kur'ana s idejama hinduizma i budizma. Uvažavanje svih religija uočava se i u njegovim skicama za dekoraciju kupole Crkve Presvetog Otkupitelja. Od prvotne ideje oblaganja kupole mozaikom brzo je odustao i posvetio se radu na skicama za freske. Namjeravao je na svodu kupole prikazati osnivače velikih religija Irana, Egipta, Indije, Kine i Afrike s trijumfalnim likom Spasitelja u središtu.⁷²⁸ Uz njih je planirao postaviti Michelangela i vlastiti portret za što je nagnuće pronašao u promišljanju o umjetnosti kao odrazu božanskog nadahnuća, a umjetniku kao proroku.⁷²⁹ Usprkos dužem promišljanju i brojnim poticajima, kupola je ipak ostala nedovršena. Olga Meštrović je u više navrata pisala kako mu je taj ambiciozni plan zadavao muku i nezadovoljstvo: „Što se tiče kartona sa nacrtima za četvrtinu kupole, to ne bih nikako željela da se ta četvrtina zakači za jedan dio kupole, jer moj muž nije bio zadovoljan tom kompozicijom i to je bio razlog da je i prestao na tome da radi.”⁷³⁰

Je li riječ o Meštrovićevu nezadovoljstvu isključivo zbog likovnih razloga, ili se u pozadini nalazilo unutarnje nezadovoljstvo teološko-filozofskom porukom prvotne zamisli? Imajući na umu činjenicu da je imao vremena razraditi tu ideju u likovnom smislu, te istu ostvariti usprkos ratnim okolnostima i životom u emigraciji u Americi, dolazimo do zaključka da je od nje odustao jer ona više nije bila odraz njegova unutarnjeg stanja i promišljanja.⁷³¹

Na kraju bi se moglo reći da je za Meštrovića Bog jedan za sve, ovisi samo kako ga tko vidi,⁷³² te da nijedna prava religija ne zaostaje za drugom. Svaka je samo različita riječ jedne te iste vjere, s istim ciljem, i istom čežnjom k Bogu kao najvišoj

⁷²⁷ Z. JURIC-ŠABIĆ, *Dekodiranje Meštrovića*, str. 25; I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 405-411.

⁷²⁸ Z. JURIC-ŠABIĆ, *Crkva Presvetog Otkupitelja. Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, str. 155-161; D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 10-11.

⁷²⁹ Z. JURIC-ŠABIĆ, *Crkva Presvetog Otkupitelja. Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, str. 162.

⁷³⁰ Z. JURIC-ŠABIĆ, *Dekodiranje Meštrovića*, str. 40, *Pismo Olge Meštrović Cviti Fiskoviću*, 2. veljače 1971.

⁷³¹ I. MEŠTROVIĆ, *Michelangelo – eseji umjetnika o umjetniku*, str. 11.

⁷³² I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, str. 73.

mudrosti i skladu.⁷³³ To Meštrovićevo promišljanje možda je najbolje opisao Bogdan Radica tvrdeći da je Meštrović prerastao i u sebi ujedinio vjersku podijeljenost te se izdignuo iznad uskog konfesionalnog dogmatizma.⁷³⁴

4.3. Duhovna iskustva i promišljanja I. Meštrovića

Teška bolest i iščekivanje smrti izazvali su kod Meštrovića vrlo intenzivna duhovna iskustva. Kako je rekla D. Hammer - Tomić, u trenucima kada se njegova egzistencija iz temelja potresla, a suočavanje s nepoznatim dalo snažan potisak za prijelaz preko granica poznatog svijeta, on je postigao spoznaju višeg reda.⁷³⁵ O tim dubokim nutarnjim iskustvima doznajemo od samog Meštrovića koji o njima piše u autobiografskim tekstovima i korespondenciji s prijateljima i članovima obitelji.

Meštrović je završetak Prvoga svjetskog rata dočekao u Švicarskoj gdje je obolio od španjolske gripe. Opisujući svoje stanje bolesti izazvano gripom zapisao je da je svugdje oko sebe osjećao dah smrti čiju je blizinu i osobno iskusio.⁷³⁶

Meštrović je osobito teško iskustvo doživio u ustaškom zatvoru na Savskoj cesti, gdje ga je zatvorila ustaška policija 8. studenoga 1941. godine.⁷³⁷ Vrijeme provedeno u zatvoru, razmišljanja, osjećaje i pitanja koja su se javljala detaljno je opisao u *Uspomenama na političke ljude i događaje*. U jednom trenutku se čak zapitao: „A Bog, gdje je on i što je njegova volja i što ova zbivanja znače u djelovanju te njegove volje? Znače li uopće nešto, ili baš ništa?”⁷³⁸

Dočuvši kako je stiglo naređenje da njega i Kljakovića ubiju, kroz glavu mu prolaze sljedeće misli:

„Kroz cigle sekunde su mi se postavljala ova pitanja. Bila su bez odgovora, ali mi je podsvijest govorila, da i odgovori negdje postoje, te da u svemiru postoje i razlozi i svrha. Da postoji Bog, pa ma se njegovo bivstvo ne podudaralo s nijednom ljudskom

⁷³³ I. MEŠTROVIĆ, *Michelangelo – eseji umjetnika o umjetniku*, str. 19-20.

⁷³⁴ B. RADICA, *Godina Ivana Meštrovića*, str. 17.

⁷³⁵ D. HAMMER – TOMIĆ, *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*, str. 36.

⁷³⁶ O trenucima Meštrovićeve bolesti i proživljavanju bliskog susreta sa smrću, vidi D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 449-451, *Pismo Ivana Meštrovića Ruži Meštrović*, Meerlingen, 24. prosinca 1918.

⁷³⁷ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 287.-292.

⁷³⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 293.

predstavkom o njemu. To me je umirilo i u tili čas mi dalo snagu, da ni najmanjeg straha ni tjeskobe nisam osjećao za fizički život. Štoviše, da s fizičkim nestajanjem ne prestaje moje bivstvovanje. Makar naoko prepušten nekom zločestom biću i ovim njegovim instrumentima, koji će nakon nekoliko minuta opet otvoriti vrata moje ćelije i ne znam što učiniti sa mnom, vidio sam i njihov konac, za koji sam bio uvjeren da će biti bijedan i žalostan. (...) U takvim nastupima nasilne životne prekretnice, prekidanja njegove fizičke životne niti, čovjeku dođu pred oči, njegova djeca, žena, rođaci i prijatelji, pa i čitav njegov narod, od koga ga se odsijeca, ali svejedno nema osjećaj da poslije toga neće biti s njima, naprotiv, čak možda više nego prije toga.

Eto, takvi su bili moji osjećaji u tim minutama čekanja. Međutim, uza sve osjećaje da je to, što je prethodilo, neizbježno, bila je negdje u meni neka ćelija koja je sadržavala ili šaptala mogućnost preokreta, usprkos kratkom vremenu za to. Moje su se ruke automatski digle na molitvu, koja je više bila traženje dodira sa Svemogućim, nego što drugo. U tom času nisam više vidio svod svoje ćelije, nego veliki sivi mrak, na kojem se u sredini pojavila jedna točka, slična sitnoj zvijezdi. Kroza me je nešto prostrujalo i ja sam toga časa stekao uvjerenje, da sam uhvatio vezu sa Svesilom, te sam sjeo na moju slamnjaču mirno.”⁷³⁹

Pomirivši se smrću koja ga je čekala napisao je oproštajna pisma supruzi Olgi, djeci i braći. Pisao im je o unutarnjoj rastrojenosti, te izrekao svoje najintimnije osjećaje koje osjeća prema njima, svjestan da im ih nikad prije nije izrekao niti pokazao. Supruzi Olgi piše: „Možda ni ljubav, a još manje ovaj drugi osjećaj, nisam u dovoljnoj mjeri pokazivao, a ti si se bila već navikla a i upoznala mene, da ja više cijenim i osjećam nego što pokazujem riječima. Dakle ako se ne bi više vidjeli hoću da ti kažem sljedeće: otići ću u brizi za tebe i za našu djecu, s velikom ljubavi za vas i to znam da ćeš znati, ali ni to ne bi bilo dosta. Hožu da znadeš da ću otići i sa osjećajem priznanja i harnosti prema tebi, za sav trud i muku za našu djecu, koju si mi iz ljubavi rodila i mučila se s njima i oko njih. (...)”

U meni će biti tuga, da ti ne mogu i fizički pomoći u tom poslu oko naše djece, ali sam uvjeren da ću ti duhovno pomagati možda više nego za života. Ti ćeš biti

⁷³⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 293-297.

razabrala da ja vjerujem u Boga, koji je duh, a vjerujem da sam i ja u tome duhu i sa njime pa ću prema tome biti vazda i sa tobom i sa njima.”⁷⁴⁰

Djecu potiče na poslušnost majci, izvršavanje obaveza te im doziva u svijest ljubav koju ima i koju je uvijek imao prema njima: „Kučaj srca prestaje, ali ljubav roditelja ostaje.”⁷⁴¹ Pisma završavaju zazivom za Božju pomoć i blagoslov nad njih. Pred kraj boravka u zatvoru od obitelji je dobio Bibliju koju je neprestano čitao. Promišljao je o Kristovoj patnji i smrti i došao do zaključka da u njegovim najtežim životnim trenucima pored njega nije bilo nikoga.⁷⁴²

Olga mu je u zatvor poslala i knjigu o Michelangelu, koja mu se nije svidjela.⁷⁴³ Zato je odlučio napisati zamišljene dijaloge s njim u kojima izriče promišljanja o različitim religijskim temama. Pri opisu Michelangelova religioznog iskustva često nastoji opravdati njegova uvjerenja i postupke.⁷⁴⁴ Kroz zamišljenje dijaloga s Michelangelom Meštrović zapravo iznosi vlastita promišljanja na temu života, religije i umjetnosti, te opisuje i vlastitu religioznost.⁷⁴⁵ U potrazi za odgovorom na pitanje zašto je Meštrović u zatvoru pisao *Imaginarne razgovore* upravo s Michelangelom, a ne nekim drugim umjetnikom, N. Batušić zaključuje da se razlog tome nalazi u Meštrovićevevu oduševljenju njegovim umjetničkim opusom i životom koji je temeljito poznao. Meštrović tako u svakom dijalogu postaje Michelangelo sa Savske ceste. Spori se s onima koji sumnjaju i negiraju njegovo djelo, ne samo zbog umjetničkih već i političkih razloga. Pritom Michelangelo, tj. Meštrović razmišlja duboko kršćanski. U dijalogu s Machiavellijem Batušić prepoznaje credo koji sačinjava sažetak Meštrovićeve svjetonazora: „Zar Otkupitelj, nije najveća svjetlost, zar njegovo djelo, njegova žrtva nisu najsigurniji put k istini, spasenju? On je jedini istina, jedino spasenje. I zar može biti drugog spasenja osim da se čovjek žrtvuje, da se daje za ideal?”⁷⁴⁶

⁷⁴⁰ M. MEŠTROVIĆ, *U vrtlogu hrvatske politike*, str. 31-32.

⁷⁴¹ M. MEŠTROVIĆ, *U vrtlogu hrvatske politike*, str. 33.

⁷⁴² AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, 26. siječnja 1942.

⁷⁴³ „Jadan Michelangelo – odnosno jadni oni. – Sve u kinematografskom stilu. Svi su se amerikanizirali. Kad ove stvari vidim, osjećam da sam učinio grijeh što onu moju studiju nisam nastavio i svršio. Možda ću ipak sada, ako budem imao mira.” Vidi: D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića II.*, str. 290. *Dopisnica Ivana Meštrovića Olgi Meštrović*, Zagreb, 12. veljače 1942.

⁷⁴⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Michelangelo – eseji...*, str. 38.

⁷⁴⁵ Z. JURIC-ŠABIĆ, *Dekodiranje Meštrovića*, str. 33.

⁷⁴⁶ N. BATUŠIĆ, *Dramski razgovori Ivana Meštrovića*, u: I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, str. 171-173.

Poistovjećivanje s protagonistom vlastitog književnog djela uočava se i u drugoj Meštrovićevoj knjizi *Razgovori o Božiću* napisanoj netom prije zatočeništva. Šeste večeri razvila se rasprava o religioznom osjećaju Sanjara⁷⁴⁷ i iskustvu Božje prisutnosti koje se zbilo na putovanju parobrodom preko Oceana. Budući da je sam Meštrović putovao u New York i duže boravio u SAD-u tijekom 1924. i 1925., za pretpostaviti je da je opisao doživljaj koji je sam proživio za putovanja nemirnim morem. Promatrajući gibanje tog 'silnog elementa', poželio je sjediniti se s njim i nestati u njemu. U tom mističnom doživljaju pokušava proniknuti u tajnu božanskog koje je onkraj svakog oblika te mu se obraća kao onom u kojem prepoznaje sebe i pronalazi opravdanje vlastitog postojanja:

„I – vjerovali vi ili ne – ja sam tu osjećao Boga! Nije bio kao onaj grčki Bog, s bradom i trorošcem, koji vreba na mene, već neki svemoćni, silni, ali dobri Bog, koji hoće da me zagrlji i da mi kaže: Ja i ti smo jedno. I od tada, mada i sam pravim likove, govorim sam sebi: 'Najveća je nepodobština za Boga, kad mu se daje ljudski lik'. I šaptao sam sebi: 'Kad si tako jak na Oceanu, koji je tebi manji od ljuske lješnjakove, kolika li je tek sila u Tvojim svemirskoj lađi. O, sve, nad svime, koliko li je tvoje sve!

Ti koji sve uzimaš dajući, a sve daješ uzimajući, kolika li je Tvoja milost!

Blagoslovi, blagoslovi, da nestajući u sebi, nestanem u Tebi!

Zaljubljen sam u Tebe, jer si bez vijeka, o Vječni!

Uz Tvoju noć, bez mraka, u tvoju dubinu svjetlosti, bez dana, da se zaputim – i da budem s Tobom svuda, bez putovanja!

Dakle, to o čem vi govorite da 'jeste', vjerujem i ja, samo ne znam obrazložiti; a i kako bi se to dalo obrazložiti? I ja u sebi gundam, i to vrlo često, a to uvijek po prilici glasi ovako:

I ja sam u Tebi, jer i sve, Bože!

Bez Tebe me nema – a da me ima, potpuno sam svjestan, jer kad bih se nijekao, nijekao bih Tebe.”⁷⁴⁸

Dalje piše u obliku himna:

⁷⁴⁷ „Nije li religiozno osjećanje sanjarenje, ushićena i sublimirana zbilja? Jesu li to naočari kroz koje se gleda stvarnija zbilja, ili je duhovna bit, koja nam stvara sretnije raspoloženje, koje nas imunizira od pogubnih otrovnih pića što izazivaju niskosti u nama – meni je svejedno – ja sam za religioznost.”
Usp. I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940.*, str. 612.

⁷⁴⁸ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940.*, str. 613.

„U biti sve bješe od uvijek, jer sve je u tebi,

A Ti oduvijek jesi, i bit ćeš vazda.

Sve što vid nam vidi, prolazne su slike,

I prividno smrtne, kao i oko što je,

A vječan je plamen, što nam ga upali,

Kao i Ti što si vječan, koji slike stvaraš.

I žizak u oku Tvoje je htijenje,

Slike same sebi ogledalo grade.

(...)

I sva zbivanja, u nam i oko nas, refleksi su možda:

Putanje silnih besmrtnih tjelesa –

Besmrtnih u Tebi, a prolaznih sobom –

I čovječji život, što na ovoj cesti bezbrojnih tjelesa

Kao mahovina izrastao te diše –

Ma koliko malen i od smrtnog mesa –

U Tebi je, kao oni, ni manje ni više.

Jednako da l' prividno stoji, pada i visi,

A smisao i uzrok – i njemu i njima – jedino Ti si.⁷⁴⁹

Zbog sve većih izazova, Meštrović je često osjećao potrebu biti na jednom mjestu i posvetiti se radu, pa se početkom dvadesetih godina XX. st. nastanio u Zagrebu.⁷⁵⁰ Tako je sve više dolazio u dodir s uglednim osobama iz Crkve. U crkvi sv. Blaža izlagao je religiozne skulpture nastale u vrijeme rata. Započeo je rad na sepulkralno-sakralnoj građevini crkve Gospe od anđela u Cavtatu i preuzeo je službu rektora Umjetničke akademije u Zagrebu. Upoznao je župnika crkve sv. Marka S. Rittiga koji je kroz relativno kratko vrijeme od kritičara njegove umjetnosti postao njegov prvi promotor. Nastupilo je vrijeme u kojem se Meštrović nije ustručavao preispitivati i kritički promišljati kršćansku vjeru u kojoj je odrastao, što podrazumijeva i kritički odnos prema Crkvi ne samo po pitanju njenog ograničavanja slobode umjetničkog izražaja, već općenito.⁷⁵¹

⁷⁴⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940.*, str. 612-613.

⁷⁵⁰ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 425-427.

⁷⁵¹ Prema D. Hammer Tomić hijerarhijski organizirana Crkva je prema umjetničkoj slobodi bila represivna. Usp. D. HAMMER-TOMIĆ, *Sveto i tragično*, str. 66.

U bilješkama s putovanja po Istoku iz 1927. Meštrović je iznio kritički osvrt na kršćanski nauk. U raspravama sa svećenicima tražio je odgovore na pitanja koja nije razumio. Trudio se pritom biti pristojan i odnositi s poštovanjem prema svojim sugovornicima, posebice ukoliko njegova razmišljanja ne bi naišla na prihvaćanje s njihove strane. U jednoj od rasprava u kojoj jedan nepoznati svećenik stavlja u pitanje njegov religiozni osjećaj iznoseći tvrdnju kako je njegova vjera još u traženju, Meštrović, premda isprovociran, ipak odlučuje šutjeti.⁷⁵² U obranu njegova religioznog osjećaja, kao što je već rečeno, ustao je S. Rittig. Ova je rasprava jedna od značajnijih zbog Meštrovićevog govora o vlastitoj religioznosti. On ne poriče svoj religiozni osjećaj, koji je nagnuće k vjeri, ali ne i sama vjera.⁷⁵³

Približavanju crkvenih ljudi Meštroviću tridesetih godina XX. stoljeća jako je doprinio i ugledni svećenik, teolog i promicatelj kršćanske kulture Andrija Živković. U članku *Meštrovićeva shvaćanja o religiji i kršćanstvu* Živković piše: „Oni koji su možda pod uplivom ne znam kakovih tendencija i struja mislili, da je Meštrović daleko od svog roda i njegove tradicionalne vjere, varaju se. Oni mogu vidjeti da se duša velikog umjetnika bori i trza na našim starim, našim patničkim i čovječanskim stazama, kojima smo kroz par stoljeća koracali. Dijete našeg hrvatskog, a nazovite ga jugoslavenskog roda, nosi u sebi zdravu klicu djedovskih težnja. Zaprašena je i zasjenjena modernim otrovnim dahom njegova duša, nejasne su joj i nerazumljive neke pojave, koje smetaju i smućuju ostale dobre ljude. Ne vidi on razlike između katolicizma i pravoslavlja, kako je ni toliki naši ljudi još iz daleke prošlosti nijesu ni vidjeli ni osjećali. Ne gleda na naše narodne stvari kroz prizmu katolicizma, jer ga njegova duša još nije pravo ni potpuno upoznala.”⁷⁵⁴

U *Razgovorima o Božiću* Meštrović iznosi niz razgovora i kritičkih rasprava o sukobu Crkve i znanosti, te o religioznom osjećaju kod čovjeka: „Dva najveća duhovna svjetionika: Crkva i Nauka, mjesto da su radili zajedno, da su se popunjavali, oni se nalaze u opreci, u borbi, čas prikriveno, a čas otvoreno, već više stoljeća. Iako

⁷⁵² UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 12.

⁷⁵³ „Religiozno osjećanje ja imam, to je istina, ali vi znadete bolje nego i ja da to nije znanost – popravimo se – ali religiozno osjećanje može biti neki put, neko nagnuće k vjeri nu ono još nije vjera.” Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 12.

⁷⁵⁴ A. ŽIVKOVIĆ, *Meštrovićeva shvaćanja o religiji i kršćanstvu*, str. 3-4.

im je u suštini isti cilj: duševni napredak čovječanstva, one su jedna u drugoj gledale, i još gledaju, opasna konkurenta. Crkva se je s početka protivila nauci, kao da joj nauka hoće da sruši autoritet; a nauka kao da joj crkva priječi napredak. Ustvari, nauka je crkvi i rušila autoritet, a da ga nije za sebe nikad stekla. Kao da sva prava nauka ne svršava u religiju; ili kao da je religiji nešto drugo cilj nego znanje i saznanje! One, pobijajući jedna drugu, pobijale su svoj vlastiti cilj, i služile ciljevima egoističnih i mračnih upravljača i izrabljivača. Crkva nije dopuštala da imade ikakvog drugog puta k istini osim njezinoga, da ona jedina imade saznanje o pravoj metafizičnoj istini, koju ne treba ni tražiti, niti je se može naći drugim putem nego njezinim. Nauka je opet nijekala, da bi išto moglo opstojati, što ona ne može dokazati svojim naučnim i 'jedino realnim' putem. A čovjek – on je kao i druge životinje – samo svoje vrste! Razlikuje se od drugih u tome što je inteligentniji, što je lukaviji, što ima bolje pamćenje, domišljatiji je i ima moć kombinacije – to se onda zove njegov duh. A priča o postojanju duše, to se ne da dokazati, kao ni opstojanje Boga. Ima, doduše, i religiozni osjećaj, ali se ničim ne može dokazati, da je to sastavni dio njegova bića, dok je njegovo živinsko biće jasno i dokazano. Religiozni osjećaj se, doduše, pričinja kao, u neku ruku, sastavni dio čovjekove prirode. Ali to su ostaci starih zabluda, koji nisu u suštini njegove prirode, i oni će se s vremenom odstraniti, kad se bude 'pozitivna nauka' – koja je ujedno i jedina 'pozitivna istina', raširila kod čovječanstva. Postojanje toga religioznog osjećaja, budući da se ne daju naučno dokazati njegovi uzroci, u opreci je, doduše, s našom čistom naukom, ali nije bezuslovno opasno... (...) ali mi od nauke možemo vjerovati samo ono što se može dokazati, pa prema tome ne možemo vjerovati u Boga, koji se ne da dokazati. Zato mislimo da je svijet slučajnost, pa čak i ono što mi otkrijemo, možda je slučajnost, iako mi naša otkrića možemo pozitivno dokazati.”⁷⁵⁵

U pismima S. Rittigu, posebno nakon što je Rittig postao član ZAVNOH-a, a kasnije i ministar vlade NR Hrvatske, Meštrović je često komentirao odnos Crkve i političke vlasti: „Da crkva ne treba ni imovine ni svjetske vlasti to smo odavna pročišćavali, a vjeru, ko takovu, da niko ne može ni zabraniti ni uništiti to ne treba da se naglašava. Kad bi to bilo ne samo drugima nego i svećenicima jasno, onda se ne bi

⁷⁵⁵ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940.*, str. 605.

plašili ni uzamjavali. Posljednji bi, možda mnogi, konstatovali da nisu za to, pa bi se povukli, a oni koji su za to, bili bi mirni i spokojni po svom vjerovanju. Vidjeli bi da nema ni nevjernika i da svi vjeruju na svoj način i prema danom im stepenu, te da smo ne samo u fizičkom braća nego i u duhovnim potrebama, odnosno težnji i nagnuću za višim, pa ma kakav čiji korak bio, letio ko ptica ili gmilio kao mrav. Svaki vrši funkciju u velikoj zajednici svijeta i svjetova. Zato mi se čini da pametan čovjek ne može pretendirati da uravnoteži svijet, jer se svijet uravnotežuje sam, ne može da pretendira da upravlja svijetom, jer se svijet upravlja sam.”⁷⁵⁶

Boravkom u Americi i zaposlenjem na Sveučilištu Notre Dame Meštrović se vezao za jednu crkvenu ustanovu, posvetivši se poučavanju i radu na većem broju narudžbi s biblijsko-kršćanskim temama. Spremno se odaziva na pozive za suradnju sa svećenicima iz domovine, uglavnom ne tražeći naknadu za svoj rad. Poslovne i prijateljske veze s većim brojem svećenika i redovnika održavao je u redovitim susretima i preko dopisivanja iz kojega uočavamo da s manjim brojem dijeli osobna duhovna promišljanja i religiozni doživljaj. Njegov unuk Stjepan smatra da je to bilo vrijeme u kojem je Ivan na svoj način „bio blizak i dalek katoličkoj vjeri.”⁷⁵⁷

4.4. Sakramentalni život I. Meštrovića

Prema Katekizmu Katoličke crkve sakramentima kršćanske inicijacije - krštenjem, potvrdom i euharistijom, postavljaju se temelji kršćanskog života. Novokrštenici su krštenjem rođeni na novi život, utvrđeni su u njemu po sakramentu potvrde, a u euharistiji primaju kruh vječnog života i napreduju prema savršenstvu ljubavi (KKC 1212). U Matici krštenih župe sv. Ivana Krstitelja u Vrpolju u Slavoniji *krštenje* I. Meštrovića upisano je na stranici broj 54, pod rednim brojem 64. Meštrović je rođen 15. kolovoza, a kršten dan kasnije, 16. kolovoza 1883. kao zakoniti sin nadničara Mate Gabrilovića, rkt i Marte Kurobasa, rkt rodod iz Dalmacije iz mjesta Otavica. Za krsnog kuma naveden je nadničar Nikola Milaković, rimokatolik, rodod

⁷⁵⁶ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Ženeva, 21. listopada 1945.

⁷⁵⁷ S. G. MEŠTROVIĆ, *Srce od kamena*, str. 88.

iz Musića u Dalmaciji. Krstitelj je bio kapelan Stjepan Grgičević.⁷⁵⁸ Podatke o krštenju Ivanove izvanbračne djece s Olgom doznajemo iz ukaza kralja Aleksandra kojim ih je priznao kao zakonitu. Kćer Marta Marija rođena je u Beču 19. siječnja 1924., a krštena je u rimokatoličkoj župnoj crkvi župe Breitenfeld u Beču 13. ožujka iste godine. Najstariji sin Tvrtko Ivan rođen je 5. svibnja 1925. u Zagrebu, a kršten je 29. rujna 1925. u rimokatoličkoj župi sv. Blaža u Zagrebu.⁷⁵⁹ U svezi s Tvrtkovim krštenjem Meštrović je pisao i Rittigu naglasivši da se kod krštenja na kojem nije mogao sudjelovati naglasi kako je on njegov otac.⁷⁶⁰ Tvrtkov krsni kum bio je Ivo Tartaglija iako je Olga htjela da to bude Meštrovićev brat Pešo. No, Ivan na to nije pristao opravdavajući se činjenicom kako kod njih nije bio običaj kumovati obitelji.⁷⁶¹ Mlađa kćer Marica i sin Mate rođeni su u Zagrebu. Matu je krstio S. Rittig, tadašnji župnik crkve svetoga Marka.⁷⁶² Koliko je Meštroviću bilo važno da njegova djeca i unuci prime sakrament krštenja, te postanu članovi Katoličke crkve, svjedoči podatak za boravka u emigraciji u Americi kada moli fra D. Mandića da krsti njegove dvije unuke u South Bendu. Mandić je na to pristao te ga je uputio na korake koje je potrebno učiniti u tom pogledu.⁷⁶³ Sve navedeno vodi prema zaključku da je Meštrović uočavao važnost sakramenta krštenja za život u okrilju Katoličke crkve kojoj je i sam pripadao.

Što se tiče sakramenta *potvrde* kojim se usavršava krsna milost i podjeljuje Duh Sveti (KKC 1316) u Matici krštenih u Vrpolju ne nalazi se podatak da je Meštrović isti primio. No to ne znači da se to nije dogodilo. Bilo je to vrijeme u kojem se župne matice, knjige krštenika, potvrđenika nisu redovito vodile, a sakrament potvrde u Katoličkoj crkvi nije bio udjeljivan u točno određeno vrijeme. Do njegove podjele

⁷⁵⁸ *Matica krštenih župne crkve sv. Ivana Krstitelja u Vrpolju*, br. 8. (od 1. siječnja 1878.-1895.), str. 54., red. br. 64.

⁷⁵⁹ M. MEŠTROVIĆ, *U vrtlogu hrvatske politike*, str. 16-17.

⁷⁶⁰ „Pred desetak dana sam bio obaviješten da se je kod m. prijateljice O.K. našao sinčić. Ja sam ti bio rekao da mi to očekujemo, al za svaki slučaj ponavljam ti da je to dijete moje i da bi želio da se to kod krštenja pomene, da pored materina očitovanja imade i moje. Tebi sam rekao tako jer da bi želio da oboje moje djece nosi moje ime i da ću to na jedan ili drugi način učiniti.” Usp. AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Washington, 16. svibnja 1925.

⁷⁶¹ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 577, *Pismo Ivana Meštrovića Peši Meštroviću*, New York, 12. lipnja 1925.

⁷⁶² M. MEŠTROVIĆ, *U vrtlogu hrvatske politike*, str. 19.

⁷⁶³ AHFP, Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3, br. 101, *Pismo Dominika Mandića Ivanu Meštroviću*, Chicago, 20. lipnja 1957.; br. 103, *Pismo Ivana Meštrovića Dominiku Mandiću*, 16. lipnja 1957.

došlo bi prilikom biskupske vizitacije. Tom prigodom bi sakrament potvrde primila sva djeca koja bi se nalazila u dobi razuma.

Prema *Rimskom Misalu* i važećim dokumentima Katoličke crkve krajem XIX. početkom XX. st. svećenici su sakrament *euharistije* dijelili djeci „u dobi razuma”, što znači da su ga mogli primiti već sa šest godina. No, evidencija o podjeli sakramenta nije se vodila. U istraživanju nisam pronašla pisani trag o Meštrovićevom primanju sakramenta prve pričesti. No, za pretpostaviti je da je do toga došlo, posebno uzmemo li u obzir tradicionalnu pripadnost Katoličkoj crkvi, život na selu, a naposljetku i očevu povezanost s pojedinim svećenicima.

Sakrament ženidbe Meštrović je primio dva puta. Prvi puta s Ružom Klein, 29. travnja 1907. u crkvi sv. Ivana Nepomuka u Beču.⁷⁶⁴ Ženidbi su se protivili Ružini i Ivanovi roditelji i njegov mecena i savjetnik Izidor Kršnjavi.⁷⁶⁵ Ružin otac u početku nije odobravao vezu svoje kćeri s dvadeset jednogodišnjim seljačićem koji je, gotovo bez krajcara u džepu, studirao kiparstvo na Bečkoj akademiji. Kad ga ona nije poslušala, potjerao ju je iz kuće. M. Meštrović je zabilježio da zbog bijednih životnih uvjeta Ruža u početku nije htjela imati djecu, iako ih je njegov otac želio. A kasnije, kad su im materijalne prilike bile bolje, Ruža više nije mogla zanijeti. To je kasnije i postao jedan od glavnih razloga rastave. Mate je mišljenja kako do rastave nikada ne bi došlo da su imali djecu, jer je njegov otac Ivan duboko u sebi nosio svjetonazore seoske patrijarhalne sredine iz koje je potekao. Smatrao je da su djeca najvažniji smisao braka. Po njegovu sudu, od presudne je važnosti bilo stvoriti potomstvo, te osigurati nastavak prezimena i loze.⁷⁶⁶ Tijekom braka s Ružom Meštrović je bio vjeran, iako je u nekoliko navrata osjećao požudu prema drugim ženama. Sve je prebrodio jer nije mogao prihvatiti spolne odnose sa ženom koja je pripadala drugom muškarcu. To je u njemu izazivalo gađenje.⁷⁶⁷ Usprkos različitim karakterima, ali i Ružinoj ljubomori, Meštrović nije pomišljao da ju ostavi: „Nije mogao zato što mu je još uvijek bila draga, a poglavito zato što mu je poklonila toliko povjerenja da je pošla, usprkos oporbi cijele svoje rodbine, s njim i živjela više godina nevjenčana.”⁷⁶⁸

⁷⁶⁴ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 51.

⁷⁶⁵ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 96, *Pismo Ivana Meštrovića Izidoru Kršnjaviju*, Beč, 17. rujna 1904.

⁷⁶⁶ M. MEŠTROVIĆ, *U vrtlogu hrvatske politike*, str. 12-13.

⁷⁶⁷ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 325.

⁷⁶⁸ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 324.

Upoznavši 1921. Olgu Mariju Kesterčanek, Meštrović je napustio Ružu. No, od nje se službeno nije rastavio. S Olgom je živio u izvanbračnoj vezi u kojoj je postao otac dvoje djece. Kćer Marta rodila se 1924., a sin Tvrtko Ivan 1925. godine. Takav način života dovodio je u nepriliku i Olgu i Ivana, ali i crkvene osobe s kojima je surađivao. Budući da u Jugoslaviji nije mogao dobiti razvod braka, iskoristio je mađarske zakone prema kojima mu je bila omogućena građanska rastava, te se 1925. u Čakovcu civilno razveo od Ruže, a izvanbračnoj djeci dodijeljeni su skrbnici. Problem vezan za priznavanje Meštrovićeve izvanbračne djece zakonitom razriješio je kralj Aleksandar ukazom od 20. svibnja 1926. po kojemu su Marta i Tvrtko Ivan proglašeni zakonitom djecom sa svim pravima koja im s tim pripadaju.⁷⁶⁹ Nakon rođenja kćeri Marije 1927. Ivan i Olga su se civilno vjenčali u Čakovcu 17. listopada 1928. godine. Nakon vjenčanja Meštrović je živio s Olgom i djecom u Mletačkoj ulici br. 8 u Zagrebu, a prva susjeda bila je upravo Ruža, s kojom je po crkvenom pravu Meštrović još uvijek bio u ženidbenom savezu.

Zbog ovakvog stanja Olga je djeci pričala o iskustvu koje je doživjela na prijemu u hotelu Esplanade, gdje ju je „naglašeno izbjegavao zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac.” Smatrala je kako se Stepinac nije želio rukovati s njom jer nije bila crkveno vjenčana.⁷⁷⁰

No treba reći da je unatoč Meštrovićevom i Olginom načinu života, iako nije bio u skladu s kršćanskom tradicijom i naukom Katoličke crkve, veliki broj svećenika nastavio održavati veze s njim, a tijekom života s mnogima je razvio bliske prijateljske odnose. Štoviše, brojne crkvene ustanove nastavile su mu povjeravati razne projekte.

Ružinom smrću 10. veljače 1942. otvorena je mogućnost sklapanja crkvenog braka između Olge i Ivana. U dosad objavljenoj literaturi nema detaljnijeg spomena o okolnostima i samom načinu sklapanja crkvenog braka između Ivana i Olge. Ponegdje nailazimo tek na usputni podatak o datumu njegova sklapanja i navodu o vjenčatelju. Međutim, podatci do kojih sam došla ne samo da pojašnjavaju okolnosti u kojima je njihov crkveni brak sklopljen, već i opovrgavaju navedeno. U Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu pohranjeni su spisi o vjenčanju Ivana Meštrovića i Olge Marije rođ. Kesterčanek.

⁷⁶⁹ M. MEŠTROVIĆ, *U vrtlogu hrvatske politike*, str. 16-17.

⁷⁷⁰ M. MEŠTROVIĆ, *U vrtlogu hrvatske politike*, str. 18.

Postupak oko sklapanja crkvenog braka između Ivana i Olge započeo je nakon Ružine smrti, a uvjetovan je političkim okolnostima. Ivan je netom prije izišao iz zatvora, boravio je u Zagrebu, a Olga se s djecom nalazila u Splitu. U takvim okolnostima početkom ožujka 1942. Olga se obratila Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu i zatražila je crkveno vjenčanje:

„(...) Zato želimo, ja i moj muž, da naš civilno sklopljeni brak konvalidiramo u rimokatoličkoj crkvi.

Budući da ja ne mogu doći u Zagreb, to molim:

Prečastni Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu izvoli dozvoliti, da se to moje vjenčanje obavi u Zagrebu u rkt. Župi sv. Marka po mom zastupniku gdji. Stanki Stožir iz Zagreba, kojoj sam izdala u tu svrhu punomoć priloženu pod B.”⁷⁷¹

Olga je potom 4. ožujka 1942. dala punomoć Stanki Stožir iz Zagreba da bude njezina zastupnica kod sklapanja braka u župi sv. Marka u Zagrebu.⁷⁷² Podno teksta punomoći fra Petar Grabić provincijal je 13. ožujka 1942. dopisao da potvrđuje vlastoručnost potpisa Olge Meštrović rođ. Kesterčanek.⁷⁷³ Fra Petar je potvrdu napisao na temelju ovlasti koju mu je tog istog dana izdao splitski biskup Kvirin Klement Bonifačić, da sukladno kan. 1089. *Zakonika kanonskog prava* „može ovjeroviti potpis Gosp. Olge rođ. Kesterčanek u cilju crkvenog sklapanja ženidbe sa Gosp. Prof. Ivanom Meštrovićem, akademskim kiparom u Zagrebu po zastupniku – per procuratorem.”⁷⁷⁴

Nakon što su obavljene sve ostale civilne i crkvene formalnosti, vjenčanje *per procuratorem* (po zastupniku) između Ivana i Olge sklopljeno je 25. travnja 1942. u crkvi sv. Marka u Zagrebu dozvolom Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu od 24. travnja 1942. godine. Vjenčatelj je bio o. Klarencije Ivan Klarić. Svjedoci na vjenčanju su bili odvjetnik Ivo Stožir i profesor Jozo Kljaković.⁷⁷⁵

⁷⁷¹ Nadbiskupski arhiv Zagreb-Nadbiskupski duhovni stol (dalje) NAZ-NDS-1942-4988, *Zamolba Olge Meštrović Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu*, nedatirana.

⁷⁷² Nadbiskupski arhiv Zagreb-Župni arhiv Zagreb (dalje) NAZ-ŽA Zagreb-Gornji Grad-Sveti Marko, ženidbeni spisi, br. 140/1942., *Punomoć Olge Meštrović Stanki Stožir*, Split, 4. ožujka 1942.

⁷⁷³ NAZ-ŽA Zagreb-Gornji Grad-Sveti Marko, ženidbeni spisi, br. 140/1942., *Punomoć Olge Meštrović Stanki Stožir*, Split, 4. ožujka 1942.: „Po ovlaštenju preuz. Dijecezanskog biskupa K.br. 21/p.1942., 13.III.1942. potvrđujem vlastoručnost potpisa Olge Meštrović rođ. Kesterčanek u cilju zaključenja braka po crkvenim propisima sa gosp. Ivanom Meštrovićem, akademskim kiparom u Zagrebu.”

⁷⁷⁴ NAZ-ŽA Zagreb-Gornji Grad-Sveti Marko, ženidbeni spisi, br. 140/1942., *Ovlaštenje Kvirina Klementa Bonefačića Petru Grabiću provincijalu*, Split, 13. ožujka 1942.

⁷⁷⁵ NAZ-ŽA Zagreb-Gornji Grad-Sveti Marko, ženidbeni spisi, br. 140/1942., *Zapis o vjenčanju Ivana Meštrovića i Olge Kesterčanek*, 25. travnja 1942.

Na kraju treba reći da navedeni dokumenti pohranjeni u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu opovrgavaju podatak o crkvi sv. Blaža kao mjestu crkvenog vjenčanja Ivana i Olge, kojeg spominje njegov sin Mate Meštrović.⁷⁷⁶ Jednako tako, podatak o vjenčatelju o. Klarenciju opovrgava navod fra K. Jurišića da je Ivana i Olgu vjenčao njegov dugogodišnji prijatelj fra P. Grabić.⁷⁷⁷

U istraživanju sakramentalnog života I. Meštrovića važan je podatak njegova sina Mate da je njegov otac rijetko bio prisutan na vjerskim obredima. Iako je stvarao likove iz Starog i Novog zavjeta, nije bio konvencionalno pobožan. Prema njegovim sjećanjima, nikad se nije pričestio, a uoči smrti odbio se ispovijediti i primiti oprost.⁷⁷⁸

Što se tiče sakramenta *ispovijedi*, odnosno pomirenja, od najveće koristi su Meštrovićevi tekstovi napisani u zatvoru, te posebno korespondencija s D. Kamberom izmijenjena u posljednjim godinama njegova života. U *Uspomenama na političke ljude i događaje* Meštrović je napisao da je njemu i Kljakoviću jednog nedjeljnog jutra u zatvor došao neki svećenik s namjerom da ih ispovijedi. Meštrović je pozvan prvi, na što je odgovorio: „Ne želim se ispovijediti!”⁷⁷⁹ Kasnije se ispostavilo da je ispovijed bila izlika pod kojom je dotični svećenik došao prenijeti poruku nadbiskupa A. Stepinca da se zalaže za njihovo oslobođenje. Ovaj podatak o Meštrovićevu odbijanju sakramenta ispovijedi veoma je važan. U ovom kontekstu treba istaknuti da je u to vrijeme još uvijek bila živa Meštrovićeva prva supruga Ruža, a on je već bio u civilnom braku s Olgom. Postavlja se pitanje, kako je moguće da se čovjeku koji živi u izvanbračnom životu s drugom suprugom nudi mogućnost primanja sakramenta ispovijedi? Odgovor pronalazimo u odredbama *Zakonika kanonskog prava iz 1917.*, prema kojemu je vjernicima koji se nalaze u smrtnoj pogibelji dozvoljeno primiti sakrament te je postojala mogućnost dobiti odrješenje od svih grijeha i zabrana (kan. 882.), pa i grijeha bluda (kan. 884.). Ipak, ostaje otvoreno pitanje zbog čega je Meštrović odbio pristupiti sakramentu pomirenja? Odgovor pronalazimo u opširnoj

⁷⁷⁶ „Moji roditelji su se crkveno vjenčali 25. travnja 1942., dok je otac još bio u Zagrebu, u kućnome pritvoru. Majka se tada s nama, djecom, po očevoj želji, već bila sklonila u Split, pa je tako umjesto nje na vjenčanju u crkvi Svetoga Blaža bila njezina zastupnica.” Usp. M. MEŠTROVIĆ, *U vrtlogu hrvatske politike*, str. 17.

⁷⁷⁷ K. JURISIĆ, *Meštrović naš konfrater*, *Vjesnik Franjevačke Provincije Presvetog Otkupitelja*, 11/5-6, Split, 21. travnja 1962., str. 52-58.

⁷⁷⁸ M. MEŠTROVIĆ, *Moj otac Ivan Meštrović nije bio mason*, u: *Večernji list*, Zagreb, 12. ožujka 2013.

⁷⁷⁹ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 299. Za razliku od Meštrovića Kljaković je pristao.

prepisci koju je vodio s D. Kamberom nakon moždanog udara doživljenog u jesen 1960. godine.

U listopadu 1960. Kamber Meštrovića potiče na brigu oko vlastite duše, te mu savjetuje:

„Neka vas o. Dominik Mandić ispovjedi, pričesti i poulja. To je rečeno priprosto, jer ja ne mogu sada da razvijem u tu svrhu i filozofske i teološke dokaze, nego se oslanjam najviše na Boga, koji je u vama i s vama i na povjerenje, koje sam siguran da imate prema svome prijatelju Mijatu. Sjetite se da ste se čitav život bavili Isusom u svojoj umjetnosti, a sada mu dopustite da on s vama učini ono, što je učinio s apostolima na Posljednjoj večeri, kad je razlomio hljeb, blagoslovio ga i rekao im: Uzmite i jedite – ovo je tijelo moje! Pa onda: činite meni na spomen.

Možda vi mislite, da je s ovim spojeno suviše mnogo komplikacija, na koje niste navikli. Zato ću vam reći ovo:

Od vas se traži samo jedan mali prijateljski razgovor s ispovjednikom (drom Mandićem), u kojem ćete iskreno priznati, da se je i u vaš život (kao i u život svakog od nas) potkrala po koja moralna pogreška, po koja prašina, za koju biste voljeli da je nije bilo i koja nije dostojna djeteta Božjeg. Uostalom, ispovjednik će vam pomoći u tome. Ja sam siguran, da ćete smoći toliko poniznosti i iskrenosti, da to priznate – i da pomislite i reknete: Bože moj, kajem se za sve što Tebi nije bilo drago u mom životu.

Što se vjere tiče, dovoljno je da imate ovakvu dispoziciju: ‘Bože, Ti sve vidiš i znaš, pa znaš i za moje duhovne borbe, moje sumnje i moju vjeru u Te. Rodio sam se i krstio kao katolik, pa u toj vjeri mojih otaca i djedova Ti nadoknadi što manjka, rasvijetli što tamnije i daj da moja duša bude onakva, kako se Tebi sviđa. Kad si pitao bolesna čovjeka, da li vjeruje, on Ti je odgovorio: Vjerujem, Gospodine, pomози nevjeri mojoj. To Ti i ja evo ponavljam, pa Te molim primi ovu vjeru, kakva jest, jer bolje Ti za sada ne mogu pružiti’.

Evo, dragi moj Meštre, ovo je posve dosta za vašu pripravu, da primite ove katoličke sakramente po vjeri svojih otaca – koje konačno nisu izmislili ljudi, nego ih je ustanovio Krist za sve nas, koji ga nastojimo, makar i nesavršeno, slijediti.

Nikakvi vam formulari molitava nisu potrebni – ni ‘oče naš’ ni ‘vjerovanje’, ni prije ispovjedi i pričesti, pa ni poslije. Vi s Bogom u ime molitve, razgovarajte mirno

iznutra u svojim osobnim formulama i izrazima. Pustite samo o. Mandića neka on moli, a vi ga – koliko možete bez umaranja – u mislima pratite.

Ja sam uvjeren, da će po ovim sakramentima sići u vašu dušu jedno veliko svjetlo, jedna radost i utjeha i jedan mir i sigurnost, o kojem ni ne slutite. Ne samo za vašu dušu, nego i za vaše zdravlje bit će to od presudne koristi. Nemojte ove moje riječi uzeti kao onaj sirijski dignitarac iz Biblije, koji je pošao proroku Elizeju da ga izliječi od gube, pa kad mu je ovaj rekao neka se 7 puta okupa u Jordanu, on se naljutio – i htio da ne poslušaj, ali mu je na to sluga rekao: Gospodaru, da Ti je prorok radi Tvoga zdravlja preporučio i što god više, trebao bi to učiniti, a kamo li ovu relativno laganu stvar. Učini to, svakako Ti neće škoditi. – Na to je taj čovjek učinio – i ozdravio. Pa i vi – ako radi ničega drugoga – poslušajte glas svog skromnog prijatelja koji vam ovo poručuje iz udaljene prerije, - pa se ja u Boga uzdam, da ćete i ozdraviti – i preporoditi se. Ja sam se s o. Mandićem dogovorio, da vas on dođe opet skoro posjetiti i to da vam posluži u ovome svemu kako sam vama izložio.

Meštre moj, ne odbijte nas. Obadvojica vas jako volimo i duboko vjerujemo da je to za vaše dobro. Sva slava ovog svijeta za nas prolazi kao dim, kao glas koji umre čim se porodi, kao strijelica koja prođe kroz zrak i ne ostavi traga, kada mi napuštamo ovu svjetinu, pa makar o vama pisali i knjige i spominjali vas stoljećima, vaše će biti ono, što sami pred Bogom donesete, a ne ono što ste ostavili ljudima.”⁷⁸⁰

Na Kamberovo pismo Meštrović je odgovorio nakon što su ga Kamber i Mandić posjetili Meštrovića u bolnici: „Hvala vama i tolikim mojim prijateljima oko brige o mojoj duši. Ta briga me je često zanimala u mom radu i nastojanju, koliko je to uopće dano i moguće jednom smrtnom čovjeku. Međutim, briga i sudbina moje duše nije me nikada uznemiravala i nešto mi je šaptalo iz moje podsvijesti, da ima onaj koji je sve to udesio i odredio. Zašto opet i kako, to jedini on znade. Tko je i što je taj, to samo on znade i drugi nitko. Svako tumačenje je tek ljudsko i proizvoljno, a to ljudsko je proizvoljno i uzeti kao apsolutnu istinu, i čini mi se da je makar nehوتيčno svetogrđe prema onome, koji jedini jest. Naše kršćanstvo u kome smo se rodili i kome smo odani, čini mi se da je najbliže onome što jest i što bi trebalo biti, i ono obuhvaća sve opće i

⁷⁸⁰ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 320-321, *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, 14. listopada 1960.

sve ljudsko pa ma kako se nazivalo, jer uključuje svu mudrost i svu ljubav, i tko ga se bude držao, nema straha za njegovu dušu.”⁷⁸¹

Ovaj Meštrovićev odgovor Kamberra je jako ražalostio pa mu je u ožujku 1961. poslao poduže pismo, kojeg zbog važnosti donosimo u cijelosti:

„Najviše me od svega žalosti, što ne mogu odgonetnuti čudnovatu tajnu: kako to vi, koji ste gotovo uvijek u mislima s Isusom Kristom, ne možete primiti sasvim Crkvu u kojoj ste kršteni, sve do njezinih sakramenata uključivo? Ponekad se bojim, da ja nisam izdajnik samog prijateljstva, koje me prema vama intimno obvezuje, po tome što ni sada, u jeseni vašeg života s vama o tome sasvim iskreno ne razgovarah, bez dlake na jeziku. Ja znam vrlo dobro, da ja ne mogu proizvesti onaj nutarnji proces u vama, koji je bitno stvar između samog Boga i vas. Međutim, kako se u našim ljudskim okolnostima Bog služi ljudima za ljude, nije prijatelj prema prijatelju bez odgovornosti ni u čemu što smatra bitnim bilo za vrijeme, bilo za vječnost. Ja si ne laskam da znam sve što Gospod Bog radi i kakve posebne odnose ima s posebnim pojedincima, ali vjerujem da bi za duboko zadovoljstvo vaše duše u danima, koji su još dosuđeni, a pogotovo u onome što dolazi iza zastora smrti, bilo nužno, da se ispred vas ukloni još onaj zastor, koji vas dijeli od pričesne table.

Najbolji opis utiska, koji ostavljaju na pažljivijeg promatrača crte vašeg lica, dao mi je do sada sam Tvrтко (koji je pomalo prozračen onom pronicavošću, koju ste vi sami razbacali darežljivo oko sebe). On opisuje i vašu samosvijest i očinsku dobrotu i genijalnost odraza, olimpijski mir – ali i pogled koji odražuje beznadnost i gledanje u prazninu. Iako ste prema meni bili prijatelj u najljepšem smislu riječi, i to u tolikoj mjeri, da sam osjećao, kao da moja prisutnost (dokle traje) nekako ispuni i utrne onaj vaš široki i veliki pogled u bezdan i onaj izraz beznadnosti, ono Salomonsko: ‘Sve je taština i muka duha...’, ipak mi nije nikad izbjegao vaš izraz neke metafizičke beznadnosti, frustracije, koja se prelije, gdje god ostanete sami i gdje god vas uhvati bilo pogled, bilo kamera, gdje ste sami – i gdje nitko u vaš pogled ne unese drugu nijansu... Ja imam svoje tumačenje zato. Vi niste našli rješenje ogromnoj zagonetki života, rješenje koje bi rastumačilo i Tita i Stepinca i Al Caponea i sv. Franju i Hitlera i milijune nevino pobijenih, i komunizam i kapitalizam – i unijelo svoje tlo u sav kaos

⁷⁸¹ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 322, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 28. listopada 1960.

ljudske povijesti od Kaina do danas, ilia ko ćemo znanstvenije – od najprvih predaka krapinskog čovjeka pa do Kruščeva, Kenedija, Maotsetunga i Lumumbe.

Ja sam uvijek imao utisak, da je i vaša umjetnost za vas u stvari bijeg i trčanje, sklonište pred samoubilačkom zagonetkom života, koja vas pritište. Imao sam utisak, da je za vas i Isus – kada i kako ga prikazujete – više stradalnik, žrtva, naš drug u bolima, naš najneviniji mučenik teške ljudske sudbine – dok vam je ostalo zatvoreno ono drugo lice Kristovo: Krist osloboditelj, davalac vječnog života, pobjednik smrti, Gospodar Povijesti i vječnosti i konačni sudac (kako ga je i Evanđelje znalo i Michelangelo naslikao u Sikstinskoj kapeli). U dominaciji nad kamenom, u snazi umjetničkog izražaja, ja vjerujem da vi ne zaostajete za Michelangelom. Vama su falile pravovremeno velike ličnosti da naruče od vas velike stvari i da vam dadu mira, sredstava i vremena za sistematskiji rad. Vi ste živjeli i živite u najburnije doba povjesnice i rodili ste se na jednom od najnemirnijih dijelova ovog Planeta. Ali Michelangelo je u jednoj točki uspio biti stalno pred vama: on je stvorio čitavog Isusa i on je primio svu Crkvu i sve njezine sakramente, iako je sasvim sigurno kao i svaki pametan čovjek vidio u njoj sve slabosti ljudskog elementa i vjerujem, gorko se žalio na to, osuđivao i nastojao da se zlo popravi u dobro.

Što se tiče ‘dobrote’, dr. Mandić i vlč. Lacković bili bi više kvalificirani, da s vama govore o svim stvarima. Ali ja imam utisak da sam ja osobno jače iskusio ovu prometejevsku borbu sa zagonetkom života, nego njih obojica i da je meni moderni, izudarani, osamljeni, razočarani, namučeni i duševno izranjeni čovjek bliži i razumljiviji nego njima dvojici. A vi ste, Meštre, također izudarani i izranjeni. Vi ste jako ponosan čovjek, uza svu djetinju dobrotu i priprostu milinu, koja može pokoga navesti, da vas smatra vrlo poniznim. Vi kakogod ste svjesni da smo svi kao atomići pred neizmjenošću, ipak ste svjesni da je u vašem atomiću – jedan posebni i važniji atomić. Nije to zlo, od prijatelja možete podnijeti ovu opasku. Takav osjećaj u vama posve je nuždan. Ne može biti drukčije i bilo bi hrđavo, da nije tako. Ponos je jedan od oslona, da čovjek ne potone još prije nego što je počeo i plivati prema obali spasa. Međutim, u ponosu je i pogibao. Negdje u tom divnom i muškom osjećaju, postoji granica iza koje mora napraviti svoj stan jedna fina susjeda poniznosti. Ja tu riječ ne volim sasvim, jer je suviše često spojena sa krivim asocijacijama. Ja bih volio više reći: osjećaj granice, osjećaj da dolazimo negdje u takav položaj da trebamo ruku

Vrhovnog Oca i Staraoca da nam pomogne naći rješenje Zagonetke i izići u Svjetlo, u Nadu, u Vjeru, u Sveobuhvatnu Ljubav, u Vječni Život. Taj osjećaj poniznosti – ili bolje rekavši lojalno primanje granice i potrebe za pomoći odozgor – to je ono što iziskuje Onaj gore, da nas može voditi, ako neće da nas izravno sili, nego da respektira čitavu našu ljudsku narav, a napose tu zagonetnu odliku našu – ljudsku slobodu odluke. Drugim riječima – izrazivši se šoferski grubo – pa se ponekad bojim da moj prijatelj Meštar ne misli možda da je nepogrešiv njegov sadašnji sud o životu i o načinu, kako ga je on riješio sam za sebe, za svoj osobni slučaj. Takva misao i takvo uvjerenje ako bi se betoniziralo prejako – ne otvara vrata ničemu – pa ni onome, što je možda ipak bolje... i što su i kako su radili naši očevi i djedovi...”⁷⁸²

Svjestan zamjerki koje Kamber ima prema njemu i njegovu shvaćanju sakramenata Meštrović vjeruje kako to ne utječe na njihovo prijateljstvo: “...i uz sve vaše blage zamjerke držim da se između naših osjećaja prijateljstva nije ništa promijenilo i da nećete upisati u grijeh sebi da ste prijateljevali i držim prijateljujete s čovjekom u kome nisu udomaćene ni usađene baš sve katoličke dogme, ali koji usprkos svega toga drži da je opravdano da se naziva Kristovom Crkvom, mada joj stepenice nisu tako visoke, da ih se može identificirati sa samim Kristom, koji neizmjereno stoji iznad njih. Milo mi je da dopuštate da sam vrlo često, mogao bih reći, gotovo poglavito u mislima s Kristom, čovjekom koga su nazvali Bogom, i ako ikakav čovjek taj naslov zaslužuje, to ga zaslužuje Isus iz Nazareta, kome ću ja svojim smrtnim životom ostati vazdan odan, a što će biti s posmrtnim životom, i ima li ga to ostaje u rukama Njegovog Oca, koji je Otac ne samo Njemu, nego svemu živome, do malog mrava.”⁷⁸³

Za Kambere nema sumnje da njihovo prijateljstvo nisu mogla pokolebati različita poimanja i stavovi vezani uz pitanje sakramenata. Prijateljstvo za njega po naravi teži da izvede jedinstvo duha među prijateljima i svi njegovi pokušaji išli su u tom smjeru, te nastavlja:

„Osim toga, ja sam i prije nego što sam pošao u sjemenište i stao učiti za svećenika, smatrao pitanje religije, Krista, Crkve, Sakramenata bitnim za ovaj i za

⁷⁸² R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 323-324, *Pismo Dragutina Kambere Ivanu Meštroviću*, 10. ožujka 1961.

⁷⁸³ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 325, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 13. ožujka 1961.

prekogrobni život. Uz prilično velike borbe sa samim sobom (i svojim pok. Ocem) postao sam svećenik, naravno upravo zato, jer sam smatrao da je Bog, duša, Krist i Crkva prvo i najvažnije. Ja sam se prilično trznuo, kad sam vas vidio ljetos u bolnici. Pomislio sam: evo prvog signala, da se mome Meštru primiće kraj, kada će ostaviti svoje kipove i stati pred Onoga, pred kojim smo svi sitni prašak, ali veliki jedino, ako se u Njega ukopčamo. Pitao sam sebe – i prigovarao sam sebi – da sam bio kukavica i nisam s vama nikada svojski razgovarao o onome što je od svega najvažnije, nego smo tolike razgovore vodili gotovo isključivo o onome što spada na prolazni dio života, a taj dio života Biblija zove: dim, koji se digne i raspline se; strijelica, koja prođe zrakom i ne ostavi na zraku ni znaka, ni rane; glas, koji se rodi i gotovo u isti mah umre, kada se je rodio.

To više su mi te misli dolazile na pamet, što sam znao, da smo mi – Crkva, tj. Crkveni ljudi – makar materijalno, ako ne i subjektivno i formalno krivi za duhovnu pustoš i konfuziju u tolikim dušama naše ‘gornje klase’. Činjenica je, da mi nismo dali dovoljno duhovnog vodstva i duhovne hrane, napose eliti. Zato smo požnjeli i gorke plodove: hrvatska kultura, ona novija, otišla je svojim tragičnim putem – u psovku, u lutanje, u ogorčenje, u bespuće, u beznade, u maglu, u paganizam, u surogate – u svašta. Moderno je postalo rugati se ne samo Crkvi, gdje ima ljudi za ruganje, nego i onome, što je u njoj bilo svetačko, pa i Božje. Vi mi velite, da ni Stepinac nije mnogo diskutirao s vama ove probleme, nego vas naprosto, tako rekavši, zaobišao i definirao vaše poglede kao neki panteizam. Meni to nije teško vjerovati. Ja sam poznavao i druge hrvatske biskupe, koji svoje katoličke prijatelje nisu pitali, da li vjeruju ili ne vjeruju i da li žive prema propisima Crkve ili ne žive, tj. da li barem nastoje, jer samo veliki sveci uspijevaju, da po crkvenim propisima uistinu žive. Mi svi drugi tek posrćemo, padamo i opet se dižemo, idući nekako više manje u zig-zagu, s ranama i mrljama – opet i opet prema cilju... Pa i to je nešto – i to je baza za nadu, kada se ima pred očima sva ljudska bijeda i neizmjerne Božja dobrota.

U tom pogledu vi imate pravo, kada kažete da Crkva stoji ispod Krista toliko, da se s njime ne može identificirati. Ni udovi se ne mogu identificirati s glavom, pa ipak, dok su u vezi s glavom, oni su u realnom jedinstvu s glavom. A Krist se naziva i jest glava Crkve. Ud, koji se odijeli od glave, odijeli se od života, umre, nestane ga, a dok je u vezi s glavom, ona se brine da ga zaliječi, popravi i učini uporabivim.

Vi rekoste u pismu, da ste u mislima često i poglavito s Kristom, čovjekom, kojega su nazivali Bogom... Ja znam da ste vi mnogo čitali Evandjelja. U svima tim Evandeljima na mnogo mjesta on sam sebe naziva ne samo Sinom Čovječjim (što je i bio po utjelovljenju), ne samo Mesijom (što je bio po obećanju, proroštvima i radu), nego se naziva i Bogom. Mjesta kao: Ivan glava 5,19-30; 1,34; 10,36 i Luka 21,25-28; ne daju se drugačije razumjeti. Prorečen je u Starom Zavjetu kao Bog, koji će se roditi kao dijete, Izaija 9,6. Sam je sebe nazivao Sinom Božjim, obećanim Mesijom. To je rekao onoj ženi Samaritanki u sceni, koju ste vi onako lijepo salili. To je rekao slijepcu, kada ga je ozdravio, pa ga Židovi izbacili iz Sinagoge, Ivan 9,38. Sve te svoje tvrdnje potvrdio je čudesima i okrunio Uskrsnućem, koje je od svih njegovih čudesa najdokazanije čudo. Njegovi su ga Apostoli i učenici smatrali Bogom i tako ga nazivaju u Djelima Apostola i u Poslanicama. Meni se čini jedno: ili ga treba smatrati najvećim varalicom svih vijekova, a to se ne samo protivi njegovoj historijskoj, moralnoj ličnosti, nego i faktima čudesa i efektima koje je proizveo u društvu ljudskom; ili ga treba smatrati Bogom i pokloniti mu se – kao i onaj slijepac koji je progledao pa na svjedočanstvo Isusovo o sebi – poklonio mu se, a Isus taj poklon primio. (...)

Ja bih svome prijatelju Meštru samo to želio: da ne smatra da je već sve doznao što se može doznati i da za sada barem u duši dozvoli mogućnosti, da možda ipak imaju pravo Pavli, Augustini, Jeronimi i Michelangeli – i da se ipak kojiput u mislima pomoli Bogu – ako jest Krist Bog, neka ga i Meštrovju duši kao takova otkrije. (...)

Oprostite mi ovo pisanje i razmatranje. Kada bih odšutio bio bih izdajnik, kukavica i slabić ne samo prema savjesti, nego i prema prijateljstvu – jer što se mene tiče, ja vam ostajem prijatelj usprkos svih Veda, Buddha – do smrti. Čak i ako vam dosadi prijateljevati sa ovako zanovjetnim prijateljem, ja vam ostajem prijatelj i tu se neće ništa promijeniti. (...)

A sada je red da završim, ne zato jer bi ovo pismo bilo već neka izgrađena cjelina, nego naprosto zato, jer valja negdje staviti točku. Vi meni na ovo sve ne trebate se mučiti odgovarajući ako vam se neće – ja sam to sve napisao naprosto da zadovoljim svojoj potrebi da vas ‘ne izdam’; ja naime smatram da Bog ljudima ne govori samo izravno (putem savjesti i razuma i razmišljanja) nego ponekad i glasom prijatelja, pa znam iz iskustva, da i to može nekad vrijediti. Sv. Ignacije je od jednog genijalnog

profesora napravio sv. Franju Xavera naprosto ponavljajući: Franjo, što čovjeku koristi, ako sav svijet zadobije, ako duši svojoj štetu nanese?”⁷⁸⁴

Navedeni tekstovi od iznimne su važnosti za razumijevanje Meštrovićeva sakramentalnog života i odnosa prema vjeri općenito. U obrađenoj korespondenciji, posebice onoj sa svećenicima, nigdje nisam naišla na otvorenost i iskrenost u izražavanju vlastitih misli i osjećaja kao što je to slučaj s korespondencijom Meštrović - Kamber. Niti s jednim svećenikom Meštrović nije tako otvoreno pisao o vlastitim uvjerenjima i shvaćanjima. S druge strane i u Kamberovim pismima uočava se jednaka otvorenost, iskrenost i istinska zabrinutost za dušu prijatelja i njegov vječni život. Kamber osjeća odgovornost kao svećenik i prijatelj potaknuti Meštrovića na brigu za vlastitu dušu pristupanjem sakramentima. Poziva ga na otvorenost Isusu pristupajući za njegov stol i blagujući njegov kruh uvjeren kako će na taj način u svoj život unijeti svjetlo, radost i utjehu. Pritom napominje kako mu za to ne trebaju nikakve vjerske formulacije doli djetinja otvorenost i iskrenost.⁷⁸⁵ No, briga i sudbina vlastite duše Meštrovića nije uznemiravala. U njegovoj podsvijesti odjekivao je glas koji mu je šaptao kako postoji onaj koji je sve to udesio i uredio. Kršćanstvo u kojem se rodio i u kojem je odrastao on nedvojbeno prihvaća i tvrdi kako mu je odan. Smatra ga “najbliže onome što jest i što bi trebalo biti i ono obuhvaća sve opće i sve ljudsko pa ma kako se nazivalo, jer uključuje svu mudrost i svu ljubav, i tko ga se bude držao, nema straha za njegovu dušu.”⁷⁸⁶

Prihvatanje kršćanstva i bavljenje religioznim temama, s jedne strane i neprimanje sakramenata Crkve kojoj pripada s druge strane bilo je nejasno i nerazumljivo i samom Kamberu.⁷⁸⁷

Krivnju za duhovnu pustoš vjernika iz ‘gornje klase’ Kamber pronalazi u Crkvi koja se nije dovoljno pobrinula za njihov duhovni rast, zbog čega su se oni udaljili od nje i upustili u lutanja i beznade. Takav slučaj on vidi i kod Meštrovića. Kamber je

⁷⁸⁴ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 326-328, *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, Lynch, 16. ožujka 1961.

⁷⁸⁵ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 321, *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, 14. listopada 1960.

⁷⁸⁶ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 322, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 28. listopada 1960.

⁷⁸⁷ „Kako to vi, koji ste gotovo uvijek u mislima s Isusom Kristom, ne možete primiti sasvim Crkvu u kojoj ste kršteni, sve do njezinih sakramenata uključivo?” Usp. R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 323, *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, 10. ožujka 1961.

svjestan kako on ne može u Meštroviću proizvesti unutarnji proces koji se tiče Boga i njega osobno. Njegova odgovornost kao prijatelja jest potaknuti ga na pristupanje sakramentima pri čemu poseže i za usporedbom s Michelangelom, navodeći bitnu razliku između njih dvoje. Za razliku od Meštrovića, Michelangelo je primio Crkvu i sve njezine sakramente usprkos njenim slabostima. No, Meštrović smatra kako se usprkos odbijanju sakramenata može opravdano nazvati Kristovom crkvom iako u njemu nisu usađene sve katoličke dogme, te ističe kako će svojim smrtnim životom ostati odan Kristu. Na Kamberov poticaj da ga Mandić „ispovijedi, pričesti i poulja” kod Meštrovića naposljetku nije došlo. Do kraja smrti ostao je dosljedan sebi tvrdeći kako mu nije potreban posrednik između njega i Boga.⁷⁸⁸

Iz korespondencije izmijenjene s Kamberom i Mandićem jasno uočavamo kako je njihov odnos s Meštrovićem bitno drugačiji. Način pisanja i tematski sadržaj pisama uvelike se razlikuju. U pismima s Kamberom Meštrović je mnogo otvoreniji, sklon iznošenju vlastitih razmišljanja o Bogu i vjeri. S druge strane i sam Kamber iznosi vlastita promišljanja i iskustva u kojima se ne ustručava iznijeti ni kritiku na račun Crkve. U pismima s Mandićem nedostaje ovaj unutarnji aspekt Meštrovićeva života. I Mandiću je kao i Kamberu stalo do Meštrovića, njegova zdravlja i brige o duši.⁷⁸⁹ Budući da je odnos s Kamberom bio mnogo prisniji, mišljenja sam da bi Meštrović vjerojatno pristupio sakramentu pomirenja da je Kamber sebe ponudio za djelatelja umjesto što mu je preporučio Mandića. Kako do toga nije došlo, što zbog prostorne udaljenosti, što možda i zbog Kamberove nesmotrenosti, Meštrović se na kraju života nije ispovijedio ni pričestio.

Ipak, iz Kamberova opisa posljednjeg susreta s Meštrovićem saznajemo kako je u posljednjim trenucima života primio svećenika koji mu je podijelio sakrament bolesničkog pomazanja:

„Kad sam se posljednji put u prosincu 1961., seleći iz Nebraske za Toronto zaustavio kod njega u South Bendu, Bože moj, sjećam se kao danas: posjetio sam ga u studiu. On se junačio i radio i kroz hladni zimski vjetar prešao je do moga auta. Otišli smo njegovoj kući. On je bio telefonirao da ću ja biti na ručku i prijazna gđa Olga nas

⁷⁸⁸ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 322, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 13. ožujka 1961.

⁷⁸⁹ AHFP, *Ostavština Dominika Mandića*, sv. 12, M1, P3, br. 115, *Pismo Dominika Mandića Ivanu Meštroviću*, Lynch, 10. kolovoza 1961.

je očekala sa crvenikom i poprženom džigericom. Ja sam se dignuo i prekrstio se. I gđa Olga se prekrstila. Kako je Meštar stajao ne križajući se, ja sam mu blago jednu ruku stavio na rame, a palcem druge ruke načinio sam uz smiješak križ na njegovom čelu i rekao mu: 'Dozvolite mi slobodu, Meštre, da Vas prekrížim.' On me je pogledao, lagano se nasmiješio i odsutio. To je bilo zadnje naše viđenje i jedini križ, što mu ga je njegov prijatelj stavio palcem na čelo – kao velikom djetetu prije velikog sna.

Pošao sam mu na sprovod po zimi i mećavi. Nas nekoliko svećenika zakasnili smo da ga vidimo. Stigli smo poslije zadušnica. Obaviješten sam da je umro prilično naglo, ali ne naprasno. Ostalo mu je nekoliko sati svijesti. Došao je iz blizine svećenik i dao mu sv. pomast. Meštar nije mogao tada govoriti. Ali zadnje što je prošaptao bilo je: 'O Bože moj!' Bog ima svoje nutarnje odnose s dušama i sigurno nije na dlaku vezan na propise iz naših ljudskih knjiga. Po tim pravilima Božjim i po suncu Njegove Milosti, kojom je on iznutra obasjao dušu Meštrovíćevu, mi se njegovi prijatelji tvrdo nadamo, da mu je Svevišnji bio milosrdan i dobar na prelazu iz ovog u vječni život. Ako se je pritom duša moga prijatelja ičega sjetila iz mojih zadnjih pisama, - ja sam sretan, iako mi nije bila darovana utjeha da to opipljivije vidim."⁷⁹⁰

Nakon Meštrovíćeve smrti u South Bendu, 16. siječnja 1962. uslijedila je organizacija crkvenog pogreba. Obitelj je smatrala kako njegovo tijelo treba počivati u crkvi Presvetog Otkupitelja u Otavicama koju je sam izgradio, i za koju je prilikom posljednjeg posjeta Drnišu 1959. izjavio „da će se vratiti onamo odakle je sve počelo”.⁷⁹¹ Cjelokupni postupak oko prijevoza tijela, izlaganja u crkvi sv. Marka u Zagrebu, do sprovodnih obreda koji su se održali 24. siječnja 1962. ometala komunistička vlast. Oproštaj s pokojnikom, kojim ga Crkva preporučuje Bogu, započeo je misom zadušnicom u drniškoj crkvi koju je predvodio šibenski biskup Josip Arnerić. Tijelo je potom prevezeno u Otavice gdje je prema pučkom običaju lijes izložen u Meštrovíćevoj obiteljskoj kući. Zatim se pogrebna povorka predvođena splitskim biskupom F. Franićem i šibenskim J. Arnerićem uputila prema crkvi Presvetog Otkupitelja. Uz brojno svećenstvo sprovodu je prisustvovalo oko tri tisuće ljudi. Prije unošenja lijesa u kriptu crkve Presvetog Otkupitelja biskup Franić je održao

⁷⁹⁰ D. KAMBER, *Lik Meštrovíća kao čovjeka, prijatelja, vjernika i Hrvata*, str. 295-296.

⁷⁹¹ M. MEŠTROVIĆ, *U vrtlogu hrvatske politike*, str. 77; S. JOSIPOVIĆ, *Politizacija pokopa Ivana Meštrovíća*, str. 324.

posljednji govor u čast Meštrovića, naglasivši da je bio veliki Hrvat i katolik, što je kod pojedinaca izazvalo revolt i neprimjerene povike.⁷⁹²

4.5. Biblija u životu Ivana Meštrovića

Prvi susret I. Meštrovića sa svetopisamskim tekstovima zbio se u ranom djetinjstvu čitanjem Biblije koju je imao u obiteljskoj kući. Preko biblijskih tekstova naučio je čitati i pisati. Iako je za vrijeme školovanja u Beču Meštrović napustio religiozne motive, u kasnijem razdoblju života čitanje i promišljanje biblijskih tekstova bit će intenzivnije. Bliži susret sa Svetim pismom doživio je u vremenima obilježenim ratnim okolnostima primjećujući kako je u ratovanju usko isprepleten moralni heroizam s barbarskim brutalitetom. U tim ratnim počecima zgrožen je i preplašen razularenim „bestijama” koje su puštene s lanca izlazile iz podzemlja, posebno za vrijeme drugog balkanskog rata okreće se Bibliji.⁷⁹³ To se očituje i na likovnom planu prelaskom s nacionalnih junaka na biblijske. Ovaj okret posebno je vidljiv na djelima nastalim u ratnim godinama kada boravi diljem Europe. Isto se uočava i u većem broju pisama i dopisnica koje je uputio supruzi Ruži.⁷⁹⁴ Razlozi koji su doveli do tog obrata tiču se njegove potrebe za razumijevanjem muke, patnje, ali i toliko potrebne utjehe. Patnje ljudi toga vremena, njihovu bol i osjećaje prikazuje u ekspresivnim skulpturama rasketoga Krista. Prilikom dodjele Nagrade za promicanje kršćanske kulture 1954., Meštrović se prisjetio tog vremena kada se zaprepasten i smeten povukao u Švicarsku, u neutralnu zemlju, kako bi pronašao rješenje za vlastiti duševni problem: „Sa sobom sam ponio knjigu, koju sam u svome djetinjstvu čitao bez mnogo razumijevanja; samo sjećanje na njezinu poetsku ljepotu zadržalo se još u mojoj pameti. [...] Ta knjiga bila je Novi Zavjet.”⁷⁹⁵

⁷⁹² S. JOSIPOVIĆ, *Politicizacija pokopa Ivana Meštrovića*, str. 329-337.

⁷⁹³ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 381; M. MARJANOVIĆ, *Obrat u umjetnosti Ivana Meštrovića*, str. 338-339.

⁷⁹⁴ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 358-368.

⁷⁹⁵ Ivan MEŠTROVIĆ, *Kršćanstvo brani temelje demokratskog životnog nazora*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 4 (1954) 2, str. 171-172. O tome je pisao i Meštrovićev sin Mate. Vidi M. MEŠTROVIĆ, *Život i djelo Ivana Meštrovića*, str. 111.

Neposredno pred Drugi svjetski rat o Evanđelju razgovara s prijateljima za vrijeme božićnih blagdana u Splitu. Pete večeri dotaknuli su se i rasprave o evanđelju, izraelskom narodu i židovstvu naglasivši kako je Evanđelje tek provirilo iz vlastite ljuske i za sobom vuče Stari zavjet. Ipak ono sadrži niz mudrih starozavjetnih predaja i razmišljanja, ali i onih iz velikih kultura i religija.⁷⁹⁶ Desete večeri zaključuju kako Evanđelje mora postati sastavni dio života: „Mora ući u naša srca i u naša djela svagdanja, a ne biti knjižica na ormariću, koja se tek svake nedjelje uzme u ruku; a nedjelja, da ne bude praznik, nego najveći radni dan, dan razgovora s Kristom.”⁷⁹⁷

U ustaškom zatvoru vrijeme je provodio čitajući biblijske tekstove. I premda u isto vrijeme poseže i za tekstovima iz grčke mitologije dobivenih posredovanjem stražara, u Novom zavjetu pronalazi smisao i utjehu.⁷⁹⁸ Dvomjesečni boravak u zatvorskom sobičku Kljaković opisuje sljedećim riječima: „Crtali smo cijeli dan, a u večer je Meštrović čitao meni Bibliju.”⁷⁹⁹

Meštrović za Biblijom poseže i u tragičnim životnim trenucima smrti vlastite djece. Pisma u kojima progovara o boli i tuzi ispunjena su pouzdanjem koje ima u Boga, te iz tih riječi stječemo uvid kako sve prihvaća kao Božju volju: „Neka se vrši volja Božja, čiji su putevi zagonetni, ali u sebi dosljedni.”⁸⁰⁰

Oblikujući prikaze iz Kristova života, iznova se vraća Svetom Pismu kao glavnom izvoru. Pritom reducira uvriježene simbole i atribute, te odabire one prizore koji u podnožju imaju tekstove kanonskih evanđelja.⁸⁰¹ No, Biblija je za njega više sredstvo koje mu služi za istraživanje u svrhu stvaranja novih umjetničkih djela. Opravdanje za taj čin Kamber pronalazi u nedostatku sistematskog vjerskog odgoja u djetinjstvu, zbog kojeg je bio lišen duhovnog rasta u kojem bi biblijski tekstovi proširivali njegov duh i kulturu.⁸⁰² Usprkos tome, ne možemo ustvrditi da Biblija nije dotaknula i mijenjala njegovu nutrinu, te ostavila utjecaj ne samo na njegov umjetnički

⁷⁹⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940.*, str. 610.

⁷⁹⁷ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940.*, str. 619.

⁷⁹⁸ Z. JURIC-ŠABIĆ – M. ŠEPAROVIC-PALADA, *Ivan Meštrović: Povijest Isusa iz Nazareta u drvu*, str. 37.

⁷⁹⁹ J. KLJAKOVIĆ, *U suvremenom kaosu*, str. 207-210.

⁸⁰⁰ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/88, *Pismo Ivana Meštrovića fra Petru Grabiću*, 8. svibnja 1952.,

⁸⁰¹ Z. JURIC-ŠABIĆ – M. ŠEPAROVIC-PALADA, *Ivan Meštrović: Povijest Isusa iz Nazareta u drvu*, str. 36.

⁸⁰² R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović-Kamber*, str. 295.

rad, već i na promišljanja o brojnim temama iz života i nauka Crkve, o kojima je pisao u *Razgovorima o Božiću*.

Jedno od najznačajnijih Meštrovićevih pisama Rittigu je pismo napisano po izlasku iz ustaškog zatvora u siječnju 1942. godine. Meštrović mu piše o zdravlju, nastavku crtanja „sižeja” iz Biblije, nekim pokušajima pisanja i prijevodu drame *Demetrin bol* koja mu se svidjela jer je tematizirala pitanje odnosa duha i materije, koje je i njega mučilo: „Čitajući t.j. prevodeći ovu dramu došla mi je na pamet ona prva Michelangelova Pietà što je u sv. Petru (mladenačko djelo, bilo mu je 12 godina tada, i ono njegovo slušanje čitanja grčkih klasika u kući Medici. On je možda nesvjesno, ostao pod tim dojmovima i u njima, te je napravio Madonu veliku i jaku a sina manjeg i slabijeg. Baš kao Demetra i Dionizov. Uostalom i ideja je slična. Persefona je ljucka duša, besmrtna kći božanstva (Zeusa i Demetre), koja je zalutala i pala, mimo svoje volje, u naručje samo pakla.”⁸⁰³

U kontekstu priče o Dionizu, Perzefoni, Olimpu Meštrović donosi osvrt na pitanje grijeha: „Nu Bože moj koliko ljudi griješe i nehotice, od neznanja, a griješe često u uvjerenju da se bore protiv grijeha. Koliko ih gleda način vjerovanja t.j. na način izražavanja tog osjećaja. Kao na sljepilo utonulo u razvratnosti ljudi u degenerirano doba. Kad više vjerovanja nije ni bilo, nego je postojalo kao običaj, ili je izopačeno, imalo da pokriva njihova nedjela i niske požude. Bez da se hvalim (hvalim samo Boga za to) mene je spasavalo gledanje i osjećanje ljepoga u formi kod starih Grka, da sam pretpostavljao i vjerovao da su i misli bile isto tako čiste i velike, jer je misao preteča svega.

Koliko ljudi ne gleda u Amoru i Psihi simbol nečega niskoga, a ne dušu i njezina brata oslobodioca, koji je čedo Božje, i njezin zaručnik. Divno su mislili i divno naslućivali istinu! (...) Što je dakle ljucka tragedija prema božanskoj, tragedija života prema onoj duše!?

Pod kraj moga boravka tamo, poslali su mi od kuće sv. Pismo. Čitao sam ga opet. To je bilo poslije nego sam nacrtao dva skidanja s križa i grupu žena pod raspećem.”⁸⁰⁴

⁸⁰³ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, 26. siječnja 1942.

⁸⁰⁴ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, 26. siječnja 1942.

Meštrović je došao do zaključka da u Kristovom teškom trenutku nije bilo ni majke, ni sestara, nego samo žene i pokojni prijatelj koji ga je slijedio: „U čovječjem smislu još veća tragedija! Prema evanđelju, dakle historijski njegova mati i rod ga uopće nisu razumijeli ni slijedili. Da je mati ipak negdje plakala to je sigurno, i to bi bio jedini oslonac toliko obradjivanoga sižeja. Kroz sve vjekove kršćanstva, materina oplakivanja. Dakle nesvjesna bogorodica, žena a ne boginja, žena sa bolom žene majke, a ne boginje majke. Goli ljucki sinovlji nagon, ili stara tradicija (o Ištri, Izis i Demetri) digla na tu visinu Kult Gospi? Likovno je sporedno, al po misli nije, a – čim se ta misao useli u čovjeka onda smeta i likovno. Ili se u Gospi vidi samo majka, ili sveženu majku, u ljuckom smislu, ili svemajku Bogorodicu.

Ovaj Bogočovjek je demokratizirao, približio Boga čovjeku od strašnog i osvetljivog gazde napravio milostivog oca, al njegovo božanstvo se ne bi moglo ni shvatiti ni primiti bez tradicije, bez pripravljanja i vjerovanja u dolazak božjeg otkupitelja. U tom smislu mnogo šta u Evanđeljima a osobito u Ivanovu.”⁸⁰⁵

⁸⁰⁵ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, 26. siječnja 1942.; *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Genève 21. veljače 1946.

4.6. Mariološki aspekti religioznosti Ivana Meštrovića

U zbirci pripovijetki *Ludi Mile* Meštrović piše da su majke i bake hodočastile Gospi u Sinj, Visovac i druga marijanska svetišta.⁸⁰⁶ Održavali su i običaj odlaska u procesije za Veliku i Malu Gospu.⁸⁰⁷ Općenito, u takvom okruženju žena je bila promatrana kroz prizmu majčinstva što je utjecalo i na Meštrovićev život i djelo. Marica Meštrović je pisala: „Moj je otac u ženi, pa i u meni duboko poštivao materinstvo. Bio je to čitav kult materinstva, on je uživao u nama ženama, gledati majku. To je za njega bio najuzvišeniji poziv, što se vidi i u mnogim njegovim skulpturama.”⁸⁰⁸ Na drugom mjestu navodi kako je njen otac bio vezan za svoju majku nekom vrstom mistične veze. Ona mu nije bila samo ona koja mu je dala život. Meštrovićeva majka bila je simbol njegove zemlje.⁸⁰⁹ U prikazu marioloških aspekata religioznosti I. Meštrovića polazimo od njegova stvaralaštva i promišljanja koja iznosi u raspravama sa značajnim osobama iz života Crkve. Razlikujemo četiri teme kojima je bio zaokupljen:

1. Bezgrešno začeće Blažene Djevice Marije,
2. Blažena Djevica Marija - majka Isusova,
3. Gospa žalosna – Pietà,
4. Uznesenje Blažene Djevice Marije na nebo.

Promišljanje o dogmi o Bezgrešnom začeću Blažene Djevice Marije koju je proglasio papa Pijo IX. 1854.⁸¹⁰ Meštrović iznosi u *Razgovorima o Božiću*. Treće

⁸⁰⁶ U pripovijetki *Kako je Kejo ubio svoju zvizdu* Meštrović je iznio opis običaja koje je njegova supruga Stošija izvršila nakon smrti sina Jakova. Svakodnevno je nosila u pojas ušivenu tanku voštanu svijeću posvećenu na Dan mrtvih. Zatim, oko vrata je u maloj kesici nosila nekakav zapis. A zavjetovala se Gospi od Visovca i Gospi Sinjskoj, platiti misu i otići bosa na hodočašće, te će oko Gospina oltara u Sinju na golim koljenima obići dvanaest puta. Usp. I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 146-158.

⁸⁰⁷ Događaje koji su se zbili za vrijeme procesije na Veliku Gospu Meštrović opisuje u pripovijetki *Punoljetni Nako Gazdić*, a o procesiji na Malu Gospu piše u pripovijetki *Pusinica*. Usp. I. MEŠTROVIĆ, *Ludi Mile*, str. 364, 401-403.

⁸⁰⁸ V. MIRKOVIĆ, *Marica Meštrović: „Vestalka“ se neće postaviti u Zagrebu*, u: *Vjesnik*, Zagreb, 25. srpnja 1981., prilog *Sedmi dan*, br. 174, str. 10-11. Vidi i D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 27.

⁸⁰⁹ Milka JERINIĆ, *Genij maloga naroda*, u: *Nedjeljna Dalmacija*, Split, 6. studenog 1983., str. 17.

⁸¹⁰ Preblažena Djevica Marija u prvom trenutku svoga začeća, jedinstvenom je milošću i povlasticom svemogućega Boga, u predviđanju zasluga Isusa Krista Spasitelja ljudskog roda, bila očuvana od svake ljage istočnoga grijeha. Usp. KKC, str. 137.

večeri, prvi gost započinje razgovor na temu Marijina začeća po Duhu Svetom. Nije mu jasno zašto u kontekstu govora o Marijinu začeću po Duhu Svetom nema govora o Bogu Ocu. Mišljenja je kako postoje tri misterija: Presveto Trojstvo, začeće i uskrsnuće. No nije mu jasno zašto Crkva o njima ili šuti ili govori općenito kako su one Božje tajne?! Drugi gost objašnjava kako je taj događaj tajanstven, ali ne u negativnom smislu. Začeće svakog čovjeka na neki način je tajanstveno, a što se tiče Marijinog začeća, ono je bilo čisto u smislu da se dogodilo kao npr. kod cvijeća.⁸¹¹

Kod Blažene Djevice Marije Meštrović je otkrio njeno majčinstvo. Za naziv *Bogorodica* zaslužan je Efeški sabor koji je 431. proglasio dogmu o Blaženoj Djevici Mariji Majci Isusovoj. Priznavši tako Marijino Bogomajčinstvo i ustvrdivši kako je obveza svih vjernika nazivati ju *Bogorodicom*, tj. *Theotokos*.⁸¹² O iznimnoj zaokupljenosti ovom temom svjedoče brojne *Bogorodice s djetetom*. One spadaju među najbrojnije marijanske teme u njegovu umjetničkom stvaralaštvu.⁸¹³ U svom osvrtu na tu činjenicu zagrebački nadbiskup A. Stepinac odao je Meštroviću priznanje. Ustvrдио je kako je pogodio najdublju žicu hrvatske narodne duše, koja ne može zamisliti svoje kuće bez lika Bogorodice, posebno ne u teškim vremenima.⁸¹⁴ Kasniji prikazi Meštrovićevih *Bogorodica* postaju intimniji i istoznačni s motivom majčinstva, posebno u vrijeme nakon zasnivanja obitelji s drugom suprugom Olgom.

Šeste večeri *Razgovora o Božiću* Sanjar započinje razgovor na temu Bogorodičinog majčinstva: „Ni mati ne zna, niti bi znala reći, šta je mislila, ni šta je vidjela, ali joj se činilo, da je jednom, jedan čas, bila u tom stanju: nije ništa mislila, samo je osjećala, osjećala neizmjereno i ljubav i milost. Osjećala Nevidljivog, kako nju pravi vidljivim sobom, da da iz sebe, da dade sebe Njemu, koji u malom živi i sjedi tako bespomoćno na njezinu krilu, prepušta se njoj i vlada njome.”⁸¹⁵

Majčinstvo je za Meštrovića iznimno važno i tajanstveno. Uloga žene jest biti majka. No, ona nije samo majka. Majka je i zaštitnica vjere. Stoga Meštrović postupno u skupinu *Bogorodica* dodaje i molitvene motive poput sklopljenih ruku. U nazivima

⁸¹¹ I. MEŠTROVIĆ, *Dennoch will Ich hoffen*, str. 96-97.

⁸¹² Marija je u isti mah djevica, jer je njezino djevičanstvo znak njezine vjere, i majka, jer je najsavršenija slika i ostvarenje Crkve. Usp. KKC, br. 506 i 507.

⁸¹³ M. IVANIŠEVIĆ, *Bogorodice Ivana Meštrovića*, str. 113-114.

⁸¹⁴ A. V. STEPINAC, *Pisma iz sužanjstva*, str. 97-98, *Pismo Alojzija Stepinca Ivanu Meštroviću*, Krašić, 1. studenog 1954., str. 282.

⁸¹⁵ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940.*, str. 614.

djela (*Majka uči dijete moliti* i *Mati zavjetuje dijete*) očituje se uloga majke kao prenositeljice vjere. U isto vrijeme ona odišu i majčinskom ljubavi i vjerskim zanosom.⁸¹⁶

Zanimljivo je da Meštrović u najvećem broju prikazuje Bogorodicu u narodnoj nošnji rodnog zavičaja. To se suprotstavljalo crkvenim propisima toga vremena. Ipak, javnost je to dobro primila. U prikazima Bogorodice u nošnji vidjeli su izraz vjere umjetnika u Bogorodicu kao majku svakoga čovjeka, posebno patnika.⁸¹⁷ Maleno Djetesce u Marijinu krilu za njega postaje „Bogočovjek” koji živi u čovječanstvu, a tako i u njegovu narodu.⁸¹⁸

Jedan od najzastupljenijih motiva prisutnih u religioznoj umjetnosti I. Meštrovića zauzimaju skupine s prikazom Blažene Djevice Marije žalosne, tj. motiv oplakivanja ili *Pietà*. U njima je prikazan događaj koji je nagovijestio starac Šimun za vrijeme prikazanja u hramu rekavši Mariji kako će mač boli probosti njenu dušu (Lk 2, 35). Pod ovim nazivom Meštrović prikazuje Blaženu Djevicu Mariju koja u svojim rukama drži mrtvo tijelo ljubljenoga Sina. Jedno od najizvršnijih ostvarenja BDM žalosne je *Pietà* iz 1946. godine. Djelo je izradio u emigraciji u Italiji. O istom prizoru promišljao je i dvadeset godina ranije u potpuno drukčijem ozračju. Za posjeta Jeruzalemu, našavši se pred Zidom plača u Jeruzalemu, promatrao je uplakane ljude u molitvi koje je imao pred sobom. U bilješkama s tog putovanja zapisao je: „Dolazi mi u glavu veliki petak u Splitu. Kad ono u crkvi sav svjet prihvati i pjeva, naričući pjeva 'plač Gospin'. Kad cjelom svjetu idu suze i rekao bi da se ta kaplja iz očiju ispo....(?) i da se diže k crkvenom svodu zajedno sa dimom od tamjana i svijeće koja upaljena dahče (?) u rukama. A one tamo uza zid da su sestre, kćeri ove koja je došla da sa--- (?) plaču kod nas.

Opet otvorim ---- pa se okrenem i vidim duge redove ljudi kako sjede podalje od zida, prekriženih nogu ispred sebe. Ko egipatski 'skribi', sa Knjigama na krilu i uzdignutih glava čitaju pjevajući.”⁸¹⁹

⁸¹⁶ D. KEČKEMET, *Umjetnost Ivana Meštrovića*, str. 237.

⁸¹⁷ M. IVANIŠEVIĆ, *Bogorodice Ivana Meštrovića*, str. 108.

⁸¹⁸ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Rim, 6. kolovoza 1946.

⁸¹⁹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 6.

Njegova potresenost iznenadila je jednog od svećenika. Meštrović se sustezao odgovoriti na njegov komentar kako je sve to samo jedna komedija i teatar. Za njega taj prizor nije bio ni „teatar” ni „komedija”. Mislio je, kad bi on to bio tada bi i svako vjersko osjećanje i manifestacija vjerovanja bili teatar, što bi značilo kako su svećenici glumci, i to možda čak i loši glumci. Prizor pred Zidom plača bio je za njega potresniji od ikakve manifestacije vjerovanja koju je do tada vidio. Čak i više nego ikakav plač na nekoj slici *Pietà*. Rasprava na ovu temu s navedenim svećenikom nastavila se navečer. Meštrović je u svoju obranu naveo da je u trenutku kad je usporedio Gospin plač s plačom židovskih vjernika bio potpuno spontan izrekavši ono što mu je bilo na umu. Nije smatrao da je tom usporedbom počinio svetogrđe, kao što mu je to spočitavao dotični svećenik:

„Vas je, kažete, uvrijedilo što sam ja onaj plač usporedio sa plačem Gospinim, pa čak rekao i da je potresniji, a – kako i zašto. Vi ste kazali da je Gospa oplakivala Božijega sina, a ja vam kažem da nije oplakivala Božijeg sina nego svoga. Božijega Sina, koji je sa Njime jedno, ne bi mogla nit bi trebala oplakivati nego je mogla samo pjevati. Bog je u slučaju njezina sina sišao u čovjeka i tjelesno potpuno poprimio čovječju narav. Pa smatram njegove tjelesne muke nisu mogle biti ni veće ni manje nego svakog drugog čovjeka. Zato što je Bog poprimio tjelesnu narav čovjeka i njegovoj majci je ostala narav žene i matere, on se je u njoj začeo i 'kao Bog, prebivao u njoj i poslije sa njom i svojom braćom da tako kažemo inkognito. Kad je bio mučen, raspet i odnesen da ga se pokopa, materine su boli bile materinske, ko kod najbolje i najosjetljivije matere. Ona je bila bezsvjesno Bogorodica – inkognito prema samoj sebi. To je Bog činio iz velike ljubavi prema ljudima, da je i sam htio iskusiti njihovu bol, i to samo onoliko i onako koliko to može čovjek sa svojom tjelesnom naravi. Mati je oplakivala sina, svog, recimo, najmilijeg sina, koji je stradao pravedan. Koji je mislio najbolje, ali je bio osuđen od vlasti i na zahtjev njihove rođene crkve, jer da je dirao u vjeru, koliko je god najbolje mislio, nije se trebao mješati, pa koji nije bio od sveštenečkog staleža i nije mogao bolje poznavati Mojsijeve zakone od sama velikog svećenika u čiji autoritet se ne može posumnjati. Oprostite mi da ovako daleko idem u pitanju psihološkog raspoloženja Gospina, ko žene – a to raspoloženje, i te nianse misli i osjećaja ne može niko znati – nego je uzмимо (?) samo kao mati i njezinu bol samo kao materinu bol, koja bi bila neizreciva, čak i sada (?) kad bi bila znala i ko je

on i zašto umire. Na jednoj Pieti – (...) – koja predočava scenu oplakivanja – bilo je i njegovih prijatelja, njegovih učenika, koji su ga žarko ljubili, bilo je i drugih žena, koje su ga ljubile, ne tjelesno, nego duševno, koje je on uzdigao, napravio od njih bića ravna drugima, pored svega što je koja mogla sagriješiti, možda je bilo osim Magdalene, koja je svoje srce zadovoljila kad mu je dan prije iznila svoj dragocjeni miris na noge, možda je bila i ona žena koju je spasio da u sramoti ne umre pod kamenjem, kad je dopustio da se baca kamenje na nju oni koji nemadu takvih grijeha na sebi i time joj skinuo moru sa duše, kad je vidila da nije sama grešnica. (Sljedeće rečenice su dopisane sa strane, te ubačene u ovaj dio, op. I.G.). Možda je medju ovim ženama bilo i onakvih koje nisu znale ni za kakvu drugu ljubav nego za ovu prema njemu i ne bi nikada za veliku ljubav znali nit bi je otkrili da nisu njega vidjeli, njega čuli, pa si možemo misliti sa kojom su ljubavi svaku njegovu stopu pratile, svaku riječ slušale i najedanput im ga ugrabiše, oteše. Možda je i kod ove čeljadi bio bol neizreciv, bol koji je mogao graničiti sa materinim. Sve je to istina, i svaki se je trudio da nam je na jednoj slici piete što bolje izrazi i da nam predoči svu tu veliku bol. Ali sad, kad smo ovu sliku u kratkim crtama predočili predjimo gospodo, na onu sliku, koju smo vidili jutros.

Jutrošnja slika nije prikazivala bol jedne matere, jednog brata, jedne sestre, nije predstavljala bol za jednim čovjekom, jednim bićem, već za hiljadama i hiljadama bića, od kako se je taj hram razrušio; nije predstavljala bol samo jedne generacije već je predstavljala neutaživu bol stotinama generacija. Nije mi predstavljao onaj plač, gledajući ga, plač jedne matere za sinom, sestre za bratom, već mi se je činilo da svaka ispred onih zidina vidi mrtva i oca i sina i brata i druga, vidi djedove svoje i unučad svoju i ujedno oltar Boga svoga, koga je on sam dopustio da se izvrsne, njih, svoj narod odabrani, sa kojim je savez stvarao kaznio ga je, izrugao ga je, prokleo možda, al nije otpustio, nije ga riješio veze i obaveze – Dade mu i 'Davida i Salomona' najljepši hram, pa sve to uze, prevrnu preko glave njihove, učini ga prosjakom bez svoje zemlje, bez svoga krova, da od svakoga preže, ko putnik preko tuđe podvornice, koja može svako opsovat, svako udariti. Zar ne plaču jutros pod onim zidinama i Rahela, i Marija majka, i Marija Magdalena, pa čak i one što su plakale u Babiloniji i Egiptu, i sve Rahele i Marije do danas, u Galiciji, Rusiji, Poljskoj, Španiji, Rumuniji i svugdje gdje ih ima i gdje se komu prohtije, da ih kolje i da svoj bijes, svoju 'konvulziju' na njima iskali? (dopisano sa strane). F. Jedino ako 'Pietu' – uzmete simbolično: kao tragediju

čovječanstva onda ona može biti i veća od onog što smo jutros vidili, jer je tako rekoć vječna i obuhvata čovječanstvo od njegova postanka.”⁸²⁰

U prizoru oplakivanja Blažena Djevica Marija za Meštrovića je u prvom redu majka koja oplakuje vlastito dijete, svoga sina, a ne Božjeg. Ona jest Bogorodica, ali potpuno nesvjesna bogomajčinstva u trenutku promatranja njegove muke i smrti. Sišavši u narav čovjeka Bog je poprimio čovječju narav. On je Bog i čovjek. U Marijinoj utrobi Sin Božji jest začet i prebivao je u njoj. No, u trenutku oplakivanja majčina bol je isključivo majčina, pa i kod Bogorodice. Za Meštrovića Marija jest Bogorodica, no ne i boginja. Ona je žena sa boli žene majke, a ne boginje majke.⁸²¹

Promišljanje dogme o Uznesenju Blažene Djevice na nebo koju je apostolskom poslanicom *Munificentissimus Deus* 1. studenog 1950. proglasio papa Pijo XII., Meštrović u najvećoj mjeri iznosi u korespondenciji s fra K. Balićem, istaknutim mariologom i jednim od zaslužnih svećenika za njezino proglašenje. Osim toga o dogmi usputno progovara i u korespondenciji s J. Mađerecom. U pismu iz rujna 1950. Mađerec je pisao Meštroviću o pripremama za proglašenje dogme. Upućuje mu poziv na sudjelovanje na tom događaju. Želio je da dobije uvid u velike stvari koje se događaju na religioznom polju ljudskih duša, koje se dižu iz dubokog sna i u teškoćama sadašnjice traže jakost u Kristu i njegovoj religiji.⁸²² U uzvratnom pismu Meštrović ustvrđuje kako Rim nije dekorativna pozornica. On doista sadrži prave duhovne vrijednosti: „Uistinu gdje god ima još neobamrle ljudske duše ona osjeća potrebu preporoda, utiče se Bogu, i putu otkupljenja kako ga je ukazao Njegov Sin. Jednako, a možda još i jače, u nekoj skromnoj kapelici Poljske ili Hrvatske, nego u naoko velikoj bazilici.”⁸²³

U jednom drugom pismu Mađerecu piše o svom udivljenju zbog aktivnosti fra K. Balića u svezi proglašenja dogme. Naposljetku i priznaje kako ipak ne razumije

⁸²⁰ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača*, str. 13-14.

⁸²¹ „Kroz sve vjekove kršćanstva, materina oplakivanja. Dakle nesvjesna bogorodica, žena a ne boginja, žena sa bolom žene majke, a ne boginje majke. Goli ljucki sinovlji nagon, ili stara tradicija (o Ištri, Izis i Demetri) digla na tu visinu Kult Gospi? Likovno je sporedno, al po misli nije, a – čim se ta misao useli u čovjeka onda smeta i likovno. Ili se u Gospi vidi samo majka, ili sveženu majku, u ljuckom smislu, ili svemajku Bogorodicu.” Usp. AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, 26. siječnja 1942.

⁸²² UNDA, MST, IN 46556, CMST 3/95, *Pismo Jurja Mađereca Ivanu Meštroviću*, Rim, 6. rujna 1950.

⁸²³ UNDA, MST, IN 46556, CMST 3/95, *Pismo Ivana Meštrovića jurju Mađerecu*, 18. rujna 1950.

dublji smisao Marijina uznesenja: „Taj smisao mogu samo naslućivati, iako mi obrazloženja nisu otkrila tajanstveni smisao. Ljudi doduše bi željeli da im i tijelo bude vječno i to po mogućnosti iz najboljeg doba, a mnogi misle da će se to kod uskrsnuća doslovno i ostvariti.”⁸²⁴

Teološku raspravu na ovu temu nastavio je sa fra K. Balićem. U jednom od prvih pisama osvrnuo se na njegovu zauzetost oko predsjedanja na marijanskim kongresima: „Vidim da je bilo konferencija skoro koliko i dana u godini, a još k tomu Vaš Skot s njegovom subtilnom tezom, a što je još najteže masom spisa o toj tezi. A Vi, eto nastaviste s Vašom tezom o tjelesnom uzašašću B.D.M. koja je u neku ruku još kompliciranija, jer hoće da poveže naravno s vrhunaravnim. To bih ja donekle primio, jer sam uvjeren da je i naravno protkano vrhunaravnim, jer sve u Bogu žive, ali on u svojim zakonima ne poznaje iznimaka, no uzmimo da je Vaša teza u slikarskom jeziku, u kome se neda prikazati abstraktno i beztjelesno. Ostavljajući na stranu ovu polu šalu, polu zbilju, mene neizmjereno raduje Vaša aktivnost i divim se Vašoj energiji i ustrajnosti.”⁸²⁵

Za Uskrs 1961. Balić Meštroviću detaljnije piše o organizaciji marijanskog kongresa povodom proglašenja dogme. U tom smislu želio je organizirati izložbu djela na temu Uznesenja BDM. Bio je uvjeren da bi Meštrovićev kip na tu temu odgovarao težnjama današnjeg vremena bilo da se promatra dogma ili stvarni osjetni svijet. U pismu Balić piše: „A ja bih ga molio da napravi Uznesenje Marijino na nebo i predstavnici svega svijeta, svih naroda i rasa gledaju kako tijelom njihova zajednička Majka uzlazi na nebo. I kršćani koji vjeruju u uskrsnuće tjelesa, tu svoju vjeru oživljuju. I dosljedno bacaju pod noge dijalektični materijalizam, i braćom se osjećaju. Nam da bi bilo teško u kamenu sve to prikazati, (ne bi bilo teško na platnu..), ali opet bi se svladalo poteškoće. I taj kip koji odgovara težnjama današnjeg vremena bilo da se promatra dogma ili stvarni osjetni svijet, bio bi Vaše remek-djelo.”⁸²⁶

Meštrović na izložbi nije sudjelovao, zbog čega je Balić bio jako žalostan. Nakon ovoga pisma više nema tekstova o Meštrovićevu promišljanju o ovoj temi.

⁸²⁴ UNDA, MST, IN 46556, CMST 3/95, *Pismo Ivana Meštrovića Jurju Mađerecu*, 22. siječnja 1951.

⁸²⁵ UNDA, MST, IN 46556, CMST 1/56, *Pismo Ivana Meštrovića Fra Karlu Baliću*, 22. siječnja 1951.

⁸²⁶ UNDA, MST, CMST 1/56, *Pismo Karla Balića Ivanu Meštroviću*, Uskrs, 1961.

4.7. Kristološki aspekti religioznosti Ivana Meštrovića

Kristološki aspekti Meštrovićeve religioznosti, slično kao i mariološki, svoje začetke imaju u ranoj fazi njegova života, obilježenog pučkim pobožnostima i običajima vremena u kojem je odrastao. Vrijeme u zatvoru provodio je crtanjem biblijskih motiva. Nakon izlaska iz zatvora promišljao je o Kristovim posljednjim životnim trenucima. U tom kontekstu je spominjao i Utjelovljenje.⁸²⁷

Meštrovićev kristološki opus nadahnut je i djelima Michelangela, koji mu je došao u svijest za vrijeme zatočeništva. U tim najmučnijim životnim trenucima u osam dramskih tekstova iznosi i značajna promišljanja o Kristu. U pojedinim tekstovima na vidjelo jasno izbija Meštrovićevo poistovjećivanje s umjetnikom. Slične nedaće pratile su obojicu, a to su neimaština, problemi s bližom i daljnjom obitelji i zatočeništvo od strane političke vlasti. Meštrović preko Michelangela izriče svoja razmišljanja o Crkvi, vjeri i Kristu koja su nam važna za promišljanje Meštrovićeve religioznosti,⁸²⁸ tako da bi se moglo reći da je Michelangelo prvenstveno kipar Staroga zavjeta, a Meštrović Novoga zavjeta, tj. Krista.

Posljednje godine života Meštrović je posvetio dovršetku reljefa iz ciklusa Kristova života. Riječ je o 28 drvenih reljefa koji se smatraju remek-djelom religiozne skulpture. Na njima je radio u pet navrata tijekom tridesetak godina. Nastavak rada na reljefima vezan je uglavnom uz potresne događaje koji su se zbivali u njegovu životu.⁸²⁹ Karlo Mirth je opisao da je Meštrović po dovršetku posljednjeg reljefa izgledao kao da u tome vidi ispunjenje nekog vlastitog zavjeta, možda već u djetinjstvu kada je počeo u drvu rezbariti raspela idući za svojim stadom.⁸³⁰

Promišljanja o Kristu nalazimo i u korespondenciji sa D. Kamberom. On ga je u studenom 1955. pozvao na prijateljski razgovor o Isusu. Kao glavna tema većeg

⁸²⁷ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, 26. siječnja 1942.; *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Genéve 21. veljače 1946.

⁸²⁸ N. BATUŠIĆ, *Dramski razgovori Ivana Meštrovića*, u: I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, str. 171-173; Z. TOMIČIĆ, *Put k Meštroviću*, str. 369-381.

⁸²⁹ Z. JURIC-ŠABIĆ – M. ŠEPAROVIC-PALADA, *Ivan Meštrović: Povijest Isusa iz Nazareta u drvu*, str. 36.

⁸³⁰ Karlo MIRTH, *Iz uspomena na Meštrovića*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 451.

broja pisama provlači se pitanje Isusova božanstva.⁸³¹ Pridodamo li svemu navedenom i druga promišljanja o Kristu, možemo se usredotočiti na tri teme: Kristovo utjelovljenje, Isusov skroviti i javni život, i Kristovo otkupljenje (muka, smrt, uskrsnuće).

4.7.1. Kristovo utjelovljenje

Crkva naučava da je utjelovljenje čin u kojem je Sin Božji uzeo ljudsku narav kako bi u njoj ostvario spasenje, te ispovijeda kako je on uistinu Sin Božji koji je postao čovjek, naš brat, ali time on nije prestao biti Bog i Gospodin.⁸³² Meštrović s Kamberom izmjenjuje misli o Kristovu utjelovljenju. Kamberu se nameće i danas aktualno pitanje. Kako je moguće da Meštrović, religiozni umjetnik koji se u najvećoj mjeri bavio temama iz Kristova života, koji je često u mislima bio s Isusom Kristom, ne može u potpunosti primiti Crkvu u kojoj je kršten? Odgovarajući na ovo pitanje, zaključuje da je Meštroviću umjetnost bila bijeg, trčanje i sklonište pred samoubilačkom zagonetkom života koja ga je pritiskala.⁸³³

Meštrović Kamberu odgovara da je Isus Krist za njega čovjek kojega su nazivali Bogom, a „ako ikakav čovjek taj naslov zaslužuje, to ga zaslužuje Isus iz Nazareta, kome ću ja svojim smrtnim životom ostati vazdan odan, a što će biti s posmrtnim životom, i ima li ga to ostaje u rukama Njegovog Oca, koji je Otac ne samo Njemu, nego svemu živome.”⁸³⁴ Na ove riječi Kamber je odgovorio da je Isus Krist za njega Bog – Utjelovljeni Božji Sin i druga osoba Presvetog Trojstva.⁸³⁵

U korizmu 1961. Kamber tumači Meštroviću evanđeoski tekst iz Iv 8,46-59 u kojem Židovi traže od Isusa da odgovori na pitanje - Tko je?:

„Prema tome ako zabacujemo Isusovo božanstvo, ne zabacujemo svjedočanstvo samo nekih ljudi, koji su nazivali Isusa Bogom, nego zabacujemo samo

⁸³¹ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/179, *Pismo Dragutina Kambere Ivanu Meštroviću*, Omaha, 19. studenog 1955.

⁸³² KKC, 461, 469.

⁸³³ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 323-324, *Pismo Dragutina Kambere Ivanu Meštroviću*, 10. ožujka 1961.

⁸³⁴ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 325, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 13. ožujka 1961.

⁸³⁵ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/179, *Pismo Dragutina Kambere Ivanu Meštroviću*, Lynch, 12. svibnja 1956.

Isusovo svjedočanstvo koji samog sebe naziva Bogom i jednakim Ocu, jedno s Ocem. I budući da je Isus kao utjelovljeni Bog išao na križ za naše otkupljenje (jer manji od Boga nije nas mogao otkupiti, ako je postojala jedna drevna uvreda čovjeka prema Bogu, jedan 'originalni grijeh', budući da se uvreda mjeri prema veličini uvrijeđenog pa se na tezulji pravde može iskupiti samo satisfakcijom nekoga tko je ravan uvrijeđenome) – zato se ova mjesta u Evanđelju, i sada u Korizmi, citiraju u vrijeme Isusove muke i pred Uskrsnuće.

Vi mi velite da je u Bogu sve i onako živo. Ako mislite na čovjeka, onda jest tako. Čovjek je stvoren za vječni život. Tu moramo (ako priznamo Kristov autoritet) prihvatiti i Kristovo tumačenje toga života, toga načina kako čovjek živi s Bogom i u Bogu. A to Krist obilno tumači i razrađuje. Njegovo je poglavito zanimanje čovjek. Nigdje ne veli, da je došao otkupiti vrapce i kamenje. Nigdje ne veli da psi i krokodili i biljke moraju vjerovati, slušati Crkvu, kajati se, vršiti zapovijedi. To veli samo za čovjeka. Možda će i materija i niži oblici života također nastaviti da žive, ali za to nam nije dao jamstva. O tom šuti. On govori o ljudima i za ljude. On ih poučava da se za sada nalaze u onoj zemaljskoj vrsti života te ih poučava kako će se spremati za vječni i viši život, za potpunu, savršenu i neprolaznu sreću... To on sve razrađuje i izlaže. Međutim, baza je, da priznamo njegov božanski status, koji on u svim tim izlaganjima zauzima. On svagdje govori s tog pjestala božanskog autoriteta, kao vrhovni zakonodavac, koji mijenja stare običaje i zakone (čuli ste kako je rečeno starima – ali ja vam kažem itd.). I to je baš ono što je iritiralo one, koji su u starim predrasudama bili betonirani, pa mu nisu htjeli vjerovati – to su ga progonili do Kalvarije. (...)

Vi hoćete Boga i ne spadate među one, koji su zadovoljni, da s prijateljima izmijene samo vijesti o stolici i bolestima, o zdravlju, probavi i sličnome. Vaš duh traži više. I ja ću biti sretan, ako ovo moje ubogo kazivanje bude stimulus na tom putu i u pravom pravcu.”⁸³⁶

Pitanje Kristova utjelovljenja u Meštrovićevoj misli neodvojivo je od dogme o bezgrešnom začecu Blažene Djevice Marije i rođenju Isusa Krista. I premda je Kamberu jasno rekao da je za njega Isus Krist prvenstveno čovjek, te nazivajući Blaženu Djevicu Mariju Bogorodicom, zaključujemo da on priznaje Kristovo

⁸³⁶ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 329-331, *Pismo Dragutina Kambara Ivanu Meštroviću*, Korizma 1961.

božanstvo već na samom početku njegova života. Stoga kad piše da je Isus Krist za njega čovjek, te ako itko zaslužuje da ga se naziva Bogom tada je to On i kako će mu ostati vjeran do smrti, Meštrović zapravo naglašava blizinu i osjetljivost koju je Sin Božji imao prema ljudima s kojima se susretao. Za Meštrovića je Isus Krist i Bog i Čovjek. Čovjek - koji se suobličio ljudima u patnji, muci i boli; Bog - kojem će svojim smrtnim životom ostati vjeran. O pitanju života poslije smrti Meštrović ne može reći ništa doli da je on skriven, te se nalazi u rukama Boga Oca koji je Otac svega živoga.⁸³⁷

4.7.2. Isusov skroviti i javni život

Meštrović je izvrsno poznao Kristov život. Osobito mu se približavao tražeći od njega odgovore na najteža životna pitanja.⁸³⁸ Kristov život pružio mu je dovoljno sadržaja da postane „pjevač Krista i Marije”, kako ga naziva J. A. Soldo. Ipak, Meštrovićevi religiozni radovi nisu nastali kao plod narudžbe, već kao nužnost i potreba njegove duše.⁸³⁹ Koliko je promišljao o Kristovu životu najbolje svjedoči kristološki ciklus od 28 drvenih reljefa. Isusov skroviti i javni život promišlja i prikazuje u kontekstu sljedećih događaja iz Isusova života i prispodoba koje je pripovijedao:

Prikazanje u hramu (Lk 2,22-40) koje odiše spokojem i zahvalnosti Bogu na blagoslovu i milosti koju je udijelio Mariji, Josipu i starcu Šimunu.⁸⁴⁰

Bijeg u Egipat (Mt 2,13-15).⁸⁴¹

Krist među mudracima (Lk 2,41-50) zaprepaštenim mudročću i učenošću djeteta kojeg pažljivo slušaju ne vidjevši u njemu suparnika.⁸⁴²

Isusovo krštenje (Mt 3, 13-17; Mk 1,9-11; Lk 3, 21-22) kojim započinje javno djelovanje. Pri tom Meštrović naglašava čin krštenja, Božju objavu i silazak Duha

⁸³⁷ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 325, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 13. ožujka 1961.

⁸³⁸ N. N., *Ivan Meštrović – kršćanski umjetnik*, u: *Blagovest*, Beograd, XXXI (1962) 4, str. 95.

⁸³⁹ J. A. SOLDI, *O. Petar Grabić i Ivan Meštrović*, str. 71.

⁸⁴⁰ *Prikazanje u hramu*, 1948.-1950., reljef, drvo, Crikvine – 47; *Prikazanje u hramu*, bronca, GMS – 214.

⁸⁴¹ *Bijeg u Egipat*, 1940., reljef, drvo, Crikvine – 49.

⁸⁴² *Krist među mudracima*, 1940., reljef, drvo Crikvine – 49; *Mladi Krist poučava u hramu*, oko 1950., drvo, Stanford Hall, UND.

Svetoga. Kao što je Bog na Isusovu krštenju na Jordanu objavio da je On njegov ljubljani Sin, jednako tako čovjek sakramentom krštenja postaje dijete Božje. Krštenjem na Jordanu Isus je pokazao svoje čovještvo, a Božjom Objavom iskazano je njegovo božanstvo.⁸⁴³ Meštović ne niječe Kristovo božanstvo. Još jednom prikazuje i Kristovo čovještvo i božanstvo, te tako priznaje: Isus Krist je Bog i čovjek.

Napastovanje (Mt 4, 1-11; Lk 4, 1-13) koje se događa po završetku krštenja na Jordanu u kojem iskazuje Kristovu nadnaravnu snagu i moć. Krist ne uzmiče pred Sotonom. Suočava se s njim oči u oči. Sotona može napastovati iznutra i izvana, ali snagom vjere Krist nadilazi njegove kušnje i pobjeđuje sotonu. U ovom prizoru Meštović ne naglašava isključivo Kristovu veličinu i snagu, već i spasenjski smisao otajstvenog događaja izraženog u Kristovoj vjernosti i poslušnosti Očevoj volji.⁸⁴⁴

Propovijed na gori (Mt 5,1-12) u kojem Krista predstavlja kao primjer i put po kojem se može zadobiti vječni život.⁸⁴⁵ U središtu Kristova govora nalazi se i molitva *Oče naš* koju Meštović osobno interpretira S. Rittigu. U pismu napisanom nakon oslobođenja iz ustaškoga zatvora Meštović piše slijedeće: „Nu srž njegova nauka, njegov program, kako bi se reklo, to je 'propovijed na gori'. Njezin izvadak, sažet u nekoliko jednostavnih riječi jeste Oče naš. Najdublje i najjednostavnije što je ikada čovjeku pruženo. Tu kratku molitvu znadu na pamet svi kršćani, od sedme godine pa do smrti, izučuju je hiljadu i toliko godina, pa niti je kad razumiješe niti postupiše prema njezinim uputama, a sve kršćanstvo i sva je nauka u njoj. Drugo su već raščlanjene misli sadržane u njoj. 'Mali' ne shvataju, a 'velikima' je prejednostavna. Nije li kod misli izraženih u riječima, kao i kod slika i kipova i ako ih ne razumiješ onako čime ih vidiš, nećeš ni sa komentarom ni tumačima.

Pitanje je bi li Oče naš razumjeli i onda kad bi ga se za stepen svakog uma, svakog doba, svaki stepen naobrazbe preradilo u svrhu pristupačnosti. Recimo:

'Svesila i svemilosti, koja si u neizmjernosti koju zovemo nebo živi otac naš i svega što postoji i zato je jedino sveto ime tvoje. Daj da dobijemo svijest koja će nas uvesti u sve svijesti, da postanemo članovi toga Kraljevstva. Neka se vrši sveta volja tvoja kako u svemiru, tako i na ovoj njegovoj čestici zemlji.

⁸⁴³ *Krštenje Kristovo*, 1948.-1959, reljef, drvo, Crikvine – 50.

⁸⁴⁴ *Napastovanje Krista*, 1917., reljef, drvo, Crikvine – 51.

⁸⁴⁵ *Propovijed na gori*, 1940., reljef, drvo, Crikvine – 52.

Samo našu svagdanju hranu, potrebnu za održavanje života, daj nam i danas. (Ona je kruh i svijest o tebi) oprosti nam dugove (grijeha, nedostataka) prema tebi onako i onoliko kako i mi opraštamo onima koji su nama dužni'.

Tražiti Boga samo onoliko koliko je potrebno za održanje života, a u praksi raditi ili težiti za daleko većim, znači varati onoga bez koga ne možeš imati ni najmanje. Tražiti od onoga, komu si dužan i što si živ da ti oprosti i sve što si mu inače dužan, a ne praštati onima koji ti nisu ni mrvicu dužni, prema onomu koliko si ti njemu dužan, znači opet varati onoga koji sve zna i čija je vaga, najtočnija, kvalitativno i kvantitativno. Sa takvim stavom i postupkom nije li gore moliti se nego ne moliti. Skoro je manji grijeh kod onih koji ne vjeruju da ga ima, nego kod onih koji mu se himbeno mole.”⁸⁴⁶

Susret Isusa i preljubnice (Iv 8,1-11) u kojem Krist bezbrižno i spokojno izražava vjeru u Boga Oca koji je iznad svakog ljudskog zakona⁸⁴⁷;

Krista i Mariju Magdalenu, grešnicu koja mu pristupa k stolu u farizejevoj kući (usp. Lk 7,37-38), naglašavajući kontrast dobra i zla, ljubavi i mržnje, te snagu ljubavi i vjere koja nadilazi zli govor, a od iznimne je važnosti za život u punini.⁸⁴⁸

Susret Krista i Samaritanke na zdencu (Iv 4,1-30) satkan u cijelosti oko vrča i vode, u kojem položaj tijela i pogled oba lika istovremeno odaju otvorenost i prihvaćanje poziva na vjeru.⁸⁴⁹

Ovim događajima treba pridodati i prisporobu o *Milosrdnom ocu* (Lk 15, 11-32) u kojoj dominira tema oprosta. Meštrović se poistovjećuje s biblijskim događajem. Promišlja o njemu u kontekstu vlastitih problema s Tvrtkom. Prikazuje ga u skulpturi *Povratak izgubljenog sina*,⁸⁵⁰ u kojem izražava nadu u pokajanje vlastitog sina kojem je poput Milosrdnog oca spreman sve oprostiti i snažno ga zagrliti.

Preobraženje Gospodinovo (Mt 17, 1-13) je događaj koji su Evanđelja smjestila u odlučan trenutak u kojem učenici u Isusu prepoznaju Mesiju. Potom Isus objavljuje učenicima dovršetak njegova djela, te naviješta njegovu proslavu u

⁸⁴⁶ AMZ, Ostavština Svetozara Rittiga, *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, 26. siječnja 1942.

⁸⁴⁷ *Krist i preljubnica*, 1943., reljef, drvo, Crikvine – 54.

⁸⁴⁸ *Krist i Marija Magdalena*, 1943., reljef, drvo, Crikvine – 57.

⁸⁴⁹ *Krist i Samarijanka*, 1927., reljef, drvo, Crikvine – 53; *Krist i Samarijanka na Jakovljevu zdencu*, 1957., bronca, UND.

⁸⁵⁰ *Povratak izgubljenog sina*, 1954., bronca, Basilica of the Sacred Heart, UND.

uskrsnuću koje u sebi nužno uključuje prolaz kroz patnju i smrt.⁸⁵¹ Meštrović prepoznaje aktualnost univerzalne poruke ovog događaja.⁸⁵² Krist je onaj koji poziva na preobrazbu života. Kao što Kristovo preobraženje pruža predokus Kristova dolaska u slavi, ono ujedno i podsjeća kako se do ulaska u Kraljevstvo Božje dolazi preko trpljenja i vjere u Isusa Krista koji je svojim životom pokazao primjer.

Meštroviću su iznimno važni upravo oni događaji iz Isusova života u kojima u prvi plan izbija Božje milosrđe i oproštenje. Svaki događaj na sebi svojstven način izražava Kristovu otvorenost i dolazak u susret svakom čovjeku, neovisno o njegovu društvenom statusu. Kristov poziv je sveopći poziv na vjeru i obraćenje, a sve u svrhu postizanja vječnog života u zajedništvu s Njim i Bogom Ocem.⁸⁵³

4.7.3. Kristovo otkupljenje (muka – smrt - uskrsnuće)

Središnji problem Meštrovićeve umjetnosti je bol, smrt i njihovo otkupljenje. Naglašavanju patnje i boli doprinijele su uvelike i životne okolnosti u kojima se našao, neimaština, ratne nedaće, bolesti, zatočeništvo, boravak u emigraciji te smrt dvoje starije djece. Potaknut tim okolnostima Meštrović je dublje promišljao o raznim biblijskim događajima. Poistovjećivao se s pojedinim biblijskim likovima. Intenzivnije je radio na skulpturama od osobnog značaja. Ne smijemo smetnuti da je Meštrovića čitanje događaja vezanih uz Kristovu muku već kao jedanaestogodišnjaka potaknulo na izradu raspetog Krista. Tada nije mogao ni naslutiti da će, dvadesetak godina kasnije pod utjecajem tragičnih okolnosti Prvog svjetskog rata, izbliza spoznati Kristovu patnju i izraditi *Raspelo* (1916.) koje će izazvati burne rasprave. Jedni su u tom djelu prepoznali svetopisamskog Krista, religijski i umjetnički duboka i prirodna, a drugi, čovječanstvo razapeto u mukama.

Dragutin Kniewald, katolički svećenik i liturgičar je napisao da Meštrović u tom djelu nije prikazao Krista katoličke vjere, budući ga sam nije ni imao u svojoj duši.⁸⁵⁴ Kniewaldovo mišljenje dijelio je i Augustin Wolf, koji je smatrao da majstori

⁸⁵¹ *Rječnik biblijske teologije*, str. 985-986.

⁸⁵² *Preobraženje*, 1948.-1950., reljef, drvo, Crikvine – 59.

⁸⁵³ KKC 2560.

⁸⁵⁴ D. KNIEWALD, *Ivan Meštrović*, u: *Čas*, 16/1922., Ljubljana, str. 170-178.

koji grade kuću Božju moraju biti ispunjeni duhom Božjim. Prema tome, crkveni umjetnik mora biti religiozan.⁸⁵⁵ Na sličnoj liniji promišljanja bio je i splitski svećenik Kerubin Šegvić koji je u Meštrovićevom Kristu vidio običan židovski lik, a ne Sina Božjega: „Crkva ne brani slikanje i vajanje svetih, ali samo pod uvjetom, da te slike i kipovi pobuđuju u dušama vjernika pobožnost. Ako toga ne pobuđuju, onda ih Crkva ne dozvoljava. A da li jedan kip ili jedna slika pobuđuje gledaocima čuvstva vjerske pobožnosti, o tomu ne odlučuju racionalisti, književnici, pa ni sam autor slike ili kipa, nego odlučuju vjernici, kojima je namijenjena. (...) O crkvenoj umjetnosti najkompetentniji su suci: Crkva i njezini vjernici.”⁸⁵⁶

Za razliku od Šegvića, Wolfa i Kniewalda, James Bone u *Raspele* iz 1916. nije uočio realističnu umjetnost. On je smatrao da to djelo u sebi sadrži svu realnost umjetnika koji je osobno proživio smrtne muke tijela i duha. Meštrović je u djelu pokazao strastveno i bolno svjedočanstvo o tome kako razapinjanje na križ nije stvar prošlosti, nego se događa i ljudima njegova vremena.⁸⁵⁷

Slično je razmišljao i Rajmund Kupareo koji Meštrovićevu religioznu umjetnost dijeli na dvije faze. Prva, u kojoj je naravni odnos čovjeka prema Apsolutnome Meštrović izrazio preko Raspeća koja simboliziraju univerzalnu ljudsku bol, i druga, u kojoj Krist postaje nositelj nadnaravnog otkupljenja i glava mističnog tijela, a najbolje se je očitovala u 28 reljefa iz života Kristova.⁸⁵⁸

Za Kupareo Meštrović je religiozni i čisto kršćanski umjetnik koji izražava naravnu težnju k Apsolutnome i nastoji se što bolje upoznati i suživiti s nadnaravnom objavljenom istinom: „Umjetnik Meštrović, koji je za čitavog života mislio o Kristu, susreo se je, nadamo se, preko Krista – čovjeka s Kristom – Bogom, jer u Kristu je samo jedna osoba, božanska, u dvjema naravima: ljudskoj i božanskoj. Od presudne je važnosti za Meštrovića taj njegov itinerarij ka Kristu – Bogu. To je misterij milosti. Teško je dopustiti, da Meštrović nije upoznao Krista – Boga, kad je bio za cijelog svog života u njegovoj blizini. Zašto ne primijeniti na njega povijest učenika iz Emausa, kad o tome govore njegova djela?”⁸⁵⁹

⁸⁵⁵ D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, II., str. 95.

⁸⁵⁶ Kerubin ŠEGVIĆ, *Što govore naši moderni umjetnici o Kristu i Njegovoj presvetoj Majci*, u: *Katolički list*, 89/41, Zagreb, 13. listopada 1938., str. 485-486.

⁸⁵⁷ I. MEŠTROVIĆ, *Jedini put da se bude umjetnik jest raditi*, Spektar, Zagreb, str. 18.

⁸⁵⁸ R. KUPAREO, *Neki vidovi religiozne umjetnosti*, str. 106.

⁸⁵⁹ R. KUPAREO, *Neki vidovi religiozne umjetnosti*, str. 108.

O tajni Kristova otkupljenja Meštrović razmišlja u kontekstu sljedećih događaja vezanih za Kristovu muku, smrt i uskrsnuće:

Ulazak u Jeruzalem (Mt 21,1-11, Mk 11,1-10, Lk 19,29-40, Iv 12,12-19) u koji Isus odlučno dolazi svjestan kako će ga ondje zadesiti muka i smrt. Meštrovićev Isus u Jeruzalem ulazi spokojan i miran, neopterećen onim što se događa iza njegovih leđa. Njegov Krist gleda naprijed. Njegov pogled uperen je prema onima koji mu dolaze u susret. Meštrovićevu Kristu ne treba veličanstveni doček. On sam s palminom grančicom u ruci najavljuje pobjedonosni trenutak svoga uskrsnuća. Meštrovićev Krist traži otvoreno srce za istinski susret s njim.⁸⁶⁰

Izgon trgovaca iz hrama (Mt 21,12-14, Mk 11,15-18, Lk 19,45-47, Iv 2,13-17) je događaj u kojem Isus želi vratiti dostojanstvo hramskom prostoru koji su narušili trgovci. Meštrović osjeća potrebu naglasiti kako Hram Božji nije mjesto trgovanja ljudi s Bogom ni međusobno. Hram Božji je kuća molitve.⁸⁶¹

Posljednja večera (Mt 26,17-26, Mk 14,12-22, Lk 22,7-14, Iv 13,21-30) je događaj kada Isus najavljuje izdaju koja će doći iz njegove blizine, te ujedno izražava i slobodnu žrtvu samoga sebe. U promišljanju i prikazu ovoga događaja Meštrović ostaje vjeran evanđeoskim tekstovima. Prikazujući ruku umočenu u zdjelu jasno prokazuje Judu Iškariotskoga kao izdajnika: „Onaj koji umoči sa mnom ruku u zdjelu, taj će me izdati.” (Mt 26,23, Mk 14,20). U pogledima ostalih učenika očituje se iznenađenost i nerazumijevanje Isusovih riječi. No, iznimno mu je važno prikazati ljubljenu učenicu koja se privija na Kristova prsa s pogledom uperenim prema Njemu. U tom liku prepoznajemo apostola Ivana. On, ljubljenu na obali Tiberijadskog jezera prvi prepoznaje Uskrsnuloga, ali prvenstvo susreta s Uskrsnim prepušta Šimunu Petru (Iv 21,1-14). Posljednja večera ujedno je i spomen ustanove sakramenta euharistije. Smještajući Judu s Kristove desne strane Meštrović naglašava Kristovu velikodušnost i prihvaćanje. Krist nikoga ne odbacuje. Svi su pozvani za njegov stol. Svi su pozvani postati ljubljena djeca.⁸⁶²

Molitva u Getsemanskom vrtu (Mt 26, 36-45, Mk 14,32-42, Lk 22,39-46) – Za jednu od Meštrovićevih skica ovog prizora nacrtanu na pak papiru pretpostavlja se

⁸⁶⁰ *Ulazak u Jeruzalem*, 1943., reljef, drvo, Crikvine – 62.

⁸⁶¹ *Izgon iz hrama*, 1917.-1918., reljef, drvo, Crikvine – 56.

⁸⁶² *Posljednja večera*, 1950., reljef, drvo, Crikvine – 63.; *Posljednja večera*, 1957., reljef, drvo, North Dining Hall, UND.

kako je nastala u zatvoru. Reljef u drvu s prikazom iste teme izradio je u Zagrebu neposredno nakon izlaska iz zatvora u kojem je iskustio bolest, samoću, neizvjesnost i iskustvo osobne molitve: „Moje su se ruke digle automatski na molitvu, koja je više bila traženje dodira sa Svemogućim, nego što drugo.”⁸⁶³ Vlastitu agoniju Meštrović poistovjećuje s agonijom Krista proživljenom u Getsemanskom vrtu u kojem prihvaća čašu Novog Saveza iz Očevih ruku, te mu ostaje „poslušan do smrti” (Fil 2,8). Krist koji cijelim bićem proživljava muku i gorčinu svoj pogled upravlja k nebu obraćajući se svome Ocu. I dok Krist moli, učenici spavaju. I Meštrović u zatvoru svoje ruke sklapa na molitvu. Pita se što rade njegovi bližnji? Mole li za njega? Za njegov spas? Za izbavljenje? Teško mu je. Pritisnut je mukom. Stoga se u tim trenucima zatočeništva poistovjećuje s Kristom i njegovom mukom tražeći od Boga utjehu.⁸⁶⁴

Judin poljubac (Mt 26,47-56; Mk 14,43-52; Lk 22,47-48) – nastavak događaja u Getsemanskom vrtu koji su uslijedili nakon Isusove molitve koja ga je osnažila i donijela mir i spokoj. Stoga Meštrović u promišljanju ovog događaja Krista prikazuje vjernim Božjem naumu, a Judin lik odiše određenom nesigurnošću konkretnog trenutka.⁸⁶⁵

Krist pred Kaifom (Mt 26,57-66; Mk 14,53-64; Lk 22,66-71.) – Kod Meštrovića u susretu Kaife i Krista dominira osjećaj srdžbe. Kaifina razderana haljina i smrknuti pogled izraz su njegova unutarnjeg nezadovoljstva zbog izostanka prihvaćenosti od strane drugih kakvu Krist uživa. Nasuprot te srdžbe stoji Kristov mir, otvorenost i prihvaćanje.⁸⁶⁶

Ecce homo ili Krist pred Pilatom – „Evo čovjeka!” (Iv 19,4-7) Pilatove su riječi koje izgovara nakon što nije pronašao nikakvu krivnju kod Isusa. U promišljanju ovog događaja čini mu se važnim prikazati dvije suprotnosti. S jedne strane, Pilat, izvana slobodan čovjek, a iznutra u dvojbi. S druge strane, Krist, izvana zarobljen, iznutra slobodan, ponizan.⁸⁶⁷ Ovaj prizor u sebi nosi ne samo poruku o važnosti čina vjere, susreta s Bogom unutar kojeg čovjek postaje svjestan vlastitih zarobljenosti i

⁸⁶³ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori s Michelangelom*, str. 93.

⁸⁶⁴ *Molitva u Getsemanskom vrtu*, 1940., reljef, drvo, Crikvine – 58.

⁸⁶⁵ *Judin poljubac*, 1948.-1950., reljef, drvo, Crikvine – 61.

⁸⁶⁶ *Krist pred Kaifom (Bičevanje Krista)*, 1948.-1950., reljef, drvo, Crikvine – 65.

⁸⁶⁷ *Ecce homo (Krist pred Pilatom)*, 1948.-1950., reljef, drvo, Crikvine – 64.

navezanosti, ali i pristajanja uz Božju volju čime ostaje na putu spasenja. Mir dolazi iz susreta s Bogom, neovisno o društvenom položaju kojem pojedinac pripada.

Nošenje križa (Mt 27,32; Lk 23,26) – Kristovo nošenje križa Meštrović promišlja sjedinjavanjem dviju postaja križnog puta: druge (Isus prima na se križ) i pete (Šimun Cirenac pomaže Isusu nositi križ). U prvom planu nalazi se Kristovo prihvaćanje muke i pomoći od Šimuna Cirenca. Zanimljivo je kako Meštrović ne naglašava Kristovu čovječnost, krhkost. Ne prikazuje Kristov pad pod teretom križa. On naglašava snagu vjere koja ga potiče u suočavanju i nošenju sa životnim poteškoćama i ustrajnost u njihovu prevladavanju.⁸⁶⁸

Raspeće – je jedna od najvažnijih kršćanskih tema koja predstavlja Kristovu otkupiteljsku žrtvu. Kristova nasilna smrt nije bila plod slučaja u nesretnu stjecanju okolnosti. Ona pripada otajstvu Božjeg nauma spasenja koji je unaprijed naviješten kao otajstvo sveopćeg otkupljenja, to jest oslobođenja ljudi od ropstva grijeha. Tema raspeća usko je vezana uz raspela. Stoga kad Meštrović promišlja Kristovo raspeće u najvećoj mjeri to čini u svrhu izrade raspela s likom raspetoga Krista. Začetci bavljenja ovom temom nalaze se u ranom djetinjstvu.⁸⁶⁹ Za života ih je izradio na desetke u različitim formama i materijalima.⁸⁷⁰ Promišljajući o Kristovom razapinjanju u teškim životnim okolnostima Meštrović stavlja naglasak na Kristovu patnju i muku, često u tolikoj mjeri da kod promatrača izaziva nemir i sablazan. No, tu patnju Meštrovićev Krist podnosi snagom vjere i pouzdanja u Boga Oca. Naklonivši Kristovu glavu udesno izražava Kristovu bliskost čovjeku. Raspeti se u posljednjim trenutcima života obraća desnom razbojniku. Povijest kršćanske ikonografije navodi tako na zaključak kako Meštrovićev Krist s križa proniče u nutrinu čovjeka. Uočava dobro u razbojniku,

⁸⁶⁸ *Nošenje križa*, 1948.-1950., reljef, drvo, Crikvine – 66.

⁸⁶⁹ „Htio je da cijelo raspelo bude od jednog komada drva, ali kako mu je ono pucalo, zbog raširenih ruku, odlučio ga je izraditi od kamena. Našao je u planini velik pločasti kamen i počeo iz njega klesati raspelo visoko, navodno oko dva metra. Nosio je taj golemi kamen od jednog do drugog pasišta. Skulpturu je počeo obrađivati sjekirom, a zatim pojednosti pastirskim nožićem. Dovođeno kameno raspelo donio je kući i postavio ga kriomice u jednu nišu. Kada su se ukućani vratili iz polja, počele su se žene križati pred njim. Taj je Krist u vrijeme Prvog svjetskog rata još uvijek bio u očinskom domu, a danas ne znam gdje je.” Usp. *Ivan Meštrović – A monograph*, str. 17; D. KEČKEMET, *Život Ivana Meštrovića*, I., str. 35.

⁸⁷⁰ Neka od njih su: *Raspelo*, studija za crkvu sv. Marka (križ drveni, 1931.-1933.(?)), Zagreb, AMZ – 86; *Raspelo*, studija za crkvu sv. Marka, 1931.(?), Zagreb, Amz – 232; *Prvo Raspeće – Mršavi Isus*, 1914., Rim, AMZ – 172, AMZ – 286; *Raspeće I.*, bronca, križ – korpus, GMS – 215; *Raspeće II.*, bronca, križ – korpus, GMS – 217; *Vječno Razapeti*, 1930., reljef, gips, Zagreb, AMZ – 116, *Vječno Razapeti*, 1931., reljef, Otavice.

te mu daje obećanje: „Zaista ti kažem: danas ćeš biti sa mnom u raj!” (Lk 23,43). Isto slutimo i iz Kristovih riječi i navještaja muke u kojem govori kako će Sin čovječji sjediti zdesna Ocu (Lk 22,69).

U osvrtu na Meštrovićevu izložbu, reljefe s Crikvina, a posebno na *Raspelo* iz 1916. koje je svojom gotičkom ekspresivnošću izazvalo silne rasprave, Ivan Merz piše: „To nije historijski Krist, ali iz mora tih efermernih poteza XX. stoljeća, tu i tamo prodire po koja crta pravoga, historijskoga Krista. Meštrović je prema tome čisti lirik, koji je svojim Kristovima dao izreske iz svoje duše, duše koja ispod ruševina idejnih vrednota dvadesetog stoljeća polako nalazi put k Isusu Kristu.”⁸⁷¹

Iz svega navedenog proizlazi da je Meštrović naglašavajući Kristovu patnju zapravo pokazao put k Isusu Kristu. Čovjekov put k Bogu ispunjen je patnjom, mukom, boli i smrću. U tolikoj mjeri da se ona ponekad čini nerealnom. Meštrović se ne zadržava samo na Kristu patniku. On je dominantna tema u prvoj polovici njegova stvaralaštva kada je zaokupljen mislima o Kristovoj patnji i smrti. U drugom razdoblju Meštrović raspeće promišlja u kontekstu govora o Kristu Spasitelju i Otkupitelju. Bez Kristove patnje nema ni otkupljenja, pa tako bez Krista patnika ne bi bilo ni Krista Otkupitelja. Krist je onaj koji je podnio patnju za sve ljude, dobre i zle. Krist ljubi bezuvjetno i bez iznimke. Do kraja je ljubio, jer „veće ljubavi nitko nema od ove: da tko život svoj položi za svoje prijatelje.” (Iv 15,13).

O biblijskim događajima koji su uslijedili nakon razapinjanja Meštrović je zaokupljen sa sljedećim temama: *Skidanje s križa*, *Oplakivanje*, tj. *Polaganje Krista u grob* (Mt 27,57-59; Mk 15,42-46; Lk 23,50-53; Iv 19,38-42). U najvećoj mjeri zaokupljen je temom skidanja Krista s križa koje prožima s temom oplakivanja. O tome svjedoči veliki broj skulptura, među kojima je *Rimska Pietà*, 1946. najveličanstveniji prikaz i ostvarenje u kojem je prikazao Bogorodicu s Kristovim mrtvim tijelom u njenom naručju.⁸⁷² U *Razgovorima o Božiću* razmišlja o Kristovoj

⁸⁷¹ I. MERZ, *Merz govori o Ivanu Meštroviću*, Dnevnik, 13. listopada 1920. Preuzeto s: http://www.ivanmerz.hr/glasilo/1974/1974-Merz_govori.htm.

⁸⁷² *Rimska Pietà*, 1946., brončani odljev skulpture nalazi se u Vatikanskoj pinakoteci suvremene religiozne umjetnosti. Primjerak u carrarskom mramoru nalazi se u crkvi Presvetog Srca u Notre Dame, South Bend, a gipsani primjerak u Zavodu sv. Jeronima u Rimu. Postoje još: *Pietà*, 1914., Rim, AMZ – 261; *Pietà*, 1914., bronca, Split, GMS – 193; *Pietà*, bronca, reljef, GMS – 73; *Pietà* (za crkvu sv. Marka), 1932., Zagreb, dvije verzije: AMZ – 53 i AMZ – 201; *Oplakivanje*, reljef, drvo, Crikvine – 67; *Oplakivanje*, 1931., bronca; *Oplakivanje*, 1921., Cavtat; *Oplakivanje*, 1931., Crkva Presvetog Otkupitelja, Otavice; *Polaganje u grob (Oplakivanje)*, 1913., reljef, drvo (11.

naravi: „Pietà je najraširenija, najvjernija i najstvarnija slika primjenjenog kršćanstva. U tom su se smjeli i krivi i pravi izjednačiti s Njime, mogli su ga oponašati i dostići, ali jao onome – dvostruke su njegove muke – koji bi se drznuo da istjera trgovce iz hrama! Sve drugo, što je čovječansko na Njemu, oduzeto Mu je, osim muke i umiranja. I začće su mu ljudsko oduzeli. Čuda pretvorili u liječenje tjeesnih gubavaca, padavičara, slijepaca i manijaka, u uskrsavanje mrtvih i zamrlih, kao da Mu je to bila misija, a ne da liječi duševnu gubu, duševno pale, duševno zaslijepljene i duševno zamrle.”⁸⁷³

U *Oplakivanjima* u mrtvi materijal utiskuje najžilaviji i u nebo vapijući krik protiv nepravde, vječno revolucionarstvo, koje vjeruje, da samo žrtve donose spas i ni jedna kap krvi prolivena za ideale nije izgubljena za čovječanstvo.⁸⁷⁴

Kristovim uskrsnućem posebno je zaokupljen u kućnom pritvoru. No, o njemu je promišljao i ranije. Propitkivao je pitanje Isusova života poslije smrti.⁸⁷⁵ Po završetku zatočeništva Isusovo uskrsnuće počinje zauzimati važno mjesto. O njemu razmišlja u kontekstu rada na sljedećim reljefima u drvu iz ciklusa Života Kristova:

1. *Uskrsnuće Lazara*⁸⁷⁶ (Iv 11,1-44) - u kojem izražava nadu i vjeru u Božju moć i spasenje koje dolazi posredstvom Krista koji za sebe svjedoči: „Ja sam uskrsnuće i život: tko u mene vjeruje, ako i umre, živjet će. I tko god živi i vjeruje u mene, neće umrijeti nikada.” (Iv 11,25-26).

2. *Uskrsnuće Isusovo* (Mt 28,1-6; Mk 16,1-8; Lk 24, 1-12; Iv 20,1-3) dogmatski je i liturgijski najvažnija kršćanska teme o kojoj je Meštrović poput drugih umjetnika bio zaokupljen.⁸⁷⁷ Kristovo uskrsnuće je najviša istina vjere u Krista, utvrđena spisima Novoga zavjeta, te propovijedana kao bitni dio Vazmenog otajstva zajedno s Križem (KKC 638).

studenog 2008. prodan je na dražbi u Sotheby's u Londonu); *Polaganje u grob*, reljef, Crikvine – 68; *Isus u grobu*, 1932., Zagreb, AMZ – 34, i dr.

⁸⁷³ I. MEŠTROVIĆ, *Razgovori o Božiću 1940.*, str. 607.

⁸⁷⁴ I. ŠREPEL, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, str. 163.

⁸⁷⁵ UNDA, MST, IN 46556, CMST 13/4, *Reflections on a Trip to the Middle East by I. M., Zidine plača (rukopis)*, str. 9.

⁸⁷⁶ *Uskrsenje Lazarovo*, 1944., reljef, drvo, Crikvine – 55.

⁸⁷⁷ *Uskrsnuo je (Tri Marije)*, 1943., reljef, drvo, Crikvine – 69.

3. *Ne dotiči me se*⁸⁷⁸ (Iv 20, 14-18) – prikaz Uskrsnuloga Krista i ukazanje Mariji Magdaleni u uskrsno jutro.

O uskrsnuću, te vjerovanju Bude i drugih u život poslije smrti Meštrović progovara Kamberu u jednom od posljednjih pisama: „Sin sve ljude smatra braćom, skromne i krupne, on je očito smatrao i one mislioce, ko što su bili na pr. Buddha ili Sokrates i autor Veda, kojima je njihov Brahma tumačio da će svi ljudi doći do njega, makar da su mu bliži oni, koji se savršenije uspinju k njemu. A zanimljivo je da su ona dvojica spomenutih mislioca ispovjedili pred svoju smrt, govoreći s učenicima o besmrtnom životu iza groba, gotovo identično, govoreći da im je njihovo glavno nastojanje bilo govoriti istinu, te da se i njima istinski ispovijedaju, da ne znadu ima li ga, ili ga nema, pa da zato ne mogu tvrditi ni jedno ni drugo. Svejedno se može razumjeti da su se nadali da ga ima. I kako bi drugačije bilo, kad je Bogu sve za uvijek živo.”⁸⁷⁹

U pohrani Arhiva Zavoda sv. Jeronima u Rimu nalazi se sačuvano nedatirano Meštrovićevo *Pismo za Uskrs*.⁸⁸⁰ Krist je nositelj centralne Meštrovićeve misli uskrsnog pisma. Zbog iznimnog značaja za temu ovog rada, pismo prenosim u cijelosti:

„Uskrs je tako tajanstvena i značajna riječ u našem kršćanskom vjerovanju, možda značajnija i od samog rođenja. Svi su se ljudi rodili, ali ih je malo uskrsnulo. Po našem vjerovanju je uskrsnuo samo jedan, Spasitelj, i to zato što se je žrtvovao da bi spasio i druge da bi i oni uskrsnuli za vječni život. Ali i On je pobijedio smrt za sebe i za sve koji su bili u stanju da se očiste u Njegovu svjetlu.

Kalendarski Uskrs imade značenje samo onda ako o njemu razmislimo, razumijemo mu smisao i po nastojimo da uskrsnemo t.j. da se duševno ponovno rodimo. Nu ni onaj Sin Čovječanski, koji je bio istodobno i Sin Božji po Duhu Svetomu, morao se je, na zemlji, među ljudima, žrtvovati da li bi se iskupio od

⁸⁷⁸ *Noli me tangere*, 1943., reljef, drvo, Crikvine – 70; *Noli me tangere*, 1927., kreda na smeđem papiru, The Metropolitan Museum of Art, inv. Br. 45.149.2.

⁸⁷⁹ R. PERIĆ, *Iz korespondencije Meštrović - Kamber*, str. 325, *Pismo Ivana Meštrovića Dragutinu Kamberu*, 13. ožujka 1961.

⁸⁸⁰ Budući se J. Mađerec u pismu Meštroviću od 19. srpnja 1948. osvrće na ovo pismo možemo zaključiti kako je riječ o pismu pisanom za Uskrs 1948. godine. Vidi UNDA, MST, IN 46556, CMST 3/95, *Pismo Jurja Mađereca Ivanu Meštroviću*, Rim, 19. srpnja 1948.

njihovih grijeha i pokazao pravi put – idući čak u tjelesnu smrt, - sačuvavši svoju ljubav čak i za one koji ga metnuše na križ: 'Oprosti im Oče jer ne znadu što rade'.

Nije On to mislio samo onu zavedenu ruljom koju su učeni svećenici i farizeji rabili(?) koli protiv Njega nego je očito ubroija i njih među one koji ne znadu što čine – on ne pravi dakle razlike pred sobom između onih koji su grijeshili iz slijeposti neznanja i svih koji su ga imali ali ih je zaslipila mržnja i apokrizija.

(Neznanje znači donekle biti slijep pored očiju, a imati znanja i krivo radi znači biti duševno slijep. Ko želi saznati saznati će kadli tadli, a ko znanje upotrijebljava u zla neće nikad saznati pravu istinu, jer nije razumio prvu poduku: ljubi bližnjega svoga,.. koja je pretežnija od svih deset zapovijedi, jer ih sve sadržava i nadilazi.)

Naravno da je On znao da su ovi posljednji grijesi teži pred ocem, jer su oni znali da je čist i pravedan, nego su svjesno oca moli (?) iza njih. Pitajmo se u čemu je razlika između njega i drugih, ili nas samih? U tomu što je on praštao i svojim mučiteljima, a koliko imade nas da bi oprostili i ružnu riječ kamoli smrt? A zašto je on različit od nas? Zato što mu je bio pretežniji život vječni od ovog prolaznoga, što je bio Pravi Sin Vječnoga Boga Duha. Bio je Nazarenac i pravi Sin Čovječanski jer mu je bio važniji njihov život i ozdravljenje od njegova čovječjeg života.

Mnogi nepromišljeno kažu: 'Ako je bio u jedno Bog kako je onda bilo Njemu sve to činiti i podnositi?' Ne, nije mu bilo lako, jer je bio Sin Čovječanski i po tijelu čovjek kao i drugi samo je bio duh Božiji u njemu i On je sa svojom mukom i žrtvom digao Sina Čovječanskoga do Boga i sinovima čovječanskim otvorio put da se i oni dignu do Boga. Sumljivci, pa i malodušni vjerom će reći: 'To je nemoguće!' Nu, kad bi to bilo nemoguće gdje bi onda bio nad čovječanski da će jednoga dana progledati?

U svojoj božanskoj propovijedi na gori kaže: 'Blago onima koji mir grade, jer će se sinovi Božiji nazvati!' ili: Blago krotkima, jer će naslijediti će zemlju!

Dakle kad ljudi progledaju sići će Kraljevstvo nebesko i na zemlju. U stvari i nebo i zemlja je sve jedno kraljevstvo Božje, samo što na zemlji ljudi prave pakao i praviti će ga dok ne progledaju.

Medjutim, neće ni uskrsnuti ni steći život vječni (..) ni svi oni koji izgube svoj život za ma kakvu ideju, iz ma kakvih poziva, nego samo oni koji ga dadu iz ljubavi prema ljudima za sveopći mir među njima.

Spasitelj nas poziva na pokajanje i dava siguran nad onima koji se pokaju, pokazuje im put duševnog uskrsnuća. Štaviše kaže da je došao radi grješnika a ne radi pravednih. Daklem i griješnicima se može ukazat spas ako duševno progledaju i podju pravim putem. Od sva razbojnika, koji bijahu razapeti pored Otkupitelja, jedan se spasi koji u zadnjem času progleda i razumije čudo bez vidnog čuda. Najznačajnije i najblagotvornije čudo će biti ako se u svojim dušama i srcima preporodimo, uskrsnemo i podjemo putem duha. U tim željama i nadi želi svim svojim zemljacima Hrvatima sretan Uskrs. I.M.”⁸⁸¹

Možemo zaključiti da je Meštrovićeva vjera u uskrsnuće i život nakon smrti, ne samo Krista, već svakog čovjeka neupitna. Jednako tako čovjek svojim životom, mukom, patnjom i trudom može zadobiti vječni život. Vječni život Krist nudi svakom živom biću, neovisno o vjerskom opredjeljenju. Kršćanstvo se izgrađuje iz vjere u uskrsnuće. Ona je njegov temelj i ispunjenje.

Meštrović jasno ističe da je Krist sve ljude smatrao braćom, neovisno o njihovu fizičkom izgledu, društvenom statusu ili vjerskom uvjerenju. Uvjeren je kako bi prema toj logici taj isti Krist smatrao braćom Budu ili Sokrata ili autore Veda. Njegova ljubav bila je neizmijerna. Jednako tako naglašava kako ni oni nisu zanijekali uskrsnuće, pa uzmemo li u obzir Meštrovićevu zainteresiranost za istočnjačku religiju i zanos za njom, on ga ipak nije odvratio od nade i vjere u uskrsnuće. O tome prijatelju piše pred smrt. Meštrović se tako nalazi na tragu tvrdnje sv. Pavla prema kojem bi kršćanska vjera bila uzaludna ako Krist nije uskrsnuo (1 Kor 15,14).

Kristovo *Uzašašće* na nebo (Lk 24,5-53; Dj 1,3-11) misterij je koji nadilazi svako osjetilno iskustvo. Označava konačni ulazak čovjštva Isusova u nebesko područje Božje odakle će ponovno doći (usp. KKC 665.). Meštrovićev reljef *Uzašašće*⁸⁸² moguće je višeslojno protumačiti, posebice jer u dnu reljefa prikazuje lik nepoznatog muškarca. Prikazuje li samog sebe ili nekog Evanđelista kao svjedoka tog događaja posve je nevažno. Naglasak je na svjedočanstvu Utjelovljenog Boga koji je uzašao na nebo i sjedi s desne Ocu upućujući na otajstvo spasenja koje je dano svim ljudima.

⁸⁸¹ APHSZJ, Rektorat, I. MEŠTROVIĆ, *Pismo za Uskrs*, nedatirano, napisano rukom, potpisano.

⁸⁸² *Uzašašće*, 1948.-1950., reljef, drvo, Crikvine – 60.

4.8. Molitva u životu I. Meštrovića

Jedini tekst za koji s obzirom na sadržaj možemo reći da je riječ o istinskoj molitvi, Meštrović je napisao prigodom otvorenja i blagoslova crkve Naše Gospe u Biskupiji kod Knina, na kojem nije sudjelovao:

„Ti strašni, Ti dobri, Ti neumoljivi, Ti nerasrdivi, Ti, čija je volja nepromjenljiva, kad sve mijenjaš, a ljubav nepresušiva, kad sve ostaje; Ti, koji pretvaraš život u smrt a smrt u život; Ti, koji nad svime bdiješ i sve ravnaš po svojoj nedokučivoj volji, vidiš i ovu malu točkicu zemlje, koju mi nazivamo materom svojom. Ona nas hrani, a jedno od Tvojih bezbrojnih srdaca grije nju i nas. Na ovoj uskoj cesti zemlje, koju si nam odredio, doveo je naše smrtne oce pred osam stotina ljudskih godina njihov smrtni pastir Zvonimir, da stvore odluku, za koju mišljaše, da će Ti ugoditi. Ali, kako će smrtni pogoditi volju Besmrtnoga?!

ZAHVALIMO

Njoj – nepresušnom vrelu, čiji tok sve suše i potresi ne prekinuše,
Njoj – stablu jakomu, koga sve bure ne iščupaše, svi požari ne izgoriše,
koje zla kob kroz vjekove po njoj prosu.
Njoj – čije žile ne uginuše, čiji sokovi ne presahnuše,
Njoj – njedru i utrobi, komu Gospod klicu našeg života povjeri,
Njoj – koja nît našeg života sačuva od svih kosa, noževa i nožića,
Njoj – neka je za sve i na sve vjekove hvala i ljubav naša,
Njoj – iz čijeg krila sunce ugledasmo i gospoda osjetismo, neka je prvo mjesto do trona Njegova,
Njoj – koju Tvorac za pomagačicu odabra u skrbi oko roda našega...

POMOLIMO SE

Sa ovoga i sa svih mjesta, gdje našeg roda ima, molimo se Duhu pravde, istine, ljubavi i mudrosti. Njemu, jedinom Bogu našem, neka služi duša i srce naše! Njega jedinog držimo za Kralja, Gospodara i Oca našega!“

NE OČAJAVAJMO

jer ko očajava, tome slabi vjera.

Dani, u kojima živimo, slični su Velikom Petku. Veliki Petak je na rodu ljudskome. Duša, čedo Božje, u čovjeku je razapeta.

Smrtno progoni besmrtno. Ko će pobijediti, zna se, jer kad bi smrtno pobijedilo, prestalo bi besmrtno, a besmrtno ne može prestati, jer je ono s Bogom i u Bogu.

Dan Uskrsnuća dolazi iza velikih muka i smrtni onoga što je smrtno...

Ni jedna pravedna želja ne će ostati pusta, ni jedna čista molitva neuslišana! Što ne vide djedovi, vidjet će unuci, obećano kraljevstvo će doći, kraljevstvo u kome ne će čovjek čovjeku biti vuk, nego će biti brat bratu, ne će biti podčinjen čovjek čovjeku, nego pravdi, ljubavi i istini.”⁸⁸³

Izuzev navedenog teksta u cjelokupnoj građi naišla sam samo na dva mjesta gdje se govori o osobnoj molitvi Ivana Meštrovića. Prvi, veoma osoban nalazi se u *Uspomenama na političke ljude i događaje*. Prisjećajući se ratnih zbivanja i zatočeništva Meštrović navodi da su se u takvim okolnostima njegove ruke „digle automatski na molitvu”. Netom prije izvršetka smrtne kazne Meštrovića umiruje pomisao o Božjem postojanju. Vjera u Njegovo bivstvovanje ohrabrila ga je te nije osjećao ni najmanji strah ni tjeskobu za vlastiti život. U takvim trenucima nasilne životne prekretnice u kojoj je postojala mogućnost prekida njegove fizičke životne niti, pred oči su mu došla djeca, žena, rođaci i prijatelji, pa i čitav njegov narod, od koga ga se odsijecalo. Ali nije imao osjećaj kako poslije svega neće biti s njima, naprotiv, možda će čak biti i više negoli prije. Potaknut tim mislima i osjećajima njegove ruke su se digle na molitvu, za koju je zapisao kako je bila više traženje dodira sa Svemogućim, negoli što drugo. Nedugo zatim uslijedilo je i pomilovanje. Meštrovićeva molitva je uslišana. Budući je riječ o jakom životnom trenutku možemo ustvrditi kako je činjenica o uslišanoj molitvi do kraja života ostala duboko urezana u njegovoj svijesti.⁸⁸⁴

⁸⁸³ I. MEŠTROVIĆ, *Molitva*, tekst u cijelosti objavljen u: K. SPALATIN, *Sjećanja na Ivana Meštrovićeva*, str. 66-67.

⁸⁸⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 295-297.

Drugi podatak o osobnoj molitvi Ivana Meštrovića pronalazimo u korespondenciji sa fra P. Grabićem, kojem se u pismu od 17. kolovoza 1952. zahvaljuje na ustrajnim molitvama za njega i njegovu obitelj te izričito navodi da se i on moli Bogu da njemu, Grabiću, udijeli utjehu, strpljenje i zdravlje.⁸⁸⁵ Iz navedenih riječi teško je razaznati je li Meštrović uistinu molio za svoga prijatelja, ili je to pisao iz prijateljske pristojnosti. Svakako je znakovito da unutar opsežne korespondencije s nizom drugih istaknutih svećenika i redovnika nema čestih spomena molitve. Stoga ostaje otvorena mogućnost da je ipak riječ o jednom obliku istinske molitve za bliskog prijatelja.

Na pitanje - Je li Meštrović molio?, fra K. Jurišić odgovara: „Bez sumnje – da! Umro je s riječima: Bože moj, Bože moj!” U navedenim riječima Jurišić vidi posljednji vapaj umirućeg čovjeka Bogu. Smatra kako je on više molio svojim djelima, negoli usnama. I to je bila njegova privatna molitva, koja bi nakon dovršetka djela postala opća javna molitva.⁸⁸⁶

Za Meštrovića je umjetnost neodvojiva od molitve. O tome je sam pisao osjetivši potrebu razjasniti razloge zbog kojih je s nacionalno-povijesnih prešao na biblijske teme: „Tko je intimnije pratio moj rad, tome će biti moji kasniji radovi logični i u vezi s ranijima. To se vidi i iz onoga što sam malo prije kazao. Moj nacionalizam nije nikad bio svakodnevni, niti su moji radovi onoga doba bili historijsko-ilustrativni – oni su nastojali da budu izražaj historije duše našega naroda, duše koja je u svojoj suštini i opća i čovječanska. Ja ne smatram, a držim ni vi, za heroje one pojedince, ili narode, koji se bore samo za svoju slobodu, ili materijalnu dobit, nego one koji se bore za opću slobodu, za opću dobit, a ta ne može biti samo na materijalnom polju. Uobičajilo se je da se pod pojmom heroja razumijevaju vojskovođe, dok ja držim da su pravi heroji oni koji se bore za najviše ideale sveukupnoga čovječanstva. Mi ćemo se valjda složiti ako kažem, da je sv. Pavao veći heroj od Cezara...

⁸⁸⁵ UNDA, MST, IN 46556, CMST 2/88, Pisma Ivana Meštrovića Petru Grabiću: 17. kolovoza 1952.; 13. veljače 1953.; 26. travnja 1953.; 6. rujna 1953.; pismo iz veljače 1958.; 24. travnja 1958.

⁸⁸⁶ K. JURISIĆ, *Molitve Ivana Meštrovića*, str. 10.

Moja se umjetnost izražava u tvrdom drvu i kamenu, ali ono što umjetnost sadržava, nije ni od drva ni od kamena, ono je izvan prostora i vremena. Umjetnost je pjesma i molitva u isti mah.”⁸⁸⁷

Meštrović je na temu molitve izradio nekoliko djela: *Žena u molitvi* (1917), *Vestalka* (1915), *Vestalka* (1917), *Ufanje* (1925) i *Majka uči dijete moliti* (1925). Bavio se i temom *kontemplacije*,⁸⁸⁸ najuzvišenijeg oblika molitve koji vodi potpunijem predanju Bogu, revnosti i velikodušnosti u služenju Bogu i bližnjemu.⁸⁸⁹ Iako se u naslovima djela nalazi riječ *molitva*, osjećaj koji prenosi u prvom redu govori o duši koja čezne. *Djevojčica na molitvi* je plač i strašni krik za pomoć s neba za nesretne, zgažene, nemoćne ljudske duše. Meštrović krikom izražava vapaj koji s prizvukom bunta i protesta iz dubine bića zaziva i stremi. No, Dragutin Kniewald upozorava kako se takav prikaz ne može povezati s pobožnim osjećajem skrušene poniznosti, pouzdanja i vjere koji se podrazumijeva u značenjskom polju kršćanskog poimanja molitve. On u Meštrovićevim djelima s izrazom mirne kontemplativnosti ili strastvenog preklinjanja ne prepoznaje duh i značenje uobičajeno shvaćene molbe upućene Bogu. Za njega je *Vestalka* prikaz utapanja u nirvanu, a ne kršćanska molitva’.⁸⁹⁰ S druge strane, France Stelè statičku kompoziciju *Vestalka* uspoređuje s Budom, no on i dalje tvrdi kako je ona vječna molitva svojom funkcijom i kompozicijom obrisa plamena koji neprekidno čezne nebu.⁸⁹¹

Neku vrstu osobne molitve Meštrović iznosi i u natpisima koje urezuje u zvona sakralno-sepulkranih građevina. Na zvonu crkve Gospe od anđela u Cavtatu urezao je: „Saznaj tajnu ljubavi, riješit ćeš tajnu smrti i vjerovat ćeš da je život vječan.” I. Šrepele u ovom natpisu vidi i duboko religioznu misao i dokaz kako je čitava Meštrovićeva umjetnost prožeta onom pobožnošću koja je od prvih početaka dala impuls postanku i razvitku umjetnosti uopće.⁸⁹² Natpis prati i tri reljefa s prikazima ključnih trenutaka Isusova života: *Navještenje*, *Oplakivanje*, *Uskrsnuće*. Riječ je o Meštrovićevoj osobnoj poruci i intimnoj misli koja sažima njegov cjelokupni

⁸⁸⁷ B. RADICA, *Godina Ivana Meštrovića: Stogodišnjica njegova rođenja*, str. 20-21; I. MEŠTROVIĆ, *O mojoj umjetnosti*, u: *Kolo* (New York), 1924.

⁸⁸⁸ *Kontemplacija*, 1924., Zagreb, mramor, GMS – 5; *Kontemplacija*, 1952., orah, South Bend, Indiana.

⁸⁸⁹ Jakov MAMIĆ, *Teološko-duhovni pristup mistici danas*, Zagreb, 2008., str. 86.

⁸⁹⁰ D. KNIEWALD, *Ivan Meštrović*, u: *Hrvatska prosvjeta*, Zagreb, 17/1920, str. 259; D. HAMMER-TOMIĆ, *Sveto i tragično*, str. 264-265.

⁸⁹¹ F. STELÈ, *Ivan Meštrović*, u: *Dom in Svet*, Ljubljana, 34/7-9, 1921., str. 158.

⁸⁹² I. ŠREPELE, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, str. 160.

religiozno-intimni stav. Poruka je ujedno i ključ za razumijevanje i iščitavanje projekta grobne kapele u koju je ugradio svoju intimu i religioznost.⁸⁹³

Po završetku dekoracije svoda u crkvi Presvetog Otkupitelja u Otavicama Meštrović je planirao uklesati natpis: „Zapis u crkvi u Otavicama, a za uklesati nad vratima sa unutarnje strane. 'Za spomen duša svojih hrvatskih djedova i roditelja, a u slavu Onome, koji bijaše i koji će biti, jer uvijek jeste – podiže ovu skromnu molitvu vjerni mu sluga Ivan MCMXXXI'.”⁸⁹⁴

Bez obzira što natpis nije uklesan na svod koji nije dovršen, možemo reći da je Meštrovićeva želja zapravo Meštrovićeva molitva za pokoj duša njegovih najmilijih ukopanih u crkvi Presvetog Otkupitelja u Otavicama.

⁸⁹³ L. ROJE DEPOLO, *Gospa od anđela – Mauzolej obitelji Račić u Cavtatu*, str. 21.

⁸⁹⁴ M. MEŠTROVIĆ, *Posljednja godina života Ivana Meštrovića*, str. 339.

ZAKLJUČAK

Na temelju iznesenog u ovom doktorskom radu možemo zaključiti da su stavovi u pogledu Meštrovićeve religioznosti izneseni tijekom njegova života dvojaki i površni. Do sada neobjavljeni autobiografski tekstovi i korespondencija umjetnika s bliskim prijateljima svećenicima korišteni u ovome radu, pružaju drukčiji pogled na Meštrovićev život i stvaralaštvo. Posebno s povijesno-teološkoga stajališta. Dobili smo uvid u najdublja promišljanja umjetnika. Pritom je od najveće važnosti iskustvena dimenzija religioznog života I. Meštrovića. Proživljena duhovna iskustva u najtežim životnim okolnostima poticala su ga na povratak Bogu. Probudeni su zatamljeni osjećaji. Povratkom Ocu, promišljanjima vezanim uz religiozno, kritičkim propitkivanjem religija općenito, Meštrović lakše izlazi na kraj s teškim životnim prilikama koje su ga pratile. Religija tako postaje pomoć za savladavanje teških kriza i životnih razočarenja. Vlastitu patnju, ali i patnju hrvatskog naroda u ratnim prilikama, promatra u svjetlu Kristove patnje. Na taj način zadobiva pozitivnu i jedinstvenu dimenziju u procesu suočavanja.

U uvodu doktorske disertacije predstavljene su hipoteze koje smo pomnim istraživanjem nastojali provjeriti i obrazložiti. U temelju svega nalazi se pitanje o religioznosti I. Meštrovića. Nastojala sam promišljati njegovu religioznost uzimajući u obzir religiozno umjetničko stvaralaštvo, objavljene i neobjavljene autobiografske tekstove i korespondenciju sa svećenicima. Tko su bili oblikovatelji njegove religioznosti? Kakav su utjecaj ostavili na njegovu shvaćanje religije i religioznog? Je li to utjecalo na njegov način života? Detaljnim proučavanjem i analizom ustvrdili smo kako je postojala povezanost Meštrovića s ljudima iz života Crkve i njegova vlastitog shvaćanja religioznosti. No, očituje li se ona u njegovu stvaralaštvu? Misli li Meštrović religiozno i kad stvara svjetovno?

Svatko tko se imalo uhvatio u koštac s Meštrovićevim životom i djelom svjestan je da ga je nekada teško staviti u postojeće okvire. Ovo istraživanje još jednom to potvrđuje zbog kompleksnosti same teme koja se može promatrati s različitih gledišta. Po vjerskoj pripadnosti njegova obitelj bila je katolička. Sva djeca su krštena i odgajana u tradicionalnoj vjeri pod okriljem Katoličke crkve u onolikoj mjeri u kojoj

su je živjeli njegovi roditelji te u kojoj su i sami bili upućeni u katolički nauk. Religioznost mladog Meštrovića obilježena je pučkim vjerovanjima i običajima u koje je vjerovala i koje je izvršavala okolina u kojoj je odrastao. Od pučkih vjerovanja prevladavalo je vjerovanje u vile, vukodlake, vještice... Prakticirali su i različite zaštite od uroka i sl. O tome je pisao u zbirci *Ludi Mile*. U prvom razdoblju riječ je isključivo o tradicionalnoj religioznosti, tj. institucionalnoj pripadnosti Katoličkoj crkvi. Njegova religioznost je uspavana. Veću pozornost posvećivao je postizanju uspjeha na umjetničkom polju. Odlaskom na školovanje započelo je drugo razdoblje u kojem je utjecaj obitelji i rodnog kraja oslabio. Meštrović se čitanjem Dostojevskog, Tolstoja, Nietzschea i Schopenhauera upoznao s kritičkim pogledima na religiju. Došao je u dodir s drugim religijama. Upoznao je istočnjačku religioznost koja je u to vrijeme bila popularna na Zapadu. Kao posljedicu zanemarene religioznosti sve češće je uspoređivao religije pa je i njegova religioznost poprimila karakteristike svjetovne. Počeo je kritički promatrati kršćanski nauk. Posljedica toga bilo je odvajanje vjere od života. U Beču je upoznao Ružu, Židovku, s kojom je dvije godine živio u izvanbračnom životu. Nakon što je Ruža sa židovstva prešla na kršćanstvo, vjenčali su se u Katoličkoj crkvi.

Tijekom Prvog svjetskog rata dogodila su se duboka previranja u njegovoj nutрини. Opravdanje i smisao patnje koju uočava oko sebe pronašao je u kršćanstvu, u Kristovoj patnji, smrti i uskrsnuću. Vratio se je vjeri u kojoj je kršten. Djelo od ključne važnosti za razumijevanje Meštrovićeve religioznosti su *Razgovori o Božiću* koje je napisao u predratno vrijeme. U vrijeme Drugog svjetskog rata završio je u zatvoru gdje je napisao *Imaginarne razgovore s Michelangelom* koji nam daju uvid u njegova razmišljanja o religioznim pitanjima. U zatvoru je doživio duboko iskustvo susreta sa smrću. Pao je ničice na koljena, a njegove ruke sklopile su se na molitvu. Osjećao je blizinu smrti i pisao je oprostajna pisma najbližima. Tražio je dodir Svemogućeg. Meštrovićeva religioznost bila je probuđena. Molitva je bila uslišana. Pomilovan je i bio pušten u kućni pritvor. U mislima je bio s obitelji koja se nalazila u Splitu.

Odlaskom u Italiju, a potom i emigraciju u Ameriku posvetio se je umjetničkom radu. Djela nastala u tom razdoblju svjedoče koliko je njegov život bio ispunjen religioznim osjećajem. Kritički je promatrao kršćanski nauk, uspoređujući ga s društveno-socijalnim prilikama svoga vremena. Smatrao je da svatko može vlastitu

vjeru uklopiti u svoju narodnost, ali se narodnost ne smije cijepati i razdvajati prema vjerama. Bog je jedan. Čovječanstvo je jedno. I mi smo jedno.

Korespondencija koju je izmijenio s velikim brojem svećenika pruža nam svjedočanstvo o njegovoj iskrenosti i otvorenosti, te spremnosti djelovati i pomoći u onoj mjeri u kojoj je to mogao učiniti. Mnogi su u njemu pronalazili prijatelja. Mnoge je sam smatrao prijateljima. Povjeravao im se. Tražio pomoć. Oslanjao na njih. Ipak, korespondencija potvrđuje da je samo s D. Kamberom izmjenjivao svoje najdublje misli i osjećaje vezane za Boga. Prijateljstvo koje ih je vezalo, potaknulo je u obojici izricanje najintimnijih misli i osjećaja koji su rezervirani samo za one najbliže. To posebno dolazi do izražaja u korespondenciji dvojice prijatelja pred kraj Meštrovićeva života. To je vrijeme u kojem se Meštrović ne uznemirava brigom za sudbinu vlastite duše. U njemu odjekuje glas koji mu je šaptao da ima onaj koji je sve to zamislio i uredio. Prihvatio je kršćanstvo u kojem se rodio. Tvrđio je da mu je odan, jer je ono najbliže onome što jest i što bi trebalo biti. Kršćanstvo obuhvaća sve opće i sve ljudsko, svu mudrost i svu ljubav i tko ga se bude držao ne treba se bojati za vlastitu dušu. Kamber Meštrovića bratski opominje na promjenu. Potiče ga na primanje sakramenata. Posebice sakramenta pomirenja. Želja mu je da se susretne s Kristom. Uvjeren je da će sakramentima sići u njegovu dušu jedno veliko svjetlo, jedna radost i utjeha i jedan mir i sigurnost. Za ispovjednika mu predlaže fra. D. Mandića. Meštrović, zahvalan Kamberu za brigu o njegovoj duši, odbija primiti sakrament ispovijedi. Kamber je žalostan. Pita se kako je moguće da on, Meštrović koji je gotovo uvijek u mislima s Isusom Kristom, ne može primiti Crkvu u kojoj je kršten, sve do njezinih sakramenata uključivo?

Iz svega navedenog možemo reći da je I. Meštrović bio religiozan čovjek. Bio je zaokupljen temeljnim ljudskim pitanjima. Tražio je odgovore na njih. No, je li bio katolik? Na ovo pitanje možemo odgovoriti da jest, djelomično. Njegovo pristajanje uz katoličku vjeru bilo je vezano uz tradicionalnu institucionalnu pripadnost i obdržavanje katoličkih običaja primljenih u djetinjoj dobi posredstvom obitelji i okoline. Vjeru nije prakticirao kroz obrede. Posvetio se umjetničkom radu. Na taj način se približavao Stvoritelju. Njegova religioznost tako se pokazuje u izboru biblijskih prizora. Religioznim stvaralaštvom slavio je Boga govoreći kako je njegova molitva – njegov umjetnički rad. Drukčiju molitvu gotovo nikada u životu nije

practicirao, izuzev trenutaka provedenih u zatvoru, običajima vezanim uz slavlja većih kršćanskih blagdana i svetkovina, te teksta koji je napisao prigodom posvete crkve Naše Gospe u Biskupiji.

Meštrovićeva religioznost iskazana je na način drugačiji od uobičajenog. Možemo je promatrati kroz prizmu zapovijedi ljubavi. Ljubi bližnjega svoga kao sebe samoga. Ljubav prema vlastitim roditeljima, kao i skrb oko njih i ostalih članova obitelji, prisutna je kod Meštrovića od ranih dana. Materijalno potpomaže širu i užu obitelj. No, ne dozvoljava da ga se iskorištava. Ni u trenucima neimaštine ne zaboravlja oca i majku koji su u potrebi, te očekuju njegovu pomoć. Otkida od vlastitih usta. Brine se za njih. Govorio je da nije mogao dobro živjeti ako su njegovi roditelji i braća kod kuće oskudijevali. Nikada nije išao protiv sebe i svojih ideala. No, nije se sramio priznati vlastito neznanje, posebno ne ono u vezi s vjerskim pitanjima. Odgovore na ta pitanja tražio je od teologa. Istovremeno ga nisu zamarale kritike koje su dolazile iz Crkve vezane za izvanbračni život s Olgom. Nisu ga smetale ni prozivke vezane uz nepracticiranje sakramentalnog načina života. Živio je život neopterećen drugima i njihovim mišljenjima. Bavio se umjetničkim radom kako bi vlastitoj obitelji omogućio dostojanstven život. Bio je čvrst i nepokoleban u odlukama, načinu života i uvjerenjima, uvijek spreman na suradnju i otvorenost prema svima, neovisno o njihovoj vjerskoj pripadnosti. Svojim djelima, materijalnim potpomaganjem obitelji i skrbi za obitelj svjedočio je kršćansku vjeru koje se nikada nije odrekao. Osim toga, Meštrovićeva religioznost na najljepši mogući način očitovala se u poslušnosti Isusovim riječima: „Besplatno primiste, besplatno dajte!” (Mt 10,8). Na molbe koje su pristizale sa svih strana za izradom umjetničkih djela, i u poodmakloj dobi, Meštrović je spremno pristajao, u pravilu bez naknade. Na taj način, talent besplatno primljen od Gospodina besplatno je dijelio drugima.

Što se tiče Meštrovićeva odbijanja sakramenta ispovijedi u posljednjim trenucima života mišljenja sam da bi on na ispovijed možda i pristao da je Kamber umjesto Mandića za ispovijednika ponudio sebe. Ipak je Meštrović s njim dijelio svoju duhovnu intimu. No, prostorna udaljenost između dvojice prijatelja tome se ispriječila. Usprkos svemu, Meštrović je bio rimokatolik. Po rođenju i krštenju kršćanin, tradicionalni kršćanin. No, cijeli život bio je i ostao bogotražitelj, tražeći u Kristovoj

muci i smrti opravdanje i smisao za patnje ljudi njegova vremena, njegova naroda i za vlastite životne patnje i muke podnesene u životu.

Dovršetkom ovog istraživanja ne prestaje potreba daljnjeg istraživanja Meštrovićeve religioznosti. Upravo suprotno, rezultati prikazani u disertaciji upućuju na teme koje su vrijedne pažnje drugih istraživača, u prvom redu mislim na daljnja teološka i filozofska istraživanja. Primjerice, to su odnosi I. Meštrovića s pojedinim svećenicima, zatim pitanju zla i grijeha u Meštrovićevim tekstovima pri čemu poseban naglasak treba staviti na rukopisnu građu. Vrijedilo bi istražiti i Meštrovićev odnos prema pripadnicima drugih vjeroispovijesti, što zbog ograničenosti teme u ovoj prigodi nije bilo moguće učiniti.

IZVORI

Neobjavljeni

1. Arhiv Atelijera Meštrović, Zagreb
 - Korespondencija Ivana Meštrovića, IDENT 571
 - Ostavština Svetozara Rittiga
2. Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja Blažene Djevice Marije
 - Ostavština Dominika Mandića, sv. 12, M1, P3.
3. Arhiv Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima, Rim
 - *Rektorat*
4. University of Notre Dame Archives, Ivan Mestrovic Papers
 - IN 46556.
5. Nadbiskupski arhiv Zagreb-Nadbiskupski duhovni stol
 - Ženidbeni spisi I. Meštrovića i Olge Kesterčanek, 1942-4988,
6. Nadbiskupski arhiv Zagreb-Župni arhiv Zagreb-Gornji Grad-Sveti Marko
 - Ženidbeni spisi I. Meštrovića i Olge Kesterčanek, br. 140/1942.

Objavljeni

1. MEŠTROVIĆ Ivan, *Božićni razgovori. Šesto veče*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, I (1951) 4, str. 299-303.
2. MEŠTROVIĆ Ivan, *Dennoch will ich hoffen*, Rascher Verlag, Zurich, 1945.
3. MEŠTROVIĆ Ivan, *Michelangelo – eseji umjetnika o umjetniku*, Školska knjiga, Zagreb, 2010.
4. MEŠTROVIĆ Ivan, *Ludi Mile*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1970.
5. MEŠTROVIĆ Ivan, *Razgovori o Božiću 1940.*, u: *Hrvatska revija*, München, Barcelona, 12 (1983) 4, str. 599-622.
6. MEŠTROVIĆ Ivan, *Razgovori s Michelangelom*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
7. MEŠTROVIĆ Ivan, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1969.
8. MEŠTROVIĆ Ivan, *Ujedinjena Europa*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, VI (1956) 4, str. 333-338.

9. MEŠTROVIĆ Ivan, *Uspomene s puta po Istoku*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 405-411.

10. MEŠTROVIĆ Ivan, *Vatra i opekline*, Dora Krupićeva, Zagreb, 1998.

LITERATURA

Knjige

1. BARBIĆ Vesna, *Meštrović. Drniš-Otavice*, Centar za kulturu, obrazovanje i informacije, Drniš, 1983.
2. ČURČIN Milan, *Ivan Meštrović*, 1933.
3. GRABIĆ Ivana, *Povijesno-teološka analiza religioznog stvaralaštva Ivana Meštrovića*, Licencijat, Katolički bogoslovni fakultet, Split, 2013.
4. HAMMER-TOMIĆ Dragica, *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*, Ex Libris, Zagreb, 2015.
5. *Ivan Meštrović – A monograph*, Williams and Norgate, London, 1919.
6. JAMES William, *Raznolikosti religioznog iskustva*, Naprijed, Zagreb, 1990.
7. JUKIĆ Jakov, *Budućnost religije*, Matica Hrvatska, Split, 1991.
8. JURIĆ-ŠABIĆ Zorana, *Crkva Presvetog Otkupitelja. Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, Muzeji Ivana Meštrovića, Split, 2020.
9. JURIĆ-ŠABIĆ Zorana, *Dekodiranje Meštrovića*, Muzeji Ivana Meštrovića, Split, 2015.
10. JURIĆ-ŠABIĆ Zorana, *U Meštrovićevom rodnom kraju*, Split, 2010.
11. JURIĆ-ŠABIĆ Zorana - ŠEPAROVIĆ-PALADA Maja, *Ivan Meštrović: Povijest Isusa iz Nazareta u drvu*, Muzeji Ivana Meštrovića, Split, 2017.
12. JURIĆ-ŠABIĆ Zorana - VUJANOVIĆ Barbara, *Meštrović: Otisci duše. Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Arheološki muzej Istra i MIM, Pula-Split, 2019.
13. KAŠTELANČIĆ Sabina, *Ruža Meštrović and Ivan Meštrović – Artists and Friends. Letters*, Lambert Academic Publishing, 2019.
14. KEČKEMET Duško, *Ivan Meštrović - Jedini put da se bude umjetnik jest raditi*, Spektar, Zagreb, 1970.
15. KEČKEMET Duško, *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Filozofski fakultet Split i Duško Kečkemet, Split, 2017.
16. KEČKEMET Duško, *Život Ivana Meštrovića*, I. i II., Školska knjiga, Zagreb, 2009.
17. KILIBARDA Božo, *Njegoš, Lovćen, Meštrović: projekt Njegoševa mauzoleja na Lovćenu i njegova realizacija (1952.-1974.)*, Podgorica, 2004.

18. KLJAKOVIĆ Jozo, *U suvremenom kaosu*, Zagreb, 1969.
19. KOLAR Matija – ZVONAR, Ivica (ur.), *Zbornik o mons.dr. Jurju Magjercu*, (Ur. Mario Kolar – Ivica Zvonar, Općina Molve i Hrvatski institut za povijest, Molve-Zagreb, 2008. (*Korespondencija između Jurja Mađerca i Ivana Meštrovića (1947.-1957.)*))
20. KRAŠEVAC Irena, *Ivan Meštrović i secesija: Beč - München - Prag: 1900. - 1910.*, Institut za povijest umjetnosti - Fundacija Ivana Meštrovića, Zagreb, 2002.
21. KUPAREO Rajmund, *Čovjek i umjetnost*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.
22. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985.
23. MACHIEDO MLADINIĆ Norka, *Prijatelji: dopisivanje Ivana Meštrovića s Ivom Tartagliom*, Split, Književni krug, 2015.
24. MAMIĆ Jakov, *Teološko-duhovni pristup mistici danas*, Zagreb, 2008.
25. MEŠTROVIĆ Ivan, *Gospa od anđela. Zadužbina porodice Račić*, Zagreb, 1937.
26. MEŠTROVIĆ Marica, *Život i djelo Ivana Meštrovića*, Zagreb, 2011.
27. MEŠTROVIĆ Mate, *U vrtlogu hrvatske politike*, Golden Marketing, Zagreb, 2003.
28. MEŠTROVIĆ Stjepan Gabrijel, *Srce od kamena*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2007.
29. MUŽIĆ Ivan, *Ivan Meštrović i slobodno zidarstvo*, Matica Hrvatska, Imotski, 2015.
30. PAVELIĆ Ante, *Doživljaji*, II., Zagreb, 1998.
31. PRANČEVIĆ Dalibor, *Ivan Meštrović i kultura modernizma: ekspresionizam i art déco*, Filozofski fakultet i Muzeji Ivana Meštrovića, Split, 2017.
32. PRANČEVIĆ Dalibor, *O djelu Ivana Meštrovića u postavu Galerije*, Galerija Ivana Meštrovića, Katalog stalnog postava, FIM, 2005.
33. SCHMECKEBIER L. E., *Ivan Meštrović – sculptor and patriot*, Syracuse University Press, New York, 1950.
34. SOLDO Josip Ante, *Biskupija: u prigodi 50. obljetnice posvete spomen crkve Naše Gospe*, Split, 1988.
35. SOLDO Josip Ante, *Fra Petar Grabić. Životne crtice i glavnija djela*, Split, 1964.
36. STEPINAC Alojzije Viktor, *Pisma iz sužanjstva (1951.-1960.)*, Postulatura Sluge Božjega Alojzija Stepinca, Zagreb, 1998.

37. ŠEPAROVIĆ-PALADA Maja, *Meštrovićeve Crikvine*, Muzeji Ivana Meštrovića, Split, 2012.
38. ŠEŠO Luka, *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016.
39. ŠITO-ČORIĆ Šimun, *Psihologija religioznosti*, Naklada Slap, Zagreb, Drugo dopunjeno izdanje, 2003.
40. TOMORAD Mladen, *Egipat u Hrvatskoj: Hrvatska fascinacija staroegipatskom kulturom*, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2020.
41. VUJANOVIĆ Barbara, *Meštrovićev znak u Zagrebu*, Muzeji Ivana Meštrovića, Zagreb, 2017.
42. *Zakonik kanonskog prava 1917. uređen po odredbi sv. Oca pape Pija X. Proglašen po nalogu pape Benedikta XV.*, (s predgovorom, izvorima i stvarnim kazalom stožernika Petra Gasparija), Preveo Franjo Herman, Glas Koncila, Zagreb, 2007.

Članci

1. ADAMEC Ana, *Ivan Meštrović – ciklus reljefa iz Kristova života*, u: *Religijske teme u likovnim umjetnostima*. Zbornik radova međunarodnog simpozija održanog u Zagrebu 13. prosinca 2003. (Ivan Antunović, ur.), Zagreb, 2004., str. 49-48.
2. ALAJBEG Mladen, *Zadnji zbogom Ivanu Meštroviću. Oproštajni govori na zadušnicama u Notre Dame, Zagrebu i Splitu*, u: *Hrvatska revija, Buenos Aires*, 12 (1962) 4, str. 482-485.
3. BELAS Ante, *Reliefni spomenik Petra Berislavića, biskupa i hrvatskog bana u Trogiru*, u: *Hrvatski glasnik*, (1939), br. 182, Split, 5. kolovoza 1939., str. 9.
4. BOGDAN Jure, *Hrvatska crkva sv. Jeronima u Rimu i njezini kardinali naslovnici*, u: *Crkva u svijetu*, Split, 40 (2005) 2, str. 187-206.
5. CONNOR, J. E., *Meštrović u Americi*, u: *Mogućnosti*, Split, 30 (1983) 10-11, str. 937-944.
6. DUKIĆ, Josip, *Umjetnička ostvarenja Jozе Kljakovića u Zavodu sv. Jeronima u Rimu*, u: *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901.-2001.)*, Rim, Zavod sv. Jeronima, 2001., str. 753-770. Zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda sv. Jeronima.
7. DUPLANČIĆ, Arsen, *Podaci o Meštroviću i njegovim djelima iz korespondencije Mihovila Abramića. Prepiska 1921.-1962. u Arheološkom muzeju u Splitu*, u: *Mogućnosti*, Split 35 (1987) 5-6, str. 508-529.
8. FISKOVIĆ, Cvito, *Dva najnovija djela Ivana Meštrovića*, u: *Hrvatska revija*, Zagreb (1939), br. 1, str. 46-47.
9. FRANIĆ Frane, *Govor Preuzv. g. ordinarija Dra Frane Franića*, u: *Službeni vjesnik Biskupije splitsko-makarske*, Split, 1955., br. 3, str. 4.
10. FRANIĆ Frane, *Krist i umjetnost*, u: *Službeni vjesnik Biskupije splitsko-makarske* Split, 1955., br. 3, str. 1-4.
11. *Govor nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca na posveti Spomen crkve kralja Zvonimira*, u: *Novo doba* 22 (1938), br. 219, Split, 20. rujna 1938.
12. GRLICA Đuro, *Ivan Meštrović: Život djelo i misao povodom 100. godišnjice rođenja velikog hrvatskog umjetnika Ivana Meštrovića (1883.-1962.)*, u: *Hrvatska revija*, München-Barcelona, 33 (1983) 1, str. 12-24.

13. N. N., *Ivan Meštrović – kršćanski umjetnik*, u: *Blagovest*, Beograd, XXXI (1962) 4, str. 95-96.
14. IVANIŠEVIĆ Milan, *Bogorodice Ivana Meštrovića*, u: *Kulturna baština*, Split, 18 (1994) 24-25, str. 103-116.
15. JARAK Vjeko Božo, *Umjetnička djela u hrvatskoj Crkvi sv. Jeronima u Rimu i njihova kršćanska poruka*, u: *Crkva u svijetu*, Split, 24 (1989) 4, str. 355-363.
16. JERINIĆ Milanka, *Genij maloga naroda*, u: *Nedjeljna Dalmacija*, Split, 6. studenog 1983., str. 17.
17. JOSIPOVIĆ Slađana, *Politizacija pokopa Ivana Meštrovića*, u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 39 (2007) 2, str. 319-338.
18. JURIŠIĆ Karlo, *Ivan Meštrović (O religioznoj umjetnosti i sprovodu u Otavicama)*, u: *Služba Božja*, Makarska, 2/3 (1962), str. 147-148.
19. JURIŠIĆ Karlo, *Meštrović – naš konfrater (Meštrovićeve veze s franjevcima. Smrt i sprovod.)*, u: *Vjesnik Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja*, Split, 11 (1962) 5-6, str. 52-58.
20. JURIŠIĆ Karlo, *Molitve Ivana Meštrovića. Pred 100 godina na blagdan Velike Gospe*, u: *Glas koncila*, Zagreb, 7. VIII. 1983., str. 10-11.
21. KAMBER Dragutin, *Lik Meštrovića kao čovjeka, prijatelja, vjernika i Hrvata*, u: *Hrvatska revija*, Zagreb, 43 (1993) 2-3, str. 293-296.
22. KAMBER Dragutin, *Meštrovićeve briga za muslimane*, München – Barcelona, 33 (1983) 3, str. 437-444.
23. KAPITANOVIĆ Vicko, *Fra Karlo Balić, medievalist i mariolog (6. XII. 1899. - 15. IV. 1977.)*, u: *Služba Božja*, Makarska, 37 (1997), str. 255-268.
24. KEČKEMET Duško, *Umjetnost Ivana Meštrovića*, u: *Mogućnosti*, Split, 9 (1962) 3, str. 254-272.
25. KOPREK Ivan, *Religija i umjetnost u obzoru istine i slobode*, u: *Nova prisutnost*, Zagreb, I (2003) 1, str. 115-122.
26. KOVAČIĆ Slavko, *Ivan Meštrović u ogledalu pisama poslanih iz Amerike i sačuvanih u Nadbiskupskom arhivu u Splitu*, u: Drago Šimundža – Nediljko Ante Ančić (Priredili), *Oče naš. Jedan je Otac vaš. Zbornik radova u čast splitsko-makarskog nadbiskupa dr. Marina Barišića prigodom srebrnog jubileja biskupskog posvećenja*, Crkva u svijetu, Split, 2018., str.

27. KRIZIN SAKAČ Stjepan, *Papa Siksto V. – talijanski Hrvat*, u: *Obnovljeni život*, Zagreb, 24 (1943) 3-4, str. 199-227.
28. KUPAREO Rajdmund, *Ideja kršćanstva u Meštrovićevoj umjetnosti*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 396-404.
29. KUPAREO Rajdmund, *Neki vidovi religiozne umjetnosti Ivana Meštrovića*, u: Rajdmund KUPAREO, *Čovjek i umjetnost*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993., str. 99-108.
30. KUŠAN Vladimir, *Stvaralački lik Ivana Meštrovića*, u: *Hrvatska revija*, Zagreb, 15 (1942) 7, str. 345-348.
31. LEUTAR Zvonko, *Religioznost obitelji u Hrvatskoj, Austriji i Poljskoj*, u *Bogoslovska smotra*, Zagreb, 71 (2001) 1, str. 85-107.
32. LUNAČEK Vladimir, *Izložba Ivana Meštrovića*, u: *Obzor*, Zagreb, 61 (1920) 252, str. 1.
33. MALOVAN Mirjana, *Prilog katalogiziranju Meštrovićevih skulptura u javnim zbirkama u Italiji*, u: *Crkva u svijetu*, Split, 51 (2016) 4, str. 654-662.
34. MANDIĆ Dominik, *Postanak Meštrovićevih 'Rana sv. Franje' (u Rimu 1942.)*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 388-395.
35. MARJANOVIĆ Milan, *Obrat u umjetnosti Ivana Meštrovića*, u: *Vijenac*, Zagreb, 5 (1927) 13-14, str. 336-340.
36. MARKOVINA Jelena, *Grgur Ninski i ostali splitski spomenici u danima fašističkog terora*, u: *Mogućnosti*, Split, 9 (1983) 14, str. 26-30.
37. MAŠIĆ Branko, *Meštrovići verski i biblijski motivi u umjetnosti*, u: *XX. vek*, 1 (1938), br. 8, str. 417-434.
38. MEŠTROVIĆ Ivan, *Kršćanstvo brani temelje demokratskog životnog nazora*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 4 (1954) 2, str. 171-172.
39. MEŠTROVIĆ Ivan, *Meštrović o kardinalu Stepincu*, Meštrovićeva izjava u *The Syracuse Herald Journal* od 11. prosinca 1953., u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires 3 (1953) 1, str. 98-100.
40. MEŠTROVIĆ Ivan, *Meštrović o umjetnosti*, Pismo predsjedniku Matice hrvatske, Zagreb, 20. siječnja 1929., u: *Hrvatska revija*, 2 (1929) 2, str. 130-131.
41. MEŠTROVIĆ Ivan, *On religious art*, u: *Croatia Press*, 8 (1954), br. 137, str. 3-7.

42. MEŠTROVIĆ Mate, *Američko razdoblje Ivana Meštrovića*, u: *Hrvatska revija*, München – Barcelona, 33 (1983) 4, str. 643-650.
43. MEŠTROVIĆ Mate, *Moj otac Ivan Meštrović*, u: *Večernji list*, Zagreb, 12. ožujka 2013.
44. MEŠTROVIĆ Mate, *Posljednja godina života Ivana Meštrovića*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 334-339.
45. MIRTH Karlo, *Iz uspomena na Meštrovića*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 451.
46. MIRTH Karlo, *Meštrovićev spomenik kardinalu Stepincu u zagrebačkoj katedrali*, Poseban otisak, u: *Hrvatska revija*, München – Barcelona, 33 (1983) 4, str. 688-692.
47. *Monumentalna crkva Svetog Ante u Beogradu*, u: *Glasnik sv. Antuna Padovanskog*, Zagreb, god. II (1963), br. 6, str. 106.
48. NIKOLIN Matija, *Meštrović i svećenici*, u: *Vjesnik đakovačke biskupije*, Đakovo, IX (1984), str. 163-166.
49. PERIĆ Ratko, *Iz korespodencije Meštrović-Kamber*, u: *Hrvatska revija*, Zagreb, (1993-1994) 2-3, str. 290-332.
50. PIJADE Moša, *Ivan Meštrović i težnja za stilom u našoj umjetnosti*, u: *Slobodna reč*, br. 40, 26. travnja 1919., str. 2; br. 41, 27. travnja 1919., str. 2.
51. RADICA Bogdan, *Ljudski i umjetnički profil Ivana Meštrovića*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 340-352.
52. RADICA Bogdan, *Pisma Ivana Meštrovića Bogdanu Radici*, u: *Hrvatska revija*, München – Barcelona, 33 (1983) 2, str. 193-234; 33 (1983) 3, str. 457-492.
53. RITTIG Svetozar, *Meštrovićeva umjetnost (O Meštrovićevoj religioznoj umjetnosti)*, u: *Katolički list*, Zagreb, 4. studenog 1920., str. 337-339.
54. RITTIG Svetozar, *O restauraciji crkve sv. Marka*, u: *Katolički list*, Zagreb, 12. svibnja 1938. str. 222-224; 19. svibnja 1938., str. 235-237.
55. SALIHOVIĆ Ferid, *Meštrović i muslimani*, München – Barcelona, 33 (1983) 3, str. 427-436.
56. SLADE Iris, *Meštrovićev Presveti Otkupitelj*, u: *Muzeologija*, Zagreb, 36 (1999) str. 74-80.

57. SMITH-PAVELIĆ Ante – RADICA Bogdan, *Zadnji Meštrovićev pohod Hrvatskoj*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 48 (1959) 12/4, str. 319-322. (Poseban otisak).
58. SOLDO Josip Ante, *Meštrovićev Kačić u Bristu*, u: *Mogućnosti*, Split, 30 (1983) 10/11, str. 890-892.
59. SOLDO Josip Ante, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, u: *Crkva u svijetu*, Split, 18 (1983) 4, str. 326-343.
60. SPALATIN Krsto, *Sjećanja na Ivana Meštrovića*, u: *Hrvatska revija*, München – Barcelona, 33 (1983) 1, str. 59-67.
61. STELÈ F., *Ivan Meštrović (Opširno o životu i djelima)*, u: *Dom in svet*, Ljubljana, 34 (1921) 7-9, str. 152-158.
62. *Stepinac – simbol hrvatske nesalomivosti*, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 37 (1960) 10/1, str. 22-25.
63. STRIŽIĆ Živko, *Još nešto o rađanju Meštrovićeva genija (O Meštrovićevim počecima i fra Luji Marunu)*, u: *Hrvatski književni list*, Zagreb, 12 (1969), br. 2, travanj 1969., str. 15.
64. ŠABIĆ Nikola, *Naš Meštrović*, u: *Hrvatska mladost*, Zagreb, 27 (1943) 1, str. 19-27.
65. ŠREPEL Ivo, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, u: *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 39 (1938), Zagreb, str. 154-163.
66. ŠREPEL Ivo, *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, u: *Nova Hrvatska*, 1943, Božić, Prilog, str. 16-17.
67. TOMIČIĆ Zlatko, *Put k Meštroviću, Michelangelo i Meštrović*, Odlomak iz studije u rukopisu „Put k Meštroviću“, u: *Hrvatska revija*, Buenos Aires, 12 (1962) 4, str. 369-381.
68. ZANINOVIĆ Joško, *Stalni postav radova Ivana Meštrovića u Muzeju drniške krajine*, u: *Muzeologija*, Zagreb, 36 (1999), str. 86-91.
69. ZVONAR Ivica, *Okvir za životopis Mons. Dr. Jurja Magjerca*, str. 107-108., u: *Podravski zbornik*, 30 (2004), str. 107-114.
70. ZLATAR Pero, *Meštrovićeva pisma iz ustaškog zatvora*, u: *Globus*, Zagreb, 4. siječnja 2002.

71. ŽIVKOVIĆ Andrija, *Meštrovićeva shvaćanja o religiji i kršćanstvu*, u: *Nedjelja*,
24. srpnja 1932., str. 3-4.

Mrežne poveznice

1. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30002>
2. *Ivan Mestrovic Papers*, <http://archives.nd.edu/findaids/ead/html/MST000.htm>
3. *Fra Dominik Mandić (1889.-1973.)*, <https://www.bosnasrebrena.ba/node/244>
4. KADIĆ, Ante, *A literary profile of Ivan Meštrović*, u: *Journal of Croatian Studies*, XXIV, 1983 – Annual Review of the Croatian Academy of America, New York, N.Y., Electronic edition by *Studia Croatica*, <http://www.studiacroatica.org/jcs/24/2407.htm> (Preuzeto: 25. veljače 2021.)
5. LETICA, Slaven, *Ivan Meštrović i umjetnost holokausta*, u: *Vijenac* 494, 7. veljače 2013., <https://www.matica.hr/vijenac/494/ivan-mestrovic-i-umjetnost-holokausta-21486/>
6. *Noli me tangere*, ca. 1927. <http://metmuseum.org/Collections/searchthecollections/210008385?rpp=20&pg=1&ft=South+America&what=Crayons&pos=5>
7. MERZ, Ivan, *Merz govori o Ivanu Meštroviću*, Dnevnik, 13. listopada 1920., Preuzeto s: http://www.ivanmerz.hr/glasilo/1974/1974-Merz_govori.htm.
8. MULNIX, M. *Meštrović in Vienna*, u: *Journal of Croatian Studies*, 24 (1983), New York., <http://www.studiacroatica.org/jcs/24/2404.htm>
9. *Slavlje posvete samostanske crkve na Trsteniku*, http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=2469&Itemid=33
10. *Request for news coverage*, Diocese of Saint Augustine, January 15, 2010., http://www.dosafl.com/staugustinediocese/image_gallery/HorizSubNav/77/FatherLopezStatueMoves011510.pdf.
11. TATHAM, David, *Ivan Meštrović in Syracuse 1947-1955.*, u: *The Courier* 32 (1997)., str. 5-24. <https://surface.syr.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1042&context=libassoc>
12. O životu oca Lopeza više: <http://www.missionandshrine.org/frlopez.htm>
13. *Munificentissimus Deus. Apostolic constitution of Pope Pius XII.*, November 1., 1950., https://www.vatican.va/content/pius-xii/en/apost_constitutions/documents/hf_p-xii_apc_19501101_munificentissimus-deus.html

Sadržaj

POKRATE	3
SAŽETAK.....	4
UVOD	5
Pregled istraživanja	6
Arhivska građa	21
Podjela rada.....	22
Zahvala.....	23
1. IZVORI ZA PROUČAVANJE RELIGIOZNOSTI I. MEŠTROVIĆA	25
1.1. Uspomene s putovanja po Istoku, 1927. (rukopis).....	26
1.2. Dennoch Will ich hoffen (Ipak se još nadam)	30
1.3. Ludi Mile.....	38
1.4. Michelangelo: eseji umjetnika o umjetniku	43
1.5. Razgovori s Michelangelom	45
1.6. Uspomene na političke ljude i događaje	47
1.7. Vatra i opekline	49
1.8. Kritički osvrt na tekstove	52
2. OBLIKOVATELJI RELIGIOZNOSTI I. MEŠTROVIĆA	57
2.1. Osobe i sveta mjesta koja su oblikovala religioznost I. Meštrovića	57
2.1.1. Obiteljski i župski ambijent	57
2.1.2. Svećenici	62
2.1.3. Sveta mjesta	97
2.2. Događaji koji su utjecali na religioznost Ivana Meštrovića	103
2.2.1. Događaji iz djetinjstva.....	103
2.2.2. Obiteljske tragedije	104
2.2.3. Ratne i poratne strahote.....	107
3. RELIGIOZNO STVARALAŠTVO I. MEŠTROVIĆA	117
3.1. Privlačnost egipatske religije	123
3.2. Starozavjetne teme	126
3.3. Kršćanstvo.....	129
3.3.1. Projekti sepulkralne i sakralne arhitekture	130

3.3.2. Slikarska i kiparska djela kršćanske tematike	136
4. RELIGIOZNOST I. MEŠTROVIĆA.....	162
4.1. Razvojne faze religioznosti I. Meštrovića.....	164
4.2. I. Meštrović i druge religije.....	170
4.3. Duhovna iskustva i promišljanja I. Meštrovića.....	177
4.4. Sakramentalni život I. Meštrovića	184
4.5. Biblija u životu Ivana Meštrovića	200
4.6. Mariološki aspekti religioznosti Ivana Meštrovića	204
4.7. Kristološki aspekti religioznosti Ivana Meštrovića.....	211
4.7.1. Kristovo utjelovljenje.....	212
4.7.2. Isusov skroviti i javni život.....	214
4.7.3. Kristovo otkupljenje (muka – smrt - uskrsnuće).....	217
4.8. Molitva u životu I. Meštrovića.....	227
ZAKLJUČAK.....	232
IZVORI	237
Neobjavljeni	237
Objavljeni.....	237
LITERATURA	239
Knjige.....	239
Članci	242
Mrežne poveznice	248